

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA
CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO 23681

CALL No. 891.511/Fil/Eth

D.G.A. 79

81.
17/9/08

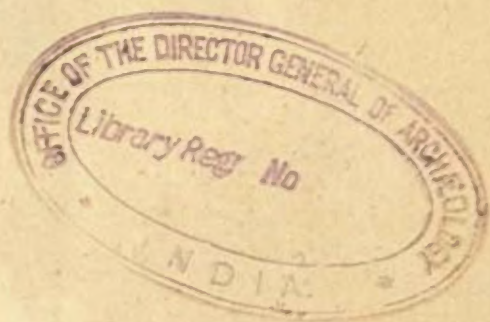
~~12000.~~

40

~~D2808~~

V:8

Anecdota Oxoniensia

YÛSUF AND ZALÎKHÂ

BY

FIRDAUSÎ OF TÛS

EDITED FROM THE MANUSCRIPTS IN THE BODLEIAN LIBRARY,
THE BRITISH MUSEUM, AND THE LIBRARY OF THE ROYAL
ASIATIC SOCIETY, AND THE TWO LITHOGRAPHED TEXTS OF
TEHERAN AND LUCKNOW (OR CAWNPORE)

BY

HERMANN ETHÉ

FASCICULUS PRIMUS

23631

891.511

Fir/Eth

D2808

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

1908

D2808

164 of 08

810
HENRY FROWDE, M.A.
PUBLISHER TO THE UNIVERSITY OF OXFORD
LONDON, EDINBURGH
NEW YORK AND TORONTO

PREFACE

I NEED not repeat here the manifold proofs for the genuineness of Firdausi's authorship or the arguments which led me to adopt upon the whole the longer versions as basis for my text—both are given in detail in my paper, read before the Vienna Congress in 1886 (*Verhandlungen des VII Internationalen Orientalisten-Congresses in Wien, Semitische Section*, pp. 20-45, Wien, 1888), and embodied, with some important corrections, in my 'Neupersische Litteratur' (Trübner, Strassburg, 1897, Band II, p. 229 sq.). Of the five MSS. and the two lithographed editions which I had at my disposal, *W* (Walker Or. 64, dated A.H. 1140, see my Bodleian Cat., vol. i, No. 505) and *M* (Morley's copy in the British Museum, Add. 24,093, dated A.H. 1055, see Rieu's Persian Cat., vol. ii, p. 545) represent the larger redaction; *E* (Elliott 414, dated A.H. 1232, see Bodleian Cat., vol. i, No. 506), *A* (Royal Asiatic Society, MS. Cat., No. 214), *T* (Teheran, lithograph, A.H. 1299, kindly presented to me in 1885 by Mr. Sidney Churchill in Teheran), and *N* (Naval Kishor Press, Lucknow, A.H. 1287 and 1290, collated by me in the British Museum, re-issued at Cawnpore A.H. 1298 and 1304, the latter in my private collection) the shorter one. In *E* and *T* not seldom additions from the longer redaction are found, while on the other hand sometimes verses of the shorter one are absent in the longer. Midway between the two redactions stands *B* (Bland's copy, originally in Major Macan's Library, afterwards in that of Col. Baumgartner, now in the British Museum, Or. 2930, see Supplement to Rieu's Persian Cat., No. 200), which combines, with a few exceptions, the contents of both, and includes, moreover, that unique chapter on the origin of the poem and the two older poets who treated the same subject before Firdausi, see pp. 11-12 in the present edition. It is, unfortunately, very incorrectly written by an ignorant scribe, and the arrangement of verses is in great confusion, but in spite of that it is of considerable value.

Whilst basing my text in the main on *B*, *M* and *W*, I have, however, not been unmindful of the sound maxim, laid down by the late Dr. Teufel (in his critical remarks to my edition of Nâsir bin Khusrau's *Rûshanâ'inâma* in *Z. D. M. G.*, vol. xxxvi. p. 105 sq.), that the only possible way with Persian poets to produce a readable text is to make the best selection of verses from all available MSS., provided, that careful attention is paid to the individual peculiarities of the author in question.

In order to facilitate linguistic comparisons I have extensively quoted from a special dictionary of Firdausi's Book of Kings, the *Ganjnâma dar ḥall-i-lughât-i-Shâhnâma* by 'Alî al-makkî Ibn Ṭaifûr al-bistâmî, completed A. H. 1079 (unique MS. No. 1798 in the India Office, see my Cat., vol. i, No. 891); for the sake of comparative literature I have given from time to time a summary of similar scenes in, and extracts from, the *mathnawîs* of Jâmî (Rosenzweig's edition) and Nâzim of Harât, who died A. H. 1081 (MS. 184 in the India Office, see my Cat., No. 1593), dealing with the same subject. At the end of the second part I intend to add: (*a*) a complete index of the words and phrases, commented upon in the notes; (*b*) the most important various readings from the copy of Sir W. Jones (now in the India Office, see No. XXVIII in the Cat. of Denison Ross and Edw. G. Browne, 1902), the very existence of which, to my greatest regret, only became known to me when the bulk of this first part was already in print; and (*c*) a full list of errata (by an oversight the گ of گشادى, گشای, &c. has been printed ک on the first four sheets, see p. 6, line 9, and verses 114, 129, 173, 252, 311, &c.).

H. ETHÉ.

UNIVERSITY OF WALES,
UNIVERSITY COLLEGE, ABERYSTWYTH,
MARCH, 1908.

يوسف وزليخا

من تصنيف فردوسي طوسي

طبع

في المطبعة المدرسية في مدينة أوكسفورد

سنة ١٩٠٨ المسيحية

یوسف و زلیخا من تصنیف فردوسی طوسی

که جاوید باشد همیشه بجای ^۱ نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد مکین آفرید و مکان گسترید ^۲ مراورا ثنا ^۳ و مراورا سپاس که با حکم او بنده را نیست خواست ^۴ بپیوست باهم سفید و سیاه بستگ اندر آتش بابر اندر آب بهار آورد شاخ پژمرده را هم از زنده آورد مرده پدید ^۵ ورا زبید این کار پرداختن	بنام خداوند هر دو سرای یکی فرد ^۶ و جبار و حی و صمد سفید و سیاه جهان آفرید توانا همیشه مراورا ^۷ شناس ۵ بما بندگان حکم و فرمان و راست سپهر آفریدست ^۸ و خورشید و ماه سرشتست تا روز حشر و حساب بقدرت کند زنده مر ^۹ مرده را هم از مرده مرزنده را آفرید ۱۰ جز ^{۱۰} او کس نداند چنین ساختن
--	---

^۱ So correct in *B* and *T* (where ماند, however, is substituted for باشد). *E* has خدای instead of بجای, which may do also. Quite against the laws of rhyme is the reading of *A*, *M*, *W*, and *N* سرای بهر دو باشد جاوید.

^۲ *N* وفرد يك. ^۳ So *A*, *M*, *W*, and *N*. *B*, *E*, and *T* have again آفرید.

^۴ So *B*, *E*, and *T*. *A*, *M*, *W*, and *N* همیشه مراورا.

^۵ *E* سیتا (abridged from ستایش).

^۶ Verse 5 only in *B*.

^۷ *T* سپهر آفرید او.

^۸ *E* and *T* هر.

^۹ *E* wrongly پدید زنده آورد مرده. The order of vv. 6-9 is that of *B*, and with regard to vv. 6 and 7 also of *T*; all the other copies have the apparently less appropriate order: 8, 7, 6, 9.

^{۱۰} *E* and *N* چو او. Between vv. 9 and 10 there are in *B* three additional verses which appear spurious from their wording as well as from the absence of

♦ یوسف و زلیخا ♦

ستایش پیغمبر صلوات الله و سلامه علیه^۱

محمد رسولست و پیغمبرست ز پیغمبران دگر بهترست
 ۱۵ که او سید از تخمه آدمست که از دین پاکش جهان خرمست^۲

سه خانه که شان بادی است گوهر ^۳ سه خانه که از خاک دارد مزه مر این خانها را کران تا کران دو آمد بخش ^۴ مه و آفتاب بماه و بخور داد خرچنگ و شیر بکیوان که تابد همی از فراز بهرام کینجوی جنگ آزمای بنامید با رامش و آج ^۵ داد دو خانه دگر داد یزدان پاک ورا داد چوژا ابا سنبله دو خانه دگر داد با مشتری که آن قوس و حوتست ای نیکرای	ترازوی و دلو است و جوزا ترا ^۶ جدی دان و ثور و دگر سنبله ^۷ ببخشید نیکو بهفت اختران ده آمد بهنج اختر ^۸ نیکتاب که هستند بر آب و خشکی دلیر برو داد و دلو و کشادست راز حمل داد و عقرب یگانه خدای ز بخشش ترازوی و گاوی بداد عطارد ^۹ که او صدر دارد بخاک خداوند نیک و بد هر گله خداوند بکتای فرد غنی ^{۱۰} نداند بجز پاک ایزد خدای
--	--

^{۱ ۲} For notes 1 and 2 see p. ۶.

and Scorpio (عقرب), which is the latter of these two, and consequently the third in the triad. A rhyme like نُحُست and بَسْت would, in itself, not necessarily disprove a Firdausian origin, as similar ones frequently appear in good old poets, especially in those of Khurâsân, see the valuable remarks of Dr. Teufel, in Zeitschrift der D. M. G. vol. 36, pp. 98-100. The *watery* triad consists of the 4th, 8th, and 12th signs of the Zodiac: Cancer (Arabic السَّطْرَان), Scorpio, and Pisces (Arabic السَّمَكَيْنِ or الحَوَاتِ). ^a So distinctly in all three copies, probably for جوهر^۳, as Arabic حال 'in substance.' ^b The *airy* triad consists of Gemini (Arabic التَّوَامَان), Libra (Arabic المِيزَان), and Aquarius (also called ساكب الماء), i. e. the 3rd, 7th, and 11th signs of the Zodiac. ^c The *earthy* triad consists of Taurus, Virgo (Arabic العَذْرَا), and Capricorn, the 2nd, 6th, and 10th signs of the Zodiac. ^d Text in all three copies ببخشش. ^e Text in all three copies اختری. ^f A marginal gloss in *M* and *A* says آج بالفتح قدر و انداز. ^g آج here with double accusative, a novel construction. ^h So in *W*. *M* and *A* read فروغری (?) یزدان. ⁱ *W* یزدان. ^j فرغری (!) بالفتح نیکو: quite distinctly, and have as marginal gloss:

ز باد و ز آتش زخاک و ز آب ^۱	ز چرخ و نجوم و مه و آفتاب
همه مُتَکِرانش ذلیلند و خاک ^۲	بهستیش جمله دلیلد پاک
بر آن شاه محمود پاکیزه دین ^۳	برو آفرین باد و زو آفرین

any rhyme in the second *bait*, and the unprecedented use of the اضافه after صاحب:

بچشم و زبان و بدست و بهای	یقین دان که بشناسدش پاکرای
چنین گفت آن صاحب معجزات (!)	برونست یزدان زحد و حساب
دلیش بهستی برش بی شمار	خدائست بی مثل و جبار بار

^۱ *B* فزونست تا گاو و ماهی و آب. This modification is clearly made by the transcriber in order to round the sentence off, which in all the other copies finds its syntactical conclusion in the following verse 12, which in *B* is separated from v. 11 by thirty-four *bait*s, belonging to a much later chapter (see below, v. 270 sq.); v. 12 here corresponds to v. 49 in *B*.

^۲ So in *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, *E*, and *T* read ذلیلند پاک. With v. 12 begins the original part of *A* (on fol. 5^a); the previous verses (with the exception of v. 5) and those twenty-two spurious verses of *M* and *W*, which are given in note 4, have been supplied on the fly-leaves of *A* from *M* by Ghulām Haidar, a native of Bengal, during his stay in London, 1865.

^۳ So in *B*. All the other copies شخص.

^۴ Instead of this verse twenty-two others are found in *M* and *W* which clearly bear the stamp of amateur versification, and are probably interpolated by a copyist proud of his superior astronomical knowledge; they are as follows:

همه شب بیمار است گردان سپهر	پر از اختر روشن و ماه و مهر
ده و دو چنانکه شنیدست گوش	فزون زین نداند دل پاک هوش
سه آبی سه خاکی و سه آتشی	سه بادی همه مایه سرکشی
سه خانه که اش آتشین گهرست	کمانست و غُرُست ^۵ و شیر اندرست
سه آبی ^۶ یکی ماهی آمد نخست	دو خرچنگ واز دو سیم عقرست ^۷

^۵ *M* and *A* کش او; *W* کش. ^۶ A marginal gloss in *W* and *A* says: غُرُ (للحمل الممل); the fiery triad therefore consists of the 1st, 5th, and 9th signs of the Zodiac: Aries, Leo (Arabic الأسد), and Sagittarius (Arabic القوس and الرامي). ^۷ *M* and *A* زایی. ^۸ I.e. there are two crab-like constellations: Cancer, which is itself pre-eminently called خرچنگ.

20 ازو گفت باید سخن سربر
منم بندۀ اهل بیت نبی
وزو جست باید هنر در بدر^۱
ستایند خاک پای وصی
ابا دیگران مر مرا کار نیست
بدیشان مرا راه دیدار^۲ نیست

ستودن *T* جز او (جز) Hebrew (to) after a positive, to denote comparison, comp. Hebrew (to) (ستوده تری). *B* ترا نیست. ازو هست (ستوده تری).

¹ So *B*, except that سخن appears in the second hemistich again, instead of *W* has (against all rules of rhyme) in both hemistichs again, instead of *W*. The other copies have در بدر in the first and سربر in the second hemistich.

² So *T*. *A* وزین دیگران مر مرا. *N* وزین دیگران مر مرا. *A* را دیدار.

³ *A* را دیدار. In *E* the second hemistich runs in this way: بدنیا مرا راه. In *B*, *M*, and *W* these two verses, 21 and 22, which have a distinct Shīte tendency, are entirely missing, and in their place appear six new verses of an orthodox Sunnite character, viz.

صحابان او جمله اخیر بُدند
ولیکن از ایشان چهار آمدند
سراسر به پیشش چو اختر بُدند^a
که در دین حق^b نامدار آمدند
ابو بکر صدیق شیخ العتیق^c
که بُد روز و شب مصطفی را رفیق
ز بعدش عمر بُد که گسرای شوم^d
زیمش نیارست خفتن بروم
پیش^e میر عثمان دیندار بود
که شرم و حیا زو پدیدار بود
چهارم علی ابن عم رسول
سر شیر مردان و زوج^f بتول

^a The text is according to *B*. *M* and *W* اختر instead of اخیر, and in the second hemistich هم هر یکی مهر (همچو) انور بدند. ^b در دین حق *W*. ^c شیخ *M*. ^d پس از وی عمر بُد که قیصر بروم *M* and *W*. ^e شیخ و عتیق *W*. عتیق and in the second hemistich as rhyme-word بیوم (or as *M* reads, clearly against the rhyme, بئوم). ^f *M* and *W* سوم. ^g *M* and *W* و جفت. As Firdausī wrote his epopee (see further down in the chapter, for a wazir or general of the prince of Irāk, one of the Būyides who were prominent champions of the Shī'ah, the verses put in the text seem to be the genuine ones. They are, moreover, in striking agreement with the two Shī'ite *ḡasidas* ascribed to Firdausī, and published in my second article on 'Firdausī als Lyriker' (Sitzungsberichte der Münchener Akademie, philos.-philol. Classe, 1873, pp. 635-653).

همی تا خدا این جهان آفرید ازو منعها کرد بکسر پدید^۱
 بحق^۲ محمد علیه السلام نیامد پدید از همه خاص و عام^۳
 کسی کش دهد ایزد این پایگاه^۴ ازو باید اندوخت^۵ آئین و راه
 بی^۶ فرخ او گرفتن سزد ستوده ازو^۷ نیست نزد خرد

مرا این خانهارا بمشود ناز^۸ خدای بزرگ ایزد بی نیاز
 بهر خانه^۹ هر يك اندر شوند نباشند بیکچند بیرون شوند
 بدینسان نهاد این همه اختران همیکرد آئین و ساز جهان
 گهی برف بارد گهی باد گرم گهی بر میانجی دلآرام نرم^{۱۰}
 ثنای خدای که این ساختست ز نیک و بدش باز پرداختست^{۱۱}

^۱ So in *B*. *E* در بیان مدح جناب رسالت و وحی آنحضرت صلی الله علیه و آله; *M* and *W* در نعت سید المرسلین; no heading in *A*, *T*, and *N*, where the text is uninterrupted.

^۲ Verse 15 only in *B*.

^۳ So in *B* (with an incorrect *وزو* in the beginning), *A*, *E*, *T*, and *N*. *M* and *W* have less appropriately نامد پدید شخص نامد; since the same idea is expressed in the immediately following verse.

^۴ *B* بمثل *T*.

^۵ So in *B*. *M* and *T* نیامد پدیدار از خاص و عام; *W* زو instead of از; in *A*, *E*, and *N* a distinct بیامد appears, contrary to the obvious sense of the verse.

^۶ *E* بارگاه. *B* ایزد از وی نگاه. ^۷ So *B*. In the other copies آموخت.

^۸ So *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* has (apparently as a gloss to the less common از,

^۹ Text has باز. ^{۱۰} The distribution of the seven planets over the twelve signs of the Zodiac is consequently this:

Moon	—	Cancer	4th sign of Zodiac.
Sun	—	Leo	5th " "
Saturn	— {	Capricorn	10th " "
		Aquarius	11th " "
Mars	— {	Aries	1st " "
		Scorpio	8th " "
Venus	— {	Libra	7th " "
		Taurus	2nd " "
Mercury	— {	Gemini	3rd " "
		Virgo	6th " "
Jupiter	— {	Sagittarius	9th " "
		Pisces	12th " "

بدینسان همه در هم آمیختند	کزین چار گوهر برانگیختند
که اندر تن تیره بنهاد جان	بفرمان دارای هفت آسمان
هم از گردش فصل اختر ^۱ کند	جهان مرسته مه چهره دیگر کند
جهان چهره پیر برنا کند	۳۰ چو اندر بتره مهر ^۲ ماوا کند
دم و باد چون مشک اذفر شوند	شب و روز باهم برابر شوند
دگر بار بندد همی مرغ ^۳ و راغ	یکی دبیج ^۴ روم بافد بباغ
زگل برمد صد هزاران نگار	بدانسان چکد ابر و اشک ^۵ بهار
زمشک و زعنبر کند خوش ^۶	کجا بر وزد باد برگوش ^۷
چه در فرودین ^۸ و چه اردیبهشت	۳۵ بهر دو کند این جهانرا بهشت
چو دریای قلزم شود جویبار ^۹	بر از نقش مانی شود کوهسار
جُز ایزد که داند که آن چون دمد ^{۱۰}	هزاران گل از گیل بیرون دمد
هوارا ببینی چو آتش دلیر	چو آید دگر از بره سوی شیر ^{۱۱}
که عقل تو زو سخت شیدا شود	بیستان درون میوه حلوا شود
بجز ایزد پاک کس را مبین	۴۰ بر آور سر و شاخ سنبل بمین
بود نغز و آراسته ^{۱۲} باغ روی	بُسرخی چو خون و بگردی چو گوی
بشاهین ^{۱۳} و در کردم کاروان	همی تا بود آفتاب دوان

^۱ فصل دیگر *W*. فصل اختر *M*.

^۲ So correctly according to the various reading on the margin; the text has ماه.

^۳ In *M* the following marginal gloss: مرغ بفتح رُستنی و نبات مرغزار؛ مرکب ازین زمین با دامن کوه = راغ؛ است بالضم معروف راغ دامن کوه بود که بجانب صحرا باشد: Ganjnama, f. 81^a.

^۴ *W* ابر و اشک.

^۵ So to be read, according to the metre, instead of فرودین in the MSS. This abridgment appears several times in the Shāhnāma also.

^۶ *W* has a silly روزگار instead.

^۷ *W* in both hemistichs. دمد.

^۸ *W* چو آید دگر بره بر سوی شیر (modification made, as it seems, to introduce a proper subject to the verb آمدن, which, in the text above, must be supplied from verse 30, viz. مهر). Leo is the 5th sign of the Zodiac (2nd in the summer season).

^۹ *W* بود بار آراسته.

^{۱۰} I.e. المیزان 'Libra,' the 7th sign of the Zodiac (1st in autumn), after which follows کجدم or کردم, Arabic العقرب 'Scorpio.'

از آزار ایشان تو رخ را بتاب	که آزار شان دوزخ آرد بتاب ^۱
	حکایت ^۲
نهاد جهانرا ببین ای پسر	که چون ساختست اینجهان سر بر
۲۵ بگسترش از تیره خاک گران	درو آتش و باد و آب روان
بمایه چهارند ^۳ این گویران	و لیکن ببین اینهمه بیکران

^۱ So in *A*, *E*, and *N*. *T* has in the second hemistich بآب instead of بتاب. *B*, *M*, and *W* have introduced the following slight modifications:

از آزار این (شان *W*) چار دلرا بتاب که آزار شان دوزخ آرد ثواب
so as to make this bait the proper continuation of their Sunnite verses. The genitive after آزار is here to be taken as objective, whereas in the adopted text it is subjective. With this bait the 'praise of the prophet' ends in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *B* two other verses are added:

چو در دوستی شان ببندی تو دل	نباشی بنزدیک یزدان خجل
سخنهای پیغمبر رهنمای	نگوید جز آنکش بود عقل و رای

The latter of these two, which is also found in *M* and *W*, is to all purposes identical with the verse with which the chapter—immediately following in *A*, *E*, *N*, and *T* after v. 23 in the text above, and styled in *E* در بیان شروع کتات و حالات, in *T* مقدمه در نظم کتاب و نعت پیغمبر مستطاب, in *N* simply در بیان سخن (whilst no heading appears in *A*, where the text runs on without interruption)—opens, viz.

سخنهای پیغمبران خدای	بگویم بدانکش بود عقل و رای
----------------------	----------------------------

(only modified so far as its different position in each of the two sets of MSS. necessitates it), and which moreover reappears, according to *M* and *W*, in v. 103. In *M* there are three more doubtful verses, to conclude the 'praise of the prophet,' viz.

باندازه اشک ابر بهار	باندازه رنگ و رمل قفار
باندازه برگهای شجر	باندازه خلق او سر بر
باندازه هرچه هستست و بود	پیغمبر و خاندان بر درود

The second and third verses are found in *W* also, with the following modification in the last hemistich: پیغمبر و خاندانش درود.

^۲ Verses 24-102 in *M* and *W* only; whatever may be thought of their authenticity, they show at least a remarkably pure Persian, have a true poetical ring, and bear close relation to many passages in the *Shâhnâma*.

^۳ *W* (or چنان آمد as the writing is very indistinct) بمایه چنان آمد.

- 60 هوا بر زمین سخت گریان شود
تو گوئی هوارا که بیدل شدست
یکی ز آسمان پنبه تا رو زده^۱
شگفت ابروی ماه را بهمین^۲ است
چو خورشید در دلو و ماهی بود
65 بآباد و ویران گیتی همه
دوان آب روشن ببندد بستگ
بباغ اندرون چون یکی بگذری
تو گوئی مگر لشکر تازیان
همه نیزه جنگ بر داشته
70 جهانرا سه ساز است^۳ چون این بود
بود بر سر کوه سیم سفید
نه بوی از گل آید نه سبزی زبید^۴
نه جهانرا باران است و پنبه^۵ زیست
جهانرا بسر^۶ در تباهی بود
بود باد و باران و برف و دمه
نماید بباغ اندرون بو و رنگ^۷
درختان بی برگ را بنگری
همی رفت خواهد بی رزم خوان
سر نیزه بر اختر افراشته
همه آیدانهای گچگین بود
نه بوی از گل آید نه سبزی زبید^۸

در صفت پادشاه اسلام گوید

- بزرگا خدیوا^۹ توانا توئی
گر از اوج گویم چو کیخسروست
گر از داد گویم شب^{۱۰} کامران
75 اگر گویم از معرفت وز بصر^{۱۱}
گر از دور مر مرد را بنگرد
بداند مر اورا نهاد و سرشت
اگر گویم از بخشش دست شاه
باقا^{۱۲} و انجام دانا توئی
که هر لحظه ناپید و فرس گوشت
فزون آید از شصت نوشیروان
درین باب قولم نیاید بسر
هنرها و عییش پدید آورد
اگر هست نیکو و گر هست زشت
شوم سخت عاجز درین جایگاه

^۱ رو دادن = رو زدن

^۲ Here the white plant of that name, which comes out in the month Bahman (the eleventh of the Persian year), when the sun is in Aquarius (دلو, see the following verse).

^۳ و تیشد W

^۴ زسر W

^۵ بیبیم اندرون آب و رنگ W

^۶ خدا یا W. About the prince of 'Irāk, to whom the poem is dedicated, and who is styled here 'Pādishāh of Islām,' see the preface.

^۷ بشد W

^۸ در نظر W

بگردد ازین چون شود راز باز	جهانرا چنمین باشد آئین دراز
جهان سرد گردد زهرتپ سره	چو مهر از کمان شد بسوی بره
کزو گاه پیشین نماید چو شام	45 هوا بر کشد پردۀ تیره فام
بپیل ^۱ برآکنده ماند درست	گسسته بود چون برآید نخست
کجا دید؟ پیل چون رود نیل	بپیلان نماند چو ماند بپیل
چو سنگی بود پیش کوه گران	مهمین پیل نزد کلهین حلت از آن
جز ایزد که داند که چونست و چند	ز دریا برآید چو کوه بلند
گاهی همچو زرد و گاهی چون سپید ^۲	50 گاهی رنگ او تیره گاهی سفید
باستند چو گسترده شد بگسلد	باندک زمان در هوا گسترده
ورا نیز پیوسته شد بادبان	تو گوئی که گشتی شدست آسمان
که ویرا همی سنگ و آهن دهد	گر آتش ز سنگ و آهن جَهد
بدانسانکه ترسان شود مرد و زن	بغرد پس از آتش افروختن
سرش زهر چرخ کیود اندر است	55 هر آنکس که او در جهان مهتر است
ز سر در سراسر گسسته شوند	بیکجایگه گر شکسته شوند
مگر چون بود پاک دانای چند	بغلستند ازین آسمان بلند
که غریدن رعد این آسمان	سرانجام صد یک نباشد از آن
بگیرند چو دلتست ^۳ شورخفت	چو آتش نمود و چو غرید سخت

The following verses of the *Shāh-nāma* (in Zāl's answer to the riddles of the Mobeds) may serve to elucidate the second hemistich:

همه تیرگی دارد اندر نهان	زبرج بره تا ترازو جهان
بدان تیرگی و سیاهی شود	چو زمین باز گردد بپاهی شود

(Spiegel's *Chrestom. Pers.*, p. 44, ll. 11-14).

^۱ Arabic القوس, the 9th sign of the Zodiac (the last in autumn), which forms the transition to winter.

^۲ A similar comparison is offered by the expression پیل آبکش for 'a black cloud.'

^۳ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'bright,' as a contrast to 'gloomy and dark;' in the second, in the special sense of 'white,' as a contrast to 'yellow.'

و زین بهترب باشد آرام رجای	۱۰۰ شوی راست با راستاپ خدای
سر انجام چون گاو و چون دد بود	هر آنکس که کردار او بد بود
نبودند جز پاک پیغمبران ^۱	همین همه مردمان جهان
نگوید جز آنکش بود عقل و رای ^۲	سخنهای پیغمبر رهنمای
دلش را فروزانتر از زهره کرد ^۳	همه دانش ایند ورا بهره کرد
نپوشید ازو آشکار و نهان	۱۰۵ زهتتم زمین تا بهفت آسمان
چه گرم و چه سرد و چه درمان و درد ^۴	همه در دل او نگاریده کرد
که او بود پیغمبر کردگار	از آدم درون تا بدان روزگار
بدو داستانهای پیغمبران ^۵	فرود آمد از داور داوران
فلک بر ^۶ بد و نیک شان چند گشت	که مر هر یکی را چه بر سر گذشت
چه آغاز بود و چه انجام شان ^۷	۱۱۰ چه کردند و چون بود هنگام شان
همه بر دلش بر فروزنده بود ^۸	پیغمبر یکایک فرو خوانده بود
دلش را همه نغز و نیکو نمود ^۹	کم و بیش هر داستانی که بود

^۱ Between vv. ۱۰۲ and ۱۰۳ there are repeated in *M* and *W* vv. ۱۹ and ۲۰, see p. ۷, note ۱, with these modifications: v. ۱۹, first hemistich, در فرخ الخ; second hemistich, ستودنش فرصت نزد خرد.

^۲ See above, p. ۸, note ۱. *M* and *W* خدای پیغمبران (contrary to the context, which requires the singular پیغمبر, i.e. Muhammad).

^۳ Verses ۱۰۴ and ۱۰۶ only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *A*, *T*, and *N* بدین. In *E* this verse is missing.

^۵ Only in *M* and *W*.

^۶ فلک را *W*.

^۷ So in *B*, *A*, *E*, and *N* چه بودند و چون الخ. *T* has, in the second hemistich, انجام instead of فرجام. In *M* and *W* the first hemistich runs thus: چه کردند: چون بود فرجام شان.

^۸ So in *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* فروزنده instead of نماینده. On the correctness of the rhyme خوانده (which might, if absolutely necessary, be read in the abridged form خوانده) and فروزنده or نماینده, comp. Dr. Teufel, loc. cit., see above, p. ۴, note ۴. Decidedly without a proper rhyme is the reading of *M* and *W*:

به (ز) پیغمبران یکبیک خوانده بود دلش را همه حال بنموده بود

^۹ Only in *B*.

که بخشیدن دست وی چون هواست
80 بدینا و کان دُر و زَر عیار
همی تا بود گردش سال و ماه
همی تا سرشت جهانرا نهاد
میراد^۱ پیروزی از شهریار
بتن در دلش روشن و شاد باد
85 تن وی بصفت کفب وی بجام
بتابید سلطان اقلیمها
کجا^۲ عالم از وی سراسر ملاست
نمید ایمن از بخشش شهریار
همی تا درفشان بود مهر و ماه
بود زاتش و آب و زخاک و باد
فلک خاستش باد و دادار یار
سه چیزش سه چیز آباد باد
دل وی بدان بخشش دوستکام
دل شاه باد ایمن از بیمها^۳

در شرف آدمی از حیوانات

زهر چیز کارد بزدان پدید
بهین همه جانور آدمیست
خداوند مر^۴ بنده را نیل خواست
90 جز از آدمی جانور نیست و چیز
همی تا بوی از چه بزدان شناس
ترا و مرا راست زان آفرید
خردهمان بدان داد تا گر رواست
چرا آن یکی سال و مه راستست
95 درین هست بسیار گفتار نغز
نشانی ترا بدهم ای گنج هوش
همیگویدت خویشتن را ببین
بدان تا بدانی که ما راستیم
اگر راست باشی چو بالای خویش
به از آدمی جانور نافرید
که گوینده و کدخدای زمیست
خرد داد و گفتار بالای راست
که دادست بزدانش این هر سه چیز^۵
که اوراست نیکی و داد و سپاس
که باشیم از گاو و از خر پدید
بدانیم کین هر یکی از کجاست
چرا این نگونسار و گر خواستست
نداند بجز مردم پاک مغز
زمن بشنو آنرا و میدار گوش
بدان کت چرا آفریدم چنین
ز تو همچو ما راستی خواستیم
بجز راستی نابدت چیز بیش

... آن سی سوار - کجا بر گذشتند: see the verse of the Shāhnāma: کجا^۱ = که^۱ بر شهریار.

هر^۲ here in passive sense, as frequently in the Shāhnāma.

The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'inorganic matter,' as a contrast to 'animal,' in the second, in the special meaning of 'valuable, precious thing' (= گرانمایه).

الف لام را تِلْكَ آیات ^۱ را	بخوان تا بیابی ^۲ حکایات را
یکی سورتست این که اندر قرآن	نیایی چنین از کران تا کران ^۳
سراسر همه قصه یوسف است	ز قول جهان داور منصف است
یکی قصه دلکشای عجب	مهیّا بلفظ و لسان عرب ^۴
۱۳۰ خرد باید اینرا بخواند درست ^۵	چو بر خوانده باشد بداند درست
گفتار اندر سبب نزول سورة یوسف علیه السلام ^۶	
کنون ای خردمند دانش پذیر	یکی سوی من کن دل و هوش و دیر ^۷
از آغاز بشنو که چون شد ^۸ سبب	که این سورت آمد ز زندان ^۹ رب
شنیدم ز گفتار دانشوران	خرد پروران و سخن گستران
که بکروز ^{۱۰} پیغمبر ابطعی	بد اندر سرای علی الوسی ^{۱۱}

^۱ Beginning of Sûrah XII. *A*, *E*, and *N* اگر خوانده تِلْكَ آیات.

^۲ So *B*; all the other copies بدانی. In *A* the two hemistichs are transposed. In *M*, *W*, and *T* this verse opens a new chapter which gives in *M* and *W* as heading the first two verses of Sûrah XII. The (rather inappropriate) heading of *T* runs thus: آغاز داستان یوسف و زلیخا و گذارش آن.

^۳ In *B* another verse is added to this, forming a kind of anti-climax to it and, no doubt, interpolated:

یکی سورتست آن که اندر کتاب بیابی اگر بطلبی بی حجاب

^۴ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۵ So in *B*. *M* and *W* بخواند درست (گر *W*) خرد باید آن کین *A*, *E*, *N*, and *T* خرد باید این داستانرا نخست.

^۶ So in *B*, corresponding to the headings in *N* and *E*, viz. آغاز داستان سبب در بیان نازل شدن سورة یوسف (put in *N* before v. ۱۳۰), and نزول سورة یوسف. In *A* an interval is left, but the heading is not filled in. In *M*, *W*, and *T* the text runs on without interruption; comp. note ۲ above.

^۷ فهم and خاطر و حفظ = یاد, according to Shams-i-Fachrî, p. 4۱, l. ۱۴; only *N* has this word distinctly; in the other copies it is mostly written by mistake as دیر. *M* و گیر. *E* پیر.

^۸ So *B*. The other copies بد.

^۹ So *B*. Other copies زندان. In *M* and *W* this verse is missing.

^{۱۰} *B* روز.

^{۱۱} *A* رعی.

بهرسید هم در زمان کین جفا^۱
 برین هر دو جان و تن من بهم^۲
 بدو گفت جبریل کز اقامت
 بیمیر چنین گفت کین امتان
 بجای من این بیوفائی کنند ۱۵۰
 ندارند شرم از خدا و زمن
 چنین داد جبریل قرع جواب
 که این زامت خویش^۳ طرفه مدار
 زاسباط^۴ یعقوب قرع سیر^۵
 که با یوسف پاک همزاد خویش^۶ ۱۵۵
 اگر از برادر ستمها رواست
 که خواهد نمودن پس از عهد ما
 زدمت که خواهد رسید این ستم^۷
 که هستند تا حشر در ملت^۸
 که شان من شقیم بر غیبدان
 بدینگونه پیمان ما^۹ بشکنند
 بخون حسین و نخون حسن
 بیغمم تازی زرف یاب
 کزین طرفه تر پیش رفتست کار^{۱۰}
 همانا شنیده نداری خبر^{۱۱}
 چه ظلم وجه جور^{۱۲} آوردند پیش
 نه طرفه است گر فعل اقامت جفاست^{۱۳}

1874, p. 139, note 13. کهریا is described by Kazwīnī (ed. Wüstenfeld i. p. 234) as a stone of yellow colour, that inclines to white and sometimes to red: هو حجر اصفر مائل الى البياض و ربما كان الى الحمرة.

^۱ زمان جفا W.

^۲ So in B. M and W هر دو جان و دلم را ظلم. A, E, N, and T برین هر دو جان و دلم را ظلم. هر دو آرام جانرا ستم.

^۳ So in B. M and W رسیدن آلم; the other copies رسیدن ستم.

^۴ ملت W.

^۵ B پیغام من.

^۶ So in B. M and W که از اقامت خویش. A, E, N, and T که (تو E) از اقامت. این کار.

^۷ W طرفه تر گستر گشت کار. زشت = گشت; according to Shams-i-Fachri and Ganjnama.

^۸ So B. The other copies زاولاد.

^۹ So B, M, W, and T. In A, E, and N اثر instead of سیر.

^{۱۰} So B, M, and W. همانا تو نشنیدی این خبر. A, N, and T خبر. همانا تو نشنیدی.

^{۱۱} A, E, N, and T که با یوسف آن پاکزادان خویش.

^{۱۲} A, E, N, and T چه جور و چه ظلم.

^{۱۳} So B and M. A, N, and T عجب نیست گر. E the same, but کر instead of گز. نه طرفه که از فعل اقامت خطاست. W similar to گز.

نهی و علی و دگر فاطمه ^۲	۱۳۵ نشستہ بنزدیک سید ^۱ همه
بیک جایگہ در کنار رسول	حسین و حسن آن دو پور ^۳ بتول
بدیدار هر دو همی بود شاد ^۴	بدیشان پیغمبر همی بوسه داد
قرار تن ^۵ و رامش و کام دل	کز ایشان همی یافت آرام دل
کش از جان و دل بیش بودند پیش	بدیشان سپرده دل و جان ^۶ خویش
در آمد ^۷ پیغمبر پاکرای	۱۴۰ هم اندر زمان جبرئیل از خدای
پس آنگہ چنین ^۸ داد ویرا پیام	زبندان ورا کرد ^۹ اول سلام
کہ شادی چنین ^{۱۱} از حسین و حسن	کہ گوید همی خالقی ذو المنن
کہ بعد از تو بینند ظلم و جفا	بر ایشان چنین ^{۱۲} رانده شد حکم ما
حسن را کند زهر باره جگر ^{۱۳}	حسین را بخنجر بزنند سر
بیارید بمجادہ ^{۱۴} بر شنبلید ^{۱۵}	۱۴۵ پیغمبر ز جبریل چون این شنید

^۱ *M* and *W* در *benzidek* (بنزدیک) او *benzidek* = *chez*، 'they all sat in 'Ali's house'.

^۲ *M* and *W* علی سبطی و فاطمه *B*. نبی و علی سبطی و فاطمه (in this case seems to refer to Muhammad himself: they sat all, viz. 'Ali and Fāṭimah near, close by him, viz. Muhammad).

^۳ *A*, *E*, and *N* نور. *M* and *W* سبط.

^۴ So in *B* and *N*. In all the other copies بر.

^۵ So in *B*, *M*, and *W* (the latter two have برایشان in the beginning). *A*, *E*, *N*, and *T*:

بروشان (برایشان *T*) همی بوسه داد نبی بدیدار شان شادمانه علی
(less appropriate, since the prophet's, not 'Ali's, delight in Ḥasan and Ḥusain is the salient point).

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* قرار تن و یافتن کام دل *W*. فزای تن *M*. قرار دل *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ *B* دل و هوش. This verse is only found in *B*, *M*, and *W*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* پیامد.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* رسانید.

^{۱۰} *M* and *W* چنین آنگهی.

^{۱۱} *A*, *N*, and *T* کنون. *E* کنی.

^{۱۲} *B* چنان.

^{۱۳} In *W* this verse stands after v. 156.

^{۱۴} لبش بگونه کافور رخ چو: see Shams-i-Faḥrī, p. 120, l. 9: بغایت سُرُخ و آبدار بود چنانکہ با آتش نیز همچو یاقوت: Ganj-nāma, f. 42; متغیر نشود.

^{۱۵} زرد = شنبلید *foenum graecum*, an orange-like plant with yellow flower; see my article 'Lieder des Kisā'i' in Sitzungsberichte der Münchener Akademie,

مر این قصه را پارسی کرده اند بدو در معانی بگسترده اند^۱
 باندازه دانش و طبع خویش نه کمتر از آن گفته اند و نه بیش^۲
 گفتار اندر یاد کردن سبب این قصه
 دو شاعر که این قصه را گفته اند
 یکی بوالموید که از بلخ بود ۱۷۵
 نخست او بدین در سخن یافتست
 پس از وی سخن بان^۳ این داستان
 نهاده ورا بختیاری لقب
 بچاره بر مهتران بر شدی
 چنان دان که یکره فتاد اتفاق ۱۷۵
 شنیدم که آن روز نوروز بود
 خداوند قریح امیر عراق
 جهانگیر و قطب و دل بحر جا
 هنرمند سرهنگ با آفرین
 که بختش همایون و فیروز باد ۱۸۰
 بدان روز برگاه چون خسروان
 بزرگان گیتی کمر بسته پاک
 سرایندگان رود برداشته
 همیدون صف شاعران آخته^۴
 بهر جای معروف و نهفته^۵ اند
 بدانش همی خویشتن را ستود
 بگفتست چون بانگ در یافتست
 یکی مرد بُد خوب روی و جوان
 کشادی بر اشعار هر جای لب
 بخواندی ثنا و عطا بستدی
 باهواز شد نزد میر عراق
 یکی روز بس کشور افروز بود
 که تختش سپهرست واسپش براق
 نگهدار دولت ستون سپاه
 سپهدار سلطان روی زمین
 شبش تا قیامت همه روز باد
 مراورا خرد پیر و دولت جوان
 بر تخت وی پاک بوسیده خاک
 نوای خوش از چرخ بگذاشته
 بخوانده ثناها و پرداخته

^۱ Verse 167 only in *B* and *E*, but in the latter, where the chapter on the previous poetical versions of the story of Joseph is missing (just as in all other copies except *B*), with a change of the third person plural into the first person singular, and some other slight modifications, thus:

من این را بیان پارسی کرده ام بدو در معانی بگسترده ام

^۲ Verses 168–223 only in *B*, see preface.

^۳ Corrected from the *نهفته* of the MS.

^۴ Corrected from *بانف* in the MS.

^۵ *بر کشیدن* = *آختن*, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 264. The sense is probably similar to that in the following hemistich of the *Shâhnâma*, in Zâl's answer to the Mobeds: کنون از نیام این سخن بر کشیم.

نگاریدش این سوره پر بها ^۱	بگفت این و پس در ^۱ دل مصطفی
بر مصطفی حلیم و کریم ^۲	که آورده بود از حکیم و علیم ^۲
نه گوش و سر هیچ مردم شنید ^۳	نکوتر ازین قصه نامد پدید
بدان مرد ^۴ محمود و مختار ^۵ گفت	۱6۵ نه من گفتم این ^۶ کین جهاندار گفت
که روشن شود زان دل و هوش و مغز ^{۱۰}	که ما قصه با ^{۱۱} تو خوانیم نغز
سخنهای این ^{۱۲} از گهر پاکتر	نکوتر از آن ^{۱۳} قصهای دگر
قرآن ^{۱۴} عظیم و کلام درست	بدان وحی کز ما بنزدیک ^{۱۵} نرس
کنون یاد گردد بروشندلی ^{۱۶}	که از کار ^{۱۷} پیشینگان غافل
نرفتمست هیچ آشکار و نهان	۱6۵ ازین قصه نیکوتر اندر جهان
همه حکم جبار ^{۱۸} دادآورست	فراوان شگفتی بدین ^{۱۹} اندرست

^۱ *W* and *M* اندر.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. *T* با صفا. *A*, *E*, and *N* بها.

^۳ *N* علیم و حکیم.

^۴ So *B*. The other copies سوی. Between vv. 158 and 159 *B*, *W*, *M*, *E*, and *T* insert another verse, which looks like a mere marginal gloss, and simply repeats what has been fully stated before: ~ قول یزدان نزول. سبب این بُد از (سبب بود از) *T* (قول یزدان نزول). *E* has in the second hemistich of this interpolated bait الف لام را (جا *M* and *W*) بقلب (بگفت) *T* رسول.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* نه گوش و سر مردم آنرا شنید.

^۶ So *B*. All the other copies *W* گفت. *W* آن instead of کین.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* شخص.

^۸ *W* گفتار. Between this and the following verse *M* and *W* insert a new heading (not found in any other copy), viz. the third verse of Sûrah XII نحن نقص عليك.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* بر.

^{۱۰} So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* زو instead of زان). *M* and *W* که روشن شود زان. ترا هوش و مغز.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* ازین.

^{۱۲} *A* and *E* آن.

^{۱۳} *A*, *E*, *N*, and *T* بلغا.

^{۱۴} *E* راز.

^{۱۵} *B* بدان. کنون یاد گیرش زروشندلی *T* کنون باز کرد از تو روشندلی.

^{۱۶} *M* and *W* یزدان. Verses 165 and 166 are only found in *B*, *M*, and *W*.

هر آن شه که از بنده بار نخست	یکی کار جوید بامر درست
شود بنده دلشاد و امیدوار	در آن کار گردد تن و جان سپار
بامید آن تا بنان ^۱ اوفتد	بنیکی و ناز جهان اوفتد
دل بختیاری بامید این	بدان شاعری بر نوشت آستین
۱۱۵ درین ایزدی نام ^۲ نغزناک	بینداخت هر تیرکش بود پاک
شنیدم من آن داستان سرسبز	ز نیک و بدش آگهم در بدر
قصارا یکی روز اخبار آن	همی راندمش بی غرض بر زبان
بنزدیک ناچ زمانه آچل	موقت سپهر وفا و محل ^۳
زمن این حکایت بواجب شنید	پس آنکه سوی من یکی بنگرید
۲۲۰ مرا گفت خواهم که اکنون تو نیز	بمشی بگفتار و شغلی بنیز ^۴
هم از بهر این قصه ساز آوری	زهر گوشه معنی قرار آوری
سخن را بدانش مرگب کنی	ز شیب و عوارش مهذب کنی
بگوئی ^۵ چنان کان دگر شاعران	نیابند زحیف ^۶ و تعدی دران
اگر باشدش نظم و ترکیب ^۷ نغز	معانی پسندیده و هوش و مغز
۲۲۵ سخنهاى دلگیر هر جایگاه	قوافیش چون نای بر پایگاه ^۸
نه ناقص نه غامض نه یازیده سست	حسین ^۹ و لطیف و روان و درست
برم نزد دستور میر عراق	که گردانش خیلند و ایران وشاق ^{۱۰}

^۱ Corrected from بنان in the MS., which gives no rhyme.

^۲ محل here in the sense of قدرت, منزل, مرتبه, as in Bostân, ed. Graf, p. 233, ll. 10 and 19.

^۳ فرستاد نزدیک خسرو بنیز: 1: 40^a, l. 1: زود=بنیز.

^۴ Corrected from نکوئی in the MS.

^۵ نقصان و عیب=زحیف; see Bostân, ed. Graf, p. 370, ll. 5 and 13.

^۶ Verses 224 and 225 are found in *B* and *E* only (in the latter MS. v. 224 follows immediately after v. 167, see p. 11, note 1). *E* reads گرباشدش نظم و ترکیب نغز.

^۷ So in *E*. *B* has against the rhyme in both hemistichs بر جایگاه. Verses 226-236 are again found in *B* only. ^۸ Corrected from حزین in the MS.

^۹ Corrected from وفای in the MS. خدمتگذار و چاکر=وشاق; see Bostân, ed. Graf, p. 381, ll. 7 and 17, وشاقی پری چهره در خیل داشت, and *ibid.*, p. 212, ll. 8 and 18-19, where other copies read سپاهان instead of وشاقان. Perhaps the

- ۱۸۵ یکی بختیاری بُد از شاعران
بعادت یکی آفرین خوانده بود
همه شاعران نیکوی یافتند
بآئین شهنشاه عطا دادشان
ز نوروز چون روز بگذشت چند
۱۹۰ یکی روز نزدیک میر عراق
همی خواند مَقَری با آواز خوش
خداوند فرهنگ فرزانه هوش
خوش آمد همی سوره یوسفش
همی خواستی کان بدین داستان
۱۹۵ بتعلی لطیف و بلفظ دری
بدان نا نبایدش تفسیر چست
چو سرهنگ قرخ پی کاردان
چنان بُد ز توفیق حکم خدای
شهنشاه را دید آمد بروی
۲۰۰ بدو گفت اگر طبع داری بدان
بگو قصه یوسف از بهر ما
بلفظ خوش پاک و نغز دری
سبک بختیاری زمین یوسف داد
بگویم من این داستانرا درست
۲۰۵ فراز آورم از میان و کنار
درین قصه نغز پیدا کنم
بگفت این و این قصه آغاز کرد
بپیوست چونانکه طبعش نمود
بگفتار آن در بسی رنج بُرد
۲۱۰ گران بودش آغاز و فرمان میر
- دلش یاد جوی و زبان مدح خوان
باقید آن بر عطا مانده بود
چو در خدمت میر بشتافتند
کسی کرد رخ سرخ و دل شادمان
بقال همایون و بخت بلند
که از خسروان برده دارد سباق
مگر سوره یوسف خوبوش
نهاده بمَقَری دل و چشم و گوش
بدان بود مائل دل منمغش
چنین داستانها کند باستان
نموده درو صنعت شاعری
بداند معانیش هرکس درست
همی راند این با دل اندر نهان
که این بختیاری بُد اندر سرای
بخواندش سبک میر فرهنگ جوی
توانی سَهرَدن ره داستان
که مارا بدان رغبت است و هوا
درو چابکی کرد شاعری
چنین گفت کای گنج فرهنگ^۱ و داد
نباشم درین خدمت میر سست
سخنهای چون گوهر شاهوار
مر آن را چو دُر مهیا کنم
در چست و چوی سخن باز کرد
که آن خدمتی سخت شایسته بود
بسی سعی دید و بسی دم شمرد
ازیرا فدا کرد فکر و ضمیر

^۱ in the MS. که گنج و فرهنگ

* Corrected from گران in the MS.

شوم شادمان و بوم سُرخروی	ازین سایه من بندۀ مدحگوی
کنم بر فرزند سخنران نگاه ^۱	۲۴۵ بکوشم باندارۀ دستگاه
نشاید سخن گفتن از طبع بیش ^۲	بمیوندم اندر خور طبع خویش
زتوفیق باید همه کار جُست ^۳	بجز طبع توفیق باید نخست
بجز طبع گفتار و کردار چیز ^۴	زتوفیق باشد همه طبع نیز
خودم طبع یاری کند بیگمان	اگر باشدم یاری زاسمان
زمن جهد و توفیق نیک از خدای	۲۵۰ بتوفیق یزدان توان راند رای
گفتار اندر سبب حال خود ^۵	
شنیدند گفتار من هر کسی ^۶	من از هر دری گفته دارم بسی
بستخت و بست و به بند ^۷ و کشاد	سخنهای شاهان با رای و داد ^۸
بسی نامۀ دوستان ^۹ گفته ام	بسی گوهر داستان سفته ام
یکی از زمین و یکی از سپهر ^{۱۰}	ببزم و برزم و بکین و بمهر
زدم پردۀ مهر پیوستگان ^{۱۱}	۲۵۵ سَپَر دَم بسی راه دلخستگان

^۱ Verses 245-250 are found in *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last with the exception of v. 248). *B* has here again بگوشم instead of بکوشم; *M* and *W* سخن پایگاه instead of سخنران نگاه.

^۲ *W* has against sense and rhyme again خویش. *E* میش (sheep) instead of بیش.

^۳ *M* and *W* همی.

^۴ *E* ایزد.

^۵ *M* and *W* شاید, and بتوفیق instead of کار. *E* باید instead of آید.

^۶ *B* کار (obviously against the sense of the verse).

^۷ *B* has here an unintelligible وخیز.

^۸ *E* اگر یاری باشدم.

^۹ This heading appears in *B* and *M* (in the latter added on the margin).

^{۱۰} This and the following verses are in *A*, *E*, *N*, and *T* immediately added to v. 103, which is there the continuation of v. 23, the end of the 'praise of the prophet'; see p. ۸, note ۱.

^{۱۱} *B* بیداد و رای (clerical error for داد و رای). In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *T* بلند (probably a mere misprint). ^{۱۳} *E* نامه و داستان. ^{۱۴} *T* نامه باستان.

^{۱۵} This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* vv. 253 and 254 are transposed.

^{۱۶} Verse 255 is not found in *A*, *E*, and *N*.

بدان تا گرش رای باشد یکی
بداند ترا آن سپهر سپاه
ازو مر ترا این کفایت بود ۲۳۵
چو بشنیدم این گفت و گوی آجل
چنین گفتمش که جهان کرم
خرد را مدار و سخن را سوار
تن و جان من زیر فرمان توست
بود آفرمان حشمت من رهی^۱ ۲۳۵
بخواهی زمن بندۀ مهربان
بامر تو ای در جهان بی نظیر
اگر طبع نیکو بییونددش
مگر دست گیرد مرا روزگار
۲۴۰ مگر من رهی بایم^۲ از قر شاه
زدل فکرم پاک بیرون شود
اگر چند در بند نادانیم
رساند برحمت مرا پایۀ

بخوانند نزدیک او اندکی
که چون داری اندر سخن دستگاه
که این مایه بهتر عنایت بود
دلش را شد اکثر امید آمل
بجود و نوال و نهاد و نعم
بناه جهان زافت روزگار
روان در تن من ثنا خوان توست
که بر من بدین کار فرمان دهی
یکی آفرین با یکی داستان
بگویم من این قصۀ دلپذیر^۳
وگر شاه فرزانه پسنددش
شود شاد ازین خدمتم شهریار
بیایم زحشمت یکی پایگاه
ببیران سرم حشمت افزون شود
بدارد مگر ایزد ارزانیم
فتد بر سراز خسروم سایۀ

original of *B* had here an indistinctly-written وثاق, which is sometimes by mistake substituted for وشاق; see Rosenzweig, Joseph und Suleicha, Vienna, 1824, p. 51, l. 29.

¹ Bostân, ed. Graf, p. 157, ll. 1 and 10, رهی بیاء نسبت غلام وچاکر, *ibid.*, p. 43, ll. 16 and 17, رهی بیاء اصلیه بمعنی بنده وچاکر, comp. also on رهی Rückert in Zeitschrift der D. M. G. viii. p. 308.

² Part of this verse is found in *M* and *W* also, where it follows immediately after v. 166, and runs thus:

بگویم من این قصۀ دلپذیر که آن در دو گیتی بود دستگیر
آن in the second hemistich refers in that case to the داد آور (or یزدان), i.e. God, of v. 166. The following seven verses (238-244) are found in *M* and *W* only; پیوستن, in v. 238, must accordingly be taken here in an intransitive sense, with نیکو طبع as subject of the sentence.

³ Here رهی is the nomen unitatis of ره, 'perhaps I find a way to.'

نشستم برین چَرْمَهٗ ^۲ راهوار	بَجَسْتَم زبَهزاد ^۱ و اسفندیار
کنون بیکران سوسن تازه رُست ^۳	۲۷۰ بدان خالک شمشاد بوی نُخست
بجایش پراگند ^۴ کافور خشک	زمن دست گیتی بدزدید مشک
میان شب تیره نیکو بود ^۵	اگرچه ستاره بی آمو بود
دل من زبیری ^۶ و چاره نماند	مرا شب گذشت و ستاره نماند
که از من نیامد همی خوب کار ^۷	زمن تافته بُد دل روزگار
که بنمایمت من ستاره بروز ^۸	۲۷۵ مگر خورد سوگند با دلفروز
که روشن ستاره بروزم نمود	کنون خورده سوگند او راست بود
چو گنج شهان باشد از خواسته ^۹	درختم بُد آغاز آراسته
گستند زغانم از جان امید ^{۱۰}	بر آمد زنگاه باز سفید

^۱ Verses 269 and 270 only in *B* and *T* (in the former this verse stands between vv. 262 and 263). The text adopted is that of *B*. *T* has بَجَسْتَم زبَهزاد (?). *زبَهزاد* is the name of the horse of Siyāwush or Siyāwaksh, the son of Kaikā'us; it is also the name of Isfandiyār, son of Gushtāsp.

^۲ *T* بارهٔ; both words are identical, چَرْمَه or چَرْمَه = اسب خنک, see Ganj-nāma, f. 62^a; باره = اسب, see Shams-i-Fachrī, p. 123, ll. 4 and 5, and Spiegel, Chrestom. Pers., p. 48, l. 16 (Shāhnāma), دستکش, بر آشفست بر بارهٔ دستکش.

^۳ So *B*. *T*:

بر از خالک شمشاد بود از نخست کنون بر کران سوسن تازه رست

^۴ So *M*, *A*, and *N*. In the other copies پراگنده. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed. *W* reads (with the اضافة العاَم الى الخاص) دزد گیتی instead of دست گیتی.

^۵ Verses 272 and 273 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two MSS. v. 272 precedes v. 271, and the hemistichs are transposed again). *W* and *M* تیره instead of تیره.

^۶ *M* and *W* زبیرنگ.

^۷ This verse only in *B*.

^۸ Verses 275 and 276 only in *B*, *M*, and *W*. In *W*, v. 275 is placed further below, between vv. 285 and 286.

^۹ This verse only in *B*.

^{۱۰} So in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* reads in the second hemistich گسته شد آغانم از جان امید, but the following verse, which is only found in *B*, proves the correctness of the reading adopted, since the زغان,

زخویان شکرلپ ماهروی	همیدون بسی رانده ام گفتگوی
بسی گفته ام سرگذشت و سرود ^۱	ز آزار ایشان و مهر و درود
بگفتم درو هر چه خود خواستم ^۲	زهرگونه نظم آراستم
همی کاشتم تخم رنج و بزه	اگرچه از آن یافتی دل مزه ^۳
زبانرا و دلرا گیره برزدم	از آن تخم کشتن پشیمان شدم ^۴
سخن را ز گفتار ندادم فروغ	نگویم کنون نامهای دروغ
کیم آمد سپیدی بجای سیاه	نکارم کنون تخم شور و گناه ^۵
مرا زان چه کو تخت ^۶ فتاح برد	دلم سیرگشت از فریدون گرد
همان تخت کاوس کی بُرد یاد	گرفتم دل از ملک کعباد
ز کب خسرو و جنگ افراسیاب	ندانم چه خواهد بُدن ^۷ جز عذاب
زمن خود کجا کی پسندد خرد	بدین گونه سودا بخندد خرد ^۸
جهانی پراز نام ^۹ رستم کنم	که يك نیمه از عمر خود کم کنم
هم از گیو و طوس و هم ^{۱۰} از پور زال	دلم سیرگشت ^{۱۱} و گرفتم ملال

^۱ This verse only in *B* and *T*; in the latter before v. 256, and beginning زآزار. *B* زآزار. *T* has after this verse an additional one, which seems quite superfluous:

بنظم آوردم بسی داستان از افسانه و گفت باستان

^۲ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

^۳ So *M*, *W*, and *B* (except that *B* has اگر نیز instead of اگرچه). In *A*, *E*, *N*, and *T* مزه (از این *E*) با مزه.

^۴ *M*, *W*, and *E* من از تخم کشتن الخ. *N* کاشتم. *N* از آن تخم کش در زمین کاشتم.

^۵ *M* and *W* دگر. *M* and *W* را.

^۶ So *B*. *M* and *W* شوره گیاه. *A*, *E*, *N*, and *T* رنج و گناه. Instead of کیم (*B*), in the beginning of the second hemistich, all the other copies have که.

^۷ So *E*, *N*, and *T*, confirmed by *B*, which reads مُلک. Only *A* has سخت. In *M* and *W* vv. 263-268 are wanting.

^۸ So *B*, *A*, and *T*. *E* and *N* بُد این.

^۹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سزد گر بخندد خرد.

^{۱۰} *E* جنگ. ^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* گشت سیر.

^{۱۲} So *B* and *T*. *A* and *N* هم از پور کاوس هم الخ. *E* هم از نام کاوس هم الخ.

گرفتن یکی راه فرزانهگان	نرفتن بآئین دیوانگان ^۱
۲۹۰ سر از راه داور نه بر تافتم	که کم شد زمن روز و غم یافتم
کنون گر مرا روز چندی بقاست	دگر نسپریم جز همه راه راست ^۲
نگویم دگر داستان ملوک	دلم سیر شد زاستان ملوک ^۳
نگویم سخنهای بیهوده هیچ	نگیرم به بیهوده گفتن بسیج ^۴
نگویم کنون داستانهای قهر	بگردانم از نامه مهر چهر ^۵
۲۹۵ که آن داستانها دروغست پاک	دو صد زان نیززد بیک ذره خاک
که باشد سخنهای پرداخته	بنیرنگ و اندیشه بر ساخته ^۶

^۱ بیگانگان *E*.

^۲ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *عمر*. *T* has besides in the first hemistich: *واژونه* instead of *داورنه*. *M* and *W*:

سر از راه داور نپرداختن زمانی ده راست بشتافتن

^۳ Wanting like the following two verses in *M* and *W*. *B* reads *بتن* instead of *همه* and *همی* instead of *همه*.
^۴ Wanting in *B*, just as in *M* and *W*.

^۵ Only in *B* and *T* (in the latter *بسیج*); *بسیج* seems the preferable spelling, see *Shams-i-Fachrī*, p. ۱۷, ll. ۱۵ and ۱۶ = *ساز کارها*, and *Ganjnāma*, f. ۳۸^a = *قصد* و *آماده شدن*; another spelling is *تسیج*, see *Spiegel*, *Chr. Pers.*, p. ۸۶, ll. ۵ and ۴ ab *infra*, *بسیجند* بمعنی *قصد کننده*.

^۶ Only in *B*, *M*, and *W*; the text is that of *B*. *M* and *W* have an apparently less suitable reading:

بگویم کنون داستانهای مهر نگردانم از نامه مهر چهر

^۷ *E* *چنین*. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۸ So *B*. All the other copies *مُشت*. After this verse *E* has the following heading: *در بیان احوال پیغمبران گذشته برای هدایت خلق* . . . (the last word doubtful) . . . and *N* another to this effect: *در بیان ذکر راستی خود و گفتن حقیقت پیغمبران* *علیهم السلام*. In the other copies the text runs on without interruption. *B* adds two verses, which seem to be spurious, the first having the same rhyme-words as v. ۲۹۷, and the second being syntactically suspicious:

سخنهای که مایه ندارد زُن نخواهد خردمند آنرا سخن
سخن کان زگفتار هر کس بود مشومند و بیدار دل نشنود

^۹ So *B*. In the other copies *بر ساخته* in the first, and *پرداخته* in the second hemistich. In *A*, *E*, *N*, and *T* (which have in the beginning *چه* instead of *که*) the latter runs thus: *شب و روز زاندیشه پرداخته*.

بدانگونه پَران شدند از برم	که تاریک شد هر دو چشم و سرم
280 بر آمد سبک باز گستاخ وار	تو گفתי کسی کرده بودش نظار ^۱
زمانی همی گشت از افراز باغ	سرانجام بنشست بر جای زاغ
نه بنشستنی کش پُردن بود	نه پیوستنی کش پُردن شود ^۲
گمان برده بودم که این ^۳ بُند باز	باتمید زاغ آمد اینجا فرار
نیابد ^۴ همی کبک بر کوهسار	مگر زاغ را کرد خواهد شکار
285 گمانم کزو بردم آسان شدست	که این باز خود مرا آمدست ^۵
شکار بست باز و شکارش ^۶ منم	ز خر خویش را من چرا افکنم ^۷
مرا سخت بگرفت پیری بچنگ	شتاب آمد و رفت گاه درنگ ^۸
کنون چار ^۹ بایدم ساختن	دل از کار گیتی به برداختن

(B) پَران شدند the necessary subject to (B) the ravens (i. e. Firdausi's black hair), form the necessary subject to (B) پیران شدند (B) has by a mere clerical error).

^۱ So in B. In M and W (where در آمد is written instead of آمد) the second hemistich has been spoiled by mixing it up with that of the following verse, viz. بر افراز بنشست بر جای زاغ. A various reading in M apparently tries to rectify the mistake, and to supply a proper rhyme-word, by substituting بکار زاغ for بر جای زاغ. In the other copies this verse is wanting.

^۲ So in A, E, N, and T. B has in the second hemistich a much weaker reading: چنان آمدن کز بر من شود. In M and W this and the following verse are wanting.

^۳ A, N, and T شاهباز instead of بُند باز. گمان من این بود کان الخ.

^۴ B نیامد. In A, E, N, and T this verse is wanting.

^۵ Only in B; in the first hemistich something between کزو and آسان (or ماسان as it seems) is missing, which I have supplied by بردم.

^۶ So B. M and W شکارست از وی شکارش. A, E, N, and T میزد شکارش. و شکارش.

^۷ So B, 'Why do I feel so dejected, so frustrated in my hope?' comp. the opposite idiom, چرا A, E, N, and T. مقصود خود یافتن = خر خویشتن را یافتن. M and W جز از خویشتن را چرا افکنم. 'How can I have any doubt about the matter?' M and W جز از خویشتن را چرا افکنم.

^۸ Comp. Firdausi's elegy on the death of his son: وی اندر شتاب و من اندر درنگ. In A, E, N, and T this verse is wanting. M and W read جای instead of گاه.

که نمود سخن دلکش و دلربای^۱
 سخن گر ز گفتار هر کس رواست
 پس از گفت یزدان روانتر مدان
 نکو باشد آغاز و انجام آن
 ۳۱۰ بجز گفت یزدان زین نشنود
 کنون بشنو این نامه دلکشای
 بنزد محمد چراغ زمین
 بدان کین^۲ جهانرا که زینسان نکوست
 خدا این^۳ ز بهر رسول آفرید
 ۳۱۵ بجز مر و را دوست کس را^۴ نخواند
 فزون زو^۵ نشد کس بر این آسمان
 بخوان از نمی^۶ گفته دادگر
 بجز گفتهای توانا خدای
 خوش و دلپذیرست و نغزست و راست^۷
 خردمند را جز از آن مشنوا^۸
 که باشد دلش با خدای جهان^۹
 بر آن ره که یزدان نمودش رود
 که آمد فرو از یگانه خدای^{۱۰}
 مبین همه گوهر آدمین^{۱۱}
 ابا هر^{۱۲} نکوئی هر آنچه^{۱۳} اندروست
 مرا و را زیغمیران برگزید
 ازو آسمان و زمین خیره ماند
 ندید آن^{۱۴} بزرگی کس اندر جهان
 اگر چشم دل داری و چشم سر

^۱ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* دلکشای (B wrongly (B wrongly
 دلربای is preferable, as in v. 311 دلکشای is again used as rhyme-word
 with خدای.

^۲ Verses 307 and 308 only in *B*, *M*, and *W*. The text of this verse is that of
B. *M* and *W* read:

سخن کو بگفتار بی غش بود پذیرنده و نغز و دلکش بود

^۳ So *B* with the causative شنوایدن 'to make heard.' A few letters are
 scratched out at the end of the first hemistich, thus ان *M* and *W*:

پس این گفت یزدان روانتر بود خردمند هرگز جز آن نشنود

^۴ Verses 309 and 310 only in *B*.

^۵ Verses 311 and 312 only in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *M* and *W* have بفرخ instead of بنزد, and in the second hemistich
 (in *M* زمی and آدمی as rhyme-words).

^۷ *B* که. ^۸ *T* این instead of هر.

^۹ *M* and *W* هرچ. ^{۱۰} *B* آن. *M* and *W* مصطفی الخ.

^{۱۱} *M* and *W* بجز او دگر دوست کس را. ^{۱۲} *A* بجز او دگر دوست کس را.

^{۱۳} So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* فزونتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۴} So *B*; the other copies این.

^{۱۵} *M* and *W* قرآن.

که جز راستی شان کُشد بیخ و بن ^۱	ز پیغمبران گفت باید سخن
سخن را ندادند رنگ و فروغ ^۱	نگفتند بیهودها و دروغ
بگفتار شان بر همه کس گواست	همه راست بودند و گفتند راست ^۲
ز تو نیز هم راستی خواستند ^۳	اگر چند پیغمبران راستند
که در وی نیاید کم و کاستی ^۴	برین قصه خواهم کنون راستی
و لیکن نه از گفتۀ باستان	مَتَّمت گفت خواهم ^۵ یکی داستان
که زبید مرا و ز جان آفرین ^۶	دل از گفتۀ راستان آفرین ^۵
معانیش را حد پدیدار نیست ^۷	ز گفتار او بیش گفتار نیست
بتن در دل و جانش لرزان شود ^۸	هر آنکس که گفتار او بشنود

^۱ Verses 298-300 only in *B*, *M*, and *W*. In the first hemistich of v. 298 (which points significantly back to v. 261), *M* and *W* read *بیهودهای دروغ*; in the second, *B* *هر يك فروغ*.

^۲ So *M* and *W*. *B* *همه راست گفتند و بودند الحق*.

^۳ *B* *اگر چه* in the beginning, and *همی الحق* in the second hemistich. The reading of the text (*ز تو*) seems preferable on account of *مَتَّمت* in v. 302.

^۴ Wanting in *B*, *M*, and *W*. *E* has *در آن قصه*, and (as *N* too) *نیامد* instead of *نیاید*. This verse, by the way, found in copies only, in which the chapter on the twelfth Sûrah of the Kuran and the first mention of the story of Joseph (see v. 131 sq. above) appears much further below, goes far to corroborate by the use of *برین* or *در آن* (as referring to something mentioned or known already) the general correctness of the order of verses in *M*, *W*, and *B*, which has been adhered to in the text.

^۵ *A*, *N*, and *T* *بگوئیم اکنون*. *E* *همی گوئیم اکنون*. The second hemistich runs in *E* thus: *و لیکن نه آشفته و باستان*.

^۶ So in *M* and *W*. *B* *که از گفتۀ زبید داد آفرین*. *A*, *E*, *N*, and *T* *که از گفتۀ*. *رب داد آفرین*.

^۷ So in *B*. Instead of *ز جان* appears in *M* and *W* *جهان*; in *A*, *E*, *N*, and *T* *زداد*.

^۸ Verses 304 and 305 only in *B*, *M*, and *W*. The latter two have *ویندار* instead of *پدیدار*.

^۹ *M* and *W* *ز گفتار مخلوق منکر شود*.

نکو باز دان تا چه مایه ^۱ بُدند	که هر يك سوي امتی ^۲ آمدند
رسولان فرخ پی ^۳ منتخب ^۴	و زو ^۵ پنجه بودند تازی نسب
بنزدیک ایزد ^۶ کرامی بُدند	همه راست بودند و نامی بُدند
بشیکي جهانرا زبند دستگیر	ازیشان یکی بود یعقوب پیر
پسندیده ^۷ داور داوران ^۸	سراشیل او بُد زیغمبران
بدین داشتن تاج آفاق بود	330 ورا ^۹ گوهر از پشت اسحاق بود
چراغ جهان بود و شمع نیا ^{۱۰}	ذبیح الله او بود از انبیا
براهیم کو بود دین را دلیل	بُدش ^{۱۱} گوهر از پشت پاك خلیل

^۱ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *T*. *E* has راستی.

^۲ *T* پایه. In *B* this verse runs thus:

که هر يك بسوي زمین آمدند که یکسر نیتان مُرسَل بُدند

In all copies except *B* there follow after this verse two, probably spurious, baits, which refer to the common calculation of Muhammadan writers, that 124,000 prophets were sent into the world, out of which number 313 were special envoys, comp. Fleischer's *Baidāwī*, p. 217, l. 5. Particularly suspicious, apart from the unpoetical character of a mere arithmetical estimate, is the second bait, which has exactly the same rhyme-words as v. 325 above. These verses run thus:

باجماع مردم که شان بر شمار صد و بیست و چار است هر يك هزار
از آن سیصد و سیزده آمدند که جمله رسولان مُرسَل بُدند

So according to *M* and *W*. *T* reads:

باجماع امت که شان بُد شمار صد و بیست بار و چهار و هزار

A, *E*, and *N* باجماع امت که بُد بشمار التّی; the second hemistich as in *T*, except that *N* and, as it seems, *E* also have بار instead of بار.

^۳ So *B*; the other copies وزان. ^۴ *E* با حسب. ^۵ *A* and *N* مُنتخب.

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* یزدان. *M* and *W* هرکس.

^۷ Only in *B*, *E*, *M*, and *W*. The last two copies read او بُد instead of او بُد.

^۸ Verses 330-335 are complete only in *B*, *M*, and *W*. In *A* and *N* only v. 332 appears; in *T*, vv. 330 and 332; in *E*, vv. 330-332. *E* reads here که او and instead of اسحاق by mere mistake یعقوب.

^۹ So *B* and *M* (نیا might perhaps be taken here in the sense of عظمت). *E* نیا. *W* ضیا.

^{۱۰} *E* وزان. *A* and *N* ورا. *T* که او بود از.

زبیمبران آن بزرگی^۱ که دید جز او کس بدانجا بگه کی رسید^۲

فی الموعظة^۳

بدان ای هنرمند ^۴ فرزانه رای	که همواره بودست و باشد خدای ^۵
320 نداند کس آغاز و انجام او	جهان هست بر عدل و احکام او ^۶
سپهر و زمین زیر فرمان اوست	زعرش اندرون تا تری زان اوست ^۷
از آن پس که کرد این جهان را بدید	دَد و دام و هم آدمی آفرید ^۸
نگردد بدین هیچ دل کامگار	جز ایزد نداند کس آنرا شمار ^۹
بگو ای خردمند ازین در سخن	قیاس از رسولان دادار کن

جزو کس بدین *A, E, N, and T* این غزونی and in the second hemistich (درین *A*) منزلت کی رسید. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* adds after it another, which has again the rhyme خدای, just as the immediately following initial bait of the next chapter, and is probably interpolated:

زچندان پیام آور رهنمای کرامیتر از وی تَبَد بر خدای

^۲ So *N*. Heading in *E* زدر بیان عداوت نمودن عصیا بحضرت یعقوب; in *T* خوان آراستن یعقوب پنهان از عصیا و آمدن بخدمت پدر و خبر کردن و رفتن اسحق بکار قربان بگمان اینکه خوان از عصیاست ودعا کردن و مستجاب شدن دعا در حق یعقوب. No interruption of text in the other copies, only in *B* appears further below between vv. 323 and 324 this simple heading: آغاز کردن این قصه.

^۳ *W* بخوان instead of بدان; *M* and *W* خردمند instead of هنرمند.

^۴ *M* and *W* بجای (inappropriate, as in that case the necessary subject 'God' would be entirely missing).

^۵ The reading of *B* جهان هست بر فضل واحسان او has no proper rhyme.

^۶ 'All from the heavenly throne to the earth (زمین=ثری) belongs to him.' This verse is only found in *M, W, B, and E*. *B* has again a wrong rhyme, viz. زبیر احسان اوست in the first hemistich, and نام ثری نام اوست in the second. *E* (where this verse appears as the last before the chapter-heading در بیان الخ) has likewise نام اوست, but the first hemistich as in the text above.

^۷ So *M* and *W*. *A, E, N, and T* آفرید آدم و آفرید آدمی. *B* has نخست instead of درو, and adds after this verse another, which appears to be a mere interpolation:

زدانش پرستان بروی زمی که داند که چند آفرید آدمی

^۸ Only in *B, M, W, and E*. *E* has کسی این شمار.

گزاینده تر زین مرا نیست زهر	زفرزند بودن مرا نیست بهر
مرا پایۀ ارج ^۱ هاجر نهاد	345 مگر پاک یزدان خداوند داد
چنین گفت با ساره کای نیک یار ^۲	براهیم پیغمبر کردگار
ز تیمار و اندوه ^۳ آزاد باش	بشارت پذیر از من و شاد باش
که از تو شود کودکی آشکار	که کردست وعده مرا کردگار
کند زان پسر داور داوران ^۴	کجا نسبت و نسل پیغمبران
نباشد چنوه آشکار و نهان	350 بود نامش اسحاق اندر جهان
که شد کشته آن تخم با آفرین ^۵	چنان بُد ز توفیق جان آفرین
باسحاق فرخ پی نامدار	چون نه ماه بگذشت بنهاد بار
بزاد آن پسر پاک ^۶ دور از بدی	بجای آمد آن وعده ایزدی
غم و درد او پاک نابوده شد	دل ساره زانده ^۷ آسوده شد
یکی ویژه ^۸ پیغمبر کردگار	355 شد اسحاق پرورده و نامدار ^۹
چنو پاک نسبت چنو پاکتن ^{۱۰}	زنی خواست اندر خور خویشان
بپیوست ازو نسل پیغمبران	چو پیوسته شد با زن مهربان
ز پشت وی آمد در آن روزگار ^{۱۱}	شنیدم که پیغمبران ده هزار

^۱ So *B*. *M* مرا مایه از درج. *W* the same, but پایه instead of مایه.

^۲ So *M*. *W* واندیشه. ^۳ با ساره^۴ نیکبار (نیکبار). *B* (or نیکبار). *W* نیکسار.

^۴ This verse only in *B*.

^۵ چنان in *M* and *W*.

^۶ *B* . . . کشته تخم چنان بافرین. In the same copy another verse of a very doubtful character is added, viz.:

زمین ساره بر تخم فرخ نیافت (?بیافت) بدان تخم نیک اختر نیک یافت

^۷ So *B*. *M* and *W* دور از وی بدی.

^۸ *M* and *W* از فکرت.

^۹ پرورده کامگار *B*.

^{۱۰} A marginal gloss in *M* explains ویژه by خاص.

^{۱۱} Between vv. 355 and 356 all three copies have another verse, which is a mere imitation of v. 331:

ذبیح الله او بُد ز پیغمبران جهان ارج (see note 3, p. 41) *M* and *W* او داشت از هر کران

^{۱۲} So *A*, *E*, *N*, and *T* (in the last دو instead of ده). The other three copies have:

شنیدم که پیغمبر کردگار بدید آمد از نسل او ده هزار

نبود آنزمان در جهان سرسبز	پیمبر چو یعقوب فترخ سبز
هنرمند و یکتا و ایزدپرست	بدانش زندانگان ^۱ برده دست
335 جز ایزدپرستی نهادهش نبود	جز انزد شب و روز یادش نبود
زمولود او داستان گویمت	سخن یکسر از راستان گویمت ^۲

مولود یعقوب علیه السلام^۳

روایت زکعب و وقب ^۴ کرده اند	و زیشان چنین قصه گسترده اند
که چون روزگار براهیم بود	که اندر وفا انزد اورا ستود
مر اورا زهاجر ^۵ سماعیل زاد	خدایش بدانگونه فرزند داد
340 دل ساره غمگین شد و بیچ پیچ	تَبَد زاده فرزند ازو هیچ هیچ ^۶
بنزد براهیم شد مُستمند	دلش سوگوار و روانش نژند
بهرسید و گفت ای رسول خدای	نیامد همی هیچ کامم بجای ^۷
همانا زمن نیست محرومتر	نباشد ^۸ زمن خلق مغمومتر

^۱ *M* and *W* زندانشوران.

^۲ Only in *B*.

^۳ This heading appears in *B* and also on the margin of *M*. On the margin of *A* مولد یعقوب *W*; حکایت فی المثل. In the other copies the text runs on without interruption.

^۴ So *M* and *W*. *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* روایت زکعب اینچنین کرده اند، less eligible both on account of another چنین in the second hemistich and the plural كعب الاحبار ابن الوهب is كعب. ایشان. وقب authority of traditions, here combined with his father.

^۵ Verses 339-357 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with the exception of v. 349). For these nineteen verses there is substituted in *A*, *E*, *N*, and *T* one verse only, viz. یکی بود مرد (یکی ویژه مرد و *T*) رسول. *B* has in v. 339 ز instead of چو (زادن in that case used as transitive verb). خدای.

^۶ *B* که از وی تَبَد زاده فرزند هیچ غمگین بشد بیچ پیچ *B* in the second hemistich.

^۷ So correctly *B* with the negative turn of the sentence. *W* نیامد ازو کامم از. *M* alone has the affirmative wording: تو بجای. نیامد همه کامم از تو بجای: which appears less preferable, as the following همانا in v. 343 cannot have any adversative power.

^۸ So *B*. *M* and *W* که باشد. *B* has by mistake in the second hemistich محرومتر again.

370 بُد راه و آئین هر دو چو هم^۱
 که عیما سپاهی و مردانه بود^۲
 ر زهد و پرهیز یعقوب داشت
 همی بُرد^۳ عیما برو بر حسد
 بخامنه که بگذشته بودش بهوش
 375 بهنگام زادن ورا داشت پای
 ازین روی دلرا^۴ گران داشتی
 بروی دگر هم بُدش دل^۵ گران
 که نُخزینی^{۱۰} از وی بحکم رضا
 چنان بود آنگاه رسم و سیر
 380 از آن هر دو تن آنکه نُخزین بُدی
 چو یعقوب نخزینی از وی خرید
 ازین روی عیما بمعقوب بر

بی شان تفاوت بُد از^۶ بیش و کم
 بمردانگی هر کس اورا ستود^۷
 همه سیرت و عادت^۸ خوب داشت
 حسد باشد آنرا که باشد حسد
 که یعقوب دانا دل پاک هوش^۹
 بدو متصل بُد چو آمد بجای
 و لیکن زهر کس نهان داشتی
 ابر پاک یعقوب روشن روان
 خریده بدو داده بودش بها
 که هر کس که ویرا دو بودی پسر
 دو بهره زمیراث او بستدی
 دو بهره زمیراث ویرا رسید^{۱۱}
 نهان واشکارا گران داشت سر

^۱ So *B* and *T* (only رای instead of راه in the latter). *A*, *E*, *N*, and *T* have رای too, and at the end همردو بهم; *M* and *W* بهم ایشان.

^۲ *B* بُدی instead of بُد از.

^۳ So *B*. *A*, *E*, and *N* بود و تیز بود; *M* and *W* سپاهی; *T* وشیر بود; *B* و سرتیز بُرد.

^۴ بمردانگی در همه چیز بود *M* and *W*.

^۵ *A*, *E*, and *N* صورت instead of عادت.

^۶ *B* بُرد. *E* and *W* بود. همه بُرد.

^۷ This and the following verse, which give a hint for the correct rendering of v. 367 above, only in *B*. The double meaning of هوش is (۱) خرد و زیرکی (۲) جان, see *Ganjnâma*, f. 166b, ll. 2 and 3, and *Shams-i-Fachrî*, p. ۵۱, l. 7.

^۸ Verses 376-383 only in *B*, *M*, and *W*. *M* and *W* have دل ازو instead of دلرا.

^۹ *M* and *W* بد دلش.

^{۱۰} نُخزینی in vv. 378 and 380 are additional or contracted forms of نُخستینی and نُخستین; Vullers' pointing نُخزین (Lexicon, ii. 1300a) would be against the metre here. *M* and *W* spell the word نُخزینی, *B* even نهرینی.

^{۱۱} In *M* and *W* this verse is placed after the following one. *M* has بر وی, *W* ویرا از instead of وی.

نخستین پیمبر کز اسحاق زاد^۱ بُد آزاده یعقوب با دین و داد
 360 بکنعان درون بود مولود او فروزنده بُد^۲ شخص محمود او
 همی بود آنجا که تا مرد شد بیغمبری نغز و درخورد شد^۳
 بتوریت موسی درون خوانده اند فراوان کسان بر زبان رانده اند^۴
 که یعقوب دانای قرخ نهاد بتنها بُد چونکه از مام زاد^۵
 دو فرزند بُد مام را در شکم بزادند هر دو بجائی بهم^۶
 365 یکی را^۷ پدر نام عیسا^۸ نهاد بعیسا شد اسحاق فرزانه شاد^۹
 ولیکن چو زادند هر دو بهم گسته نبودند هر دو زهم^{۱۰}
 که آزاده یعقوب^{۱۱} یزدان پرست گرفته بُدش پای عیسا بدست
 چنین بود مولود آن هر دو تن وزین داستان آگهند انجمن^{۱۲}
 در بیان عداوت نمودن عیسا بحضرت یعقوب^{۱۳}
 چو پرورده گشتند هر دو پسر گشادند چشم دل و چشم سر^{۱۴}

^۱ *A, E, N, and T* read *زاسحاق* instead of *زاد*. The same copies read in the second hemistich *نژاد* instead of *داد* *با دین و داد*.

^۲ *M* and *W* read *آن*. ^۳ Only in *M* and *W*. ^۴ Only in *B, M, and W*.

^۵ *M* and *W* read *آنکه* instead of *چونکه*. In *A, E, N, and T* this verse runs thus:

فروزنده یعقوب با دین و داد بتنها بُد چون زمارد بزاد

comp. note 1, above.

^۶ So *B, M* and *W* in the second hemistich: *بزدادند هر دو تن آسان بهم*. In *A, E, N, and T* the verse runs thus:

دو فرزند بودند هر دو بهم بزدادند یکجا و باهم شکم

^۷ So in all copies except *M* and *W*, which read *آنها*.

^۸ *A, E, and T* have throughout the form *عیسا* for *Esau*.

^۹ So all copies except *M* and *W*, which read less appropriately: *بعیسا* and *وعیسا*. *بُد اسحاق شاد*.

^{۱۰} So *B*. The other copies read *هر دو پسر* in the first and *(از هم دگر M)* in the second hemistich.

^{۱۱} *E* reads *ک* *یعقوب آزاده*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *A, E, N, and T* read *مرد و زن* instead of *انجمن*; *T* has besides *با خبر* instead of *آگهند*.

^{۱۳} This heading is taken from *E* and placed here in its proper position, comp.

p. ۳۰, note 2.

^{۱۴} *M* and *W* read *دید* *سر*; in the beginning these two copies read *که* instead of *چو*; *T* has *چه* instead of *چو*.

که در تن روان آفرید و هنر	ابر ^۱ پاک یزدان پیروزگر
سوی او کشیدی دل و دست باز ^۲	فراوان بخواندی ورا با نیاز ^۳
تو آگاهی از آشکار و نهان	بگفتی که ای کردگار جهان
که دانی همه سیر پنهان او ^۴	ازین بنده بپذیر قربان او
وفا ^۵ کن امید و سرانجام وی	400 الهی بنیکی بده کام وی
که از آسمان آتشی آمدی	نشان پذیرفتنش آن بُدی ^۶
بخوردندی آن مانده زو هر کسی ^۷	بخوردی از آن خوان و قربان بسی
اساس طریقتش محکم شدی	خداوند خوان سخت خرم شدی
همان خوان قربان همان آفرین ^۸	که پذیرفته ^۹ بودی جهان آفرین
که ای ویژه فرزند پاکیزه و بر	405 بعیضا چنین گفت اسحاق پیر ^{۱۰}
خدارا یکی ساخته خوان کنی	برو برگ ^{۱۱} آن کن که قربان کنی

^۱ Or پیر, as in *A*, *E*, *N*, and *W*.

^۲ So only in *B*, where نیاز با clearly refers to the subject of the sentence. *M*, *W*, and *T* نیاز بی, referring to the object, God (ورا). *A* and *E* نیاز روان نیاز.

^۳ *A*, *E*, and *N* فراوان کشیدی دلش دست از دوست *T*. فراوان کشیدی دل دوست *T*. (دل و دست باز (misspelt for دست باز). *B* has, probably by mere mistake, باز instead of باز.

^۴ The reading of *M* and *W* وفا کن امید دل و جان وی is due to a confusion of this verse with the one immediately following, which is missing in these two copies as well as in *B*, where the second hemistich of v. 400 has (regardless of rhyme) been verbally substituted for that of v. 399.

^۵ *A* and *N* روا instead of وفا. *E* روان. ^۶ *W* and *M* بُدی instead of پذیرفتنش آن گد.

^۷ Only in *B*, *M*, and *W*; the two latter read in the second hemistich بخوردند. زان مانده هر آنگ.
^۸ *A* and *E* بودی پذیرفته.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* همان خوان *W* and *M* هم از بهر قربان هم از (وهم *T*) آفرین. و قربان بآن آفرین.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* که رو دعوتی سازیس با تمیز and in the second hemistich اسحاق پیر.

^{۱۱} identical both with سامان و سرانجام and قصد و عزم (*Ganjnāma*, f. 36^b). This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in the latter two the second hemistich runs thus: بجاخت خدارا یکی خوان کنی. After this verse there follows in *B*, *M*, *W*, and also in *T* (where it is substituted for the missing v. 406) another one

وزین ره بُدش دلگرانی بروی
چنان دان که اسحاق قرخ نشان
385 ز یعقوب مهرش بدو^۱ بیش بود
همی خواست کش پایه^۲ باشد بلند
ولیکن دل مادر نیکخواه
همی نیکی از بهروی خواستی
چنان بود آنگاه آئین و رای^۳
390 شدی زود بر^۴ عادت دلپسند
بسی دیگ و بریان از آن^۵ ساختی
ببردی بجائی^۶ که آن جایگاه
نهادی بدان^۷ جایگه زود خوان
بدانجا که آن^۸ ساخته خوان بُدی
395 باستادی و برگرفتی دعا^۹

یکی گوش کن سوی این گفتگوی^۱
بعیما برش بود دل مهربان^۲
ورا سال و مه نیکی اندیش بود
بود ویژه^۳ پیغمبر ارجمند
براز مهر یعقوب بُد سال و ماه^۴
روانرا بمهر وی آراستی
هر آنکش بُدی حاجتی بر خدای^۵
بسی گاو گشتی بسی گوسفند
یکی خوان زیبا^۶ بهرداختی
پرستشگهی بُد زبهر^۷ اله
پیغمبر شدی شاد و روشن روان
کجا نام آن کار قربان^۸ بُدی
زهر گون^۹ آفرین و ثنا^{۱۰}

^۱ *M* and *W*:

ازین میشدش دلگرانی بدوی یکی گوش کن تو ازین (از آن) گفتگوی

^۲ So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T*: *M* and *W*:

نهانی بعیمای قرخ نشان بدش مهر اسحاق دل مهربان

^۳ *M* ورا.

^۴ *B* ماه. *M* سایه. Instead of *A*, *E*, *N*, and *T* read *تا*, and *T* has گردد instead of باشد.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* پاک.

^۶ The rhyme-words in *A*, *E*, *N*, and *T* are مهربان in the first, and بیگمان in the second hemistich.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* وراه.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* اله (زی) *T* که آنرا که بُد حاجتی از (زی) *M* and *W* که هر کس که حاجت بُدش از خدای

^۹ *M* and *W* با.

^{۱۰} *M* and *W* نیز بریان ازو.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* وزین.

^{۱۲} *M* and *W* بدانجا.

^{۱۳} *A*, *E*, *N*, and *T* بُود بهر.

^{۱۴} *A*, *E*, *N*, and *T* بر آن.

^{۱۵} *A*, *E*, and *N* بر آن جای کان. *T* بدانجای کان.

^{۱۶} So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other three copies فرمان.

^{۱۷} *M* and *W* و نیز کردی دعا.

^{۱۸} *M* and *W* خدا آفرین.

415 بگو خوان قربان^۱ نکو ساختم
 بیا ای پیمبر بکن آفرین
 پدر سخت پیرست و چشمش تپا
 زعیصا نشناسد ای نیکرای
 ترا خواهد آئین پیغمبری
 420 مگر بشنود داور^۲ دادگر
 چو بر تو دعای پدر کار کرد
 تو باشی رسول خدای جهان
 چنان^۳ کرد یعقوب کش مام گفت
 بشد^۴ خوان قربان بیاراست زود
 425 بنزد پدر شد سخن کرد یاد
 زعیصا ندانست یعقوب را
 بدان باز نشناخت این را از آن^۵
 که یعقوب قترخ پیمبر بود
 تو خواهی و من خواهم ای نیک یار^۶
 نهادم زشغلش بهرداختم^۷
 مرا نیک خواه از جهان آفرین
 سپیدی نداند همی از سیاه
 بیاید کند آفرین خدای
 ترا خواهد از هر کسی بهتری^۸
 نبوت رسد مر ترا از پدر^۹
 نباید از آن پس^{۱۰} غم و درد خورد
 بماند ترا نام تا جاودان
 دلش لاجرم گشت با کام جفت
 نهادش بدانسان که فرموده بود
 روان پدر زان سخن گشت شاد^{۱۱}
 شنید آن^{۱۲} سخن گفتن خوب را
 که بُد حکم کرده خدای جهان
 و را بر سر از اوچ افسر بود^{۱۳}
 نباشد بجز کرد^{۱۴} کردگار^{۱۵}

^۱ Here and in the previous verses *M* and *W* read *خوان و قربان*. Instead of *نکو* which is found in all the other copies, *B* has the weaker *تو*.

^۲ *M* and *W* نهادم دل از شغل بهرداختم.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies *مبهتری*.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* اینزد.

^۵ *M* and *W* سر غم و درد پس از آن *نبینی*, clearly a reminiscence of the second hemistich of the following verse, which is wanting in these two copies.

^۶ *A*, *N*, and *T* ازین پس *E* نباید ترا زین غم *الخ*.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* چنین *M* and *W* شد و.

^۸ So all copies except *B*, which reads (less appropriately on account of the tiresome repetition of *شد*) *روان پدر شد از آن کار شاد*.

^۹ *W* این روز از آن *A* has an unintelligible *این*.

^{۱۰} So according to *A*, *E*, *N*, and *T*, decidedly better than the reading of *B* *ورا بر*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* ای نیکرای.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W*. The other copies read *نباشد بجز کردعای خدای*.

که دارد پیغمبری درخورت
تو با ذریات چو مهر شوی
بشد زود عیسا که قربان کند
شد آگاه مامش از آن داستان^{۱۰}
بدو گفت رو همین بقریان شتاب
که بابت برادرت را خواند پیش
بدو گفت رو^{۱۱} خوان قربان بساز
تو شو^{۱۲} زودتر خوان قربان بمر
نهد تاج پیغمبری بر سر
خدای جهانرا پیمبر شوی^{۱۳}
یکی نامور ایزدی خوان کند^{۱۴}
سبک خواند یعقوب را در زمان
بدین کار در خوبستن را بیاب^{۱۵}
نمودش زدل شفقت و مهر خویش^{۱۶}
بدان تا کتم^{۱۷} آفرین دراز^{۱۸}
بنه^{۱۹} وانزمان شو بتزد پدر

which, in the various copies, is more or less identical with v. 404 and even in rhyme a mere repetition of it. It runs thus:

بدان (بگو) تا بیایم کنم آفرین بخوام زیزدان جان آفرین

In *T* the second hemistich shows a still greater resemblance to that of v. 404 (see note 9, p. 3v) هم از خوان قربان هم از آفرین. The *كه* in the following verse, which is governed in the reading of *B*, *M*, and *W* by خوام, is, in the text adopted, clearly used in the sense of 'in order that.'

¹ This verse is rather corrupted in most copies; the reading adopted is that of *T*, with which (apart from wrong spelling) *N* and *B* practically agree; the latter reads:

تو کا ذریاب تو (ذریات تو mistake for) بہتر ہوں

W and M have تو با دار بابت که، A and E ابا همگنانت تو سرور شوی

^a So B. *A, E, N,* and *T* یکی ازدی نامور الخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* شد آگاه مادر الخ; *M* and *W* شد آگهش مام ازین الخ

* So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* مر instead of در; *M* and *W* بدینکارو خوبیستن
را یتاب.

^a So in all copies except *M* and *W*, where this bait runs thus:

که باب تو عیسا بخواندش پیش نمودش زدل شفقت و مهر بیش

[†] *B* کند.

* *M* and *W* ساز with ساز as noun (ساخته کردن = ساز کردن).

 $A, E, N,$ and T_{μ} .

¹⁰ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, in agreement with vv. 415 and 424, where نهادم and بیس آنکه دوان (روان) شو بنزد پدر *M* and *W* appear again. *B* has ببرو. *M* and *W* have پدر (روان) شو بنزد پدر.

زدارنده یزدان چو^۱ خرم شدند بخوردند باقی و باز آمدند^۲
آمدن عیسا بخدمت پدر و از خوان خود خبر دادن
و دانستن اسحق از پیشدستی نمودن یعقوب
و اندوهناک شدن عیسا و کینه یعقوب را
در دل گرفتن

ببود^۳ این و عیسا نه آگه زکار که یعقوب را گل برآمد زخار
بیاراست خوان را^۴ و رفت و نهاد شتابید سوې پدر سخت شاد
445 بدو گفت کای باب روشن روان نهادم بر آن سان^۵ که رسم است خوان
بیا آفرین کن مگر کردگار بمن بر همایون کند روزگار
چو اسحاق بشنید گفتار او دلش را شگفت آمد از کار او
بدو گفت کای ویژه جان پدر بشوئی یکی خوان نهادی دگر^۶
نه از شغل آن کار فارغ شدی روا شد بهر کار و باز آمدی^۷
450 چو عیسا شنید این سخن از پدر در آمد درخت غمانش ببر^۸
که و همش هم آنگاه صورت بیست^۹ که یعقوب فرزانه شد پیشدست

¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زدارنده. *M* and *W* دادار. After this verse there is another one in *B* which seems quite superfluous, as the bait immediately following, which is found in all copies, expresses the same idea:

بود این و عیسا نه آگه بود ز یعقوب خود در دلش آه بود

The heading after v. 442 is found in *T* only.

² *T* نبود. *M* and *W* عیسا زکار. *M* and *W* نبود.

³ So *B*. The other copies آن خوان. *M* and *W* بدانجا.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* دگر. *B* رفتی و این خوان نهادی.

⁵ So *B*. *M* and *W* چو از *A*, *E*, *N*, and *T* نه. زن شغل و زن کار فارغ شدیم. *B* شغل و کار تو آگه شدیم.

⁶ So *B*. All the other copies روا شد همه کار و باز آمدیم.

⁷ So *B*. All the other copies:

چو عیسا شنید از پدر این سخن بر آمد درخت مرادش (نشاطش *W* and *M* زن
⁸ So *B*. In *M* and *W* this verse is wanting. The correct reading of the other copies seems to be: ز قهرش همانگاه صفر بیست, but *A* and *N* have صفر بیست; *E* has صفره, and *T* (confounding ص and س) صفره.

430 بشد زود اسحاق و کرد آفرین
که این بندۀ تو که قربان نهاد
خدایا تو بپذیر قربان او^۱
بپیغمبری دار ارزانش
روا با همه خویش و پیوند او
435 بانده و شادی نگه دار شان
جهاندار یزدان فرمانروا
روا کرد هر حاجتی کو بخواست
چو آن آفرین و دعا گفته شد
فرود آمد آتش یکی بهره خورد
440 که شد بیگمان کاینده دادگر
نُیوت برو شد یزدان درست
چنان خواستش زافرین آفرین
دلش قَمَّ خویش بر تو گشاد
روا^۲ کن تو حاجات پنهان او^۳
نگه دار از^۴ رنج آسایش
بخاقه تر و ماده فرزند او^۵
سرانجام فرخنده کن کار شان^۶
شنید از رسول آفرین و دعا
بدان شد همه کار یعقوب راست
ز یعقوب قربان^۷ پذیرفته شد
از آن خورده^۸ یعقوب را شاد کرد
بدو داشت ارزانی آن رنگ و فر^۹
بجای آمد آنچه بدانست^{۱۰} جُست

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. The other copies read (اوی *T*) الهی بنیکی بده کام وی (اوی *T*).

^۲ In *B*, *W*, and *E* روا (less common, but possible in the same application); however, is confirmed by v. 437, where all copies read it distinctly.

^۳ So *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* and *T* (اوی *T*) حاجات و انجام وی.

^۴ So *B*. The other copies در.

^۵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *W* the second hemistich runs thus: بخاقه تر و تازه فرزند او.

^۶ *A* and *E* او instead of شان in both hemistichs, quite consistently, as v. 434 is wanting in these copies; whilst *N* and *T*, where that verse is likewise wanting, have nevertheless شان, thus indirectly confirming the genuineness of the missing verse.

^۷ *E*, *N*, and *T* فرمان, see notes to v. 394 above and v. 441 further down.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* از آن خوان و یعقوب آخ.

^۹ This verse only in *B*. رنگ in this connexion either = خوشی و خوبی or = رونق کار, *Ganjnāma*, f. 84^a, ll. 3 and 5.

^{۱۰} So *E* and *T*. *B*, *A*, and *N* ندانست. In *M* and *W*, vv. 437-441 are replaced by a single bait which runs thus:

پذیرفت قربان (فرمان *W*) او سرسبز بیامد بخورد آتش نیز پَر (تیزتر *W*)

که دارد چو شاهان ^۱ ترا شاد کام	بزور دل و زهره گسترده نام ^۲
سپاهت بود داد ^۳ و فرمان بود	دلت شاد و زورت فراوان بود
۴۶۵ بکرد آفرین هم بدینسان ^۴ که گفت	شد آن مرد با زور و قرهنگ جفت
یکی سرکش و خیره دل شد که کوه	گه زورگشتی زدستش ستوه ^۵
زیعقوب کین داشت در دل بسی ^۶	همی گفت همواره با هر کسی
که من تا بجایست قترخ پدر ^۷	ز حکم خرد ^۸ پای نهم بدر
ولیکن چو معلوم او شد تمام ^۹	نهم زود بر راه یعقوب دام
۴۷۰ بگیم بر سرش را زتن	کنم خوش بمرگش ^{۱۰} دل خویشتن

که دارند *A*; که دارد زشاهان *E, N, and T*; که دارد همیشه *M and W*; So *B*. شاهان.

^۲ So *M and W*, which seems the only reading that gives a proper rhyme. All the other copies (*B* too) have گسترده کام (a composition often met with in the *Shāhnāma*, see Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 135), which cannot rhyme with شادکام, unless we spell the latter with Vullers شادگام, which is scarcely justifiable. In *A* the second hemistich runs thus: بزور دل از دهر گسترده کام.

^۳ *M and W* سپاهت بسی داد الخ.

^۴ *B* بر آن سان.

^۵ Only in *B, M, and W*. The reading adopted is that of *B*. *M and W*:

یکی سرکش و خیره گشت او که کوه گسستی و گشتی زدستش ستوه
Ganjnāma, f. 96^a, explains ستوه by مَلُول و بَتَنَگ آمده, and quotes the following bait of the *Shāhnāma*:

بموندند یک هفته بر پشت کوه سر هفته گشتند یکسر ستوه

^۶ So *B*. *A, E, N, and T* داشتی او بسی. *M and W* داشت عیسا بسی.

^۷ So *B, A, E, and N*. *M and W* که تا خود الخ پدر *T*. که تا تن بجایست و قترخ پدر.

^۸ So *B*. *A, E, N, and T* زرای پدر *M and W* خرد زرای پدر.

^۹ 'As soon as he is no more.' معلوم in the sense of 'that which is obvious of him, his visible part, his presence in the flesh.' Another meaning, viz. 'sufficient ration for a person's physical maintenance,' appears in several passages of the *Gulistan*, see Vullers, *Lex.* ii. p. 1196^b. تمام شدن 'to come to an end, to die' (comp. German 'alle werden,' Bavarian 'gar werden').

^{۱۰} So in all copies except *B*, which has a much weaker برو instead.

پدر را چنین گفت کای نیکخواه
 بجای من او پیشدستی نمود
 که من خوان خود را کنون ساختم
 455 پدر چون بدان کار در بنگرید
 بدانت کان بُد ز حکم خدای
 بعیضا چنین گفت کای جان باب
 که این نیست بی^۲ حکم یزدان پاک
 چنین حکم کرد^۳ ایزد جان پناه
 460 نباشد جز آن کاندرا احکام اوست
 کنون زین مشوای پسر تنگدل
 که من آفرینها کنم بشمار
 مرا گشت کار از برادر تبا^۴
 زمن نیکی و نیکروزی^۵ ربود
 درین ساعت از شغل پرداختم^۶
 چنان بود کز^۷ گفت عیضا شنید
 نه از روی جَلدی بُد و جهد و رای^۸
 میاور دل خودشتن زیر تاب^۹
 که هست آفرینند^{۱۰} جان پاک
 مرا و ترا نیست در پرد^{۱۱} راه
 بدان کام بخشد کجا کام اوست^{۱۲}
 همیدار در بند فرهنگ^{۱۳} دل^{۱۴}
 بخوام ز دادار^{۱۵} پروردگار

^۱ *M* and *W* مرا کارها چمگلی شد تبا^۱ at the end of the first hemistich, and *M* and *W* in the second. In *A* and *N* this verse follows, less appropriately, after the next.

^۲ *M* and *W* نیکی و نیکوختی^۲; *A*, *E*, *N*, and *T* نیکوئی نیکروزی. The reading instead of ربود in *B* is a mere clerical error.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *W* and *M*:

که من خود کنون خوان بیماراستم بدینسان من از شغل برخاستم
B has a mixture of both readings, which consequently lacks a rhyme:

که من خود کنون کار خوان ساختم درین ساعت آن خوان بیماراستم

^۴ *A* and *N* کو^۴ instead of کز.

^۵ *B* has here a rather doubtful جهد^۵ و جهد^۵ از روی و جلدی.

^۶ So *B*. *A*, *N*, and *T* بتاب^۶. *E* has خویشتن^۶ instead of خویشتن^۶. *M* and *W* (ثافتن^۶); تاب^۶ = (ثافتن^۶); *M* and *W* بتاب^۶ (with the imperative of the verb ثافتن^۶). *B* has here a rather doubtful جهد^۵ و جهد^۵ از روی و جلدی. *Ganjinâma*, f. 51^b.

^۷ *M* and *W* کز^۷.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* حکم کرد^۸. *M* and *W* حکم کرد^۸. *B* has a less appropriate کنون^۸ instead of حکم کرد^۸.

^۹ Only in *B*, *M*, and *W*. The latter two copies read کو در^۹ instead of کاندرا^۹ and بدان^۹ instead of بر آن^۹.

^{۱۰} *A* همیدار زبند^{۱۰} فرهنگ^{۱۰} (فرمان^{۱۰} *W* wrongly). *M* and *W* دل^{۱۰} در بند و فرهنگ^{۱۰}.

^{۱۱} So *B*. The other copies بدان^{۱۱}.

بنزدیک لابن^۱ گذر کن یکی همی باش نزدیک وی اندکی^۲
 مرا او برادر منش خواهرم چنو در جهان نیست کس دیگرم
 تو از مهریان خواهرش زاده^۳ چنو پارسائی و آزاده^۴
 485 ترا گر ببیند بدین گونه حال^۵ زروی تو گیرد همه روز^۶ فال
 ترا نزد وی خوش شود^۷ روزگار و زانجا گشایدت دادار کار^۸
 بگفت این و یعقوب دل بُر زرد سبک مادر خویش بذرود^۹ کرد^{۱۰}
 روان شدن یعقوب علیه السلام سوی
 شام نزد خال^{۱۱}
 زکنعان با تمید گیهان خدای در شام بر داشت آن نیکرای
 سوی شام شد نزد^{۱۲} فرخنده خال و را اختر بخت و یار و همال
 490 هم از گرد ره چون شد اندر زمان^{۱۳} بدیدار وی خال شد شادمان

^۱ So correctly *E* (see below, v. 635), but further down لابی; *B* لابین, and further down لابن; *A* لابنی, with the ی instead of the simple *Idāfah*, a common mistake in MSS., but further down لابی; *M* and *W* لای; *N* لانی; *T* لائی. The general wording of the hemistich is according to *B*; the other copies read:

بَر لابی (لابنی, لاوی, لانی, لائی) نیک پی شوی یکی (شو همی *E*)

^۲ *E* همدمی.

^۳ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *N* alone has here خال (as subject to ببیند) instead of حال.

^۵ *T* روز.

^۶ So *B*. The other copies بود.

^۷ So *B*. *M* and *W* در آنجا گشایش دهد کردگار; the other copies در آنجا شود دولتت پایدار.

^۸ So pointed in *Ganjnāma*, f. 34^a: بذرود or contracted بذرود = وداع and سلامت; in the latter meaning it is used in the following verse of the *Shāhnāma*:

دو فرسنگ با او بشد شهریار بذرود کردن گرفتار کنار

Another spelling, adopted in *B*, *M*, *W*, and *N*, is بذرود.

^۹ So in *N*. In *A* the heading is simply سفر یعقوب بشام; in *M* گفتار اندر سفر; in *B* رفتن یعقوب بشام از دست; in *T* رفتن یعقوب بشام از دست; in *M* رفتن یعقوب بشام از دست; in *N* رفتن یعقوب بشام از دست; in *W* رفتن یعقوب بشام از دست; in *B* رفتن یعقوب بشام از دست; in *T* رفتن یعقوب بشام از دست; in *M* رفتن یعقوب بشام از دست; in *N* رفتن یعقوب بشام از دست; in *W* رفتن یعقوب بشام از دست. There is consequently very little to choose between these different wordings. In *W* alone the text is uninterrupted by any division.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies همرفت نزدیک.

^{۱۱} *M* and *W* هم از گرد ره نزد او شد دمان.

بیستم که پیغمبری چون کند
 همی یافت یعقوب ازو آگهی
 دل پاک او بود پر بیم^۱ و پاک
 سرانجام یعقوب شد نزد مام
 475 زعیما همی پاک دارم بسی
 که عیسا هلاک تو جوید همی
 چه سازم چه^۲ تدبیر و رای آورم
 جو مادر شنید این سخن^۳ از پسر
 زعیما یعقوب چندان گریست
 480 سرانجام گفتش که ای جان^۴ مام
 سفر کن زکنعان بفرخنده فال^۵
 از آن پس چه نیرنگ و افسون کند^۶
 همی شد زرامش روانش تهی^۷
 که عیسا یکی مرد بُد سهمناک
 چنین گفت کای مادر نیکنام
 همیگویدم هر زمانی کسی
 زتن جان پاک تو جوید همی^۸
 کزو رستگاری بجای آورم
 برون راند خوب دل از چشم تر^۹
 که گفتی همی چشم او جان گریست^{۱۰}
 بیاید ترا بُد فرمان مام^{۱۱}
 سوې شام شو نزد فرخنده^{۱۲} خال

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* *الح*. از آن خوب نیرنگ *الح*. از آن چون *T*.
 بنیرنگ *الح*.

^۲ So *B*, *T*, *A*, and *E* (where زرامش is a mere clerical error for روانش). *M* and *W* زرامش زدنش تهی without any sense is the reading of *N*.

^۳ *M* and *W* ترس.

^۴ Instead of the two verses 475 and 476 in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with these modifications: زتن جان هر کسی in the second hemistich of v. 475, and زتن جان نو شوید همی in that of v. 476) the other copies have only one verse, viz.:

زعیما همی پاک دارد دلم زتن جان پاک و روان بگسلم
 که *A*.

^۵ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the Arabic equivalent حدیث in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سر^۷ از چشم سر^۸ *M* and *W* همیرفت خورش ز چشم و ز سر.

^۷ *B*, *M*, and *W* have خون گریست, a possible, but rather strong licence in the laws of rhyme (see Teufel, loc. cit., in note on p. ۵), unless we substitute with *M* چندان in the first hemistich, according to modern pronunciation, the form چندان.

^۸ *B* چشم instead of جان, which gives no rhyme.

^۹ So *B*. The other copies, except *N*, read نیاید ترا بُد فرمان مام.
 نیاید *N*. ترا بُد فرمان مام.

^{۱۰} *B* فرخنده فال as attributive adjective to کنعان.

^{۱۱} So all copies except *B*, which unnecessarily substitutes آزاده for فرخنده. *A*, *E*, *N*, and *T* read سوې شام نزدیک فرخنده خال.

500 نَجَسْتی ازین سو زیان جهان که بُد آشکار دلش چو نهان^۱
 نبودش جز ایزد پرستی نهاد خود ایزد بدانسان نهادش^۲
 بدانسان همی بود پرهیزگار نبودش بجز دین و پرهیز کار^۳
 بر آمد بدین^۴ داستان هفت سال زمانی نگشتش دگر گونه حال^۵
 گفتار اندر وحی آوردن جبرئیل بر یعقوب
 علیه السلام^۶

سرانجام وحی آمد از دادگر بفرزانه یعقوب والا هنر^۷
 503 شنیدم زندانی پاکیزه رای کش آن بُد نخستینه وحی از خدای^۸
 برو^۹ جبرئیل آمد از آسمان بی‌یغام روزی ده غیب دان
 رسانید ویرا سلام^{۱۰} خدای سپهر آفرین و ستاره نمای

جهان گر همه ورد و دیبا (نُرو دریا *M* and *W*: *M* and *W* دریا) is, although rare, by no means against the genius of the language and rather emphatic (comp. the occasional construction of the French *si* with a past definite). In harmony with the common rule of syntax, but less appropriate in wording, is the reading of *T*, *M*, and *W*: (بدی - وی از هردو آن خود (? از هر دو آنرا *T*) شکمیا بدی

¹ This verse in *B* only.

² So *B*. The other copies خود ایزد نهادش بدان (*A* and *E* بدین) گونه داد.

³ *B*, *E*, *M*, and *W* have in the beginning بدینسان. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: نبودی بجز دین پرستیش کار. The reading of *E* دین پروردگار gives no rhyme at all.

⁴ *M* and *W* برین.

⁵ So in *M* and *W*. *E* وحی آوردن بار اول بحضرت یعقوب و آمدن خطاب اسرائیل. *N* نازل شدن وحی بی‌یعقوب و بی‌یغمبری *T*. آمدن وحی نزدیک یعقوب علیه السلام در شام. *M* معبوت شدن و خطاب اسرائیلی سرافراز گردیدن و مأمور شدن بگرفتن زن. In *B* and *A* there is no heading, and the text runs on without interruption. In *B* v. 504 is even placed before v. 503.

⁶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* گهر. The reading of *M* and *W* از کردگار in the first hemistich, and پرهیزگار in the second, is a similar violation of the laws of rhyme, as the reading of *E* in v. 502, see note 3 above.

⁷ So *B*, *M*, and *W*. The other copies نخستینش آن بود وحی از خدای.

⁸ *A*, *E*, *N*, and *T* بدو.

⁹ So *B*. The other copies سلام از خدای.

برخ همچو خورشید و مه دلپسند ^۱	یکی سرو آزاد ^۱ دیدش بلند
دل پاکش از هر تباهی بری ^۲	فروزان ازو ارج پیغمبری
بدو گشت خرم چو شاهان بتخت ^۳	خوش آمدش ^۴ دیدار یعقوب سخت
بر خویشتن جایگاه ساختش	فراوان بگفتار بنواختش
نه کم زو نهان داشتی و نه بیش ^۵	۴۹۵ همی داشتش همچو فرزند خویش
نه دختر نهان داشت ^۶ از وی نه زن	بدش مهر بر وی چو بر خویشتن
کش ^۷ از خواهر پارسا زاده بود	دل و هوش هر دو بدو داده بود
که کس را نَبَد بیش و کم زو گله	بدو کرده بُد خان و مانرا یَکله ^۸
وی از هر دو یکباره بیزار بود ^{۱۰}	جهان گر همه گنج و دینار بود

^۱ Some copies read آزاد, some آزاده.

^۲ So all copies except *B*, which has the following rather doubtful reading:

جوان و گش (= خوب) و رشته (رسته or رسته) و دلپسند

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. Instead of آرج (= مرتبه, dignity) in *B* the other three copies read دَرَج (scroll), see note 2 on p. ۳۳; *B* has besides in the second hemistich دلش پاک instead of دل پاکش.

^۴ The reading of *B*, *M*, and *W* خوش آمد زدیدار could only signify, if it signifies anything, 'he was gladdened by,' a meaning of خوش آمدن not met with anywhere. In *E* this hemistich runs thus: خوش آمد و را چهر یعقوب سخت.

^۵ As this word is written very indistinctly in most copies, it might perhaps be read بتخت. In *B* the hemistich runs thus:

بدو گفت (گشت) خرم چو شاهانه بتخت

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies چیزی نه بیش.

^۷ *M* and *W* بودش. *B* بود.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* که. *M* and *W* از خواهرش. In *B* v. 497 is placed before v. 496, but there seems to be no reason for deviating from the order adopted in all the other copies.

^۹ رها کردن = یَکله کردن, as in the following verse of the *Shāhnāma* (quoted in *Ganjnāma*, f. 169^b) with exactly the same rhyme word گله, complaint, in the second hemistich:

بکن کار گیتی بیزدان یله نشایدت کردن زگردون گله

This and the following verse are found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^{۱۰} So *B*. The construction of اگر with a simple preterite (instead of بودی or

زبان آفرین بر خداوند کرد	کز آغاز و انجام وز جُفت فرد ^۱
پذیرفتش از داد گستر سپاس ^۲	بجان شد سپاس ورا حق شناس
وزان پس بفرمان گیمهان خدای	دلش را بزن کردن افتاد رای ^۳
ببین تا قفای خدای جهان	چه بُد رانده یعقوب را در نهان
525 چنان دان که آن لایب نیک فال ^۴	که یعقوب را بود شایسته خال
دو آزاد دُخت دلآرام داشت ^۵	کز آن هر دو دختر جهان نام داشت
دو پیرایه حور و رشک پری	دو سر روان و بُت آزی ^۶
دو گل پیکر نوبهاران بباغ ^۷	دو جان و روان و دو چشم و چراغ

^۱ So *B*. *A* and *E*:

زبان آفرین خداوند کرد کز (که *E*) آغاز و انجام خرسند کرد
 زبان آفرین خداوند فرد از آغاز شکرش چو بسیار کرد *M* and *W*
 In *N* and *T* the first hemistich runs as in *A* and *E*, but in the second *N* has که
 که آغاز و انجام او بست فرد *T* and آغاز و انجام او بند کرد

^۲ So all copies (the suffix اش anticipating the following object سپاس, as often, see for inst. vv. 580, 597, etc.) except *B*, which reads:

پذیرفت ازو داد گستر (پاک گستر *M* and *W*) سپاس

an unnecessary modification, compare the remarks of Vullers, *Lex.* ii. p. 200^b, on سپاس having, like the Arabic مِنة, both a subjective and an objective application: kindness done, and the obligation, imposed upon the receiver of such kindness, of being thankful for it, thence thanksgiving, praise. *M* and *W* read in the second hemistich بجانش instead of بجان شد.

^۳ So all copies except *B*, which has دلش سوی زن النخ.

^۴ So all copies except *M* and *W*, which have این instead of آن, and *B*, which reads: چنان دان که لایب فرخ بفال.

^۵ The modification of *B*, دو دختر گزین و دلآرام داشت, is in no way preferable, as it lacks the *Idāfah* between دختر and گزین (= گزیده).

^۶ Idols like those of Āzar (Abraham's father), so probably correct instead of آزی in all copies, a wrong spelling, frequently met with in MSS. *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* read دو بت النخ instead of وبت.

^۷ So *B*. *M* and *W* دو گلبن چو در نوبهاران بباغ. *A*, *E*, *N*, and *T* ولیکن گه
 نوبهاران بباغ (نوبهاران باغ *E*)

چنین گفت پس ای رسول کریم
که نامت سرائیل فرخ نهاد
۵۱۵ همی گویدت مهر ما جُستۀ
ترا ما گزیدیم و دادیم نام
زیغمیرانت کنیم اختیار
زیبوند تو هر که پیدا شود
نَبَد تا کنون گاه^۱ زن کردند
۵۱۵ یکی چاره و رای پیوند^۲ کن
که خواهیم دادنت^۳ فرزند چند
کز ایشان زبان همه راستان^۴
چو جبریل بیغام یزدان بداد
چو روح الامین رفت یعقوب پاک
۵۲۰ بجشم و رخ خویش روی زمین
بشارت پذیر از خدای علیم^۱
ازو بر تو این نام فرخنده باد
بدرگاه ما باز پیوستۀ
ازین پس^۲ دهیمت زهرگونه کام
شود نام پیغمبریت^۳ آشکار
پسندیدۀ خدمت ما شود
کنون آمد این حکم برگردنت
ببایست^۴ ما هوش خرسند کن
همه پاک و شایسته^۵ و دلپسند
همی تا بحشر زند داستان
برفتن سوې چرخ پَر برگشاد
سبک روی^۶ بنهاد بر تیره خاک
بسودش بنزدیک جان آفرین^۷

چنین گفته اورا رسول کریم بشارت ترا از علیم حکیم
(in which case رسول کریم is Gabriel the messenger). *A*, *E*, *N*, and *T* also read
خدای علیم (or علیم و حکیم) instead of علیم حکیم in *B*.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has از آن پس, and like *A*, *E*, and *N*
زهرگونه instead of زهرگونه کام.

^۳ So *B*. The other copies نام تو.

^۴ So all copies except *B*, which reads here حکم as in the second hemistich, and
at the end برگردنت instead of درگردنت.

^۵ *T* زیبوند. ^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* بفرمان ما.

^۷ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to *B* and *M*, which read (متو *M*) که خواهیم ترا
داد الخ ('I shall give you' instead of 'we wish to give you'), as in all the pre-
vious verses the plural is used. ^۸ *M* بایسته.

^۹ So *B*. The other copies زبان و دل راستان. *M* substitutes in the second
hemistich an unsuitable زند instead of زند; vv. 515-517 are wanting in *W*.

^{۱۰} *M* and *W* چهره.

^{۱۱} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T*:

بجشم و برخ روی خاک زمین سترش بنزد جهان آفرین
M and *W* بجشم و رخ و ریش خاک زمین الخ.

نبودی ز یعقوب هرگز نهان همی دید دیدار او هر زمان
 ولیکن دلش را نبودی^۱ خیر که دختر بود آن قمر یا پسر^۲
 ۵۴۰ ندا چون در آمد بامر خدای که از بهر زن چاره انداز و رای^۳
 دلش در زمان مهر راحیل خواست درو فتنه^۴ عشق راحیل خاست^۵
 شدش جان و دل هر دو جویدی^۶ او زبان و دلش^۷ مهر گویای او^۸
 زن خواستن یعقوب علیه السلام^۹
 چو در جان او آتش عشق^{۱۰} خاست مر او را ز خال^{۱۱} همایون نخواست

^۱ *M*, *W*, and *T* را دلش نبودی. *T* has besides اثر instead of خیر.

^۲ This wording in *T* is the only correct one; the reading of all the other copies, viz. دخترست یا که آن سیمتن دخترست یا پسر, is metrically incorrect in *B*. *B* adds after v. 539 a verse not found in the other copies, which is unfortunately without any proper rhyme, viz.:

نکردی زبن میل دیدار اوی نبودی روانش پذیرای اوی

The only way to correct it seems to be the substitution of بدیدار for پذیرای in the second hemistich, so that the same word would be used in the double meaning of روی (face) and دیدن و رویت (sight, aspect).

^۳ So *B*, with this modification only, that there appears آن instead of زن (contrary to the clear wording of Gabriel's message, which speaks merely of seeking 'a wife,' not 'that wife,' viz. Rachel). In *M* and *W* this verse runs thus:

ولی چون در آمد پیام از خدای که از بهر زن چاره ساز و رای

A, *E*, *N*, and *T* have in the first hemistich:

بلی آمدش (ولیک آمدش *T*, بلی کامدش *E* and *N*) باز امر خدای

The second hemistich is the same in these copies as in *B*.

^۴ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *T*. In *T* (where this verse is wrongly placed before v. 540) در زمان هر زمان is substituted for درو فتنه و عشق, and درو فتنه^۵ عشق for درو فتنه^۶ عشق.

^۵ *B* گویان and consequently in the second hemistich. *W* reads سودای.

^۶ *M* and *B* have the decidedly inferior reading لبش.

^۷ So in *B*, *M*, and *W* (in the latter two برزن الخ). *E* حضرت یعقوب. In *A*, *N*, and *T* the text runs on without interruption. Only in *B* the heading appears, as seems most reasonable, before v. 543; in the other three copies it is placed between vv. 543 and 544.

^۸ *B* قهر.

خردمند و دانادل و تیکخواه	دو تابنده زهره ^۱ دو خورشید و ماه
چو سرو روان بُد چو ماه تمام	۵۳۰ یکی بود از آن هر دو لبیا ^۲ بنام
ازو پارسا تر نیاورده بود	یکی حور ^۳ چهره که چرخ کبود
کزو خویشتر کس ^۴ بُد در جهان	دگر بود راحیل روشن روان
مَلَك ^۵ داده بودش زهر حسن داد ^۶	شنیدم که راحیل آنگه که زاد ^۷
که خورشید را خوار و بی پایه ^۸ داشت	برخ بر ^۹ زخوبی یکی مایه داشت
تَسَب ^{۱۰} کردی از چهر او ماه و مهر	۵۳۵ از اورنگ ^{۱۱} او سایه بردی سپهر
شدی عنبرین خاک از بوی او ^{۱۲}	جهانرا بیفتروختی روی او
نگار و شکرخای و سرو و سمن ^{۱۳}	برفتار و گفتار و بالا و تن

^۱ So alone correct in *T*; all the other copies read وزهره, a useless repetition, since both words have exactly the same meaning.

^۲ So the name is spelt in *M*, *E*, and *T* (and perhaps *W* too). *A* and *N* read لبیا, *B* لباب, *B* لبیا.

^۳ Only *B* has the weaker خوب instead of حور. In *B* besides v. 531 precedes v. 530. In *M* and *W* v. 531 is wanting altogether.

^۴ So all copies except *B*, which has زن (unnecessary, as کس may refer to both sexes).

^۵ *B* که آنگه که راحیل زاد.

^۶ So *B*, *A*, *N*, and *T*. *E* فلک. *M* and *W* خدا.

^۷ So *B*. The other copies داد بهر حسن داد (*M* و داد).

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*. *A* and *E* رخ بر. *N* رخ. Instead of مایه *T* reads پایه.

^۹ A certain confusion prevails in the various readings of this hemistich. The one adopted in the text is that of *B*, with the only exception, that بی پایه has been substituted for the more artificial بی سایه. *A*, *E*, *N*, and *T* have که خورشید را. *M* and *W* (W سایه or مایه) از بی (از بیسی *E*) سایه.

^{۱۰} اورنگ in the sense of زر و زمینی (Ganjnâma, f. 29^a, l. 5). For سایه *B* substitutes here مایه.

^{۱۱} So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *T* has the interesting emendation تَسَب for تَسَب. Rather far-fetched is the reading of *B* بشب کردی از چهر روی ماه مهر.

^{۱۲} This verse in *B*, *M*, and *W* only, but in *B* without a proper rhyme, thus:

جهانرا بر افروختی چهر او شدی خاکها عنبر از چهر او

^{۱۳} So according to *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* have in the second hemistich, less appropriately, بهار و چمن بود و سرو و سمن. Least appropriate of all is the reading of *B*: نگار و شکر بود و سرو و سمن (read تَن).

بدان تا شود ^۲ برگهای تو راست	زهر ده بجای یکه بجای ^۱ مر تراست
چو خورشید ^۳ گردد ترا روی بخت	بگذرد آیدت مال و بُنگاه ^۴ و رخت
هم آزاد وهم بندگانت بودند ^۵	زهر در پرستندگانت بودند
توانی شدن ^۶ آنزمان کدخدای	چو آمد ترا این نکوئی بجای
هرآنکو کند زن بدست ^۷ تھی	555 تو دانی که تَبُود مگر ابلهی ^۸
دلش سال و مه خانۀ خون ^۹ بود	تهی دست را کار وازون ^{۱۰} بود
از آن داستان فرخش گشت حال ^{۱۱}	چو بشنید یعقوب گفتار خال
پذیرفت هم در زمان زو گله ^{۱۲}	نکرد از دل آن داستانرا یله
پذیرفت یعقوب فرخ نشان	هر آن چارپا کش بُد اندر ^{۱۳} جهان
شد آگه دلش کین کدام آن کدام ^{۱۴}	560 شَبانان همه خواند و بنوشت نام ^{۱۵}

^۱ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two *بهر* in the beginning instead of *زهر*). *A*, *E*, *N*, and *T* *بجای یکه بجای*.

^۲ *M* and *W* *بود*; see about *برگ* v. 406.

^۳ *Ganjnāma*, f. 39^b: *در آنجا نهند*.

^۴ So *B*. The other copies *نروزنده*.

^۵ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. In *W* *بود* instead of *بُوند* in both hemistichs.

^۶ So in *A*, *E* (here *آید* instead of *آمد*), *N*, and *T*. *B* *تو باشی بزین*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ So *B*. *M* and *W* *بجز ابلهی*. *A*, *E*, and *T* *ز ابلهی*. *E* *مگر ز ابلهی*. *E* *نه از عقل بودی مگر ز ابلهی*. As all these versions and moreover the rhyme with *تهی* clearly show, *ابلهی* is here the abstract noun 'folly' and *هر آنکو* therefore syntactically equal to *کس*.

^۸ *A* *وارون*. Both forms, as well as *وارون*, *واژگون*, and *واژگون*, mean the same, viz. *مَعکُوس* (topsy-turvy), see *Ganjnāma*, f. 161^a.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies *و محزون*.

^{۱۰} *W* and *T* *فال*.

^{۱۱} Comp. the note to v. 549 above; the substitution of *قافله* for *زو گله* in *A* and *N* seems to be an attempt to avoid the frequent occurrence of the same rhyme-words, but its meaning 'caravan' scarcely fits here.

^{۱۲} So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* *هر آن چارپایش که بُد در*. In *A* and *E* this verse is wanting.

^{۱۳} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* *شَبانان بخواند و بپرسید نام*. *B* *شَبانانیش*.

^{۱۴} *M* and *W* *شد آگه که این کیست وان خود کدام*.

^{۱۵} *خواند الخ*.

بدو گفت خالش که فرمان توست^۱ تن و جان راحیل من زان توست
 ۵۴۵ تو اولیتری از دیگر کس بروی^۲ مراورا نخواهد پدر^۳ جز تو شوی
 و لیکن بخدمتگری هفت سال میان^۴ بست باید بفرخنده فال
 پذیری زمن هر چه دارم گله زدل شان نداری زمانی بله^۵
 شَبَانان^۶ بُوَئَدت همه زیر دست دلت باشد آگه زناهست و هست^۷
 بسالی دور چون بزاید گله نباشی تو از قسم آنها بله^۸
 ۵۵۰ اگر گوسفندست اگر گاو و خَر گر آشتَر بود یا سَئور و سَئَر^۹

راحیل یکسان تراست and in the second hemistich and, که فرمان تراست *M* and *W* read in the second hemistich *A* and *E* read in the second hemistich راحیل و من.

^۲ *M* and *W* *اولیتری* instead of *والیتری* *T*. تو اولیتر از دیگران کس *البح*.

^۳ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the reading of *B*, *M*, and *W* نخواهد پدر *البح*. بُدَن *البح*.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* *میان* instead of *کمر* *M* and *W* میان بسته داری.

^۵ A marginal gloss in *A* explains here by *بله* here by *بمخبر*, comp. note to v. 498 above.

^۶ = چوپانان.

^۷ So in *B*, *M*, and *W*. *T* درین عرصه آنکه پناهیت هست *A* and *E* زدل *A* and *E* زدل. In *N* the hemistich is quite corrupted. باشد آنکه حیانتش بهست.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* ایشان instead of آنها; the frequent repetition of the same rhymes *گله* and *بله* (see vv. 547, 549, 558, 567, etc.) in this chapter must have been intentional on the part of the poet, to emphasize Laban's great wealth in cattle, and his anxiety with regard to an ever-watchful supervision over it, as all the verses concerned are found in all copies alike, and none of them could really be missed in the context. A similar repetition of rhyme is found in vv. 541 and 543 above. A marginal gloss in *A* explains *بله* here by *بیهوده* (i. e. نفع). In *A*, *E*, *N*, and *T* vv. 548 and 549 are placed after v. 551.

^۹ This seems the most correct version of the hemistich, both in order of words and rhyme; it is suggested by *B*, which begins *گراشتَر*, but has by mistake at the end again *شتَر* instead of *سَئَر* (= *آشتَر* mule). *M* and *W* read *استور و سَئَر* *وگر استرست*; the other copies *استر بود یا ستور و شتر* (*A* and *E* *گر* *استر* here = *اسپ*, see *Ganj-nâma*, f. 96^a: *سَئور بطریق عموم هر جانور چارپای را گویند و بطریق خصوص اسپ: و آشتَر را خوانند*). The same combination of *سَئَر* and *اسپ* occurs further down, in v. 574, where it likewise rhymes with *خَر*.

570 هنرمند یعقوب فرخ سیر	بیامد چو شد سال هفتم بر
بنزدیکه خال و بیامرد مال ^۱	فرماند زان مال بی وصف ^۲ خال
بدانست کان قرچ پیغمبرست	که قسم پیمبر بدان اندرست
سبک بهر یعقوب فرخنده داد	زقرچ اندر آن هفت سالش ^۳ بزد
چه از گوسفند و چه اسب و ستر ^۴	چه از آستر تختی و گاو و خر
575 زهرده یکی داد ^۵ یعقوب را	کزو دید آن نعمت خوب را ^۶
بکردند هر ده یکش ^۷ را شمار	همانا فزون بود از سی هزار ^۸
دل خال یعقوب زان ^۹ شاد گشت	که یعقوب فرزانه آباد ^{۱۰} گشت
بدست آمدش هم گله هم بُته	فروزان شدش کار ^{۱۱} چون آتیه
برآمد بهر گوشه نام او	روا شد بهر کامه ^{۱۲} کام او ^{۱۳}

^۱ So *M* and *W*. The other copies read (with an unnecessary repetition of آمد) بنزدیکه خال آمد آورد مال.

^۲ So *B*. *M* and *W* بی حشر; the other copies بحد (or بحد in the case of *A* and *T*, which read instead of خال respectively همال and خیال).

^۳ *T* ساله.

^۴ So *B*. All the other copies ستر (see note to v. 550 above), and consequently in the second hemistich چه از گاو و چه از آستر. *W* has in the first hemistich چه از گوسفند و چه اسب. *T* reads everywhere چو instead of چه.

^۵ *E* بیقه.

^۶ So all copies except *E* which has دیدش آن, and *B* which reads گزیدندش (they selected for him).

^۷ So all copies except *B*, which reads, less befittingly, ده یکش.

^۸ So *B*. The other copies بُد زینجه هزار 50,000 (زینجه shortened from پنجاه).

^۹ *E* زین.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* آزاد. Ganjnâma, f. 9^a, explains آباد by خوش و نیک, and quotes this hemistich of the Shâhnâma: همیشه تن و بخت آباد باد.

^{۱۱} So all copies except *M* and *W*, which have روی instead.

^{۱۲} This reading of *A*, *E*, *N*, and *T* seems to be the original one, just on account of the juxtaposition of کام with the synonymous کامه, which is confirmed as a Firdausian expression by the following بیت of the Shâhnâma:

که گر پهلوان دم زند یکزمان بر آید همه کامه بد گمان

see Ganjnâma, f. 123^b. کامه بمعنی کام است که بتازی مراد گویند. In the other

شمار شبانان ^۱ شمار گله	بدانست پیغمبر بکده
پس آهنگ زین دشت و کُھسار کرد	دل خویشتن را در آن کار کرد ^۲
شَبانی همی کرد روز و شبان	خُشکتان گله کش چنان بُد شَبان ^۳
همی داشت روز و شب آنرا نگاه	همی بود ایزد مر او را پناه ^۴
تَبَد ^۵ کار یعقوب جز آفرین	جز ایزدپرستی و جز داد و دین ^۶
دعا کردن و خواستن از خدای	نکوئی و آمزش و هوش و رای ^۷
همی بودش ^۸ افزونی اندر گله	بدانسان که کردی شمارش یله ^۹
ز تائید یعقوب پرهیزگار	بیمزود هر یک سه تا یا چهار ^{۱۰}
بدینسان فزاینده بُد ^{۱۱} هفت سال	برون رفت زاندازه دهر مال ^{۱۲}

^۱ So best in *N*. All the other copies شمار شَبان و شمار گله.

^۲ This verse only in *B*.

^۳ The second hemistich according to *B*, which alone has the very impressive as direct address to the flock. *M* and *W* خنک گله کش چنو الخ. *A*, *N*, and *T* خوش آن گله کش چنان الخ. *E* خوشا آن گله کش چو او بُد الخ.

^۴ So correct in *M*, *W*, and *T* (in the first two او را also in the first hemistich instead of آنرا); the other copies read in the second hemistich: همی داشت ایزد مر (آنرا) wrong, since آنرا and او را cannot form a proper rhyme.

^۵ So *W* and *M* (in the latter by mistake با آفرین instead of جز آفرین, as if the beginning had been تَبَد, a reading which is actually found in *B* تَبَد کار یعقوب با آفرین, but is inadmissible on account of جز in the second hemistich). *A*, *E*, *N*, and *T* زیامد ز یعقوب الخ in the first and راه دین instead of دین in the second hemistich.

^۶ So *B*. *A* and *T* نکوئی و افزونی و الخ; the other copies نکوئی و افزونی هوش و رای.

^۷ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *N*, and *T* آمد (همه) *E* همی.

^۸ So *B*. The other copies کد گشتی شمارش یله (*M* and *W* چنان شد).

^۹ So *M*, *W*, and *T* (in the last سر instead of تا, as probably in *A* also, where پسر seems a mere mistake for سر). *N* یا چهار (*B* read). *E* بزیاید هر گوسفندان چهار.

^{۱۰} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* بدانسان *M* and *W* بزیاید or بزیائید instead of فزاینده. *E* has تا instead of بُد.

^{۱۱} So all copies (*M* and *W* شد instead of رفت), except *B* and *E*. *B* زاندازه و حصر. *E* زاندازه فر و مال.

نکوتر بیارا چو پشت پلنگ ^۱	بهر گونه بوی و بهر گونه رنگ
مر آن مهربان دُخت دلخواه را ^۲	مشاطه شد آراست آن ماه را
چه سازی که حسنش بیفزاید ^۳	کسی را که ایند بیاراید
برو مهربان شد زگردان سپهر	۵۹۰ بچهره چنان گشت لیا، که مهر
بتنهانش در حجله بنشاختند ^۴	چو کار عروسیش پرداختند
سیه گشت روی نشیب و فراز	چنین تا در آمد شب دیر ^۵ باز
سوی حجله ^۶ شد مرد پاکیزه تن	بآئین دامادی و شوی وزن
بدانرو ^۷ که باشد در آئین و کیش	در آمیخت با مهربان جفت خویش

^۱ So *M* and *W*, a wording which seems preferable on account of the very striking comparison, and is moreover somewhat confirmed by the otherwise queer reading of *E*: نکوتر بیاراست اورا پلنگ. *B* نکوتر بیارای آن ماه را بی درنگ, with an unnecessary repetition of the object, sufficiently indicated by اورا in v. 586, and returning in the immediately following verse. The same repetition of the object appears in the reading of *A*, *N*, and *T* شنگ. Shams-i-Fachrī, p. 79, ll. 4 and 5, explains شنگ by حرکات باشد.

^۲ So all copies except *M* and *W*, which read:

مشاطه شد آراست پس آنزمان مر آن مهربان دختر پاک چان

As a gloss to شد appears in *A* رفت.

^۳ So *T*, *M*, and *W*; see on the occasional appearance of the poetical affix *l* in the 2nd and 3rd singular of the aorist, Lumsden, Grammar, ii. p. 389; Salemann und Shukovski, p. 63. *M* and *W* read خود ایند کسی را بیاراید in the first, and بیفزایدش and بیارایدش in the second hemistich. *A*, *E*, and *N* in *B* this verse is wanting.

^۴ *A* همتا.

^۵ *M* and *W* نشاختن, بنشاستن, بنشاختن; در حجره جا ساختند. Ganj-nāma, f. 39^b.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies تیره.

^۷ *M* and *W* again حجره.

^۸ So *B*. The other copies بدینسان, *E* بدانسان.

580 چو دیدش بران پایگه^۱ حال خویش * تقاضای زن کرد از خال خویش
 که در دل همان مهربانیش بود^۲ زمان تا زمان مهر روی میفزود
 چو پیوسته شد نعمت و مال او بدو داد دختر سبک خال او^۳
 حیل کردن خال با یعقوب علیه السلام و
 دادن لیّا^۴

یکی نغز مهمانی آغاز کرد ولیکن بیم تا چه تدبیر ساخت
 در خرمی بر جهان باز کرد بیعقوب آزاده پنهان چه باخت^۵
 585 ز یعقوب وز هر کس اندر نهفت مشاطه بلیّا فرستاد و گفت
 که اورا بهر زینر شاهوار بهر جامه و دبیه آیدار^۶

روان شد زهر^۷ کامه، viz. *B* کامه (as in the first hemistich) is substituted for گوشه کام او
M and *W*: گوشه کام او

بر آمد زهر گوشه نام آوری دوان (روان) شد بهر گوشه کام آوری
E also reads روان instead of روا

^۱ *A*, *E*, and *T*: بدان جایگه.

^۲ So *B*, *M*, and *W*: چو در دل همان مهربانی نمود

^۳ So according to *N*, the wording of which seems the simplest of all. *M* and *W* خواستاری یعقوب *T*: گفتار اندر دختر دادن لای خال یعقوب به یعقوب علیه السلام
 راحیل را از خال خود و تدبیرگری ز خال یعقوب ولیبا (لیّا) را بجای راحیل بیعقوب
 علیه السلام تزویج کردن. Only in *T* the heading is placed, as here, between vv.
 582 and 583; in *M* and *W* it appears, less appropriately, after v. 583. In *B* there
 is no heading at all; in *A* an interval is left, but not filled in.

^۴ *A*, *E*, and *N*: در.

^۵ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T*: چه بازی نمود وجه سان مهر باخت. In *B*
 the hemistich is in hopeless confusion.

^۶ گوهر *T*.

^۷ So *B*. *A*, *N*, and *T*: بهر گونه دبیه زرنگار. *M* and *W*: بهر گونه دبیا و زرین نگار.
E: بهر گونه دبیا دبیا. Ganj-nāma, f. 78^b, explains دبیا or دبیه by نوعی
 از قماش گرانبایه بود که اغلب سرخ و رنگین باشد. one of the verses of the Shāh-
 nāma, quoted there, shows the same combination of جامه and دبیه, viz.:

همان جامه و دبیه رنگرنگ زاسپان نازی بزین پلنگ

که گفتی همی ز آسمان شمس تافت ^۲	ندانستش ^۱ اندازم ^۳ حسن یافت
که آن حکم چون کرده بود ایزدش	ولیکن هم آخر شگفت آمدش
ز بهر چه لیاش بنشانند پیش	که راحیل را خواست از خال خویش
بیارد بدین ^۴ خال من حجتی	610 بدل گفت کاین نیست بی حکمتی
درین داستان دلآرای چیست	شوم باز پرسم که این رای کیست ^۵
ببوسید صد ره رخ ماهروی	چو برخاست از بهر ^۶ این جستجوی
ابر ^۷ مهر دوشین فراوان فرزد	بسا لطف میکرد ^۸ و گرمی نمود
بماند بیکسان دلش مهربان	بدان تا نگردد دلش بدگمان
سوې خال فترخ چو روشن سروش ^۹	615 پس از حمله آمد بفرهنگ و هوش
بدان خال فترخ پئی ارجمند	نشست و نیایشگری ^{۱۰} کرد چند

^۱ So *B* and *T*. The other copies simply ندانست.

^۲ So all copies except *B*, the reading of which, که از آسمان ماه گزینی بتافت, is not only much weaker, but in direct opposition to v. 659 below.

^۳ *M* and *W* برین

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* روم instead of شوم in the beginning). *M* and *W* چیت instead of کیست, and واین instead of درین in the beginning of the second hemistich. Faulty in meaning and rhyme is the reading of *B*: سیم بار. پرسم که این حال چیست.

^۵ So correct in *M* and *W* (except the wrong spelling, often met with in MSS., of خواست for خاست); the reading of *T* might do also, چو یعقوب شد بهر, somewhat corrupted is the reading of *B* بهر چو شد خواست از بهر, and likewise that of *A*, *E*, and *N* بهر چو (چه) شد خواستن بهر.

^۶ So *E*, preferable to the reading of *B*, *A*, *N*, and *T* هزاران لطف کرد, which would require the pointing لطف (benefit, favour = نیکوئی or present, gift, according to Dozy, Supplément, ii. p. 532^a).

^۷ *E* بر, *A* ابر, *N* the same, but نمود instead of ربود, which gives no rhyme.

^۸ So *T*. *B*, *A*, and *N* چو روی سروش. *E* بشد چون سروش. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* چو شد پس نیایشگری.

کشیده در آغوش سیمین ستون	595 همه شب همی بُد بحجله ^۱ درون
وصال لطیف و عتاب دراز	همی یافت از وی دلش کام و ناز
که عادت نبود اندر آن روزگار	ولیکن ندیدش همی چهر یار
اثر باشد از شمع یا از چراغ	که در حجله بر بهائر زیاغ ^۲
همی بر مه و سرو و گل ^۳ بوسه داد	همه شب همی بود یعقوب شاد
برش پر زلیای دانش سرای	600 دلش پر زراحیل رامش فزای
نگه کرد یعقوب دل پر زمهر	یکایک چو بنمود خورشید چهر
زدیدار رخسار وی ^۴ بر خورد	که رخسار راحیل را بنگرد
قد و قامت آن پری زاده دید	رخ خوب لیلی آزاده دید
که گرداند از هوش دلها تهی ^۵	همیدون همیدید سرو سهی
بتن نور یزدان برو تافت	605 نگاری بهار اندرو ^۶ یافته
وزان پیکر خوب وزان روی و موی ^۷	فروماند یعقوب زان رنگ و بوی

^۱ بحجر اندرون *M* and *W* بحجره *E*.

^۲ *E* نوهاران باغ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *B* and *E*. *M* and *W* گل و سرو و بُن; the other copies گل و سرو و مه.

^۴ So all copies except *B* and *E*, which read بُد instead of پُر, and in the second hemistich بود لیلی آلیح. *M* and *W* have again فزای in the second hemistich.

^۵ *T* بوقتیکه.

^۶ So all copies except *B*, which has a strange که دبیای زیبای او (perhaps (دیدیای is a mere clerical error for دبیای).

^۷ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E*. *E* reads همیشه instead of همیدون; *B* چانها instead of دلها (which agrees no doubt better with هوش). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: همی هوش کردی زدلیها تهی.

^۸ So in *W*, the most correct wording, as it seems, with بهار as subject, and نگاری as object to یافته. *B*, *M*, and *E* read نگار بهار; *A*, *T*, and *N* نگاری (نگارین *N*) بهاری درو. Instead of برو in the second hemistich *B* has درو.

^۹ *B* has here the silly reading: از آن پیکر خوب آن چهره روی.

چو شب تیره شد گفتیم گل بگیر
همه شب همی داشتم در گفتم
چو شب روز شد کرد^۱ چشم نگاه
۶۳۰ که در دست من بود دسته بهار^۲
چه معنیست این حال با من بگوی
مرا با تو^۳ پیمان بر اخیل بود
که لیا بُد هیچ در دفترم
تو بحکمت این کار کرده نَد
۶۳۵ ز یعقوب چون لای^۴ پر هنر
بخندید و بر چشم وی بوسه داد
بدان کردم این^۵ کو مهین دخترست
فگندم حق وی زگردن نخست
نباشد نکو مِ بخانه درون
۶۴۰ ترا دل چه بندد^۶ درین داستان
چنین گفت یعقوب کای پاک مغز^۷
بذیرتم از تو گل دلپذیر
ز شادی تو گفتمی همی بشگفتم
نه گل بُد^۸ بدست من ای نیکخواه
شگفتی خجل ماندم و شرمسار^۹
بآب وفا زنگم از دل بشوی
چرا از تو تغییر و تبدیل بود
چه دیدی که کردی ورا همسرم^{۱۰}
یقینم که ز بهار خورده نَد^{۱۱}
شنید این^{۱۲} سخنها^{۱۳} همچون شکر
بدو گفت کای مایه^{۱۴} دین و داد
حق مهتران سخت واجترست
بنزد خرد نیست این رای^{۱۵} سست
شده^{۱۶} پیشتر کهتر از وی برون
پسندند این رای را راستان
بجز تو نداند کس این رای^{۱۷} نغز

^۱ چو شد شب بکردست E.

^۲ So B, with a strong emphasis on گل; the other copies بُد گل.

^۳ So B and T without an Idāfah: spring flowers, a handful. A and N (!) دوست E. (دسته in this case used in the sense of دست) بهار.

^۴ So B; the other copies چون شدم شرمسار.

^۵ So B and T. The other copies از تو. Instead of اخیل in B, all the other copies have simply اخیل.

^۶ N همسرم.

^۷ This verse is wanting in B.

^۸ M and W آن.

^۹ So B and W; the other copies کرده ام.

^{۱۰} A راه.

^{۱۱} M and W رود instead of شده; vv. 639 and 640 only in B, M, W, and E.

^{۱۲} E بندد. B has a strange بندی.

^{۱۳} So B, M, and W. A, E, N, and T read پاکیزه مغز (as attributive adjective to Jacob). The reading of W, کای مرد بُرز, (O husbandman), gives no rhyme to نغز in the second hemistich.

^{۱۴} So B and W; the other copies کار.

فرزوان ز هر در مر اورا ستود	چو بسیار و برا نیایش ^۱ نمود
همایون بدیدار تو فال من	چنین گفت کای مهربان خال من
بجز نیکی و رای کار تو نیست ^۲	بگفتار و کردار یار تو نیست
مرا حکمت آن بیایدت گفت ^۳	۶۳۰ پرسم کنون ^۴ از تو راز نهفت
بدست دگر دست ^۵ از بهار	بدستی ^۶ گلی داشتی آیدار
چنان هیچکس را نیاید بچنگ ^۷	بهار و گلت هر دو با بوی و رنگ
چنان چون دل ^۸ شهریاران بتخت	دل من بدان گل گرائید سخت
بدان گل همی ^۹ رنج دل کاستم	گشادم زبان وز تو گل ^{۱۰} خواستم
بدان گل کنی شادمانه دلم	۶۳۵ بدبختی از من ^{۱۱} که بدهی گلم
که دیدنش بودی ^{۱۲} مرا دلفروز	ندادی گل آیدارم بروز ^{۱۳}

^۱ *B* ستایش (not so good, as the verb ستودن follows immediately in the second hemistich); vv. 6۱7-632 are entirely wanting in *M* and *W*.

^۲ This verse in *B*, *E*, and *T* only. *T* with a slight modification in the second hemistich بجز نیکوئی رای و کار الخ.

^۳ *B* همی.

^۴ So *B*. *T* شغفت. *A* and *N* شگفت. *E* بیاید بگفت.

^۵ *E* دست. از. آن instead of از. بهشتی *B*. بدستت *E* (in the second hemistich) is explained in the *Ganjnâma*, f. ۷6^b, thus: گلها و ریاحین و سبزیها و گیاهها که یکجا بسته باشند and the following verse of the *Shâhnâma* is quoted:

یکی دسته دادی کتابون بدوی ازو بستدی دست^{۱۴} رنگ و بوی

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has in the second hemistich نیاشد instead of نیاید.

^۷ *T* چو جان و دل. *A* seems to read بتخت instead of بتخت (see above, v. 493, and note 5 on p. ۴۱).

^۸ So *B*; the other copies گل ز تو.

^۹ So *B* and *E*; the other copies من این.

^{۱۰} *B* امیدم چنان بُد, less correct, as Laban had not merely roused a hope in Jacob, but given him a binding pledge.

^{۱۱} So *B* and *E*; the other copies ندادی گلم کاب دادی بروز.

^{۱۲} So *B* and *T*; the other copies که بر دیدنش بُد.

مهین دخترت^۱ را بمن داده
 بتارک برم^۲ تاج بنهاد
 نکردست ازین بیش کس^۳ نیکوئی
 رسانند^۴ هر نیکوئی توئی
 یکی نیکوئی هست مانده بجای
 شود کرده گر باشد از خال رای^۵
 سخن گرچه دارد چو اختر فروغ^۶
 پسندیده نبود چو باشد دروغ^۷
 گفتار اندر خواستن یعقوب علیه السلام
 راحیل را
 زبان تو با من دو صد بار گفت
 که راحیل را کرد خواست جفت^۸
 بدین^۹ قول پیمان بسی کرده
 سخنهاى بسیار گسترده
 نباید که گردی تو ای خوب کیش
 زیمان و عهد و زلفتار خویش^{۱۰}
 بخورشید اگر یافتم دستگاه
 روا باشد از نیز یابم بهاء^{۱۱}

^۱ دختری *T*.

^۲ *A*, *N*, and *T* ابر تارکم. In the same three copies vv. 652 and 653 are transposed.

^۳ So all copies except *B*, which has (a little less emphatically) کس بیش ازین.

^۴ So *B*. *A*, *N*, and *T* رسانند^۴ نیکوئیها. *M* and *W* بهر نیکوئیها. رسانند^۴ نیکوئی *E*.

^۵ So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* شود گر *A* و *E* (باشد) حال و رای. دگر (همی *E*) باشد از خال رای.

^۶ *T* ز instead of چو. *E* سخن گرچه چون اختر آرد فروغ. vv. 655-658 wanting in *A* and *N*.

^۷ So *B* and *E*. *T* پسندیده باشد چو نبود دروغ. *M* and *W* پسند^۷ نباشد چو *E* باشد دروغ.

^۸ So *B* and *T*. *E* خواست کرد جفت. *M* and *W* خواستیم جفت. The preceding heading is found in *M* and *W* only; although it breaks rather awkwardly into Jacob's speech, it seemed necessary to retain it, as the previous heading between vv. 582 and 583 does not cover all the contents.

^۹ *E* and *T* برین.

^{۱۰} So most befittingly in *T*. *E* ایا in the first hemistich instead of تو ای, and in the second زیمان خویش و زلفتار خویش. The reading of *B*, *M*, and *W* has no rhyme, viz. گردی از قول خویش - زیمان و گفتار و کردار (*M* and *W* بر) تو نباید که. (زیمانیت با من بگفتار *M* and *W*) خویش.

^{۱۱} So *M*, *W*, *T*, and *E*. *A* یابم راه. *B* and *N* have a senseless یابم. یابم (یابیم) راه. *قدرت* و *دسترس* *دستگاه* is used here in its first meaning, see *Ganjnāma*, f. 76^b, l. 1.

از آدم درون تا بدین روزگار	پسندیده تر زین نکردند کار ^۱
من ار تا زیم باشم ^۲ حق شناس	هم آخر ترا پیش باشد سپاس ^۳
که کردی ز هر در مرا ^۴ یآوری	رسانیدیم ^۵ سوی نیک اختری
645 زکنعان چو نزدیک تو ^۶ آمدم	غربی ^۷ تهی دست و تنها بدم
کنون آشنا به کس ایدر منم ^۸	زدیدنت با دید ^۹ روشنم ^{۱۰}
از ارچ ^{۱۱} تو فرزانه بکده	همم جلّه شد ساخته هم گله ^{۱۲}
بود جای رختم سه پرتاب تیر	گله خود نگنجد همی در ضمیر
شبانانم اکنون ^{۱۳} یکی لشکر اند	پرستنده و بندگان ^{۱۴} بیمار اند
650 مرا این شکوه و کلاه از تو است	پس ^{۱۵} ایزد این دستگاه از تو است
چرا این کردی از هر کس پایه بیش ^{۱۶}	بپیوستیم با دل و جان خویش

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies ازین خوبتر کس ندیدست کار.

^۲ So *B*, *E*, *M*, and *W* من ار تا زیم باشم بسی *T*. In *A* and *N* vv. 643-651 are entirely wanting.

^۳ *T* بسی پیش باشد ترا زان سپاس.

^۴ *M* and *W* که کردی مرا هر دری.

^۵ رساندی مرا *T*.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E* نزدیک خال *T* (with a combination of both).

^۷ *E* and *T* غریب و.

^۸ So *B*, *T* اکنون آشناتر دیدن در منم *E*. کتون آشناتر کس اندر (ایدر) منم *M* and *W* کتون بر همه یار و یاور منم.

^۹ So *B* and *T*; the other copies زدیدار تو دیده شد (دیدها *E*) روشنم.

^{۱۰} So *B*, *M*, *W*, and *T* زدرچ^{۱۱}, see p. ۴۱, note 3. *E* زفر.

^{۱۲} So *B* (except a wrong هم instead of همم) and *T* (except حبله for جلّه). که هم خواب^{۱۳} ساختم هم گله *E*. ساخته instead of خواسته *M* and *W*.

^{۱۳} *E* شبانان همیدون; comp. also v. 548 above.

^{۱۴} *T* پرستندگان بندگان.

^{۱۵} So *B*, *M*, *W*, and *T* پس از ایزد *E*. پس این مال این الخ.

^{۱۶} So *T* and *B* (the latter with the unsuitable modification of کسی for کسم). بیفزودیم از همه پایه بیش *M* and *W*. چو کردی ز هر کس مرا الخ *E*.

یکی ده شود آنچه ^۱ داری کنون	۶۷۵ بدان ^۱ تا شود دستگاهت فزون
دو زن با سه نیکو بود دستگاه ^۲	چو زن بیش خواهی درم بیش خواه
تنت بیکران تاب و سختی کشید	بدان نوبه بکچند رجعت رسید ^۳
در نیکبختی ابر تو ^۴ گشاد	خدای جهان مر ترا درج داد
که انداز ^۵ آن نباشد پدید	بعن درج تو ^۶ نیز چندان رسید
مرا و ترا گوشداری دهد ^۷	۶۷۵ گر ایزد بدین نوبه یاری دهد
نداند بجز دادگر حالم ^۸	از اندازد بیرون شود مالم
که داری تو خود ^۹ بیکران دستگاه	و لیکن درین نوبه ^{۱۰} ده یک میخواه
زنجب همایون نداری گله	تو داری کنون خود ^{۱۱} جهانی گله

کثرت اسباب here in its second meaning دستگاه. از آن *A, E, N,* and *T* Ganjnâma, f. 76^b, ll. 2 and 3, see above, v. 659.

^۲ *M* and *W* زانچه. *B* آنکه and by mistake again instead of کنون.

^۳ So *B, A, E,* and *N.* *M* and *W* نیکو آنگ (چو *W*) بهل تا *T*. دو زن را چه (چو *W*) نیکو آنگ. که نیکو شود آنگ.

^۴ So *B.* *T* زحمت instead of رجعت; *A, E,* and *N* رخت. *M* and *W* بدان رنج. In the second hemistich *A, E, N,* and *T* read رنجت گرچه رحمت رسید instead of تاب.

^۵ *T* برویت; vv. 673 and 674 only found in *M, W,* and *T*; therefore no various reading to درج here (see also v. 572 above).

^۶ So *T.* *M* and *W* تو نیز درج. In the second hemistich *W* repeats by mistake the corresponding one of v. 672.

^۷ So *B*; all the other copies have in both hemistichs کند instead of دهد. *E* که instead of گر in the beginning; *A, E,* and *T* مرا.

^۸ So *B*; the other copies مال ما and حال ما. *E* and *N* کز انداز as continuation of the conditional particle of the preceding verse. *A* and *E* ندارد instead of نداند.

^۹ *B* less appropriately بدین گونه; *A, E,* and *N* بدین نوبه.

^{۱۰} *W* زخود.

^{۱۱} *M* and *W* بود مالت افزون و بیمر گله *T*; تو خود داری اکنون. Instead of ندانی in the second hemistich *W* reads flock and گله complaint. In *A, E,* and *N* vv. 678 and 679 are wanting.

بفرزند کبوتر هم ^۱ پایه هست	660 بفرزند مهتر ^۱ شدم پیشدست
سرشت نهادش بکام منست	زدیرینه کو ^۲ خود بنام منست
فزون زین که هستم کرامی شوم	بدو ^۳ نیز باید که نامی شوم
که ای مایه ورتر زفرزند و مال ^۴	چنین داد پاسخ بیعقوب خال
نگردم زپیمان و گفتار خویش ^۵	گرم تیغ پس باشد و چاه بیش
مر اورا بتو نامزد کرده ام	663 زراحیل گفتار گسترده ام
بمهر و بنام و نشان تو است	پذیرفتم از تو که زان تو است ^۶
بجای آورم همت و کام تو ^۷	نبرم زراحیل من ^۸ نام تو
بفرمان من ^۹ یکدل و رهنمای	ولیکن تو نیز ای پسندیده رای
که خدمت کنی هفت سال دگر	همی بست باید بمردی کمر ^{۱۱}

^۱ *B* میهن (a lengthened form, as it seems, to میهن).

^۲ *A*, *N*, and *T* همین. In *E* this hemistich runs thus: سز دگر بکبوتر بیاریش: دست (!).

^۳ So *T*. *B* که (which is practically the same). *E* او. This verse is wanting in the other copies.

^۴ *B* برو.

^۵ So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* have حال instead of مال; *M* and *W* که ای نامور. پور فرنگ و مال.

^۶ So *B* and *M*. *W* نگردم زگفتار پیمان خویش. *A*, *E*, *N*, and *T* زفرمان. و از راه خویش.

^۷ So *B*. *A*, *E*, and *N* آن تو است (*N* و). *T* پذیرفتم از تو وی (و *N*) آن تو است. Wrong, because without a proper rhyme, is the reading of *M*: پذیرفتم از تو بنام تو است. In *W* this verse is wanting, but its second hemistich has by mistake been substituted there for that of v. 663 in this modified form: بمهر و بنام و نشان برده ام.

^۸ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* پذیرم زراحیل هم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*. *T* بجای آورم خود همه کام تو. *A*, *E*, and *N* بجای آورم تهمت و الخ.

^{۱۰} *M* and *W* بفرمانبری.

^{۱۱} *M* and *W* همی باش اینجا به بسته کمر.

که آن خال بر وی ^۱ نشان تو است	69۵ ترا دادم آن بچه آن تو است
پسندیده یعقوب پرهیزگار	ببستند پیمان و بذرفت کار ^۲
زن و گله را هردو در پیش کرد ^۳	بیامد همانگاه داننده مرد
نه تنها گله جله و قافله ^۴	بشام اندرون راند هرسو گله
بآسانی و رنج هرسو چرید	شب و روز بر هر کرانی جمید ^۵
زیزدان پرستی نیاسود هیچ	69۶ بهر سان که بودش نهاده بسیج ^۶
بدی پیش او گاه و بیگه بهای ^۷	دلش گاه و بیگه بُد با خدای
بدو داشتی شاد جان و روان ^۸	ازو خواستی دستگاه و توان
امید از جهان سوی او داشتی	زدل یاد او هیچ نگذاشتی
نکو دیدی آغاز و انجام خویش	ازو یافتی ^{۱۰} لاجرم کام خویش
قصای خداوند زان ^{۱۱} گونه بود	700 بدین گونه یکسال خدمت نمود

^۱ زان تو *M* and *W*.

^۲ So *B*, *M*, and *W* (in *W* برتن instead of بر وی). *T* the other copies; که اندر تن وی. *A* and *N* is a mere clerical error) the نو instead of او (the نو instead of او).
^۳ So *M* and *W*. *B* also reads پیمان, but instead of و بذرفت a strange بدو
^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* بگذشتند عهد و بذرفت کار گفت.

^۵ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* پاک instead of هردو. *B* has an unintelligible
^۶ زن و بچه را پیش در خال کرد.

^۷ This verse only in *B*, *M*, and *W*; جله is corrected from جله in the MSS., see above, v. 647. *W* has نیز یا instead of و جله.
^۸ So *B*. *M* and *W* the same, but چرید instead of جمید (=خرامید), and in the second hemistich بآسایش instead of بآسانی, and دوید instead of چرید; the other copies همیشه (همیشد) گله از کران می جمید.

^۹ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two بسج (نهاد و بسج); the other copies read بهر سان instead of بهر سو. On بسج see p. ۲۷, note 5.
^{۱۰} So all copies except *B*, which reads less appropriately هر گاه و بیگه بدی بدی, and *W*, which has بدش (with دل as subject) instead of بدی.

^{۱۱} In *A*, *E*, *N*, and *T* the two hemistichs of this verse are transposed.
^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* again داشتی, and in the second hemistich کردی instead of دیدی.

^{۱۳} *T* زن.

چنان گشت خواهی درین هفت سال
 680 هنرمند یعقوب دین را کلید
 بر افروخت از خرمی چون چراغ
 بدو گشت کای مایه آفرین^۱
 ببندم بخدمت میان هفت سال
 بکوشم چنان کم توان تنست^۲
 685 بلی گر بزاید یکی گوسفند
 هر آن بچه کش تن^۳ بود زین نشان
 نهان با دل خویشتن گفت خال
 ببخشم بدو کین خود اندک بود
 بدو گفت کای دیده و جان خال^۴
 که در شام چون تو نباشد بمال^۵
 چو گفتار خال و پدر زن^۶ شنید
 بخندید همچون بنوروز باغ
 شدم راضی و شاد گشتم بدین^۷
 بفرمان و رای تو ای نیک فال^۸
 نخواهم ز تو آنچه مزد منست
 که دارد بچه بر تنش خال چند
 بمن ده بمزد من ای خال آن
 که از صد یکی بچه باشد بخال^۹
 و گر بود خواهد ز صد یک بود^{۱۰}
 هر آن بچه کورا^{۱۱} بود چند خال

^۱ In *M* and *W* vv. 678 and 679 are transposed.

^۲ So all copies except *W* (which reads *زان* instead), with the indispensable omission of the *Idāfah* between *پدر* and *زن*, comp. Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. pp. ۱۷۷ and ۲۷۳; *B* and *M* *چو گفتار و حال پدر الخ*.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *ماید داد و دین*.

^۴ *M* and *W* *برین*.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *W* *نیک حال*. *M*, *T*, and *N* *نیک خال*.

^۶ So *B*; the other copies: (*W* and *T* *در تنست*) *توان در تنست* *Ganjnâma*, f. 56^a, l. 3. *قدرت و توانای = توان*.

^۷ *T* *کز تن*.

^۸ Instead of this verse there is in *T* the following bait:

زعقوب چون خال وی این شنید پسندید و رای خوش آینده دید

^۹ So *B*. *M* and *W* read *زانکه* instead of *وگر* and *اگر* instead of *کین*. In the other copies, where Laban's soliloquy is entirely omitted, this verse follows after v. 689, and is addressed directly to Jacob with this necessary modification: *ببخشم بتو کان الخ*.

^{۱۰} So *B*; the other copies, except *T*, *خال جان خال*. *جوابش چنین داد کای الخ*.

^{۱۱} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *بچه را کش*. *M* and *W* *بچه کش*.

سوی خال باز آمد آن نیکدان	چو آن سال از آن گونه ^۱ بُد داستان
که چون داد سود ^۲ و چه بسیار داد	مر اورا نمود آنچه دادار داد
که ای خال اگر خواهیم داد داد ^۳	چنین گفت یعقوب فرخ نهاد
کزینها ^۴ یکی بچه بمخال نیست	زنو زادگان بهرت امسال نیست
بموسید یعقوب را دست و پای ^۵	715 شنیدم که لابن خداوند رای
پیمیر بود حق چو تو آدمی	چنین گفت کای دید ^۶ مردمی
خنک آنکه او برکشد پایگاه ^۷	ترا پیش یزدان بزرگست جا ^۸
نمود آن عتاب من از من ^۹ صواب	چو من با تو ^{۱۰} کردم بده یک عتاب
که یزدان درین ^{۱۱} کار قدرت نمود	مرا شرمساری فراوان فزود
که آنرا نه سر نیک بود و نه بن	720 تو اکنون عفو کن مرا آن سخن ^{۱۲}

^۱ سوی خال شد آن سر راستان and in the second hemistich بدانگونه *W*, a reading also found in *M*.

^۲ *T* بود داده. After this verse there follows in *B* and *T* another one, which is rather doubtful both in wording and meaning:

ولیکن (غرض چون *T*) کم و بیش با خال بود
هر آن بچگان سال از آن مال (از مال *T*) بود

^۳ So best in *B*. *M* and *W* داد داد خواهیم داد; the other copies که ای خال داد از تو خواهیم داد.

^۴ *M* and *W* کزانهها.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B* and *E*; the other copies مایه, and in the second hemistich پیمیر نباشد (*T* بیاشد).

^۷ *B* بزرگست و جا, against the metre, comp. Rückert's remarks on this point in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. viii. p. 260.

^۸ *M* and *W* خنک آنکه با تو بود سال و ماه; instead of خنک *A*, *N*, and *T* read خوشا; *E* has بارگاه instead of پایگاه.

^۹ *E* از تو. ^{۱۰} *M* and *W* ایرا instead of من.

^{۱۱} *M* and *W* در آن.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W* (in the latter two زان سخن); the other copies read تو اکنون مرا عفو کن زان سخن.

بزدند ^۱ هر بار بچه چهار	که آن سال هر گوسفندی دو بار
همه خال خال و همه رنگ رنگ	همه بچه چون بچگان پلنگ
که با آن نشانه‌های خال ^۲ آمدند	نه خود بچه گوسفندان بُدند
زاسپ و شتر این عجائب نگر ^۳	که هر بچه کآمد از گاو و خر
همیدون زبشت اندرون تا بسم	705 همه خال بُد شان ^۴ زسر تا بدم
سخنهای یعقوب راندند ^۵ پاک	شَبَّانان از آن ^۶ خیره ماندند پاک
که این بچگانرا پلنگست پوست	همیگفت هر کس که این ارج ^۷ اوست
بچه ستردند روی زمین ^۸	همه پیش یعقوب با داد و دین
که انداز ^۹ آن زبزان گرفت ^{۱۰}	تَبُد نزد یعقوب آن بس شگفت ^{۱۱}
نباید کشیدن بتن تاب و رنج ^{۱۲}	710 کجا ^{۱۳} داد خواهد خداوند گنج

^۱ *E* alone tries to correct the plural بزدند (which is logically quite admissible) by substituting the singular بزائید for it.

^۲ *M* and *W* خال و خال. This verse is wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So the reading of *B*, which seems comparatively the best. *T*:

که هر بچه کآمد ز گاو و ز خر زاسپ و زاستر شتر سراسر
(where the absence of any connection between استر and شتر is objectionable).
A, *E*, and *N* read in the second hemistich (the first is the same as in *T*): همیدون
شتر راست با آستر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* هم خالشان بُد. *M* and *W* هم خالور بُد.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* ازین. *T* ازو.

^۶ *M* and *W* دیدند.

^۷ So *B*; *M*, *W*, and *T* درج, see above, vv. 345 and 492; in *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately همی instead of همه in the first hemistich and برُفتند خاک زمین in the second.

^۹ *M* and *W* چنان دید یعقوب از بس شگفت.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies که آنرا کرامت زبزان گرفت.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* کرا.

^{۱۲} So *B* (only by mistake نباید instead of نباید); *M* and *W* بدن بار و رنج; *A*, *E*, *N*, and *T* همی (بسی) درد و رنج.

ستایش بسی کرد یعقوب را
بدان^۱ شرط شش سال دیگر گذشت
همی کرد فکرت بدرد و به غم^۲
735 چو بگذشت هر خدمتش هفت سال
بیامد بر خال پاکیزه کیش
ز گاو و خر و گوسفند و ستور
کس اندازه آن ندانست چُست
که چندان گله مرورا گِرد^۳ گشت
740 درازی و پهنای آن دشت پاک
سزوار آن حله آراسته
ز هرگونه^۴ مردمش بیکران
جهان آفرینش چنان بر کشید
چو این^۵ پایگه یافت آن نیک مرد
ز خالش تقاضای راحیل کرد
مرآن پر بها گوهر خوب را
همی گشت یعقوب در کوه و دشت^۶
شبان و یزدان^۷ پرستی بهم
از اندازه بیرون شدش رخت و مال^۸
وزان مال بسعد ستد بهر خویش^۹
زاشتر زاستر بآئین مور^{۱۰}
ولیکن شنیدم بقول^{۱۱} درست
که پوشیده شد هفت فرسنگ دشت
بدستی بُد بی گله روی خاک^{۱۲}
همه گوشه^{۱۳} بُنگه و خواسته^{۱۴}
شبان و پرستنده و ایرمان
که نامش بهر گوشه^{۱۵} گسترید^{۱۶}
ز خالش تقاضای راحیل کرد

^۱ بر آن *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* همی گشت در کوه و در پهن دشت. *T* reads in the beginning (probably by a mere misprint) همه instead of همی.

^۳ So *T*. *B* همی کرد هر روز بی درد و غم *M* and *W* همی کرد ایزد (!) ابا درد و غم. In *E* the wording is quite senseless. In *A* and *N* vv. 734-761 (the story of Jacob's marriage with Rachel) are entirely missing.

^۴ *E* و رحمان.

^۵ This verse only in *B* and *T*.

^۶ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (the latter two have بی مر instead of (بیسعد)).

^۷ *E* زاسپ و زاشتر باندازه (!) مور.

^۸ *E* زقول.

^۹ جمع = گرد. Ganjnama, fol. 135^b, l. 4.

^{۱۰} So *B* and *E*. *M* and *W* همه بُد بی گله روی خاک. *T* گذشته نبود (!) از گله روی خاک. همه بر روی خاک.

^{۱۱} Verses 741 and 742 only in *B* and *E*. The wording is that of *B*. *E* reads:

سزوار از حله آراسته بنیکی بهر گونه خواسته

^{۱۲} In *M* and *W* the rhyme-words are برگزید in the first and بر کشید in the second hemistich.

^{۱۳} *B* چنین. *T* چو آن.

جهاندار آنرا ^۱ زبهر تو داد	کم و بیش هر بچه کامسال زاد
که يك بچه ات راست ^۲ بیخال نیست	مرا هیچ دعوی بدان مال ^۳ نیست
دل خال فترخ نشانرا خرید ^۴	چو یعقوب فرزانه چونان ^۵ شنید
همیشه فزونی زدادار خواه	بدو گفت کای خال دانش پناه
نیامد ببايست تو ^۶ بیش و کم	725 تو ده يك زمن خواستی لاجرم
که یه زو ندیدم بهر کار یار ^۷	من اتمید بردم سوې کردگار
مرا داد یزدان و باقی همه ^۸	ازو اندکی خواستم زین رمه ^۹
نگر تا نباشی بجز ایزدی ^{۱۰}	نمود آنچه بایست و آگه شدی
شدم راضی ای خال پاکیزه تن	کنون من بدان ده يك خویشتن
فزون زان نخواهم همانم رواست ^{۱۱}	730 همان مُزد پیشین که پیمان ماست
تو گفستی بدو شاهی افتاد و بخت ^{۱۲}	دل خال ازو شادمان گشت سخت

^۱ *A, E, N, and T* داور; *B* اورا.

^۲ *M and W* مال برین.

^۳ So *B, M and W* the other copies (*A* کزینها) که يك بچه را پشت; *A* یکی بچه.

^۴ So *B, M, and W*; the other copies اینها.

^۵ *T* خلید, and in verse 724 again فترخ instead of دانش. *M and W* سوې خال.

^۶ So *B, A, E, N, and T* زگفتار تو (*T* نیامد). *M and W* نیامد رضای تو از.

^۷ *A, E, and N* بهر کار و بار.

^۸ *E* ازو بُد که میخواستم این رمه.

^۹ So *B, M, W, and E* (in the last رحمان instead of یزدان); *N* has زیاتی instead of باقی.

^{۱۰} This verse in *B, M, W, and E* only.

^{۱۱} This verse again in *B, M, W, and E* only.

^{۱۲} So *B, M, W, and E* (in the last three از آن or زان instead of ازو). *B and M* seem to read the weaker شادی (which would be besides a mere repetition of شادمان in the first hemistich) instead of شاهی. *N*:

دل خال از گفت وی شاد گشت تو گفستی که بر تخت استاد گشت
A has the same, but تخت شاد گشت in the second hemistich, which gives no rhyme. *T*:

دل خال از گفت او شاد شد تو گفستی کز اندیشه آزاد شد

بیاررد بابش بفرهنگ و داد	چو شد ساخته کار ^۱ آن حورزاد
بدانسان ^۲ که از مادر آمد نخست	بآئین دین و بعقد درست
که داند که یعقوب چون گشت شاد	سپردش بیعقوب فرخ نهاد ^۳
که گردد بهشتی بدو دوزخی	760 بدیدار آن اختر ^۴ فرخی
رسانیدش ایزد بکام و نیاز ^۵	پس از چارده سال رنج دراز
بآسانیش ره نماید خدای	هر آنکو بدارد گم ^۶ رنج پای
همی بود یکهفته مهمان خال	نکونام یعقوب نیکو سیگال ^۷
ابا همسر و همدل و ماه خویش ^۸	پس از هفته شد نزد ^۹ بنگاه خویش
چو کشته بباران و مردم بداد	765 همی بُد بپیوند راحیل شاد
دل پاک او شادمان بود ^{۱۰} سخت	همیدون بلیای پیروز بخت
که اینش چو دل بود و آتش چو جان ^{۱۱}	همی داشت مر هر دو را چون روان
ز شغل جهان ^{۱۲} گشت بیغم دلش	بهر دو همی بود خرم دلش
که آورده بُد جمله کامش ^{۱۳} بجای	همی کرد پیوسته شکر خدای

^۱ *M* and *W* شغل. ^۲ *E* بدانسو. *B* آمد instead of آید.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد.

^۴ So best in *T* and *E*. *B*, *M*, and *W* have the weaker دختر.

^۵ *M* و نیاز. *W* و نیاز. ^۶ *M* and *W* ابر.

^۷ So *B*; the other copies خمال.

^۸ *E* سوی. *M*, *W*, and *T* به الخ.

^۹ So *B*, *M*, and *E*. *W* ابا همیر الخ. *T* ابا همیر و هم بدخواه خویش.

^{۱۰} *E* گشت.

^{۱۱} So *B* and *E*; correct in rhyme is also the reading of *T*:

همیداشت مر هر دو شانرا چو جان که اینش چو دل بود و آتش روان
but without a proper rhyme is that of *A*, *M*, *W*, and *N*:

همیداشت مر هر دو آنرا (زنرا) چو جان که اینش چو دل بود و آتش چو جان

^{۱۲} *A* and *N* گله. *T* گلش. *M* and *W* read بود instead of گشت.

^{۱۳} So *B*. The other copies کام (کار) *E* اورا instead of کامش.

745 که در دل همان مهر پیوسته داشت امید دل و جان بدان بسته داشت^۱
 شنیدم که راحیل نیز^۲ آئزمان فزون داشت فرهنگ و رای و توان
 فراوان نکو روی تر گشته بود جمالش زاندازه بگذشته بود^۳
 تزویج راحیل با یعقوب علیه السلام^۴
 جهاندیده لابن سبک برکن ساخت سوی جستن کام یعقوب تاخت
 که در مهر راحیل فرخنده بخت میان بسته بُد چارده سال سخت
 750 همیکرد مزدوری و چاکری بامید آن دخت همچون پری^۵
 باآئین شایسته نیک فال بکی نغز مهمانی کرد خال^۶
 بمهمانی آورد یعقوب را بیماراست آن دختر خوب را
 بهرگونه سُنْدُس^۷ روم و چین که گفتی فرا رسته بُد حور عین
 بهرگونه زیور خسروی که تا نیکوانرا دهد نیکوی
 755 پس آنکس که^۸ از اصل نیکو بود همه نیکوئی همسر او بود
 چو با جامه زر و زیور بود چنان دان که بکسر نکوتر بود^۹

^۱ So in *M*, *W*, and *T*, preferable to *B* which has بود instead of داشت in both hemistichs and *E* امید هواي instead of بدان. *W* بدو instead of *E* بود.

^۲ So *B* and *E*. *M*, *W*, and *T* راحیل and consequently in the second hemistich بود (گشته *T*) instead of داشت.

^۳ So *B*. *M* and *W* علیه السلام (را *M*) یاقوت را یاقوت راحیل یعقوب (را *M*) (sec p. ۴۵, note ۱) دادن لائی راحیل را بعد از چهارده سال بیعقوب علیه السلام. *E* کیفیت سپردن راحیل دختر خورد خود را لابن بزوجیت بحضرت یعقوب. In *M*, *W*, and *E* this heading is, less appropriately, placed after v. 748.

^۴ *M* and *W* دختر چون پری.

^۵ *E* مهمان براراست خال (wrong, since مهمان cannot be used as abstract noun).

^۶ *E* دلبر. ^۷ *M* and *W* دیب. In *E* this verse is wanting.

^۸ So *T*, by far preferable to the weaker فرستاده in *B*, *M*, and *W*. About the prefix *فرا* از جمله کلماتی باشد ۱۱۷۳, ll. 9 and 10, remarks: که بجهت حسن و زیب کلام بیاورند و آنرا در معنی مدخلی نباشد.

^۹ So *B* and *T*. *W* and *E* که آن نیکوانرا کند. *M* the same, but دهد as *B* and *T*.

^{۱۰} *E* آنکه ; خصوص آنکه this and the following verse in *B*, *T*, and *E* only.

^{۱۱} *E* یکدم instead of چو با جامه و با زر و زیور بود. and in the second hemistich یکدم instead of بکسر.

زن و جان خود مرورا کاستی ^۱	زبس کنز دلش مهر وی خاستی
بدادش پرستار خود را بشوی ^۲	زبس مهربانی زن خوبروی
که بکلخت میلش بدان راه بود ^۳	همانا که از شوی آگاه بود
بپیوند وی شاد گشتش روان	780 بزن کرد یعقوبش اندر زمان
چو آن دید ^۴ از خواهر مهربان	هنرمند لیای ^۵ پاکیزه جان
به هدیه بیعقوب فتح سپرد	سبک مر ^۶ پرستار خود را ببرد
شدندش زن ویژه هردو کنیز ^۷	بزن کرد یعقوب ویرا بنیز ^۸
همی بود بر چار زن کدخدای	بتوفیق یزدان رسول خدای
ده و دو پسر داد و یک دخترش	785 وزان چار زن اینزد داورش
بایشان دل دودمان شاد و گش ^۹	زلیا مر اورا پسر داد شش
خرمند لای چراغ هنر ^{۱۰}	نکو نام روبیل ^{۱۱} و شمعون دگر

^۱ تن و جان خود مرورا خواستی *T*; تن و جان او دمدم کاستی *B*, *M* and *W*; تن و جان و سر مرورا خواستی *A* and *E*; *N* the same, but مرورا instead of مرورا. In *A* besides the two hemistichs are transposed.

^۲ So all copies except *B*, which reads in the first hemistich زبس مهربانی آن آلیخ and in the second پرستار خود را بدادش آلیخ.

^۳ So *B*; the other copies بود ماه (or بر آن) بدان. In *M* and *W*, where this verse precedes v. 778, مهرش is substituted for میلش. Instead of شوی in the first hemistich, *A*, *E*, *N*, and *T* read شویش. In *T* this verse follows after v. 780, so as to give an additional motive for Leah's imitation of Rachel's action.

^۴ *B*, *M*, and *W* راحیل, see note to v. 775.

^۵ So *B*; the other copies آن دیدش (or که) چو.

^۶ So all copies except *B*, which has وی instead of مر.

^۷ To بنیز see v. 220 (note 3, on p. ۲۱). In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting.

^۸ So in *B*. *M* and *W* شدندش بزن آن دو گوهر کنیز.

^۹ *M* and *W* شادوش; to گش see note 2, on p. ۲۱.

^{۱۰} So according to the Syriac form and Josephus (Ροίβηλος) with the permutation of n and l, in all copies except *E*, *N*, and *T*, which read روئیل.

^{۱۱} So *B*. *M* and *W* گهر; the other copies بصر.

بخشیدن راحیل و لیا کنیزکان خود بلها

و زلفا بیعقوب علیه السلام^۱

۷۷۰ بدان ای خردمند دانش پُژوه که آن^۲ هر دو خواهر بچندان شکوه

که شان در جهان بود مثل^۳ اندکی

پرستار بُد هر یکی را یکی

یکی بُد از آن هر دو بلها بنام

دگر سخت زیبا و زلفا بنام^۴

پرستار لیای قترخ گهر

شنیدم که زلفا بُد آن برهنر

خردمند بلها چنان کم شنود^۵

پرستار آزاده راحیل بود

۷۷۵ سرافراز راحیل^۶ پاکیزه کیش

بیعقوب دادش^۷ پرستار خویش

که بر شوی بُد مهربان بیقیاس^۸

نخفتی شب در زمهرش دو پاس

^۱ So best in *N*. *T* بخشیدن لیا و راحیل پرستاران خود را بیعقوب علیه السلام; *M* and *W* (l) یاد کردن بلّیا و پرستاران راحیل و تزویج. In *B* and *E* the text runs on without interruption; in *A* there is an interval, but no heading. The name of Rachel's handmaid appears in its correct form بلها (Baidāwī, p. ۴۵۳, بلّهه) only in *N*. *T* has بلهان; the other copies بلها, بلبا, لبا, and even لهیا. Leah's handmaid is in most copies styled correctly زلفا (Baidāwī, p. ۴۵۳, زلفه), or as *B* reads زلفی. *A* and *N* زلفان, but in the above heading of *N* appears زلیخا (l).

^۲ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies باز = پُژوهیدن, پُژومش, پُژوه; مر. Ganj-nāma, f. 47^b, ll. 5 and 4 ab infra. The same composition appears in Shams-i-Fachrī, p. ۱۱۵, l. 8. ^۳ مثل بُد *T*.

^۴ So *B*. *M* and *W* دگر بُد زلیای زلفا بنام; *E* دگر بود زیبای زلفا بنام. In *A*, *T*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *N* and *T* ستود instead of شنود; *M* and *W* خردمند بلها. On the passive construction of کم شنود or کم ستود, compare Salemann und Shukovski, Persische Grammatik, p. 57, § 43, Anmerk. i. Instead of راحیل آزاده, *A*, *E*, *N*, and *T* read آزاده راحیل.

^۶ So, in agreement with the biblical story, *A*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* substitute here لیای for راحیل, and consequently further down in v. 781 راحیل for لیای. *E* راحیل, but above as a later correction لیای.

^۷ *A*, *E*, and *N* داد آن. In *W* verse 775 precedes verse 774.

^۸ So in *B* (her excessive love to Jacob gave her sleepless nights), which seems best to agree with the following verses. *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* که بُد شوهرش (his excessive love to Rachel). A similar idea is expressed by *T*: که بر شوهر مهربان بیقیاس الخ.

گفتار اندر مولود یوسف علیه السلام^۱
 795 شنیدم که یزدان ز آغاز کار
 که راحیل آزاده^۲ بگرفت بار
 بمزده فرستاد جبرئیل را
 که رو^۳ شاد کن جان راحیل را
 بگویش که ما هدیه^۴ ساختیم
 ز نیکی و خویش^۵ پرداختیم
 بنده مه رسد هدیه^۶ ما بتو^۷
 شود شادمان دین و دنیا بتو^۸
 دگر چون شد از مام^۹ یوسف جدا
 سبک جبرئیل آمد از پادشا
 800 بیعقوب پیغمبر نیکنام
 رسانید هم تهنیت^{۱۰} هم سلام^{۱۱}
 چنین گفتش^{۱۲} از قول جان آفرین
 که ای ویژه پیغمبر پاکدین
 زباف همه فکر^{۱۳} آزاد باش
 ز یوسف بما^{۱۴} خرم و شاد باش
 که دادیم چیزی ترا بر زمی^{۱۵}
 که مجموع حسنست سر تا پهای
 805 چو اینزد بیعقوب داد آن پسر
 بدان حسن و آن زیب و آن اوج و فر^{۱۶}

کیفیت نازل شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب^۱ So in *M* and *W*.
 مزده دادن (آوردن *N*) جبرئیل علیه السلام *T* and *N*. برای تهنیت حضرت یوسف
 بیعقوب و راحیل را (نزد راحیل *N*) از تولد (شدن *N*) یوسف علیه السلام.
 In *B* no interval here, but a similar heading follows between vv. 798 and 799 :
 مولود یوسف نبی علیه الصلوة والسلام. In *A* an interval without a heading.
^۲ *B* again فرخنده as in v. 793. ^۳ *B* شو.

^۴ So best in *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* و چندیش (زخوبی *T*) و چند *W* and *M* زچونیش
 و زچونیش

^۵ So *B*, *T*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* هدیه در پای تو.

^۶ *A*, *E*, and *N* دنیای تو. ^۷ *M* and *W* خود گشت

^۸ This verse is wanting in *B*. ^۹ In *B*, *M*, *W*, and *T* گفت.

^{۱۰} *B* has the much weaker reading کنون. ^{۱۱} *B*, *M*, and *W* فکرت.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *T* در زمی *N* در زمین. and consequently in the second hemistich آدمین.

^{۱۳} *W* and *M* ندیده. ^{۱۴} So *B*; the other copies و دل برگشای

^{۱۵} So *B* (except *B* instead of *آن* پسر in the first hemistich). In *A*, *E*, *N*, and *T* (where this verse follows, less appropriately, after v. 808), the second hemistich runs thus: بدان حسن و زیب و بدان اوج (درج *T*) و فر. In *M* and *W* this verse is wanting.

یهودا و یساکھر ^۱ دادجوی	زیالون ^۲ آزاد ^۳ خویروی
زلفا دو فرزند چون شیر ^۴ بود	یکی جاد بُد دیگر اوشیر ^۵ بود
790 زلفا دو فرزند روشن روان	هنرمند نفتال و فرزانه دان ^۶
زراحیل یوسف که زیر سپهر ^۷	نرفتست نیکوتر از وی بچهر
دگر ابن یامین امین پدر	کز مهر بانتر نبودش پسر ^۸
همیدون کنیزی دگر دینه نام ^۹	همش بود راحیل فرخنده مام
باسابا معروف شد ^{۱۰} نام شان	روا بُد زهرگونه ^{۱۱} کام شان

^۱ So in all copies, with slight modifications (یساکھی, یساکھر), perhaps corrupted from an original یساکھر (Baidāwī); only in *B* یساکھر (Zamakhsharī), and نام instead of داد. (یساکھر, p. ۱۴۲).

^۲ So correct in *M* and *N* (=Baidāwī); *A* زیالون (=Zamakhsharī); *E* زیالون; *B* زیالون; *W* زیالون (with permutation); *T* زیالان.

^۳ چون میر *B*.

^۴ So correctly *B* and also *T* (where جادیه دیگر seems a mere misprint for جاد); یکی جاد دیگر اوشیر بود *N*; یکی جاد و آن دیگر اوشیر بود *A* and *E*; (بُد دیگر) یکی جاد بود و دگر شیر بود *M* and *W*; the common Arabic form for Asher is أشیر (Baidāwī) or أشر (Zamakhsharī).

^۵ This verse is the most corrupted of all in the list of Jacob's children. The name of Naphtali (Baidāwī نفتالی, Zamakhsharī یفتالی) appears here as تفیال (*M*), تفتال (*N*), تفتال (*T*), تفتال (*A* and *E*), تفتال (*W*), تفتا (*B*). The first hemistich appears in the form, given above, in *B*, *M*, and *W*; but in the second hemistich *M* and *W* have substituted پاکیزه جان (which may be a mere corruption of دان و فرزانه دان) for و فرزانه دان. In the other copies the name of Dan does not appear at all, viz.

زلفا دو فرزند مردانه بود هنرمند تفتال (و تفتال, etc.) و فرزانه بود

^۶ This reading, only found in *T*, seems the best; the گزین سپهر (an unusual epithet) of *B*, *M*, and *W*, and the گزین به سپهر of *A*, *E*, and *N*, are apparently mere corruptions of the above.

^۷ *M* and *W* دگر.

^۸ So *B* (only کنیزی instead of کنیزی). The other copies:

همیدون که بُد دخت دینه بنام (دخت را دینه نام *T*).

^۹ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* بُد as in the second hemistich.

^{۱۰} *M* and *W* بهرگونه. Rachel as mother of Dinah appears in all copies.

که او شمس بُد بر دگر اختران ^۱	ورا دوستر داشت از دیگران
همه داروی مهر او خورده بود	دل و هوش در کار او کرده بود
بتسمیع ^۲ و تهلیل و علم ^۳ و بیان	همی پروریدش چو پیغمبران
همی خواند بر یوسف پاکدین	820 شب و روز توحید ^۴ جان آفرین
سرشته بُد اینزد ^۵ خود اندر گیش	بیزدان همی شد موّجّد دلش
وز آن ^۶ پارسائی شود پادشا	که پیغمبری ^۷ باشد و پارسا
ز جان و روانش فزون داشتی	که داند که مآثرش چون داشتی ^۸
بدو داشتی تازه همواره چهر ^۹	بُدی بر تن و جائش لرزان ز مهر
زیوسف نبودش کسی دوستر ^{۱۰}	825 پس از آفرینند ^{۱۱} دادگر
یاغوش ^{۱۰} بودیش یا در کنار	ازو نیم ساعت نبودش قرار
بچنان اندرون جایگه ساختن ^{۱۱}	مگر از بر خویش نشاختن

^۱ So *B*; *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* شمس instead of اختران. *W* reads بود و دگر اختران *T*; بُد دیگران اختران.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* علم instead of ذکر.

^۳ *B* has again تسمیع as in the preceding verse. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۴ *A* and *N* سرشته بُد از هم *E* سرشته بُدند آن.

^۵ *T* پیغامبر.

^۶ So *B*. The other copies در آن. *M* and *W* read بود instead of شود.

^۷ *W* and *M* که داند که مآثرش چگونه داشتی.

^۸ This verse in *B* and *T* only.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read پس از in the first, and نبودش کسی instead of نمی داشت کس in the second hemistich.

^{۱۰} So *B*; the other copies در آغوش.

^{۱۱} This verse in *B* only; although the wording is rather uncommon (the nearest approach to it is in v. 282 above), it is quite intelligible and rather emphatic (مگر often = 'hoping that,' as for instance in Bostân, ed. Graf, p. 19, v. 130, or even = 'would that,' comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G., vol. x. p. 213); 'hoping that not taking down the child from her breast was making a dwelling-place for him in her very soul = would that by not taking him etc. I could make for him etc. ;' about the form نشاختن, see note 5, on p. 57.

رخ و ریش بر خاک تارک سود ^۱	بسجده درون رفت ^۱ یعقوب زود
بذیرفت منت زبردگار	باندازه هر چه آرد بکار ^۲
دو مدگاو گشت و بدرویش داد	از آن شادمانی ^۳ بائیم و داد
چو یعقوب دیگر بُد آدمی	بهر هفت کشور زروی ^۴ زمی
که تارک همی برمه و مهر سود	810 بدیدار یوسف چنان شاد بود
بخورشید بودی ^۵ رخس رایگان	چو ویرا بدیدی زمان تا زمان
که اندر تنش روح خندان شدی ^۶	طریها و شادیش چندان شدی
نهادی رخ و ریش خود بر زمین ^۷	هم اندر زمان پیش جان آفرین
شدی نعمتش را بجان حق شناس	گشادی زبانا بشکر و سپاس
کند کامگاری بهر دو سرای	815 هر آنکو شناسد سپاس خدای
چو شاه همایون بتاج و بتخت	پدر شادمان بُد ^۸ بغرزند سخت

^۱ *M*, *W*, and *T* در افتاد.

^۲ *M*, *W*, and *T* بسود؛ vv. 806 and 807 are wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* دارد بکار؛ *B* دارد نگار؛ on منت in the second hemistich, see note 2, on p. ۴۹.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شادکامی.

^۵ So *B*; the other copies بروی. In *B* and *M* this verse, which by its identical rhyme refers back to Gabriel's congratulation in v. 803, is preceded by another, probably interpolated, bait with a similar rhyme, but adding nothing new to what is said before or after it. It runs thus:

یکی سور کرد اندر آن خرمی - که چون آن نکرد از بُته آدمی (نکرده کس از آدمی *M*)
In *W* out of these two verses one is coined in the following way:

یکی سور کرد اندر آن خرمی چو یعقوب دیگر بُد آدمی
In *N* زمین آدمین as in v. 803, see note 12, p. ۷۷.

^۶ *A*, *E*, and *N* بُدی؛ instead of رایگان *M* and *W* read بیگمان.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read بُدی in both hemistichs.

^۸ This verse, which is found in *B*, *M*, *W*, and *T*, although in some way a repetition of v. 806, is not at all out of place, as it denotes in contrast to the one isolated act of Jacob, immediately at Joseph's birth, his ever-growing tendency and habit of doing homage to God, whenever he looks at his child. *T* reads خود instead of هم in the beginning, and نهادی رخ خویش را in the second hemistich; *B* نهادش رخ و ریش را بر زمین.

^۹ *E* شد.

835 جهانمان که کرد این جهان را پدید
وز آن یکدم پنجه دانگ^۲ تمام
چو دیدار وی بر زمانه^۳ بتافت
تو گفتی زراحیل^۴ خورشید زاد
بدیدار یوسف جهان^۵ شاد بود
840 زن و مرد هر کس^۶ بدیدی ز دور
زبوی خوشش^۷ مغز قارون شدی
مراورا ندیدی کس اندر^۸ جهان
رخ روشنش کیمیای جمال^۹
بری گر برو دیده بگماشتی
همه حسنها^۱ یکدم آفرید
بیوسف سپردش علیه السلام
جهان از کران تا کران نور یافت
وزو^{۱۰} نور بر هفت کشور فتاد
که از ارج رخسارش آباد بود
توانگر شدی چشمش از رنگ و نور
که داند که دلها ازو چون^{۱۱} شدی
که بر وی نگشتی دلش مهربان
زدل صبر بردی زتن هوش و حال
بسا شرم کز روی خود^{۱۲} داشتی

^۱ *M* and *W* نیکوئی. ^۲ *Dâng* (in *T Dâng*), the sixth part of a *dirhem*.

^۳ *A*, *E*, and *T* بر زمین *N*. بر زمین *N*.

^۴ *E* که with the transitive meaning of زاد.

^۵ *B* کزو and at the end بداد instead of فتاد. *N* has again the same rhyme-words as in the preceding verse, viz. هفت کشور بتافت and خورشید یافت.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنان, and in the second hemistich که از درج رخسار آلیخ. This verse is wanting in *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ So in *B* and *A*; the other copies هر کس, with omission of the necessary object. On رنگ, see note 9 on p. ۴.

^۸ The substitution of رخسار for خوشش in *B* creates a useless repetition, as there follows in v. 843 again روشنش.

^۹ *B* and *W* خون. In *A*, *E*, and *N* v. 841 is preceded by 842.

^{۱۰} *A* and *N* کسی در.

^{۱۱} *T* جلال. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only. حال at the end of the second hemistich is corrected from حال in all copies, which would give a very feeble sense, in agreement with v. 859 further down, where most copies likewise read حال, but *B* gives the proper form of حال. حال is according to *Ganjnâma*, fol. ۱63^a = آرام قرار, see also *Shams-i-Fachri*, p. 85; the combination of حال و آرام appears in various verses of the *Shahnâma*, as quoted in the *Ganjnâma*, loc. cit.; and that of هوش و حال in a verse of *Sûzani's*, see *Vullers' Lexicon*, ii. p. ۱440^a.

^{۱۲} So *B* and *M*, more emphatic than the reading of the other copies کز روی وی; instead of برو, in the first hemistich, *B*, *A*, *E*, and *N* read بدو.

خود اورا نگهدار بودی و بس	زبیم استوارش نبودی ^۱ بکس
بود بسته بر مهر فرزند خویش ^۲	همیشه دل مادر خوب کیش
که چون او نبیند کس و نشنود ^۳	830 بخاشه که فرزند یوسف بود
که در هفت کشور پدیدار بود	یکی صورت از نور دادار بود
همه ارج و زیبایی و آفرین ^۴	چراغ جهان بود و شمع زمین
فرزنده مه خیرگی یافتی	کجا چهره خوب او تافتی
خجل بود زو قرصه آفتاب ^۵	زبس حسن بی غایت نورتاب

^۱ *M* and *W* استواری نبودش, an unnecessary and not even correct modification, as استواری can scarcely mean anything but 'firmness, stability,' whereas استوار may be used as an abstract noun in the sense of باور کردن and باور کردن; the more common phrase, استوار داشتن, 'to trust, confide,' appears in v. 921 below. The second hemistich runs in the wording of *B* نگهداریش خویش کردی و بس.

^۲ So in *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* (the latter with the slight modification of مهر بسته), as a general maxim of well-disposed mothers, which is corroborated by the immediately following verse. The correction therefore of *B* and *N* بدی بسته بر (در) *B* is contrary to the obvious intention of the poet.

^۳ که چون او نبودست و کس نشنود *M* and *W* که چون او نبینند و کس نشنود *B*.

^۴ This verse in *B* only.

^۵ Verses 833 and 834 are in a rather confused state in the various copies; v. 833 is found in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads in the second hemistich مه از وی خجالت. Verse 834 is found in all copies—the wording adopted is that of *A*, *E*, *N*, *T*, *M*, and *W*. *B* reads (with a repetition of the same rhyme-words as in the preceding verse):

زبس نور کز حسن او تافتی فرزنده خور خیرگی یافتی

Assuming, that both verses are genuine—and there is no particular reason against that assumption—it is evident, that the sun cannot figure in both, which would be a useless repetition; hence the substitution of مه for خور in v. 833, clearly suggested by the reading of *B*. *B* adds here another rather feeble verse:

همان روز کز مادر خویش زاد خدا این همه حسن رویش بداد

In *E* there appears after v. 834 a new heading which is clearly to supplement the one between vv. 794 and 795 (see note 1, p. ۷۷), but comes a good deal too late for that: (or as the copy really has: (بحسن و خوبی آنحضرت).

تَبْدُ خَوْبَتَر زو بُتِی در کَنار ^۲	چو راحیل مامش ^۱ که آن روزگار
براحیل خود شاد بُد سال و ماه ^۴	دلِ پاک یعقوب ^۳ دانش پناه
چو جان و دل و چشم سر داشتش ^۵	ز دیگر زنان دوستر داشتش
چو یوسف بفالِ همایون بزاد ^۶	855 و لیکن ز راحیل قَرخ نژاد
که سامان او هیچ نتوان نمود ^۷	بدان مهر یعقوب چندان فزود
ز هر کس کرامتِش داشتی	شب و روزش ^۸ از دیده نگذاشتی
دگر آنکه بُد مادر یوسفش	یکی آنکه دل داده بُد در کفش ^۹

rather corrupted in all copies, is according to *M* and *W*, which seems comparatively the best. *T* has *یوسف* که یوسف چو او آدمی ندیده *همی آسمان و زمی*; *A*, *E*, and *N* the same, but *همی آسمان در زمی* in the second hemistich. *B*:

بِخاَصَه چو یوسف که از آدمی نبیند خبر آسمان وزمی

^۱ So *B*, *M*, and *W* (the latter two *در آن* instead of *آن*); *T* مادر; the other copies چو راحیل کان مادر روزگار(!).

^۲ So *B*, *A*, and *N*, with the slight modification of *بِت* into *کَنار*, on the analogy of *T* *بهار* (گل اندر بهار *M* and *W*); *E* has an unintelligible *تَبْدُ خَوْبَتَر رویش اندر کَنار*.

^۳ *M* and *W* read by mistake *پاک* *یوسف*.

^۴ So *B*. *M* and *W* *براحیل بُد شادمان سال و ماه*; the other copies read چو *براحیل بُد شادمان سال و ماه*; *زادش* مر این *یوسف* نیکخواه, quite consistently, since in them v. 856 follows immediately after v. 853; v. 854 (which is wanting in *T* only) is wrongly placed after v. 856, and v. 855 is altogether left out.

^۵ So in *M*. *W* has *داشتش* in the first and *برداشتش* in the second hemistich; *B*, *A*, *E*, and *N* *داشتی* in both hemistichs.

^۶ This verse only in *B*, *M*, and *W* (the last two have *گور نژاد* in the first hemistich, and *W* reads *زفالِ کرامی* instead of *بفالِ همایون* in the second hemistich).

^۷ *B* repeats in the second hemistich of this verse verbatim that of v. 853, and consequently modifies the first hemistich, so as to suit the rhyme, viz.:

ابر مهر یوسف دلش نیکخواه براحیل خود شاد بُد سال و ماه

^۸ So in *M* and *T*. *B*, *W*, and *N* *روز*. In *A* and *E* this verse, which is a striking parallel to v. 849 (there Jacob's constant devotion to God, here his constant attention to Rachel), is entirely wanting.

^۹ So *E*. *B* *بر کفش*; the other copies *بود از کفش*.

گفتار اندر رفتن یعقوب علیه السلام از شام
باز بکنعان^۱

چو شد جفت راحیل فترخ گهر ^۲	845 شنیدم که یعقوب والا هنر
چنین تا برآمد برو هفت سال ^۳	همی بود در شام نزدیک خال
تن و جان او بود یزدان پرست	بدانجایگه ^۴ بُد مر او را نشست
اگر بُد نشسته اگر بُد بهای	زمانی بُد کو بُد با خدای
همیشه سباسب همی داشتی ^۵	یکی لحظش ^۶ از یاد نگذاشتی
بدانگونه چندانش فرزند داد	850 کش آن ^۷ دستگه داد و پیوند داد
بُدی در همه آسمان و زمی ^۸	بخاصه چو یوسف کجا آدمی

روانده شدن یعقوب *T* رفتن یعقوب بکنعان و فرمان یافتن راحیل^۱ *So in M. B* صفت (? صحبت) یعقوب *A* علیه السلام از شام و متولد شدن ابن یامین در راه^۲ *In W* merely an interval is left; in *A* and *E* the text runs on without any interruption.

^۲ *So B and M*; the other copies have والا گهر in the first and فترخ in the second hemistich.

^۳ After this verse there follows another in *B*, *M*, and *W*, which, both in wording and meaning, appears of a very doubtful character :

بدان هفت سال او (بدان هفت او را *M* and *W*) بفرمان خویش
بُدهش رای و پیمان همه زان خویش

^۴ *So B*; the other copies بیکجایگه, and in the second hemistich دل و جان وی *در* و جان *وی* *M* (جمله *M*) یزدان پرست.

^۵ *So M and W*; the other copies leave the object out and read simply لحظه.

^۶ *So B, M, and W*, with همی and the استمراری combined, a peculiar Firdausian usage, see Salemann und Shukovski, p. 61. The other copies نگهداشتی.

^۷ *So in B*; the other copies read او که (=for he, God, gave to him), and هم instead of داد at the end of both hemistichs. دستگه is used here in its first meaning, see note 11 on p. 13. The same rhyme پیوند and فرزند frequently appears in the *Shâhnâma*; *Ganjnâma*, fol. 51^a, lin. penult. sq., where پیوند is simply explained by صلہ رحم, quotes three baits of that kind, the last of which is :

همیداشتش همچو پیوند خویش جدائی ندادش زفرزند خویش

^۸ The wording of this verse, which like the three or four following ones is

وز آن راز جان پرور ^۱ آگاه بود	که معلوم وی تا بدان گاه بود
بدانست هم در ^۲ زمان ای شگفت	چو راحیل را درد زادن گرفت
همانگه ^۳ فرو رفت خواهد بکوه	که خورشید عمرش بچندان ^۴ شکوه
بنزدیکتر جایگاهش ^۵ نشاند	870 سبک خواهر خویش را پیش خواند ^۶
مر آن یوسف پاک دل‌بند را	زیش بدر خواست ^۷ فرزند را
ببوسیدش آن روی چون نوبهار ^۸	نشاندش بمهر دل اندر کنار
بچهرش بر از مهر بشهاد چهر ^۹	از آن پس بمر درگرفتش بمهر
بیارید باران حسرت بدر ^{۱۰}	پس از دیده بر مهر دو رخسار زرد
که می در شود ماه عمرم بمیغ ^{۱۱}	875 بنالید و گفت آه و درد و دریغ
که جان از تن من برآید همی	مرا ^{۱۲} طفل بگذاشت باید همی
دل‌م بود خرم امیدم درست	بآبستنی شاد بودم نخست

^۱ *M* and *W* جان وی; on معلوم, see note to v. 469 above.

^۲ *B* ای شگفت; *M*, *W*, and *E* این شگفت instead of شگفت.

^۳ *B* بچندان.

^۴ *W* همانا. After this verse there follows in *B*, *M*, and *W* another one which is clearly interpolated, as the very wording proves (the first hemistich being besides a mere repetition of the second in v. 866):

بزدان درون داد خواهد روان چنان سرو خورشید را بار خوان (خورشید بار جوان *B*)

^۵ So *B*. The other copies سبک خواهرش را (هم *N*) بر خویش خواند.

^۶ So in all copies except *B*, which reads بنزدیک خود جایگاهش. After this verse there is in *M* and *W* a new, but unnecessary, heading (also indicated in *A* by a pencil remark 'title'): ومیت کردن راحیل با خواهر از بهر یوسف علیه السلام.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies again خواند.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies ببوسید آن روی همچون بهار, only *N* reads چون نوبهار, like the text adopted, at the end of the hemistich.

^۹ *M* and *W* read in the first hemistich از آن پس که در بر الخ and in the second (like *A*, *E*, *N*, and *T*) بچهر وی الخ.

^{۱۰} According to *B*, or درد according to the other copies.

^{۱۱} So *M*, *W*, and *B* (only in the second hemistich مهر instead of عمرم); the other copies که خواهد شدن ماه عمرم بمیغ.

^{۱۲} Only *B* substitutes here a less suitable مرا for قرأ.

چو با او بسر برده بُد هفت سال
بخشودنی کام^۱ و آرام و حال
860 بدو جبرئیل آمد از کردگار
چنین گفت از قول جبار بار
که برخیز^۲ با خیل و با دستگاه
یکی سوی کنعان بهیمای راه
بفرمان یزدان رسول خدای
بُنه برگرفت و بپرداخت جای
بخشودنی خال دانش پناه
یکنعان فرخنده پیمود راه
ولیکن زحکم خدای کریم
بره در^۳ یکی شغلش آمد عظیم
یزدان را حیل ابن یامین را و زاری کردن او
پیش خواهر و انتقال کردن را حیل از
دار الفنا بدار البقا^۴
865 چنان دان^۵ که را حیل بُد یازور
گران داشت بار آن زن پر هنر
ازو ابن یامین همی زاد خواست
ولیکن یزدان روان داد خواست^۶

^۱ So correctly *M* and *W*; the other copies کام بخشودنی; on حال see note to v. 843 above. The seven years are reckoned from Rachel's marriage, *not* from Joseph's birth.

^۲ So *B* with a proper rhyme; equally correct is the reading of *T*:

که ای راد پیغمبر پاک جان یزدان پیامش رسید آنزمان

but against the rules of rhyme is the wording of the second hemistich both in *M* and *W* یعقوب قریح رسول زمان, and in *A*, *E*, and *N* چنین گفت از ایند کامگار.

^۳ *T* زجا خیز; instead of با خیل in *B*, *M*, and *W* the other copies read با رخت, which is less suitable, as it is a mere synonym of دستگاه. *M* and *W* بره.

^۴ So *N*. *T* (repeating part of the heading before v. 845): متولد شدن این: یامین و بحالت نزع رسیدن را حیل و سپردن یوسف را خواهر خود و وصیت کردن; کیفیت رفتن حضرت از شام بکنعان و ولادت ابن یامین در اثنای راه و وفات *E* حدیث را حیل *M* شدن را حیل. In *W* and *A* there is a mere interval without a heading; in *B* the text runs on without interruption, as in the previous heading (before v. 845) the death of Rachel is included already. In *E* and *W* the new chapter begins, less appropriately, after vv. 863 and 865 respectively.

^۵ *M* and *W* بُد instead of دان.

^۶ So all copies except *M* and *W*, which read:

ازو ابن یامین همیخواست زاد ولیکن یزدان روان خواست داد

E has also یزدان instead of یزدان.

که این درد و تیمار جان دادنست	890 مرا این نه پتیاره ^۱ زادنست
تو مر یوسفم را بفریاد رس	همی مرد خواهم ^۲ همین است و بس
بیوسف زراحی ^۳ ل خشنود باش	بگیرش زمن هان و پدرو ^۴ د باش
زدل بند غم را ^۵ گشادم بتو	بزنهار یزدانش دادم بتو
بجای تو ام هیچ دل بند نیست	مرا در جهان جز تو پیوند نیست
زیبوند مهرت نه آزادیم ^۶	895 تو از مام و از باب همزادیم
تو مر یوسفم را بجای منی	سر دودمان و نیای ^۷ منی
بُن ^۸ و بیخ جانم زتن بر کند	چو ^۹ دست آجل شاخ من بشکند
بصحبت که با یکدگر کرده ایم	بدان شیر کز مام هم ^{۱۰} خورده ایم

^۱ So *B*. پتیاره (so spelt in *Ganjnāma*, f. 44^b) = آفت و بلا, see also *Shams-i-Fachri*, p. ۱۳۳, note i. *T* زادنست, مر این درد نه از پی^۱ زادنست, evidently with the emphatic use of مر before the subject, see *Salemann und Shukovski*, p. ۳8, Anmerkung ۲. The other copies مر این نه درد از پی^۱ زادنست.

^۲ So in good *Firdausian* style (see *Salemann*, etc., p. 61, Anmerkung) in *B* and *M* (in the latter the usual mistake of مرده instead of مرد). *W* خواهم (!) همین مرده; the other copies که من مرد خواهم.

^۳ Or پدرو^۴, as *B*, *M*, and *W* read (see v. 487, and note 8 on p. ۴۵), here in the sense of سلامت, as in the following verse of the *Shāhnāma*, which shows the same rhyme with خشنود:

بگوئیدش از من که پدرو^۴د باش شه آزار دارد تو خشنود باش

M and *W* read زود instead of هان; in *N* this verse is wanting.

^۴ So all copies except *M* and *W*, which read زیوسف براحیل. *B* has رسود instead of خشنود.

^۵ *B* بند او بر. *M* بند غم بر.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. *T*:

هم از مام و از باب همزاده ایم بمهر و بیبوند آزاده ایم

A, *E*, and *N* have the first hemistich like *T*, but the second thus: زیبوند مهرت نه. آزاده ایم.

^۷ که *B*. here evidently in the sense of 'elder sister.'

^۸ *A*, *E*, and *N* پی. *M* and *W* جانم از تنم.

^{۱۰} So best in *T*. The other copies کز مادرم.

که فرزند آید^۱ یکی دیگرم
دریغا که ناخورده شیر^۲ تمام
۵۸۵ بگفت این و بارید^۳ خونین تگرگ
چو لیا زراحیل چونان^۴ شنید
بناخن رخ و روی خستن^۵ گرفت
بخواهر چنین گفت کای شاخ مهر
چه فال بد است این که گوئی همی
۵۸۵ مگو^۶ این سخنها مزین فال بد
که آسان بُود بار بنهادنت
زدرت رهائی دهد کردگار
چنین داد راحیل مسکین جواب
که ای خواهر از دست شد کار من

شود روشن ازوی دو چشم سرم^۲
جدا ماند خواهد زآغوش مام
زنیمار فرزند وز داغ مرگ
بشورید و جامه بتن بر درید
چو ابر بهاری گیرستن گرفت
نظیر تو نا رسته^۷ زیر سپهر
غم و درد خواهر چه جوئی همی
مجو دردمانرا مه و سال بد
همایون و فترخ بود زادن
بفرزند خرم^۸ سرانجام کار
بلیای پر مهر^۹ فرهنگ باب
نبینی جز امروز دیدار من^{۱۱}

^۱ زاید *M*.

^۲ *T* ترم (my moist eyes). Another verse, which only disturbs the connection between vv. 578 and 579, is added after this in *B*, *M*, and *W*:

کنون داد خواهیم جان عزیز (زاد خواهم بجان عزیز *W*)
نخواهد ننم را چنین یور چیز (جز این بود چیز *M* and *W*)

^۳ *M* and *W* شمرم, and in the second hemistich چرا instead of جدا.

^۴ *M* and *W* و ببارید. *B* خون چون. *A*, *E*, and *N* instead of خونین. *M* and *W* بتیمار instead of چنین.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies اینها.

^۶ *B* without a rhyme رخ خویش کندن.

^۷ So *M* and *W*, keeping up the comparison with the 'branch'; the other copies نا بود.

^۸ *M* and *W* ممکن. *W* substitutes afterwards مگو for مزین. *B* has in the second hemistich مخمر instead of مجو. *M* and *W* تو این حال بد and *E* بد instead of سال بد.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies again فترخ. *M* reads روزگار instead of کردگار. In *B* a new heading is added after this verse, viz. جوان دادن راحیل خواهر. خویش را چون از دنیا میرفت.

^{۱۰} مغز *B*.

^{۱۱} This verse only in *B* and *M*. *B* reads بازار instead of دیدار.

چہ تیمار باید کشیدن مرا	ندانم چہ خواهد رسیدن مرا
نمردی مرا این زن پر هنر ^۱	۹۱۰ گرم محنتی نیستی بیشتر
ولیکن امیدم سوې ایزدست	مرا مرگ این زن نشانی ^۲ بدست
دل و روی او چاک هم بود و غم ^۳	همی بود یکچند زار و دژم ^۴
دل خویش چون کرد از داغ و درد ^۵	کہ داند کہ لیای مسکین چہ کرد
بناخن دوال از دورخ برکشید	ز سر موی را بست وز بُن برید ^۶
مرا خوشتر از هوش و جان و روان ^۷	۹۱۵ همی گفت کای خواهر مهربان
کہ زنهار با من بخوردی ^۸ چنین	چہ کردم ^۹ زیدمهری و خشم و کین
زجان مر ترا دوستر داشتم	کہ من مهر تو یافه ^{۱۰} نگذاشتم
دل از من بیکبارہ برداشتی	چرا مهر من خوار بگذاشتی
چرا پیش رفتی تو ای خواهرم	بسال ^{۱۱} از تو بسیار من میترسم

^۱ Verses 909 and 910 in *B*, *M*, and *W* only.

^۲ So best *M* and *W*; the other copies نشان.

^۳ *B* همی بود یکہفتہ جویان (?) دژم.

^۴ So best in *T*, instead of the much weaker غم بود و جای نم in *A*, *E*, and *N*, or جای غم بود و نم in *B*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So *T* and *B* (where only by mistake گفت is written instead of کرد). *A*, *E*, and *N* seem to have خون instead of چون; *M* and *W* درد و داغ و چگون گشت از داغ و درد.

^۶ *B* رسن (?) زسر موی او راست از بُن برید.

^۷ *B* همی گفت ای مهربان خواهرم مرا خوشتر از جان و هوش در تنم. In *M* and *W* v. 915, less suitably, precedes v. 914. In the same two copies there is after this verse a new heading, viz. گریہ کردن خواهر راحیل از بہر راحیل; a similar, but shorter heading راحیل در تعزیت راحیل appears in *N* after v. 913. In *A* there is after v. 914 an interval indicated by a pencil line.

^۸ *E* کردی.

^۹ The ہی خوردی in *M*, *W*, and *N* is evidently a clerical error.

^{۱۰} *B* کہ مهر ترا یافہ, less emphatic, on account of the omission of من. In *T* v. 917 precedes v. 916, which weakens the sharp contrast between vv. 917 and 918, emphasized by the use of the same rhyme-words, once in the first person and then in the second. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} *B* بزاد (زاد as noun = birth).

که یاوره^۱ مکن مهر یوسف ز دل
 ۹۰۰ من اورا سپردم بتو یادگار
 زچشم و دلش^۲ هیچ بیرون مهل
 بمهر من و یاد من گوش دار
 بگفت این و شد درد زادنش سخت^۳
 ازو^۴ ابن یامین بسختی بزاد
 از آن مرگ^۵ یعقوب دخته شد
 چنان سوخته دل شد و مستمند
 ۹۰۵ بدان منزل شوم کان^۶ غم رسید
 بُته پاک بنهاد^۷ و منزل گرفت
 بناچار در خاک پنهانش کرد
 همی راند سَیل و همی کرد^۸ آه
 که یافتم^۹ فرامش^{۱۰} which involves the loss of the emphatic (I say, I beseech you). *B* یافه, a modified form of یاوره = شده.
^۲ *E* and *N* زچشم و زدل.
^۳ So *T* and *B* (with the slight exception of درد از درد instead of درد). *M* and *N* از آن درد و تیمار بخت *A* (زادن و تولد or رحم = either). *W* از آن درد زه *W* *N* and *E* the same, but تحت and تحت (I) respectively for بخت.
^۴ *M* and *W* وزو.
^۵ So *B*, *M*, and *W*. *T* وی از درد; the other copies After this verse there is in *M* a new heading: وفات کردن راحیل مادر یوسف علیه السلام.
^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies درد again.
^۷ So *B*. *M* and *W* read in the first hemistich چنان سوختش آن دل مستمند and in the second تو instead of که and از تنش instead of دلش (جان for دل besides). The other copies: چنان شد دلش پر غم و دردمند (درد بند *A*, *E*, and *N*) - تو گفستی کسی از تنش دل بکند
^۸ *M* and *W* شوم منزل که آن.
^۹ *N* بنهاد instead of بگرفت. *W* in the second hemistich *M* and *W* read again درد instead of سوگ, and بر دل instead of در دل.
^{۱۰} So *B* and *T*. *M* has in the second hemistich دل پر ز درد instead of نشست از سر سوز دل پر ز درد; *W* نشست از سر سوز دل پر ز درد.
^{۱۱} So *B*; the other copies گفت.
^{۱۲} *M* بد instead of بس.

که یاوره^۱ مکن مهر یوسف ز دل
 ۹۰۰ من اورا سپردم بتو یادگار

زچشم و دلش^۲ هیچ بیرون مهل
 بمهر من و یاد من گوش دار
 بگفت این و شد درد زادنش سخت^۳
 ازو^۴ ابن یامین بسختی بزاد
 از آن مرگ^۵ یعقوب دخته شد
 چنان سوخته دل شد و مستمند
 ۹۰۵ بدان منزل شوم کان^۶ غم رسید
 بُته پاک بنهاد^۷ و منزل گرفت
 بناچار در خاک پنهانش کرد
 همی راند سَیل و همی کرد^۸ آه
 که یافتم^۹ فرامش^{۱۰} which involves the loss of the emphatic (I say, I beseech you). *B* یافه, a modified form of یاوره = شده.

^۲ *E* and *N* زچشم و زدل.
^۳ So *T* and *B* (with the slight exception of درد از درد instead of درد). *M* and *N* از آن درد و تیمار بخت *A* (زادن و تولد or رحم = either). *W* از آن درد زه *W* *N* and *E* the same, but تحت and تحت (I) respectively for بخت.
^۴ *M* and *W* وزو.
^۵ So *B*, *M*, and *W*. *T* وی از درد; the other copies After this verse there is in *M* a new heading: وفات کردن راحیل مادر یوسف علیه السلام.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies درد again.
^۷ So *B*. *M* and *W* read in the first hemistich چنان سوختش آن دل مستمند and in the second تو instead of که and از تنش instead of دلش (جان for دل besides). The other copies: چنان شد دلش پر غم و دردمند (درد بند *A*, *E*, and *N*) - تو گفستی کسی از تنش دل بکند

^۸ *M* and *W* شوم منزل که آن.
^۹ *N* بنهاد instead of بگرفت. *W* in the second hemistich *M* and *W* read again درد instead of سوگ, and بر دل instead of در دل.
^{۱۰} So *B* and *T*. *M* has in the second hemistich دل پر ز درد instead of نشست از سر سوز دل پر ز درد; *W* نشست از سر سوز دل پر ز درد.

^{۱۱} So *B*; the other copies گفت.
^{۱۲} *M* بد instead of بس.

بدبنگونه يك هفته بود آن گروه^۱ غریوان و از جان شیرین ستوده^۲
 بهشتم سروش آمد از کردگار بیعقوب گفتش کزین پس مزار^۳

and invocations, more or less similar to the opening words of the whole poem) twenty-three—of course spurious—verses, viz.

از آن پس در آن روزگار دراز	بگویم که آنکه چه افتاد باز
که چون بود احوال شان سر بسر	از احوال یعقوب و یوسف خبر
زخواندن کنون چاکرت مانده شد	یکی مجلس ای سرور آن خوانده شد
به نیروی جبار هر بحر و بر	بیشست بخوانم تمامی دگر
بجان نمی باد و آل و تبار	درد از زبانهای ما صد هزار
به بخشی بر آن فخر پیغمبران	نویسنده را ای خدای جهان
زما تن بتن باد بر مصطفی	هزاران درد و هزاران ثنا
تمام شد مجلس اول از قصه یوسف علیه السلام ^۴	
بنام ایزد بخشاینده بخشای شکر	
که جاوید باشد همیشه بجای ^۵	بنام خداوند هر دو سرای
نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد	یکی فرد و جبار وحی و صمد
مکین آفرید و مکان آفرید ^۶	سپید و سیاه جهان آفرید
که با حکم او بنده را نیست خواست	بما بندگان حکم و فرمان و راست
پیغمبران دگر بهتر است	محمد رسول است و پیغمبر است
بهر دو جهان کار آسان کنید	هر آنچه او بفرمود فرمان کنید
رها گردی از قول ناپ جهیم	که بایی بهشت و قصور و نعیم
سرت را بتایان ز راه فصول	پس از حمد یزدان و مدح رسول
یه است و یهش گفت رب سما	یکی قصه کردم که این قصها
نهفتند معنی ازو بیشتر	اگرچند گفتند از پیشتر
بمعنی سخن همچو گوهر بود	چو تو باز گوئی نکوتر بود

^{۱ ۲ ۳} For these notes see p. ۹۲.

^a This and the following verses are repetitions of vv. ۱-3, 5, and ۱4 in the beginning of the poem.

^b Corrected from مکان آفرید و مکین آفرید in the MS.

920 بدین رای خرسند من چون شوم ^۱	تو باز آی تا پیشتر من روم
بیا یوسف خویش را گوش دار	مدارش بهیچ آدمی استوار ^۲
که بس کودکست از تو نگزیدش ^۳	مبادا که جز تو کسی گیرش ^۴
نکردی تو بکلیظه او را رها ^۵	کنون تا قیامت شدی زو ^۶ جدا
همی گفت زبنسان و از دیده خون	چو سیل بهاری همی زد برون
925 بر آن ^۷ نوحه یعقوب فرهنگ یاب	همی ریخت از دیدگان خون ناب ^۸
زنان دگر با پرستندگان	خروشان چه آزاد و چه ^۹ بندگان
میانها بیکسو ^{۱۰} فرو بسته پاک	سرشته بخون دل ^{۱۱} و دیده خاک

^۱ *B* يوم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ See v. 828 above.

^۳ چاره نباشد = نگزید. The wording of this hemistich is according to *B* and *M*. *W* reads کودک instead of کودک; the other copies که یوسف دمی از تو نگزیدش.

^۴ So *M* and *W* (the latter بی تو instead of جز تو); the other copies نخواهد (نباید *B*) که کس جز تو برگیرش.

^۵ So best in *T*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* او هرگز نکردی وی از خود رها. *B* اگر از کنارش نکردی رها.

^۶ So *B*, *T*, and *E*. *M* and *W* شدی زو instead of از تو. *A* and *N* کتون باز تو جدا. *B* adds after this a spurious verse which has not even a proper rhyme:

بی او صبر و آرام چون باشدت که نزدیک او رهنما باشدت

Leah's lament over Rachel's premature death (especially in vv. 919 and 920) is conceived in the same vein as Firdausi's famous elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*, comp. Spiegel's *Chrestomathie*, pp. 51 and 52, particularly vv. 9, 10, 13, and 14 there.

^۷ *M*, *W*, and *N* بدان.

^۸ So all copies (خالص = ناب) except *B*, which has the much weaker reading جوی آب.

^۹ *T*, *M*, *W*, and *N* چه آزاده چه. *E* has in the beginning of this hemistich an unintelligible نه نزدش instead of خروشان.

^{۱۰} *E* بیکسو. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۱} *T* بخون و دل. Between this and the following verse there are inserted in *B* (which divides the text into eight chapters or reading-lessons, called مجلس, and always marks the end of one and the beginning of another مجلس by some prayers

که یعقوب چون شد بدانجایگاه ^۱	شنیدم زگویند؛ نیکراه ^۱
جهان خورده بودند و رفته بکام ^۲	نه بابش بجا مانده بود و نه مام
ولیکن بُد اخترش دلگشای	بلی ^۳ بود عیصای فرخ بجای
ولیکن بُد دستگاهش فراخ	بُدش زور و کوشیدن یال و شاخ ^۴
بدو بیکران نعمت و خواسته ^۵	۹۴۰ فرستاد یعقوب ناخواسته
چه از گوسفند و چه از گاو و خر ^۶	چه از بختی و ماده اسب و شتر
که گشتش زدل دشمنیها یله ^۷	چنان کردش از خواسته وزگله
روانش هوادار ^۸ یعقوب شد	ز یعقوب چون کار او خوب شد

^۱ *A, E, N, and T* نیکخواه. Instead of بدانجایگاه in the second hemistich *M* and *W* read برآنجایگاه. *N* از آنجایگاه.

^۲ *T* کام instead of تمام.

^۳ *B* یکی. *M* and *W* ولی, and in the second hemistich زگردون instead of ولیکن.

^۴ This verse, which has a thoroughly Firdausian ring, is only found in *B, M,* and *W* (in the latter two with a wrong و between کوشیدن and یال); all three copies read distinctly بال, but as this word is a mere synonym of شاخ (see *Ganjnâma*, f. 32^b, بال = سر ناخن, and f. 104^b, شاخ = دست از کتف تا سر ناخن, and f. 168^b, and *Spiegel*, *Chrestomathia Persica*, p. 50, l. 6), a reading that is fully corroborated by two baits of the *Shâhnâma* (one with the same rhyme-words شاخ and فراخ, the other with a similar combination of شاخ, یال, and زور, یال being distinctly written with ی in spite of Vullers, *Lexicon*, ii. p. 379^a, where بال appears as in our copies) quoted in the *Ganjnâma*, f. 104^b, viz.

اگر من روم زین جهان فراخ برادر بجایست با بُرز و شاخ
and

بدین چهره چون ماه و این قد و بُرز بدین یال و این شاخ و این زور گرز
دستگاه is here used in the same sense as in v. 670, see p. ۱۰۵, note 1.

^۵ مال و سامان = خواسته in the second hemistich.

^۶ This verse in *B, M,* and *W* only.

^۷ دشمنی *B*. که گشت (instead of گشتش in the MS.) از دل او ستمها یله *A* ز زگله.

^۸ So *B, M,* and *W*; the other copies هواخواه. *M* and *W* read in both hemistichs زدانش instead of شد. *N* has instead of روانش a rather strange

930 که او سوی مینو خرامید گش
بس است این غم و سوگ و درد^۱ و عذاب
همش جای خوبست^۲ و هم عیش خوش
ازین جایگه سوی کنعان شتاب
چو دارند دادار فرموده بود
بکنعان شتابید یعقوب زود
بجای نیا رفت و بنگه نهاد
بر و بوم کنعان بدو گشت شاد
زمینهای آن بوم بست و فراز^۳
بیعقوب شد خرم و تازه باز
جهان جای بُنگاه بود و گله^۴
همیشد گله گرد گیتی یله^۵

طوبست بروزن اعشی (? اعی) کنم
مگر دستگیر گناهان بود
بخوشی چو رشک معانی کنم
بروزی کجا عرض یزدان بود
بگفتار این ایزدم بار بس
بهر کار در بار جبار بس

مجلس دوم از قصه یوسف علیه السلام
روایت کند کعب فرخ سیر
که یعقوب یک هفته آنجا دزم
که بودش قصهای عالم زبر
همی بود با ناله و درد و غم

^۱ So best in *W*. *M* has the same, except *بود آن* for *چندان*. *B* also has *چندان*, and *بدینگونه* instead of *بدینگونه*; the other copies *بودند* *چندین* *گروه*.

^۲ On *ستوه* see v. 466 above (note 5 on p. ۳۳).

^۳ So best in *M* and *W* (*گفتش* *کز الخ*) on the same syntactical principle as, for instance, *گرفتش* *یکی سنگ* in the *Shāhnāma*, see Salemann und Shukovski, p. 57, Anmerk. ۱). *B* has *گفتش* too, but in other respects is like *A*, *E*, *N*, and *T*, which use as rhyme-words *از ذوالجلال* in the first and *منال* in the second hemistich, and read *گفتا* (*A* and *N*) instead of *گفتش* (*E* *گفتند*).

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *گش*; *همش* *جای خوش گشت* (*M* and *W* *گش* *بهشت* = *مینو*; *شادمان* = *خرامید* و *گش* (*Ganjnāma*, f. 152^a).

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* *غم و درد و سوگ*.

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* *بدر*. *M* and *W* *بر نهاد*.

^۷ So *B* and *N*. *M* and *W* *فراز* و *نصیب*. *N* has in the second hemistich *خوش خرم* instead of *شد خرم*. In the other copies this verse is wanting.

^۸ This verse again in *B*, *M*, *W*, and *N* only; *یله* here in the sense of *دوان* و *تازان*, see *Ganjnāma*, f. 169^b; for other meanings of the same word, see p. ۳۶, note 9, and p. ۵۱, notes 5 and 8.

بنزدیکتر جایگاهش نشاند	سبک خواهر خویش را پیش خواند ^۱
بدان خواهر پاک ترخ نهاد ^۲	بیاورد پس یوسفش را و داد ^۳
سپردم بدست توای هوشیار	بدو گفت کاین را، پس از کردگار
امید من و غمگسار منست ^۴	نگه دار کین یادگار منست
ندارم جز او پشت فریادرس ^۵	955 گرامیتر از وی مرا نیست کس
امید همه خاندان منست	چراغ دل و شمع جان منست
رخ و بخت رخشنده ^۶ دارد همی	خدایم بدو زنده دارد همی
هنوزش فزونتر زده سال ^۷ نیست	همایونتر از چهر وی فال نیست
دل از مرگ مادرش پژمرده شد ^۸	بدین کودکی مادرش مرده شد
بیک جا همی خوی گردست و پس ^{۱۰}	960 نیازمند اندر بر هیچیکس

^۱ So *B*, *M*, and *W*. The other copies خواهر خویشتن را بخواند.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* را بداد.

^۳ So all copies except *B*, which reads نداد, less befittingly, as the sister's disposition rather than her extraction is of importance in the matter.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other copies read خواهر instead of کاین را.

^۵ So in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has the weaker زینهار instead of یادگار, and in the second hemistich قرار منست و قرار منست. The wording of *M* and *W*—

نگه دار کین همچو جان منست (جان تنست *M*) امید همه خاندان منست —is evidently a combination of the present verse with v. 956.

^۶ This and the following verse in *B* only. پشت is thus explained in *Ganjnāma*, f. 48^a: قوت و پشتیبان هر چیزی باشد و آنرا پشتیبان نیز گویند: and the following bait of the *Shāhnāma* quoted:

که افراسیاب از بلا پشت تُست بسان نگین اندر انگشت تُست

^۷ *B* رخ و بخت فرخنده.

^۸ *B* فزون از دو سه سال.

^۹ This verse again in *B* only.

^{۱۰} The wording of this and the following verse, which are rather corrupted in the various copies, is according to *T*, which seems upon the whole the simplest and the most consistent with what follows. In the first hemistich *B* has a silly درد این

از آنیس^۱ بُدش روز و شب دوستدار
 نبودش بجز دوستی هیچ کار
 ۹۴۵ چو یعقوب فارغ شد از کار او
 بمهر اندر آمیخت آزار او
 همانا که یکسال بگذشت روز
 همی بُد رخ بختشان دلفروز
 بیوسف دل^۲ مهربان خاله شاد
 تمامی سه سالش^۳ همی شیر داد
 ولیکن همه روز بر خواهرش^۴
 غریبیدن آن فروزان چراغ
 سپردن یعقوب علیه السلام یوسف را بخواهر خویش^۵
 همی کرد یعقوب را دل بداغ^۶
 ۹۵۰ یکی خواهرش بود پاکیزه کیش
 کش^۷ از مادر و از پدر بود بیش

^۱ This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only, but in the last two copies (which read ازینیس) it takes the place of the following verse which is wanting in them.

^۲ *E* رخ. Verses ۹۴۶-۹۵۰ are wanting in *B*.

^۳ So in *T*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* read سه ماهش instead; but according to Polak, *Persien*, vol. i. p. 195 (Leipzig, 1865), a Persian child always remains at the mother's breast for two years, and in case of special weakness on the part of the child or particular anxiety on that of the parents even three. In Jâmi's and Nâzim of Harât's epopees of the same title, where the death of Rachel and the handing over of Yûsuf to Jakob's sister (without any mention of Leah's part as foster-mother) are absolutely coinciding events, Yûsuf was nursed by his mother for two years and then—in consequence of her death—put on common diet, see Rosenzweig, p. 24, ll. 1-10, and Nâzim's *یوسف و زلیخا*, India Office MS., No. 184, ff. 18^a, last line, and 18^b, first line:

شراب فطرتش چون شد دو ساله
 ز داغ مرگ مادر زد پیاله
 پدر دیدش چو دور از دوش مادر
 مهنش را هاله کرد آغوش خواهر

^۴ *M* and *W* ولی تا جدا گشت از مادرش.

^۵ So in *T*. *E* and *N* read in the first hemistich آن غریبان. *A* غریبان. Instead of بداغ at the end *A* and *E* have چو داغ. In *M* and *W* this verse is wanting, just as in *B*.

^۶ So practically the same in *B*, *T*, *N*, *M*, and *W* (except that the last two copies have this strange transposition of words: سپردن یوسف را بخواهر خود یعقوب: (علیه السلام). *E* در میان رسیدن حضرت یعقوب بکنعان و سپردن حضرت یوسف (علیه السلام) را بخواهر خود (the first part of which has been already anticipated by the previous chapter). In *A* there is only an interval. The place assigned to the heading here is according to *B*, *T*, and *A*. In the other copies it is, less appropriately, inserted between vv. ۹۵۱ and ۹۵۲.
^۷ *W* and *M* ک.

همان مهربانی بجا آوری	بدین گوشداری تو فارغتری
نگهداشتن را تو اندر خوری ^۱	تو اورا کنون راست چون مادری
مشو غائب از دست او یکرمان ^۲	970 نگهدارش از دست این بد جهان
تن و جان گرفتار او کن همه	دل و دیده در کار او کن همه
چنین تحفه ^۳ هیچکس نستدست	که یوسف مرا ^۴ تحفه ^۳ ایندست
پرستند ^۵ رب جان آفرین	رسول است این مرسل پاکدین ^۶
سبک یوسف اندر کنارش نشاند	چو بر خواهر اندر زمانه بخواند
دید آن یگانه زن هوشیار ^۷	975 چو فرزند یعقوب را در کنار
بدو داده تائید ^۸ هر دو سرای	ز شادی چنان شد که گفتی ^۹ خدای
بدو داد خواهد بدانسان پدر ^{۱۰}	نیامد همی باورش کان پسر
ببوسیدش آن چهره غمگسار ^{۱۱}	گرفتش در آغوش فرزندوار
زبانش بجز نام یزدان نراند ^{۱۲}	برو آفرین خداوند خواند

^۱ Verses 968 and 969 (according to *B*) are represented in the other copies by one bait only. In *M* and *W* v. 969 is entirely missing (in v. 968 همی is substituted for همان in the second hemistich). In *A*, *E*, *N*, and *T* the one bait is made up by the first hemistich of v. 969 and the second of v. 968, viz.:

تو اورا کنون راست چون مادری
همان (همه *A*, *E*, and *N*) مهربانی (مهر مامش *A* and *N*) بجا آوری

^۲ This verse again in *B* only.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. The other copies هر مرا ^۴ که این مر مرا and in the second hemistich چنین تحفه را.

^۵ *B* رسولست این مرسل پاکدین. *M* مرسل و پاکدین.

^۶ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* گوی.

^۸ *M* and *W* (or rather کوی) گوی بدو داد خود کوی.

^۹ This verse in *B*, *M* and *W* only. The latter two copies have, less emphatically, پدر in the first and پسر in the second hemistich.

^{۱۰} So in all copies (only in *M* دیده is substituted for چهره) except *B*, which has the decidedly inferior reading of گرفتشی instead of گرفتهش in the first hemistich and ببوسیدش آن دو مع غمگسار in the second.

^{۱۱} So according to *B*. *M*, *W*, *A*, and *E* زبانرا. In *T* and *N* this verse is wanting.

بخواهر سپردست مادر ورا	بود خاله او را کنون مادرا ¹
زجان بر دل ² وی گرامیتر است	ز مهرش همیشه باقیش در است
همی داردش روز و شب در کنار	ندارد مرا ورا بکس ³ استوار
ولیکن بیاساید از نوحه هیچ	رخش بر ز اشکست دل پر ز بیج ⁴
965 تو بپذیر ازو یوسف خویرا	همی دارش از بهر یعقوب را ⁵
مگر این زنم نوحه کمتر کند	ز شیون یکی لحظه سر بر کند
چو با یوسفش ⁶ نبود آمیختن	بیاساید از خون دل ریختن

بر, which seems, however, a mere clerical error for پدر. *A*, *E*, and *N* read دل instead of بر. The second hemistich in *B* and (save some wrong spelling) also in *A*, *E*, and *N* runs ungrammatically thus: دلش (دل *A*) مادر خویش جو بست و بس. *M* and *W* (where this verse is placed before v. 958):

نیارآمد از من (me absente) ایا هر کسی دلش مادر خویش جوید بسی
quite unobjectionable, but not so well suited to the following verse as the reading of *T*.

¹ The first hemistich in the same wording in *B*, *M*, and *W* too. In *A* and *N* ورا. بخواهر سپردش بخواهر ورا. *E* بخواهر سپردست خواهر (وخواهر *A*) ورا. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read همی داردش بهتر از مادرا; the other copies همی داردش خواهر مادرا. The form مادرا seems therefore confirmed by all copies, and we must take the affix *l* either as vocative or sign of exclamation, for which the reading of *T* is comparatively best adapted: his aunt is for him now 'O mother,' i.e. the person he addresses 'O mother!' or (with regard to all the other copies) as an إشباع (comp. باب and بابا, مام and ماما, شلک and شلکا), somewhat like the affix *l* in the aorist, comp. v. 589.

² So *B*, *M*, and *W*; the other copies و دل.

³ So *M* and *W*. *B* ندارد بهر کس ورا; the other copies ندارد بکس مرا ورا. On see vv. 828 and 921.

⁴ *B* زیر instead of ز in both cases.

⁵ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁶ So *B*. *M* مگر زین پس آن نوحه. *W* مگر زین پس از نوحه. *T*, *A*, and *E* مگر این زمان نوحه. *N* مگر این زن از نوحه. *A*, *E*, and *N* read again مگر instead of یکی.

⁷ *M* and *W* زنش آن.

980 چنین گفت پس^۱ با برادر بمهر
کسی را که یوسف بود در کنار
بخاشه که آنکس بود عمتش
بجان تو و^۲ نعمت غیبیان
من^۳ او را اگر نیز مادر نیم
985 بصد سال تسبیح و زهد و نماز
زندان ندانستمی خراستن
کنون من پرستار و نام ویم
نگه چون دل و چشم و جان دارمش
تو دل را یارام پیوسته دار
990 بگفت این و شد سوی^۴ بنگاه خویش
بدو شاد چون تن بجان و روان^۵

که ای اختر دادرا چون سپهر
نیاید خود اندر ز کردن بکار
که نبود بجز مهر وی همتش^۶
که بر من کرامت راست از روان
بمهرش ز راحیل کمتر نیم
بقربان و اخلاصهای^۷ دراز
که بدهد زمانی مرا ورا بمن
گذارند زب و نام ویم^۸
چه جان بلکه از جان گران دارمش^۹
روان را ز تیمار وی رسته دار^{۱۰}
نشانند آن چراغ دل و دیده پیش
چو شاهان بتخت و بخت جوان

^۱ *A, E, N, and T* instead of پس.

^۲ Verse 981 is wanting in *M* and *W*, v. 982 in *A, E, N, and T*. *B* reads in the second hemistich of the latter, بجز مهر وی نبودش همتش.

^۳ *E* توان از.

^۴ Verses 984-987 only in *B, M, and W*. *B* has in the beginning here the weaker من.

^۵ So *B*. *M* and *W* احرامهای.

^۶ So in *M* and *W*, preferable to *B*:

کنون من پرستار نام ویم گزیننده زین رای کام ویم

^۷ So in *M* and *W* with the same positive, and از as equivalent for a comparative, as in v. 19. *A, E, N, and T* read in the second hemistich به چیزست جان به. *B* has دگر instead of نگه in the first hemistich and دراز جان بود به. از آن دارمش. ز جان دارمش in the second.

^۸ This verse again in *B, M, and W* only.

^۹ So *B*, the other copies نا. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed and دیده پیش is substituted for دین و کیش.

^{۱۰} So *B, M, and W* (in the latter two the hemistichs are again transposed); the other copies بدو شاد شد همچو آن با روان.

چاره چستن خواهر یعقوب از بهر یوسف علیه السّلام^۱
 زن مهربان چاره چست زود که از چاره چستش چاره نبود
 چنان دان که در تخمه^۲ انبیا یکی آلتی بود بس با بها
 که بُد شکل او همچو صندوق شمع بدو در همه فَرخی بود جمع
 مراورا سکینه^۳ شنیدیم نام جز این نام نشنیدیم از خاص و عام
 زیغمبران مانده بُد چند چیز^۴ که آن چیزها را بُد مثل نیز

^۱ So in *M* and *W*, where, however, this heading appears after v. 1011. Similarly *B* چاره کردن عمّه یوسف بپاز گرفتن یوسف علیه السّلام. یعقوب حضرت یوسف را از خواهر خود و حیلّت کردن خواهر یعقوب بدان یوسف سلم طلب نمودن یعقوب یوسف را از خواهر خود و تهمت (?) برای تهمت (or بتهمت) دزدی *T* در صفت سکینه *N*. کمر بستن او بیوسف و نگاهداشتن یوسف را دو سال. In *A* as usual only an interval.

^۲ *M* and *W* جز.

^۳ *M* and *W* آلتی instead of آلتی چنان دانی از تخمه and in the second hemistich. *B* reads بی بها (priceless) instead of بها.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* بدان در جمع. *B* reads بدو در همه فَرخی بود جمع.

^۵ On the سکینه (the ark of the covenant, as a note on the margin of *M* remarks), comp. *Sûrah* 2, v. 249: إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ and *Baidâwî*, i. p. 128: التَّابُوتُ الْمُنِيرُ، يَرِدُ بِهِ صَنْدُوقُ التَّوْرَةِ وَكَانَ مِنْ خَشَبِ الشَّمشَادِ مَمُوءًا بِالذَّهَبِ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أذْرَعٍ فِي الدَّرَاعَيْنِ، سَكِينَةٌ أَيْ مُوَدِّعٌ فِيهِ مَا تَسْكُنُونَ فِيهِ وَهُوَ التَّوْرَةُ وَكَانَ مُوسَى إِذَا قَاتَلَ قَدَّمَهُ فَتَسْكُنُ نَفْسُ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَلَا يَفْرَوْنَ وَقِيلَ صُورَةٌ كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجَدٍ أَوْ يَاقُوتٍ لَهَا رَأْسٌ وَذَنْبٌ كَرَأْسِ الْهَرَّةِ وَذَنْبُهَا وَجَنَاحَانِ فَتَمِيزُ التَّابُوتَ نَحْوَ الْعَدُوِّ وَهُمْ يَتَّبِعُونَهُ قَازِمًا اسْتَقَرَّتْ بَنُو إِسْرَآئِيلَ فِيهِ وَنَزَلَ النَّصْرُ وَقِيلَ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. *Zamakhsharî's* كَتَاف (ed. Nassau Lees, i. p. 166) explains *تابوت* in the same way, and says about the سکینه: الطَّمَانِينَةُ وَقِيلَ هِيَ صُورَةٌ؛ كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجَدٍ أَوْ نَحْوِ الْهَرَّةِ؛ the rest is as in *Baidâwî*, except the following additional remark at the end: وعن علي رضي الله عنه كان لها وجه كوجه الانسان وفيها ريح هائلة. The word سکینه appears in the *Kurân* besides *Sûrah* 9, v. 29, and *Sûrah* 48, vv. 4 and 18.

^۶ Only in *B* چند is substituted for پنج.

۱۰۰۰ بخواهر فرستاد پیغام و گفت ^۱	که ای با هنر خویش و با داد ^۲ جفت
دو سالست تا شمع جان و روان	چراغ دل و دیده دودمان
بزنهار پیش تو بنهاده ام	نگهداشتن را ^۳ بتو داده ام
کنون جان من آرزومند اوست	زمویده دلم تشنه بند اوست ^۴
همی جویدم دیده ^۵ دیدار اوی	همی خواهمد گوش گفتار اوی
۱۰۰۵ ازین بیش بی وی مرا تاب نیست	بروزم شکیب و بشب خواب نیست
کنون گر بود زای زنهاردار	فرستی ^۶ ورا نزد من زنهار
چو خواهر پیام برادر شنید	دل خویش را کار دشوار ^۷ دید
که بی چهر یوسف شکمیش نبود	بجان اندرون ^۸ جز نهیش نبود
که یوسف ورا هوش و دلبنده بود	بشیرینیش همچو فرزند بود
۱۰۱۰ دل هیچ مادر نماند بجای	که فرزند زو گشت خواهد جدای ^۹

^۱ فرستاد کس را و گفت *M* and *W*. فرستاد و پیغام گفت *T*.

^۲ So *B*. *M* مهر. *W* روی; the other copies *نگهداشتن*. Between this and the following verse, *B*, *M*, and *W* insert another bait which looks rather spurious and is at any rate fully replaced by v. ۱۰۰۲. It runs thus:

توئی کز جهان اختیار منی بخاوه که زنهاردار منی

^۳ This verse found, like the immediately following one, only in *B*, *M*, and *W*, is, however, quite indispensable for the syntactical completion of the preceding one. *B* reads *نگهداشتن* instead of *نگهداشتنی*. In *B* there is also a new heading here, باز خواستن یعقوب یوسف را از خواهر خود.

^۴ This verse again in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads instead of *مویه* (= گریه و) *تویه*. *M* and *W* have *بسته* instead of *تشنه*. (نوحه و زاری)

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* چشم.

^۶ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* فرستش. *B* (?) زینهار.

^۷ So *B*; the other copies substitute the more common form دشوار. The older form دشوار, however, appears in the *Shâhnâma* in this hemistich (*Ganjnâma*, f. ۷۷^a) گرفت اینچنین کار دشوار خوار.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (*T* و بدل) بجان و دلش.

که عادت چنان بُد در آن روزگار	۱۰۲۵ بدان ای خردپیشه هوشیار
جنایت نبودى برو زخم و دم ^۱	که هر کس ^۲ بدزدی شدی متهم
که فرسوده گردد روانش در آن ^۳	نه زندانش بودی نه بند گران
که چون بنده کردی پرستش دو سال	بلی آن بُدی مرورا ^۴ گوشمال
نبودی بجز خدمتش هیچ کار	بخدمت بستی میان بنده وار
نهان ^۵ شد بنزد سکینه قرار	۱۰۳۰ شی عَمَّه یوسف چاره ساز
که مانند او کس ندید اندکی ^۶	کمر بُد زاسحاق ^۷ مانده یکی
بیاقوت و فیروزه و دُر و زر	کیانی یکی هفت چشمه کمر
ببالین یوسف چراغ جهان ^۸	بیاورد آنرا ^۹ و آمد نهان
دل و چشم یوسف بخواب اندرون	ز شب روی گیتی همه قیر ^{۱۰} گون
کیانی کمر بر میانش بست	۱۰۳۵ بجلدی زب چابک پیشدست
زمویه نگرده روانش تَبَه ^{۱۱}	همی بیندش همچنان چند گ

^۱ So *B*; the other copies (بدان ای خردمند با هوش یار (or as *A* seems to read, (بدان ای خردمندیا هوشیار).

^۲ *T* هر کس.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two, however, read بدو instead of برو, and distinctly نبودى نه بیش و نه کم *T*. زخم دم *A*. زخم و دم in *N* and *E*. (زخم و دم نبودى نه بیش و نه کم *T*).

^۴ ز زندانش بروی *A*.

^۵ So best in *A*, *N*, *T*, and *E* (in *E* از آن instead of در آن). *M* که فرسوده گشتی. In *W* vv. ۱۰۲۷-۱۰۵۷ are entirely missing. که نقصان پذیرد روانش در آن *B*. تنش اندر آن.

^۶ بلی مرد را آن بُدی *M*.

^۷ روان *M*.

^۸ So *B*; the other copies, except *M*, کمر بود زاسحاق. کمریند از اسحاق *M*.

^۹ So *B*. *M* چنانچه نه پُر بُد چونان تَبُد در جهان اندکی *M*; the other copies. و نه اندکی.

^{۱۰} بر آوردش آنرا *B*.

^{۱۱} چراغ جهان *E*.

^{۱۲} *B* substitutes here the much weaker تیره.

^{۱۳} Whether this verse, which is found in *B* and *M* only (in the latter with this beginning: (همی بیندش الی), is authentic or not, is questionable; but another bait that precedes this one in the same two copies is decidedly to be rejected as suspicious, its rhyme-words being identical with those in v. ۱۰۳۱:

بدان تا بدو (برو *M*) تهمت افتد یکی. همانند بر عمتش (عمه اش *M*) اندکی

نه دیبا نه گوهر نه سیم و نه زر ^۱	بُد انگشتری و ردا و کمر ^۲
چو نعلین و چون طیلسان و عصا	ازین چیزها بُد سَکینه ملا ^۳
در آن جمع کرده بسی روزگار ^۴	بمانده زیغمبران یادگار
همایون بُد آن ^۵ بر همه انبیا	نکردندی از خان و مانسان ^۶ جدا
1020 چو در پیشان ^۷ کارزار آمدی	همایون سَکینه بکار آمدی
بمهر اندرون پیش لشکر براه	براندندی آنرا و رفتی سپاه ^۸
ظفر یافتندی بر اعدای خویش	چو بودی رونده سَکینه بپیش ^۹
مر آنرا همی یاره نگذاشتند ^{۱۰}	بر عَمّه یوسفش داشتند
که او بود همواره دیندارتر ^{۱۱}	بکار خدائی ^{۱۲} گرفتارتر

^۱ So distinctly in *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* وزر. چه دیبا و گوهر چه از سیم و زر *T* زدیبا و گوهر نه از سیم و زر.

^۲ So *M* and *W*. *B* has practically the same reading, with this slight modification only, بُد انگشتری دَر و گوهر کمر; the other copies بُد ردا و کمر.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies چه نعلین و چه الیع in the first, and بُد سَکینه ملا instead of بُد سَکینه را in the second hemistich; نَعْلَین is explained in Bostân, ed. Graf, p. 335, lin. penult., by دو نعل و آن یکنوع کفش است; on *طیلَسان* comp. De Sacy, Chrest. Arabe, first ed., tome ii. p. 577, and Shams-i-Fachrî, p. ۱۰۰, note ^h to the word لَم.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* درو instead of در آن. Instead of بسی روزگار (*B*) the other copies read به بس روزگار.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* او. *M* and *W* بد آنها ابر انبیا.

^۶ So *M* and *W*. *B* نکردند از خانه ایشان; the other copies نکردندی از خاندانش جدا.

^۷ So all copies except *B*, which reads شان اگر هیچ.

^۸ So *M* and *W*. *B* repeats by mistake براه in the second hemistich instead of آنرا (اورا) بپیش سپاه; the other copies بپیش سپاه.

^۹ *M* زپیش.

^{۱۰} So best *M*, *W*, and *B* (the latter reads مر آنرا instead of مر او, and یافد instead of یافد = یاره explained in Ganj-nâma, fol. 168^b, l. 7, by گم شده); the other copies مر آنرا همه یاره بگذاشتند.

^{۱۱} *M* and *W* (و دو دیده (و دو دیده) همواره تر.

^{۱۲} *B* بکار خدا او.

۱۰۵۰ که روز و شبش آرزوی تو است
 بپایدت رفتن بنزد پدر
 کنون باش تا جامه پاکتر
 دل و چشم او هر دو سویی تو است
 بیاورد پس جامه شاموار
 بر آختش از تن سبک پیرهن
 برهنه شد اندام او سر بسر
 ۱۰۵۵ چو عجمه کمر دیدش اندر میان
 چنین گفت کردست یوسف گنه
 کمر کش ز جدش بمانده بجای
 که شب رفته اندر سکینه نهان
 دلش با خیانتگری یار شد
 ۱۰۶۰ شدش لازم اکنون که با من بود
 نیارد جدائی زمن زود جست
 که حکم خیانت^{۱۲} برو شد درست
 بفرمانی گفت من بشنود
 بکاری چنین زشت دیدار^{۱۱} شد
 ندانم که بودش بدان رهنمای
 بر آورده و بسته اندر میان^۹
 ببردست ابلیس ویرا زره^۸
 فروزنده چون اختر آسمان
 پدید آمد آن گیتی افروز تن^۷
 پدید آمد آن خسروانی کمر^۶
 زفرمان او نیست روی گذر

^۱ (شبش for شبان in *B* and *M* only in *M* and *B*; v. ۱۰۵۰ only in *M* and *B* (in *B* شبان for شبش).

^۲ *B* سیر.

^۳ So *B* and *M*; the other copies read simply:

که مثلش (ممکن *A* and *N*) نبود اندر آن روزگار

^۴ So *M*. *آختن* = *آختن* contracted, *آختن*, see on the latter, p. ۱۱, note 5.

B has unmetrically *برانگیختش*; the other copies simply (*T* کردش *T*).

^۵ *A*, *E*, and *N* read *بر* *آختن* *آختن*. Here *A*, *E*, and *N* read *بر* *آختن* *آختن*.

^۶ Verses ۱۰۵۶–۱۰۵۸ in *M* and *B* only; v. ۱۰۵۸ also in *W*. *T* substitutes for v. ۱۰۵۶ the following bait:

سرایید کاین کوکب فرهی
 شاید که این برج سازد تهی
 اهریمن اورا *M* reads ابلیس ویرا
 Instead of *بر* *آختن* *آختن*

^۷ *B* *کمر* که ز جدست مانده.

^۸ *B* *بگفتش* ورا از سکینه نهان *بر* *آختن* *آختن*

^۹ *B* *بگفتش* ورا از سکینه نهان *بر* *آختن* *آختن*

^{۱۰} *E* *بیدار*. *B* has less appropriately *شدم*.

^{۱۱} *M* and *W* *باید*; instead of *زود* *A* reads *نیز*, *E* *دور*.

^{۱۲} So in all copies except *T*, which has here, as already in v. ۱۰۵۹, *جنایت* instead of *خیانت*, see v. ۱۰۲۶, second hemistich.

فرزنده بنمود چهر از فراز	چو بگذشت خیل شب دیر باز ^۱
نسیمی ز قاف اندرون تا بقاف	بگسترد خورشید از بهر لاف
تو گفתי جهانرا دو گشت آفتاب ^۲	سر خفته یوسف در آمد ز خواب
بنزدیک آن خواهر دلنواز ^۳	۱۵۹۰ کس آمد ز یعقوب فرزانه ساز
که چشم رخ دوست جوید همی	بدو گفت یعقوب گوید همی
مرا دیده و جان و فرزند و دوست	بیا و بیاور مرا آنرا ^۴ که اوست
پرستنده دین زن چاره ساز	پیام برادر چو بشنید باز
به پیچید حتی روانش ز درد ^۵	بر آوردش از دل یکی باد سرد
دلش همچو از باد شاخ درخت	۱۵۹۵ بر یوسف آمد دژم روی سخت ^۶
بهر درد روی تو درمان من	بدو گفت ای رامش جان من
قرار از دل من بکاهد همی	یدر از منت باز خواهد همی
ز دستم دل و صبر بیرون شود	اگرچه مرا روز وازون ^{۱۰} شود

زبویه، which would be possible too ; بویه = بوی (1) ; پیروی و آرزومندی (2) ; طمع و خواری (3) ; Ganj-nāma, fol. 40b, ll. 6-9, where, among others, this bait of the Shāhnāma is quoted :

ترا بویۀ دخت مهرباب خاست زسام و ز زابل دل تو جداست

^۱ So *M* and *B*; the other copies (*A* شب ای سر فراز).

^۲ Verses 1038 and 1039, which exhibit a rather poetical idea, are found in *B* only; a third verse, equally unique in *B*, is unfortunately too corrupted to be admissible:

شد آراسته عالم از رای (؟ روی) او درفشنده خورشید بود آن نه روی (؟ ز رو)
نسیم or نسیمج in v. 1038 is a garment of gold-brocaded silk.

^۳ So in *B*; the other copies:

بیمامد پیام آوری همچو باد بنزدیک آن مایۀ دین و داد

^۴ *E* که چشم و رخ و دوست

^۵ *M* مراور. In the second hemistich *N* reads (؟ فرزند) *E* و جان فرزند

دوست.

^۶ *B* روی و سخت ^۷ *A*, *E*, and *N* بدرد.

^۸ *E* بیاوردش.

^۹ *B* بهر دردی (read بودی تو).

^{۱۰} *T* ز دستم دلم وارون comp. p. ۴۳, note 8. In the second hemistich *M* reads دلم وارون شود.

برافروخت یعقوب از آن^۱ گفتگوی
همی بود یعقوب يك هفته شاد
پس از هفته سوي بنگاه شد
دو سال تمام اندر آن صبر کرد
1080 دو سال دگر عمه آرام یافت
چو دو سال بگذشت ازین^۲ داستان
بیوسف چنان آرزومند بود
فرستاد نزدیک خواهر پیام
مرا بیش ازین صبر و آرام نیست^۳
1085 مرا سوی وی بیش دارد شتاب
هم اکنون مراورا سوي^۴ من فرست
چو درگوش خواهر شد این گفتگوی

ببوسید فرزند را چشم و روی^۵
ز دیدار یوسف همی داد داد
زدرد^۶ دلش چهره چون کاه شد
دل پاک او داروی صبر خورد
زدیدار^۷ یوسف دلش کام یافت
تبد دل بیعقوب همداستان
که گفتی^۸ گرفتار صد بند بود
که حکم خیانت بر آمد^۹ تمام
بجز دیدن یوسفم کام نیست
که باشد دل تشنه را سوی آب^{۱۰}
سر رشته شادیم ده بدست
همی بر میدش دل از گفت اوی^{۱۱}

^۱ E زین.

^۲ Between this and the following verse B inserts two baits, which are merely an expansion of the same idea (the second bait, moreover, has a somewhat insufficient rhyme), viz. :

یکی هفته بنشست پیش پدر
میان بسته بد خواهر مهربان
برویش همی کرد روشن بصر
همش مهربان بد همش میزبان

^۳ So T. E زدود. B شد باز چون کاه شد (بوید here = بوی زبوی رخس).

^۴ B دیدار. After دلش A inserts (against the metre) همی, which is obviously a various reading for دلش itself. In T this verse is wanting.

^۵ B از آن, and in the second hemistich زیعقوب instead of زیعقوب, راضی و همراز = همداستان, Ganjnâma, f. 165^b, ll. 3 and 4.

^۶ T, A, E, and N گوئی.

^۷ So B; the other copies بر او شد.

^۸ M and W نیست (W اسلام) حال آرام; this verse in B, M, and W only.

^۹ This verse in B only.

^{۱۰} So B; the other copies بر.

^{۱۱} So T. M and W ازوی - بریدش امید دل خود ازوی. همی بر دودش دل از تن بروی A and N. همی پروریدش (!) دل از آغ E. ولیکن تبد روی بند و فسون نه گاه چرا بود و نه گاه چون

شده آگه ازین ^۱ داستان هر کسی	همی گفت ازین گونه عَمّه بسی
بیامد ^۲ بر خواهر مهربان	خبر سوی یعقوب شد در زمان
بخواهر چنین گفت آن بُردبار ^۳	سرایا شگفتی ازین طرفه کار
بنزد سکینه پسر چون شدست	۱۰۶۵ ندانم که این داستان چون بدست
ندانم که چون کرد یوسف بسیج	پاسخ بدو گفت ^۴ خواهر که همه
نداند همی اصل این کار کس ^۵	کمر دیدمش بر میان بسته بس
که کی ^۶ سوی این کار کردی شتاب	زیوسف بپرسید فرخنده باب
که من بیش و کم زین ^۷ ندارم خبر	پدر را چنین گفت قَرخ پسر
کمر بسته بینم همی بر میان	۱۰۷۰ ندیدم سکینه ندارم نشان
گنه ^۸ بر میان منست آشکار	اگر نیز دستم نکردست کار
ز حکم خیانت ^۹ منزه نیم	اگر نیز ازین کار آگه نیم
پرستند ^{۱۰} یکدل ^{۱۱} و نیکخواه	بر عَمّه باید بُدن ^{۱۲} چنگاه
دلَم را بدیدار خود بر گشای	تو ای باب روزی دو ایدر ^{۱۳} بیای
دل خود ز مهر تو چون بگسلم ^{۱۴}	۱۰۷۵ که سخت آرزوی تو دارد دلَم

^۱ از آن *B*.

^۲ بر آمد *W*.

^۳ This verse in *T* only. see Ganj-nâma, f. 35^a, l. 9. متحمل و جفاکش و صبور و حلیم = بُردبار

^۴ *B*, *M*, and *W* بپرسید کین.

^۵ So *T*; *A*, *E*, and *N* چنین داد پاسخ *B*, *M*, and *W*, with the substitution of the Arabic for the genuine Persian word, داد (*B* چنان).

^۶ Verses 1067-1083 are entirely missing in *M* and *W*, where for these seventeen verses the following single one has been substituted:

بدو گفت یعقوب با دین و داد که ای مهربان خواهر نیکزاد

which leads immediately over to v. 1084, see further below.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* چون.

^۸ So *T*. *B* که من بیش ازین هم *A* and *N* که بیش و کمی زین. *E* بد این *E*.

^۹ *B* کمر. ^{۱۰} *T* reads again here, and in v. 1083, جنایت.

^{۱۱} So *T* and *N*; the other copies پرستنده و یکدل.

^{۱۲} So *B*; the other copies ز تیمار و گریه همی نگسلم ^{۱۳} *B* یا من.

سپردن عمّه یوسف را بیعقوب علیه السلام^۱
 بسنگ و باتین و قرهنگ و ناز^۲
 پدر سوی یوسف همی^۳ بتگرید
 یکی گیتی آرای و کشور فروز
 گرفتش در آغوش و بوسید چهر
 ۱۱۰۰ دل و هوش و جان سوی دادار کرد
 سپردش بیعقوب فرزانه باز
 سهی سرو و خورشید تابنده دید
 مراورا پراگنده شب سوی روز^۴
 بهر يك هزارش فزون گشت مهر^۵
 نهانی ورا شکر بسیار کرد

چگر خون عمّه یوسف گران (کرآن Elliott) درد
 بتدبیری درین (ازین Elliott) آداب پی بُرد
 بلی در کار آن کاین شیوه داند
 کسی کورا بود ناخن زندهیر
 یکی صندوق نام او (آن Elliott) سکینه
 پراز پوشیده پیغمبران داشت
 کمر بندی (کمر بند Elliott) مرصع کار و تزی
 چو یوسف شد بخواب از جای برجست
 بدان نرمی و همواری کز آتش
 برویش از لباس افکنده پرده
 چو شد بیدار گریان عمّه او
 سرش در جیب آتش سیر میکرد
 که گامش زنده شد نومیدش (ناکامیش Elliott) مُرد
 نیفتد عقده گر افتد نماید
 گره بگشاید از گیسوی زنجیر
 محیط فتح و نصرت را سفینه
 بمیراث دیانت راه (رهبر Elliott) آن داشت
 برون آورد از (از آن Elliott) مخزن ز اسحاق
 نهانی بر میانش آن کمر بست
 نشد موجی (مویی) خبر موی (حبّ) میانش
 کسی کم در لباس این کار کرده
 بآب مهر سُست آن ماه را رو

The remainder of the story is practically the same as in Firdausi.

^۱ This heading is found in *B*, *M*, and *W* only (*B* substitutes خواهر for عمّه).

^۲ So *B*, *M* and *W* باورنگ و باورنگ و ناز. *A*, *E*, *N*, and *T* بفرهنگ و بفرهنگ و ناز. سنگ = فرخنده باز. and at the end of the second hemistich. واورنگ آن سرو ناز آرایش و زینت (۱) = آتین. *Ganjnāma*, f. ۱۰۲^b, l. 5; *ib.* f. ۱۶^b, l. 1, and f. ۱۳^a, l. 8. On باورنگ, see p. ۵۰, note 10.

^۳ So *B*, *M* and *W* یکی; the other copies نکو.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* مراورا فراوان گذشتست روز. که ماه شبان *B*.

آمد و شمس سوز (?)

^۵ *B* بهر. *T* قهر; instead of هزارش *M* and *W* read again فراوان.

^۶ *M* and *W* دل و هوش را.

همه روزش از چشم نگذاشتی شب در کنار و برش داشتی
 ۱۱۱۵ بروزش بُدی مونس و غمگسار شب در بر و بسترش^۱ جفت و بار
 بدینسان همی داشتش چندگاه بتایید^۲ و توفیق و حکم اله
 شب و روز جانش بدو شادکام دلش را بدو شادکامی تمام^۳

سبب غم و سختی که بیعقوب علیه
 السلام رسید^۴

در اخبار چونین روایت کنند برین شرح یکسر حکایت کنند^۵
 که پیغمبرانرا جدا هر یکی رسیدست سختی و رنج اندکی^۶
 ۱۱۲۰ سببهای سختی و تیمارشان بدیدست یکسر^۷ در اخبارشان
 کز آن درد بسیار بگریستند برنج اندرون چند گه زیستند^۸
 دو بودند پیغمبر کردگار کشان بُد گیرستن فراوان بزار^۹

^۱ *A* and *E* بر. ^۲ So best *T*. *M* and *W* بستری; the other copies و بستر.

^۳ *B* زتایید. ^۴ *E* and *N* بُدی.

^۵ So *T*. *B* (without any rhyme) نهان instead of تمام. *A*, *E*, and *N* همه instead of بدو. In *M* and *W* this verse is wanting. Verse ۱۱۱۶ is found in *B* on f. ۳۷^b, l. ۱۱, v. ۱۱۱۷ on f. ۴۲^a, l. ۷. The intervening portion, which is misplaced, belongs to a somewhat later part of the poem, viz. the chapter immediately preceding Joseph's first dream, the story of his three dreams, Jacob's interpretation thereof and Joseph's communication of it to his brothers, see further below, v. ۱۱۸۴ sq.

^۶ So *B*. *N* در بیان نازل *E*; در صفت پیغمبران و رسیدن رنج و سختی بایشان. رنج کردن یعقوب گاو بجه *T*; شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب علیه السلام in *A*; را و نازل شدن جبرئیل علیه السلام و خبر دادن از کلفتی که باو خواهد رسید there is a mere interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۷ So *B*. *M* and *W* read in the second hemistich چو در داستانها حکایت کنند در اخبار راوی روایت کند بدین حال شرح و حکایت کند *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* رسیدست تیمار درد اندکی; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* هر يك.

^{۱۰} This verse is found in *B* and *T* only (in the latter it is placed *after* the following verse, with the slight modification of زاندو instead of بسیار). (کتر آن درد بسیار).

^{۱۱} So *B*, with زار as abstract noun, in the sense of و گریه ناله, see *Ganjnāma*,

که از وی چنین^۱ صورتی زاده بود
 پسر نیز چون چهره^۲ باب دید^۳
 باغوش باب اندر آورد دست
 زمانی پدر را همیداشت تنگ
 ۱۱۰۵ دلش با پدر سخت پیوسته بود
 دلش بر پدر مهر از آن میفزود^۴
 همه مهر مادر بدش بر پدر^۵
 برادرکش از هر سوی یار بود
 نه از دی خبر داشتی نر تموز
 ۱۱۱۰ پدر داشت اندر جهان یار و بس
 پدر شادمان بُد بروی پسر
 بیک جای پیوسته شد^۶ مهرشان
 پدر بسته در مهر فرزند هوش^۷
 که گیتی بدو هوش و دل داده بود
 دلش در تن از خرمی بشگفتید
 شادی^۸ برو خوبستن را ببست
 برو دوخته خوبش را همچو سنگ
 خرد را ز گیتی برو^۹ بسته بود
 که او را پدر بود و مادر نبود
 که جز وی^{۱۰} بُد مهرانش دگر
 ز خردی که بُد ناپدیدار بود
 بُد جای پیوند مهرش هنوز^{۱۱}
 بُد جز پدر مرورا هیچکس^{۱۲}
 پسر شادمان بُد بمهر پدر^{۱۳}
 فروزنده از یکدگر چهرشان
 کشیده سوی او دل و چشم و گوش

^۱ *B* چنان. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *M* and *W* چون (مهربانش بدید ? مهربانش دید).

^۳ *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* شادی.

^۴ *B* چو. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *M* and *W* درو. *E* که خود را ز گیتی برو. *B* has a strange خرد دل بکلی برو. In *T* this verse is wanting. (perhaps a clerical error for *که خود دل الی*).

^۶ So *B*, *M*, and *W* (the latter two read *با پدر* as in the preceding verse); the other copies *دلش با پدر مهربانی فزود*.

^۷ *B* has *همان* instead of *همه* and *با* instead of *بر*.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* بیجز وی. *M* and *W* (less appropriately) او.

^۹ Verse ۱۱۰۸ only in *B*, v. ۱۱۰۹ only in *B*, *M*, and *W* (both verses are found in Schlechta-Wssehrd's German translation, p. 28). In *B* there are, by mere mistake, two former baits, viz. 859 and 860, repeated before v. ۱۱۰۸.

^{۱۰} *M* and *W* یارکس.

^{۱۱} So *M* and *W*. *B* بروی پدر; the other copies read in both hemistichs بمهر.

^{۱۲} *B* بُد.

^{۱۳} So *B*, *M*, and *W*. *T* پدر را بمهر پسر عقل و هوش. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

گشادست هرکس بدین تقد لب ^۱	۱۱۳۵ شنیدست هرکس مر آنرا سبب
که گشتست در گوش هرکس ^۲ کهن	زبانم همان راند خواهد سخن
چو میخواست افتاد در بحر غم	شنیدم که یعقوب گنج ^۳ کرم
کز آن کار بُد درد او را سبب ^۴	یکی کار پیش آمدش بس عجب
هنوزش بچه خُرد بُد نابود	مر او را یکی گاو با بچه بود ^۵
وزو طبع بریانکی خورد خواست ^۶	۱۱۳۵ یکی روز یعقوب را دل بکاست
مر آن بچه را پیش مادر بکُشت	از آن آز بریان ^۷ برای درشت
دلش در تن از درد و غم برطپید ^۸	چو مر بچه را گاو زانگونه دید

^۱ *A*, *E*, and *N* read هرکس for هرک in the first hemistich; *E* has هرک also in the second hemistich. In *M* and *W* this verse and the following one are wanting. In *N*, by a clerical error, the first hemistich of v. ۱۱۳۵ is joined to the second of v. ۱۱۳۱, and immediately after it a new heading appears, which is not found in any of the other copies, viz. قربانی کردن یعقوب علیه السلام.

^۲ *E* again هرک.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کان.

^۴ *B* نهر.

^۵ *B* که آن کار بُد مر ورا آن سبب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* مر او را یکی بچه گاو بود.

^۷ So according to *T* (where, however, instead of خورد, the abbreviated infinitive of خوردن, which is distinctly found in *E*, *M*, and *W*; خورده is read, just as in *A* and *N*, which may be meant for خُرده (small), since in *B* a distinct خُرد appears, an unnecessary addition, considering that بریانکی is already a diminutive form); *A*, *E*, and *N* read in the first hemistich بخواست (a mistake for خواست); *E* has besides طمع instead of دل as a sort of gloss, to explain the meaning of دل in this connection; *B* رای خاست. *M* and *W* (correctly خاست) خواست (آزاده خواست), and in the second hemistich وز آن instead of وزو.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مر آن گاو بچه. *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich بره instead of بچه, thus representing the offspring of a cow as a lamb.

^۹ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *T*, which places it less appropriately after the following verse, thus interrupting the connection between vv. ۱۱۳۷ and ۱۱۳۸, reads in the beginning of the first hemistich چو آن بچه, and in the second دل گاو زان درد و غم درطپید.

نخست آدم آغاز پیغمبران	که بودند از نسل او دیگران ^۱
دو صد ساله پیوسته گرینده بود ^۲	چو ابر بهار اشک بارنده بود ^۳
۱۱۲۵ دگر بود یعقوب پاکیزه دل	که بگریست پیوسته سالی چهل ^۴
نشد کور آدم بچندان درنگ	که بُد ^۵ سال روم با غریب و غرنگ
ازیرا که او برگناهان گریست	دلش در دقائق نکو بنگریست ^۶
دل آزرده یعقوب از ایام شور	شد از گریه چشمش بیکسال کور ^۷
بکوری همیراند چل سال اشک	چه اشکی که باران ازو برد رشک ^۸

f. 86^a, where this bait of the *Shāhnāma* is quoted (relating to the meeting of Rustam and Gūdarz):

گرفتند مر یکدگر را کنار خروشی بر آمد زهر دو بزار
 In *A*, *E*, and *N* the second hemistich runs thus: زار: که بُدشان فراوان گریستند زار; in *M* and *W* the wording of this verse is practically the same as that of the preceding one in *B* and *T*, viz.:

بدان درد بسیار بگریستن برنج اندرون چند گه زیستن
^۱ *B*, *M*, and *W* که بودست زو نسل این دیگران
^۲ *M* and *W* سه صد سال گردند، گرینده بود
^۳ *W* (without a proper rhyme, unless we read an abbreviated رنده for رانده)
 جو (رانده) رزخ رانده بود
 ابر بهار زرخ رانده بود

^۴ So best in *T* and *B* (in the latter فرزانه instead of پاکیزه and چهل); *A*, *E*, and *N* چل سال چل; *M* and *W* read (with a repetition of the phrase اشک باریدن of the immediately preceding verse):

دگر بود یعقوب پاکیزه کار که پیوسته چل سال بود اشکبار
^۵ *M* and *W* شد.

^۶ So in *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read از آنرو instead of ازیرا in the first hemistich, and در instead of درد in the second. *T*, moreover, places this verse after v. ۱۱۲۹. In *B* this verse is wanting.

^۷ So in *B* only; *M* and *W* substitute for it quite a different verse:

همان گریه یعقوب کرد از فراق که دردی ندانم چو درد از فراق
^۸ So *M* and *W*, the wording of which appears preferable to that of the other copies, viz.:

بکوری چهل سال بُد اشکبار شب و روز یعقوب (نلان و *B*) گریان وزار (زار *B*)
 on account of its avoiding the repetition of words, so frequently met with in this chapter.

همی گفت پیوسته با خویشتن
چه اندیشه خواهد گزائیدنم^۲
۱۱۵۰ ایا کاش^۳ هر غم که پیش آمدی
که هر غم که باشد توانم کشید
درین^۴ یک غم دل نماند بجای
همی گفتش این با دل اندر نهان^۵
که اورا خود آن درد خواهد رسید
۱۱۵۵ فراقش همی^۶ خواهد آورد پیش
بدان تا بداند نهیب فراق
بر آمد برین داستان چند گاه
همی بود یعقوب دل پر ز آه^۷
که آو^۸ چه خواهد رسیدن بمن
چه تیمار باید همی^۹ دیدنم
نه نادیدن روی یوسف بدی
توانم همه درد و تیمار دید
درین غم بر آیم زهر دو سرای^{۱۰}
نه آگه ز حکم خدای جهان
خود آن رنج و تیمار باید کشید^{۱۱}
ز دیدار آن راحت جان خویش
که چون آرد از جان و از دل طراق^{۱۲}
همی بود یعقوب دل پر ز آه^{۱۳}

^۱ So *M* and *W*. *B*, *T*, and *E* گوئی. *A* and *N* گوید.

^۲ So *B* and *E*. *T* and *N* have گزائیدنم (which verb, however, would usually require the preposition ب or سوی). *A* گرانیدنم. In *M* and *W*, on account of careless writing, the word cannot be distinctly made out.

^۳ *M* and *W* کنون. ^۴ *B* کاش. In *N* vv. ۱۱۵۰ and ۱۱۵۱ are transposed.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* در آن. *M* and *W* درین غم دل من.

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* ازین غم (می) بر آیم بهر دو سرای.

^۷ *M* and *W* همی گفت این و در اندوه آن.

^۸ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two درد again in the second hemistich instead of رنج); the other copies have likewise خواهد again in the second hemistich instead of باید. This verse offers two splendid examples for the frequent use of خود before a demonstrative pronoun in the sense of 'just.'

^۹ *T* همان. *A*, *E*, and *N* فراقش همان. *M* and *W* باید instead of خواهد.

^{۱۰} So *B* (with the substitution of نهاد for نهیب) and *T*. The latter has in the first hemistich a wrong فراق و نهیب, and at the end of the second طلاق instead of طراق, which is however confirmed by v. ۱۱۳۹, to which this verse is the proper counterpart. *M* and *W* که چون آرد از دل و جان طراق. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} So best in *T*. *M* and *W* have the same reading in the first hemistich, but at the end of the second فراق یعقوب فراق; the other copies: "

بر آمد برین داستان گاه چند. همی بود یعقوب فراق نژند
(less good, since instead of گاه چند we should expect گاهی چند).

دلش داشت از بچه کشتن خبر ¹	اگرچه زبانش بُد کارگر
زن در دل آمد همانا طراق ²	بدانست کز بچش آمد فراق
وگرنه نکردی بدبختان ³ بسیج	1140 بُد آگه از کار یعقوب هیچ
در آمد ⁴ بیغمبر رهنمای	هم اندر زمان ⁵ جبرئیل از خدای
همانا کسی را ⁶ بیازرد ⁷	بدو گفت اگر ذلتی کرده ⁸
بسیچیدن عذر بسیار کن	یکی قصد درگاه دادار کن
نه اندک که بسیار خواهد رسید	که سوئ تو ⁹ تیمار خواهد رسید
جهان دیده یعقوب را دل کفید ¹⁰	1145 بگفت این و از دیده شد ناپدید
که ناگه بر آن بر ¹¹ زند باد سخت	بلرزید چون برگهای درخت
بُد هوش وی مانده تا چند روز ¹²	از آن سخت پیغام نادلفروز

¹ *M* and *W* read in the first hemistich اگر اورا بُد خود زبان کارگر and in the second بچه زن (which is found in *E* too). *B* substitutes for بچه کشتن the less appropriate بچه گشته (since the cow had seen the calf killed, but now realised what that killing really meant).

² So in *M* and *W*; طراق is the Arabicised form of the Persian تراق, also spelt تراک and even طراك, a crack or crash, see *Ganjnāma*, f. 53^b, where it is explained by (a) شکاف, (b) بگوش رسد, and the following bait of the *Shāhnāma* is quoted:

هم آنگه بفرمان یزدان پاک از آن باره در آمد طراق

In *B* the hemistich runs thus: بتن در دلش کرد از اندوه طاق. In the other copies this verse is wanting.

³ *B*, *E*, and *N* less appropriately بدانسان. On بسیج or بسیج comp. vv. 293 and 695 above.

⁴ میان *E*.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* بیامد.

⁶ *M* and *W* هر کسی را. *B* has the same, but a silly هر instead of مر.

⁷ *M* and *W* یکی روز. *B* has in the second hemistich چه (=چو) instead of که.

⁸ So *B*, *M*, *W*, and *T*; the other copies گزید (با اول مفتوح).

⁹ So in *M*, *W*, and *B* (in the latter بر). *T* has وزد instead of زند. In the other copies this verse is wanting.

¹⁰ So in *B*, *M*, and *T*. *A*, *E*, and *N* read دل هوش instead of وی هوش (or هوش او, as *T* has); and *W* has چند يك instead of چند تا.

مبادا بیداری این هیچگاه ^۱	بدل گفت خوابیست این بس تبا ^۲
نهان داشت ^۲ یعقوب از خلق راز	برین خواب بگذشت یکچند باز
از آن خواب و آن سختی و درد و غم ^۳	نبُد یوسف آگاه از بیش و کم
بدبیا و دینار و دُر و گهر	۱۱۷۰ کرامی همیداشت او را پدر
چو خورشید بُد دور ازو دست میغ ^۴	نبُد جان شیرینش از وی دریغ ^۵
همی رشک بردی به بیگاه و گاه ^۶	دل ده برادر برو سال و ماه
بدیشان درون کین و خشم آمدی ^۷	چو دیدار وی شان بچشم آمدی
مر او را از آنجمله کم خواستند ^۸	ابر وی بسی رنج و غم خواستند

^۱ چند گاه *A* and *N*.

^۲ Instead of نهان داشت *B*, *M*, and *W* read همی داشت; the برین, adopted here at the beginning of the first hemistich, is only found in *B*; all the other copies have the less befitting بدین. In *A*, *E*, and *N* the order of words in the first hemistich is باز یکچند بگذشت.

^۳ So *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*:

نبُد یوسف آگاه زخود بیش و کم از آن ساز و آن رنج و سختی و غم
M and *W*:

خود آگاه نبُد یوسف از بیش و کم از آن سان زرد و زرنج و زغم
و زر^۴.

^۵ as equivalent of the more common دریغ خوردن is confirmed by all copies.

^۶ So *A*, *N*, and practically *T*, which has the slight modification of دور از زیر میغ. *E* has the queer wording که خورشید بُد دوری از دست میغ. *M* and *W* بخورشید بُد. *B* ازو بود در زیر میغ. انتشارش برو بر چو باران بمیغ.

^۷ So *B*, *M*, *W* (with the slight modification of بدو instead of برو in the first hemistich), and *T* (which has, however, هم instead of همی in the beginning of the second hemistich). *A* and *E* read همی سنگ بردی, with the various reading of تنگ, suggested on the margin. The same تنگ is distinctly found in *N*.

^۸ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich: چو یوسف بدیدار و چشم آمدی.

^۹ So according to *M* and *W*, with which *B* to some extent agrees, only that it has a wrong بر ایشان instead of ابروی, and خواستی instead of خواستند in both hemistichs. Quite different and rather peculiar is the wording of this verse—which is wanting in *A*, *E*, and *N*—in *T*, viz.:

از ایشان نشاط و طرب کاستی که او را از آن جمله به خواستی

همی کرد یزدان پرستی و داد بدرویش و مسکین بسی چیز داد^۱
همی خواست عذر از جهان آفرین همی کرد بر وی زجان آفرین
۱۱۶۰ همی بود همواره در انتظار که برگ درختش غم آرد بهار^۲

گفتار اندر خواب دیدن یعقوب

علیه السلام^۳

قصارا شبی دید روشن بخواب که ده گرگ با خشم و کین و شتاب^۴
بگرد آمدندی یوسف برش ببردندی او را بقیه از برش^۵
ز جمله یکی اندر آویختی و را در ربودی و بگریختی
ببردیش دور از بر آدمی نهان کردی او را بزیر زمی^۶
۱۱۶۳ بدید آن تبه خواب و بیدار گشت دلش ناله و دردا بار گشت
فراوان غریب و نالید زار از آن خواب واژون ناکار^۷

^۱ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *B* the second hemistich runs thus: بدرویش درمانده هم چیز داد.

^۲ So *T*; all the other copies مدام.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (but in *T* آورد at the end of the second hemistich). که تاکی درخت^۳ *W*. که تاکی درخت غم آرد بهار *M*. که هر بی درختش غم آورد بار *B*. غم آید بکار. This story of Jacob's guilt, not found in Jāmi's or Nāẓim's mathnawī, appears, however, in Ibn al-Athīr (see Grünbaum in Zeitschrift der D. M. G., vol. xliii. p. 19).

^۴ So in *M*, *W*, *N* (without the گفتار اندر), and *A*, where it is added in pencil on the margin. خواب دیدن یعقوب علیه السلام که ده گرگ خونخوار یوسف علیه السلام را ربودند. In *B* and *E* the text runs on without interruption.

^۵ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* با کین و خشم و شتاب *M*. با کین و خشم و تاب *W*. با خشم با پیچ و تاب.

^۶ *M* and *W* ببردندی instead of ببردندی. *T*, *A*, *E*, and *N* بردش instead of برش at the end of the first hemistich.

^۷ *B* بر.

^۸ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (in the latter two it is wrongly placed before v. 1163); the wording is that of *T*. *B* reads in the first hemistich ببردی و را ببردیش از پری و آدمی *M*. ببردیش از پری و آدمی *W*. دور از آدمی.

^۹ *M* and *W* این.

۱۱۸۵ وفا داده بُد مر بر ابراهیم را	مر آن اصل تمجیل و تعظیم را
بموسیٰ بفرخ ره ^۱ قرب داد	در قربت خویش بر وی گشاد
صفا داد فرزانه یعقوب را	مر آن شخص شایسته خوب را ^۲
بموسف نکوئی و تعبیر خواب	بدین علم در بود قولش ^۳ صواب
هر آنگه ^۴ که خوابی بدیدی کسی	که بودی در آن در عجائب بسی
۱۱۹۰ بتعبیر آن هر چه گفتی نخست	بمودی ^۵ بدانسان که گفتی درست ^۶

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار اول

شبی خفته بُد یوسف بر هنر	در آغوش آن کار دیده پدر
بخواب اندرون دید دشتی فراخ	گیاهان ^۷ در آن دشت گسترده شاخ
وی و ده برادر بدان ^۸ دشت در	همه جفت بازی و لهو و نظر
عصاها همه در زمینها زده	چو قومی که آخته ^۹ باشد رده
۱۱۹۵ یکایک چو راکع شدندی دوتا	بپیش عصای وی آن ده عصا

اختیار; v. 1183 is found in *B* on f. 44^a, l. 3 ab infra, v. 1184 on f. 37^b, l. 12, in consequence of the misplacement indicated above in note to v. 1117, that is to say, between ll. 3 and 2 ab infra on f. 44^a, ff. 37^b, l. 12-42^a, l. 6, must be inserted.

^۱ *B* نشان. *M* and *W* چنان. *A* has in the beginning بفرخ.

^۲ *M* and *W* have را یعقوب فرزانه in the first hemistich and را بایسته مردانه in the second. *B* also reads بایسته for شایسته.

^۳ *W* حولش. In *B* this verse is wanting.

^۴ *B* در آن شب, and in the second hemistich بدان instead of در آن.

^۵ *E* نمودی (in passive sense).

^۶ *E* گیاهان. Verses 1192-1240 (altogether 49 baits) are entirely wanting in *T*, *A*, and *N*, owing to the mistake of a scribe who jumped from the first dream at once into the third. Consequently these three copies (although differing occasionally very much) must in the main have sprung from the same source.

^۷ *B* در آن, and at the end of the second hemistich پدر (l).

^۸ *B* پُرکردن and انباشتن = آغندن, آغستن, زچه (چو) قومی که آخته, see Ganj-nāma, f. 14^a; رسته وصف = رده, ib. f. 82^a, last line, where this bait of the Shāhnāma is quoted:

سواران ایران همه همگروه رده بر کشیدند در پیش کوه

۱۱۷۵ گمانشان چنان بُد که گر نبود اوی	بدر سوی ایشان کند رای و روی ^۱
بر ایشان نهد ^۲ مهر دل سربسر	بدیشان دهد خواسته سیم وزر ^۳
ازین روی بدخواه یوسف بُدند	وزین در همه دشمن وی شدند ^۴
همه رای کُشتش همی ساختند	همه چاره مرگش انداختند ^۵
نَبَدشان خود آگاهی از کردگار	که چون کرد خواهد بفرجام کار ^۶
۱۱۸۰ خبرشان نَبَد کو شود پادشاه	بکیوان رساندش یزدان کلاه ^۷
بیابد زجان آفرین یاری ^۸	کند پادشاهی و پیغمبری
شوند ^۹ آل یعقوب خدمتگرش	بموسند بسیار خال درش
از آن پیشتر کین رسد سوی او	نمودش بخواب اندرون ^{۱۰} دادجو
بهر خاتم پیغمبری اختیار	یکی چیز دادست پروردگار ^{۱۱}

^۱ *M* has in the first hemistich اوی instead of از بعد اوی, and in the second hemistich آرزوی instead of رای و روی; the same آرزوی is found in *W* and *E*.

^۲ *B* دهد, as in the second hemistich.

^۳ *M* and *W* وزر. *B* repeats here by mistake سربسر.

^۴ *W* has in both hemistichs از آن and وز آن, and at the end of the first شدند, with a corresponding بُدند at the end of the second. Both *M* and *W* read in the same hemistich همی instead of همه.

^۵ So *T*, with the abbreviation of کُشت from کُشتن. *A*, *E*, and *N* کُشتن instead of کُشتش. *B*, *M*, and *W*:

همه کُشتنش را همی خواستند همه (همی *M* and *W*) چاره مرگش آراستند
The مرگ of *B* seems a mere clerical error.

^۶ *T* سرانجام کار. *M* and *W*:

نَبَد آگاهی شان که خود کردگار که چون کرد خواهد بفرجام کار
یکی برکشد ۱۱۸۰. *B*, *M* and *W* کلاه. The other copies
سوی کیوان کلاه.

^۷ So *B*. *M* and *W* کلاه. *T* has besides in the beginning بیاید instead of بیابد.

^۸ *B* and *T* شود.

^۹ *A*, *E*, and *N* بخواب اندرش. In *T* this hemistich runs thus: جهانی شود روشن (see on جهانی 'a whole world, a great number of people,' Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. x. p. 186).

^{۱۰} *B*, *M*, and *W* invert the order of words in the two hemistichs thus: بهر خاتم (خلص *M* and *W*) پیغمبری کردگار - یکی چیز دادست (چیز را داشت *M* and *W*)

گر این يك برادر نمودی^۱ زین
 ۱۲۱۵ چه بودی که^۲ این خود نژادی زمام
 زبانش نگفتی بدینسان^۳ سخن
 مگر مهتری را نجستی و نام^۴
 بدین داستان سالی^۵ اندر گذشت
 حدیث گذشته فراموش گشت^۶
 شد آن خواب یوسف زدلها یله
 تو گفتی که خود بُد دروغ و یله^۷

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار دوم^۸

چو یکسال بگذشت یوسف دگر
 شمی دید در خواب وقت سحر
 که با ده برادر بهیزم بُدی
 زمانی شکستی زمانی جدی
 ۱۲۲۰ ابا هر برادر بُدی رشته^۹
 بیستی سبک هر یکی پشته^{۱۰}
 چو بسته شدی پشتها^{۱۱} سر بر
 بر افراشته^{۱۲} هر یکی چون سپر
 شدی پشته^{۱۳} یوسف اندر زمان
 شگفته چو در فرودین^{۱۴} بوستان

^۱ *M* and *W* نژادی (as in the immediately following verse). ^۲ *E* بدانسان.

^۳ *B* گز. ^۴ *B* تمام. ^۵ *M* and *W* ماهی. ^۶ *M* گشت. ^۷ فراموش بگشت.

^۸ So according to *E*, *B* (with the modification of آن بود instead of خود بُد in the second hemistich), and the quotation given by Vullers, *Lexicon*, vol. ii. p. 1528^b. یله is taken here in the double sense of 'let loose, dismissed' (=رها) and 'vain, futile' (=بیهوده), comp. note 9 on p. ۴۱ and notes 5 and 8 on p. ۵۱ above. *M* and *W* read:

چو شد خواب یوسف زدلشان یله تو گفتی که خود بُد دروغ و تله
 (a delusion and a snare).

^۹ Or دیگر as in *B*.

^{۱۰} So *E* and *B* (the latter substituting دستۀ for پشته in the same meaning of 'bundle'). *M* and *W* بیستی سبک هر یکی پشته (where پشته is used in the double meaning of 'hillock, ridge' and 'bundle').

^{۱۱} *B* دستها as before. *E* has بُدی instead of شدی.

^{۱۲} So *B*; the other copies have بر افراشتی (which, if correct, would imply an intransitive meaning of this verb, not met with hitherto). The following description clearly refers to Joseph's bundle only, not to all the eleven, as Schlecht-Wschehrd's German translation seems to indicate.

^{۱۳} *B* بسته.

^{۱۴} See on the abridged form فرودین v. 35 (note 5 on p. ۱) above, and Ganjnama, f. 119^a. *M* and *W* read (with a distinct tashdid on) در فرودین جهان.

وز آن پس چو سجده برد آدمی
چو یوسف بدید آن در آمد ز خواب
پدر گشت بیدار و گفت ای پسر
بدو گفت یوسف که دیدم چنین
1200 بدو گفت تعبیر این روشنست
بدانند هر آنکس که این بشنود
بر اخوان^۱ ترا بود خواهد سری
ولیکن تو این نزد ایشان مگوی
گرایشان مرا این خوابرا بشنوند
1305 چو خیل شب تیره بگریختند
بر آمد ز مشرق سر^۲ چتر روز
بشد یوسف و جمله^۳ خواب نهفت
شنیدند خوابش بکایک بهوش^۴
چو یوسف بگفت آن^۵ پسندیده خواب
1310 گشادند هر ده برادر زبان
که این^۶ کودک این خوابرا دیده نیست
که یعنی که من از شما بهترم
هم اکنون سر^۷ مهتری دارد او

سراسر نهادند سر بر زمی
از آن خوابش افتاد در ویش تاب^۸
چه بودت یکی خواب دیدی مگر^۹
چه تعبیر گوئی تو^{۱۰} ای پاکدین
یکام تو است و یکام منست
اگر چند نادانترین کس بود
کنند این همه مرا ترا کھتری
بلا و نهمپ^{۱۱} تن خود مجوی
ترا تا بجای تو^{۱۲} دشمن بوند
بدریای مغرب فرو ریختند
جهان شد چو روی بستان دلفروز
بنزدیک آن ده برادر بگفت
هم آنکه ز غیرت گرفتند جوش^{۱۳}
برفتند اندر^{۱۴} زمان سوی باب
از آن خواب آن^{۱۵} یوسف مهربان
ولیکن مرادش بدین در یکیست
شما کھترانید و من مهترم
ره و رای پیغمبری دارد او

^۱ So B. E. از آن خوابش افتاد دل بر شتاب M and W. از آن خوابش افتاد در دل صواب

^۲ E has دگر instead of مگر.

^۳ So M and W. E and B داری این تعبیر (تدبیر B).

^۴ So B. W. بایشان E. بدیشان M. بر ایشان B. بلا و اندھان B^۵

^۵ So B. E. جمله M. تا بجان جمله E. In W this verse is wanting.

^۶ So M. W. بر E. سوی. In B this verse is wanting.

^۷ B and W از حسن.

^۸ So E and B (in the latter the weaker بگوش instead of بهوش). M and W

شنیدند خوابش پس آنکه بهوش.

^۹ E همانا ز غیرت گرفتند گوش E

^{۱۰} B and E این. ^{۱۱} E در B. شتابند هم در B. شتابید هر ده بنزدیک باب B

^{۱۲} B and E دل. ^{۱۳} B آن. ^{۱۴} E از E. ^{۱۵} B and E دل.

۱۲۳۵ زنو تازه شد دشمنی‌شان بدوی
ولیکن بُدشان دل و زهره^۱ یار
برین نیز یکسال دیگر گذشت
تین یوسف از حسن آگنده^۲ گشت
چنان شد که رشک مع و خور^۳ بود
همیدون یکی چشم نور بود
نمودش بدل^۴ دانش و عقل روی
بمیدان دانش در افکند گوی^۵

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار سیوم^۶

۱۲۴۰ شی خفته بُد نیز نزدیک باب
جمال جهان یوسف زرف باب^۷
شنیدم که آن شب شب قدر بود
درخشنده^۸ مه لیلة البدر بود
بخوابش^۹ نمود آنکه خواب آفرید
گل و آتش و باد و آب آفرید
کزین اختران^{۱۰} یازده بر سیهر
ابا ماه تابان و رخشنده مهر
نهادند سر پیش وی بر زمین
ز تقدیر و حکم جهان آفرین
۱۲۴۵ چو آن دیده بُد^{۱۱} یوسف دین پرست
بلرزید و از خواب نوشین بخت

^۱ *M* and *W* have برو and بجو as rhyme-words. *E* چو instead of در in the beginning of the second hemistich.

^۲ *B* همی زهره.

^۳ آگنده = آغنده (i.e. بُر کرده), see note to v. ۱۱۹۴; *E* تابنده. In *M* and *W* the verse is worded in this way:

برین نیز بگذشت ماه دگر
همی گشت یوسف نکو روی تر
(again a 'month' substituted for a 'year' as in the first dream, v. ۱۲۱۶).

^۴ *B* and *E* خور. *E* has besides چنین instead of چنان.

^۵ So *M* and *W*. *B* نمود از دلش; *E* نمود آن دلش دانش و عقل اوی.

^۶ This heading stands correctly between vv. ۱۲۳۹ and ۱۲۴۰ in *B* and *M*; in *W* and *E* it follows less appropriately after v. ۱۲۴۰.

^۷ So *B* and *E*. *M* and *W*:

شی خفته بود او بنزدیک باب
چنین دید آن یوسف تیز باب

^۸ *B* درخشنده; *M* and *W* لیلة; with this verse the interrupted text recommences in *A*, *N*, and *T*.

^۹ *N* بخوابی; *E* has a wrong و خاک instead of باد in the second hemistich.

^{۱۰} *M*, *W*, and *E* که این اختران; *A* این اختر.

^{۱۱} *T* ازین دید خود (with دید as noun in the sense of 'sight').

همه لالدرنگ و همه مشکبار	شگوفه دمیدی ازو صد هزار ^۱
همه پشتها بردی اورا سجد	دمیدی ازو ^۲ بوی کافور و عود
زیانش سبک جفت گفتار گشت	۱۲۲۵ چو این دیده بُد باز بیدار گشت
دلش را در آن ^۳ داستان راه کرد	بدر را دگر باره ^۴ آگاه کرد
بخندید در تن ^۵ روان بدر	بدو گفتش آن خوابرا سربسر
که بر کس ^۶ مگو این گرانمایه خواب	دگر باره ^۷ گفتش که ای جان باب
که دشمن شونت سراسر بجان	بخاصه بنزدیک این بیرهان
که خیزد از آن چاره پشیماره ^۸	۱۲۳۰ بسازند روزی مگر چاره ^۹
رخ روز تابنده آمد پدید	هنوز این ^{۱۰} شب تیره پرده درید
بنزدیک هر ده برادر دوان ^{۱۱}	دگر باره شد یوسف مهربان
بر آن جوانان پرخاش جوی ^{۱۲}	بگفت این پسندیده خواب نکوی
از آن خواب شاهانه دلپسند	دگر باره شد جان مرده نزند ^{۱۳}

^۱ از آن ده هزار *E*.

^۲ *E* again از آن and also آنرا for اورا in the second hemistich. ^۳ نیمه *E*.

^۴ کُرت و مرتبه (as *B* reads here), explained in the *Ganjinâma*, f. 32^a, by *E*.
This verse and the following one are only found in *B* and *E*.

^۵ *E* همه. ^۶ *E* بر. ^۷ Here *E* reads بار and the other copies باره.

^۸ *E* بر کس; the *که*, adopted in the text, is the emphatic *که* in implorations, etc., 'I conjure you, do not.' After this verse *E* repeats verbatim v. 1201 (in the first dream), which clearly interferes here with the syntactical connection between vv. 1228 and 1229.

^۹ *M* and *W* می مکر خود.

^{۱۰} So *M* and *W*. *B* has a queer هوا زین *E* در نه دمید.

^{۱۱} *E* روان.

^{۱۲} So *B*. *E* reads (without a proper rhyme) نپوشید از آن هیچ زشت و نکوی. *W* نپوشید از آن ده ده زشت خوی (on the principle of *یک* *یک* ten for ten, all ten); *M* has the same, but between ده and زشت an unintelligible بذر which seems merely misspelt for ده.

^{۱۳} *E* دگر باره هر ده برادر نزند here = خشمگین, see *Ganjinâma*, f. 154^b. In *M* and *W* this verse is wanting.

کرین اختران یازده بر سپهر^۱ ابا ماه تابان و رخشنده مهر
 مرا سجده بُردند^۲ سر تا بسر ز تقدیر جان پرور دادگر
 چو آن خواب دیده یکایک بگفت پدر گشت با گام و آلام جفت
 ۱۲۶۵ زشادی رخسار چون گل^۳ تازه شد سپاه^۴ نشاطش بی اندازه شد
 دل یوسف از بهر تعبیر خواب همی داشت پرسیدنش را شتاب^۵
 پرسید و گفت ای^۶ همایون پدر ز تعبیر این باز گویم خبر
 پدر گفت تعبیر این خواب تو هم اکنون بگوید ترا^۷ باب تو
 ولیکن بشرطی که با هیچکس نباشد بگفتن^۸ ترا دسترس
 ۱۲۶۵ نخواهم که از گوهر آدمی کسی بشنود این بروی^۹ زوی
 دگر باره گفت ای کرامی پسر حذر کن ازین خواب گفتن حذر
 بدین^{۱۰} ده برادر که داری زمن نگوئی^{۱۱} تو این خواب ای پاکتن

^۱ So *B*, *M*, and *W*, agreeing with the reading of *B*, *T*, and *N* in v. ۱۲۴۳ above; the other copies (including *T* in this case) read as *A* did there: که این اختر یازده.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* کردند. ^۳ گلی. ^۴ *M* has distinctly سپاه.

^۵ So *B*, *M*, *W*, and *T*; *A*, *E*, and *N* جواب (?)

^۶ *M* and *W* بگفتا همی که *B* چو پرسید و گفت ای. Instead of این in the second hemistich, *A*, *E*, and *N* read آن.

^۷ So best in *E* and *N*. *M* and *W* بروی. *B*, *A*, and *T* بدو (but *T* substitutes, in order to have a proper subject, پیغمبر for تعبیر).

^۸ So *M*, *W*, and *B* (in *B* however همی for ترا); *T* بگوید ترا هم کنون; *A*, *E*, and *N* بگویند کنون هم ترا.

^۹ *A*, *E*, and *N* بگفتن نباشد.

^{۱۰} *M*, *W*, and *B* read زروی instead of بروی. *B* (in which this verse is wrongly placed after the next) has besides in the first hemistich از هر گهر آدمی. In *N* the full forms زمین and آدمین appear. After this verse *M* and *W* insert the fifth verse of Sûrah XII: قال یا بنی الخ.

^{۱۱} *M* and *W* برین.

^{۱۲} So correct ('you shall not relate') in *T*, *A*, and *E*. *N* has مگوئی (mistaken for the proper form of the imperative مگو). *B* مکن عرض این خواب ای نیکتن. *M* and *W* apparently combine the first hemistich with the preceding verse and read in the second نفس پیش ایشان ازینها مزین.

پدر نیز بیدار شد در زمان
 بیوسف چنین گفت کای دلگشای
 چه بودت کزین سان بلرزیده؟
 چنین گفت قرح پسر یا پدر؟
 کنون بی گمانم که خوابم درست،
 یکی خواب دیدم ای باب من
 ولیکن نگویم من این دیده خواب
 نباید شب گفت خوابی چنین
 همیداشت آن خوابرا در نهفت
 پس آنکه بیعقوب فرزانه گفت
 زتوفیق آن کافر بدست هوش

¹ *M* and *W*:

بیوسف چنین گفت کای جان باب چه بودت که دیگر باره بر روی تاب
 خوابی *T reads* بودت instead of بودت; خوابی is
 corrected from خواب in the MSS.

^a So *B*, *M*, and *W*; the other copies *چنین گفت یوسف بفرّخ پدر*.

* So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* with a slight modification کنون بی گمانم یقین شد (in all five copies گمان in the sense of 'doubt'). *M* and *W* read (with گمانی که, as it seems, in the sense of ظن 'suspicion' or 'supposition'): بزرگم (که بودم *W*) کنون شد درست.

^a So *B*, *M*, and *W*; the other copies:

^a So correct with the *negation* in *M*, *T*, *E*, and *N*. *B*, *W*, and *A* have a wrong *negation* in the affirmative.

⁷ So all copies except *B*, which has the more prosaic wording:

همی داشت اندر دل آن دیده خواب چنان تازه تا بر دمید افتاب
 إذ قال یوسف: *After this verse M and W insert the fourth verse of Sûrah XII:*
 لا یبیه الی

که ای با هنر بار و فرهنگ جفت با عقل *M* and *W*; So B.

* So *B*, *M*, and *W*. *A* and *T* زینوفیق حق کار زهر است و نوش. *E* and *N* زینوفیق حق کار بهرست و هوش.

تو باشی یکی شاه فیروزگر
 جهاندار یزدان کند^۱ باوری
 ۱۲۸۰ ترا مجتبا^۲ دارد از روزگار
 بیاموزد علم تعبیر^۳ خواب
 شود نعمتش^۴ بر تو یکسر تمام
 بدانسان^۵ که بودند آبی تو
 براهیم و اسحاق روشن روان
 ۱۲۸۵ بیابی تو این دستگاه عظیم
 برون شدن یوسف از پیش پدر و خواب
 گفتن برادرانرا^۶
 همین بود^۷ تعبیر این خواب نغز
 ازین شاد شد یوسف پاک مغز

^۱ So *B*, *M*, and *W* (the two latter substitute رساننده for رسانید); the other copies read رسائی ایا قرص خورشید سر. After this verse *M* and *W* insert the sixth verse of Sûrah XII: *وَكَذَلِكَ يُجَنَّبُكَ رَبُّكَ الْغَى*.

^۲ *M* and *W* دهد.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جهان سروری (سرانت *T*) دهد بر سران.

^۴ *T* حجتی. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *T* تعبیر و بیاموزمت علم و between علم و *W* has the same.

^۶ *M* and *W* کامیاب; instead of زرف یاب *A*, *E*, *N*, and *T* read کار.

^۷ *B* نعمتی.

^۸ So *M* and *T*. *W* بر اهل; the other copies read و بر, which is impossible; comp. on the incorrect و at the beginning of a hemistich the ingenious remarks of Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 257 and 317, and vol. x. pp. 169, 172, 202, and 211.

^۹ *B* بودش بر (P); instead of بودند *B* reads بدینسان *T*; بر آسان.

^{۱۰} So best in *T*. *B*, *M*, and *W* کردند اجرای تو; *A*, *E*, and *N* اجرای تو (A has even a distinct اجدای).

^{۱۱} *B* وز ایشان.

^{۱۲} *B*, *A*, *E*, and *N* حکیم و.

^{۱۳} This heading is found in *B* only. *M* and *W* insert after v. 1287 (v. 1286 is wanting in them) the seventh verse of Sûrah XII: *لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ الْحَمْدِ*. In *N* a heading, similar to this of *B*, follows after v. 1289, viz. بیان خواب کردن.

^{۱۴} For this note see p. ۱۲۸.

که بر تو یکی گنید سازند^۱ سخت
چنان دان که شان در دل^۲ اهریمنست
۱۲۷۵ اگر همسران تو^۳ این بشنوند
بکینه میانها بیندند پاک
پذیرفت یوسف زفرزانه باب
نگوید بدان همسران^۴ بیش و کم
پدر پس چنین گفت تعبیر خواب
۱۲۷۶ که آن^۵ یازده اختران^۶ مبین
برادرت باشند هر یازده^۷
که هر سیزده^۸ پیش تخت تو پاک
زگفتار اهریمن شور و سخت
همه خلق را اهریمن دشمنست
ترا هر ده^۹ از رشک دشمن شوند
نجویند جز چاره‌ای هلاک^{۱۰}
که در دل نگهدارد آن دیده خواب
نه شادی نماید برایشان نه غم
که آگاه باش ای دل و جان باب
که پیشت نهادند سر بر زمین^{۱۱}
من و خواهرت باز چون مهر و ماه
بآئین خدمت بموسیم خاک^{۱۲}

^۱ بگفتار. *A*, *E*, *N*, and *T* read گنیدی آرد *A*.

^۲ So *M* and *W*. *B* چنان دان زهر برگی; the second hemistich is (save the characteristic modification of Satan into Ahriman, comp. Schlechta-Wssehrd's remarks on old Persian reminiscences in this poem, 'Vorwort,' p. vi) a mere translation of the end of the fifth verse in Sûrah XII. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting. Between this and the following verse *B* puts in a new heading, viz. تعبیر کردن یعقوب خواب یوسف را علیه السلام.

^۳ *W* and *E* همسران; *W* and *M* از تو. هر يك *B*.

^۴ *M* and *W*: نجویند چاره ابر تو هلاک بکیدت میانها بیندند پاک.

^۵ So *B* and *M*, as in v. ۱۲۷۵; *T* and *W* همسران. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۶ *T* گزین (the select); instead of مبین at the end, *E* and *N* read متین.

^۷ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* (without any relative connexion, on account of the omission of the following verse in these copies) نهادند پیش تو رخ بر زمین; *T* has the same wording, but connects it with the preceding hemistich by substituting مبین for کالینچین.

^۸ So in *M* and *W*; *B* برادرت هر یازده. بودند این برادرت هر یازده *T*. In the other copies this verse is wanting.

^۹ So correct in all (even in *A* and *N*, where the preceding verse is omitted) except *E*, which reads, quite consistently with that omission, یازده. In the second hemistich *M* and *W* have the weaker بموسند instead of بموسیم.

۱۲۹۵ یکی سوی توفیق ^۱ یزدان نگر	که آن خواب چون شد هم آنگه سر ^۲
برون شد زیش پدر همچو باد	از آن خواب دیده دلش سخت شاد ^۳
دمی ^۴ در دل وی ننگجید راز	سبک شد بنزدیک شمعون فراز
خلاف پدر کرد و خواب ^۵ نهفت	بنزدیک شمعون یکایک بگفت
نبایست کردن خلاف پدر	که آخر پشیمانی آرد بر ^۶
۱۲۹۵ سخن داشت باید بدل در نهان ^۷	نباید سبک راندنش بر زبان
پشیمانی آید زگفتار و بس ^۸	پشیمان نگردد زناگفته کس

^۱ *A, E, and N* تحقیق.

^۲ In *M, W, and B* (in *B* this verse is placed between vv. ۱۲۸۶ and ۱۲۸۷) a strange سحر instead of سر. *A, E, N, and T* read besides این instead of آن, and the first three بر شد instead of چون شد.

^۳ *A, E, and N* شاد instead of بدل بود شاد; *M* alone has دیدن instead of دیده; in *W* this verse is wanting.

^۴ So in *A, E, and N*, more emphatical than the weak می in *B, M, W, and T*.

^۵ *M and W* راز as in v. ۱۳۰۳ below. In the same manner as here Jāmi's Yūsuf tells his dream to *one* brother only, who informs the others:

بیک تن گفت یوسف این فسانه نهاد آنرا باخوان در میانه

In Nāzīm's poem (India Off. ۱۸۴, f. ۲۵^a, ll. ۷ and ۸) Yūsuf's conversation with his father about the dream is overheard by some anonymous person who betrays the secret to the brothers:

قصرا بود بر دیوار آن راز کسی را گوش غمّازی بر آواز
بر اسباب رفت آن قصّه پرداخت گیارا برق سوز رستان (?) ساخت

According to Ṭabarī and Ibn Alathīr this anonymous person was Jacob's wife; see Grünbaum, loc. cit., p. ۴۴۸.

^۶ So best in *T*. *M and W* آورد; *آرد* برسر; the other copies بر (with the past tense to express proverbial maxims which are looked upon as ancient facts).

^۷ This verse is found in *B, M, and W* only; the wording is that of *B*; the other two copies read اندر نهان.

^۸ So *B, A, and N*. *M, W, and E* read آرد instead of آید and, as it seems, زگفتار پس; in *T* this verse is again wanting.

نداند جز آنکش خرد، منصفست
که بودند چو بنده جان اوی
درازست گفتار گوینده را

شگفتا که این قصه بوسعت
در احوال او و در اخوان او^۲
نشانه‌است بسیار پُر شده را^۳

ازد اسماء يوسف عليه السلام نرد اسباط. On these three dreams, of which two only are found in the biblical legend (Genesis, chap. 37), and one only, the third, in the *Qur'ân*, comp. Grünbaum's interesting remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. xlv. p. 447 sq. In Jâmi's epopee, as in the *Qur'ân*, only the third dream (in the short form of two baits) is related, see Rosenzweig's ed. p. 62; the same is the case in Nâzim's *Yûsuf* (India Off. 184, f. 24^b; Bodl. Libr. Elliott 363, f. 34^a), where, however, Joseph's dream is embellished with some novel features, viz. :

شبى در خواب دید آن صبح سيما
نشسته بر مرقع تخت شاهى
هجوم لشکر و شور رعیت
در آن دم درگشودند آسمانرا
بر آمد یازده کوکب از آن در
چو عقد گوهش در پا فتادند
هنوز اختران در سجده کانیجا
ازیشان نیز صبح سجده دم زد
بقدر اختران لبها گشودند
چو این آثار دید از حاجبان^۵ جست
بدو گفت ای ظهور صبح آثار

¹⁴ *N* گفت; instead of *B* and *E* read *هعی*; *E* has besides in the second hemistich *شادمان* instead of *شاد*. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *جز آنکس که او*.

² So *B*, *M*, and *W*; *A*, *E*, and *N* از اقوال اقربان و *T*; از احوال او و زخوان او و اخوان او.

² So B , M , and W ; A and E را چوینده; T را بسیار مرینده; the same ۱. مرینده is found in N too.

⁴ So all copies except *B* and *E*, which read *در ازست و بسیار*.

* Brit. Mus. Add. 25,819: را فزودند

^b Ib. از جا چنان.

دل ^۱ هر یکی گشت با کینه جفت	1305 بهره برادر سبک باز ^۲ گفت
که می کرد باید مر اینرا هلاک ^۳	بیکجای باعم بگفتند پاک
یکی بر کشد سوی کیوان کلا،	نیاید ^۴ که ناگه شود پادشاه
زما نان ستاند بما نان ^۵ دهد	شود چیره ^۶ بر ما و فرمان دهد
شکمهای مان خود بیاید درید ^۷	گراین بار ازومان بیاید کشید
که مهرش بدو برگراید همی ^۸	1310 شگفت از پدر داشت باید همی
ابر ^۹ یوسف و ابن یامین نهاد	هر آن مهرکش آفریننده داد
زما ده تن ایشان گرامیترند	همه سال این هر دو نامیترند

^۱ *T* سبکبار (which is most likely only misspelt for the two words in the text).

^۲ *W* هم.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies وبرا هلاک (که باید (بیاید *T*) که سازیم وبرا هلاک

^۴ *B* میادا; instead of شود *M* reads شود.

^۵ So *M* and *W*, and probably *B* too, where خیره seems to be a mere mistake ظفر یافتن و غالب is explained in *Ganjnāma*, f. 64^a, first line, by چیره; چیره و چیران for گشتن بردشمن و چیران, and the following bait of the *Shāhnāma* is quoted:

که گر بر خرد چیره گردد هوا نیاید ز چنگ هوا کس رها

T reads شاه instead of چیره; the other copies شود خسرو و باز فرمان دهد.

^۶ *E* همانا.

^۷ So *B*. *T*:

که این ننگ از وی نیاید کشید شکمهای خود را بیاید درید

A, *E*, and *N* substitute a sarcastic نیک for ننگ, and since they have (with the exception of *N*) گر in the beginning, they keep quite consistently بیاید. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read سخت آید instead of برگراید. This verse is found in *B* on f. 42^a, l. 6, the immediately following one appears on f. 44^a, lin. penult., comp. on this misplacement of verses the notes to vv. 1117 and 1184.

^۹ So according to *M*; the other copies بر. *B* has by mistake again داد in the second hemistich (instead of نهاد), against metre and rhyme. In *T* the second hemistich runs thus: سراسر بدو بست و با اوست شاد (less suitable, as in the immediately following verse the *two* brothers are distinctly mentioned). *M* and *W* insert after this verse the eighth verse of *Sûrah XII*: *إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ*

چو گفتی شد از خاک ره خوارتر	سخن تا نگوئی ^۱ بود چون گهر
چو گفتی شود شامیت در زمان ^۲	سخن تا نگوئی توئی شاه آن
چو گفتی ورا بر سر توست جای	سخن تا نگوئی بود زیر پای
که هر مرغ را هم خموشی نکوست	۱۳۰۰ چنین گفت موبد بدان مرد ^۳ دوست
مر آنرا دل شاه جویا شود ^۴	نبینی که مرغی چو گویا شود
وز آنیس بزندان درون داردش ^۵	کند چارها ^۶ تا بدست آردش
چاره کردن اخوان بر هلاک یوسف علیه السلام ^۷	
مر آن خوابرا پیش ^۸ شمعون بگفت	چو یوسف بگسترد راز نهفت
بر آن شمع آفاق و نور بصر ^{۱۰}	حد بُرد شمعون وشد ^۹ کینه‌ور

^۱ So *B*, *M*, and *W* with the present, on the analogy of the following two verses; the other copies (including *T*, which has نگوئی in vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹) read نگفتی; for خوارتر at the end of the second hemistich *T* substitutes تر.

^۲ *T* شود شاه تو از زمان (with سخن as subject); vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹ in *B* and *T* only.

^۳ *B* نیک; *M* and *W* موبد نیک دوست; and in the second hemistich که هر مرغی را خموشی الی.

^۴ *B*, *M*, and *W* بود in both hemistichs; *B* has besides مر آنرا for مر آن.

^۵ چار^۱.

^۶ So *B*. *M* and *W* پس آنکه بزندان درون دائما داردش; the other copies نگهداردش.

^۷ So in *B*, where it, however, appears by far too late, after v. ۱۳۲۷; that its proper place is here is confirmed by *T*, which reads here زیاد شدن عداوت برادران یوسف بجهت گفتن خواب و تمهید کشتن او. *N* has a similar heading, but also further down, after v. ۱۳۲۱, viz.: اندرز کردن برادران در قصد یوسف علیه السلام. In the other copies the text runs on uninterruptedly.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* نزد. *T* has besides as rhyme-words نهان in the first and عیان in the second hemistich.

^۹ *M* and *W* read (with a clumsy second) چو بشنید شمعون وشد (چون).

^{۱۰} So all copies except *B*, which substitutes a less befitting بدان شمع آفاق (شمع) بشر وسمع (شمع) بشر.

۱۳۲۵ پس از یوسفش ما کرامیتر ایم	پسندیده و نغزو نامیتر ایم ^۱
پس از وی شود کارما بر صلاح ^۲	وز آگین ما مر جهانرا فلاح
همی گفت ازین گونه ^۳ هر يك سخن	نشدشان همی کین یوسف کهن
یکی گفت از ایشان بلفظی درشت ^۴	که اورا نباید بنزدیک گشت
بچاهی در افکند باید ورا	که خود زندگانی سر آید ورا ^۵
۱۳۲۵ وگر نه زیستارگان جهان	کسی باز یابد مر اورا نهان ^۶
هر آنکش بیابد برد زین زمین	بتوران فتد زین گمان ^۷ تا بچین
اگر کرد خواهید ازین چاره هیچ	شمارا جز این نیست روی بسیج
سرانجام چون گفته بُد هر کسی	ازین در سخنها یوسف بسی

p. ۸۸), both here in the sense of سر درگم هرزه سخنان, see Ganj-nâma, f. 168b, where this bait of the Shâhnâma is quoted:

زبان پر زیاده روان پر گناه دوزخ زرد و لرزان تن از بیم شاه

¹ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B* (in analogy with v. 1312). *M* and *W* کرامی بویم at the end of the first hemistich, and نامی بویم at that of the second.

² So best in *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read مر; پس از وی بویم ازگرو: صلاح in the second hemistich *T* has a distinct هر for مر.

³ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نوع. *A*, *E*, and *N* read هرکس for هر يك. *W* has at the end of the second hemistich زتن instead of کهن (rhyming in that case with سخن). After this verse *M* and *W* insert the tenth verse of Sûrah XII: قَالَ قَاتِلْ مِنْهُمْ لَا تَغْلُوا يَوْسُفَ الْخ

⁴ So *B*. *T* بلفظی درشت (a mistake for درشت, which the rhyme decidedly requires). *M* and *W* بلفظی سرشت and in the second hemistich بنیرنگ که اورا نباید بنیرنگ گشت. In *A*, *E*, and *N* this and the four following verses are wanting.

⁵ This verse is found here in *B*, *T*, and *E* only; in *M* and *W* the same appears after v. 1335, at the very end of the chapter, where also *B* unnecessarily repeats it.

⁶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

⁷ Verses 1326 and 1327 in *B* only. گمان perhaps in the sense of 'presumption' here, unless another reading is conjectured, viz. گمانه or گمانه (in the sense of 'well, ditch'); on بسیج in the following verse see the notes to vv. 293 and 695 above.

ولیکن پدرمان که دین پرورست	چو خورشید روشن بمیغ اندرست ^۱
دلش نیست مارا ازین دوستدار	بجز در ضلال اندر است آشکار ^۲
۱۳۱۵ اگر نبود این ^۳ یوسف خوبروی	نیاید از آن دیگر آن گفتگوی
زیوسف بگشتن بریزیم خون	کنیمش نهانی بخاک اندرون ^۴
وگر نه همی زبردستش کنیم	زکنعان بدیگر زمین افکنیم ^۵
ک چون از میان رفت یوسف مگر	سوی ما کند روی قرخ پدر ^۶
نگه سوی ما زین نکوتر کند	چنین یاره از دیگران نشود ^۷

^۱ This and the following verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording here is according to *B*; *M* and *W* read at the end of the first hemistich که پیغمبر است اندرست and in the second بجمع اندرست.

^۲ So again according to *B* ('except when in error, he is open, clear,' with reference to Jacob as 'sun' and in contrast to اندر 'in clouds'). *M* and *W* read:

دلش نیست با ما زین دوستدار زبهر وصال ایدرست آشکار

^۳ *B* نبود *E* نبود آن. *W* وگر instead of اگر. *M* and *W* read in the second hemistich ازین instead of از آن ('that other one,' i.e. Benjamin); *A*, *E*, and *N* After this. نیاید دگر ازین این گفتگوی *T*; نیاید ازو دیگر این (آن) گفتگوی *E* *اقتلو یوسف او اطرحوه*: *Sûrah XII* verse *M* and *W* insert the ninth verse of *ارشأ الی*.

^۴ So *B* and *T*. *M* and *W* substitute here and in the following verse the 2nd person plural imperative, viz. *بریزید* in the first hemistich and (*W* *کنیدش*) and *A* and *N* *افکنید* and *کنید* in v. 1317; likewise in the second; *زین* *زخاک* *اندرون* in the second; *زشاهی* instead of *نهانی*.

^۵ So best and simplest in *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* read the first hemistich thus: اگر یاره و دوردستش کنیم (=if not); *B* مگر یاره و دوردستش کنیم; *M* alone has in the second hemistich زمین for زمیئش.

^۶ So *A*, *E*, *N*, and *T* (but *E* and *N* seem to read نگر instead of مگر at the end of the first hemistich). In *B*, *M*, and *W* the rhyme-words are transposed: پدر in the first and مگر in the second hemistich. *M* and *W* substitute besides *طتی* and *B* *طتی* for *قرخ*.

^۷ *B* یاره از دشمنان بفگند (see above, note 1, on modified form of یاره); چنین یاره از دشمنان بفگند

بیعقوب فَرخ پر از کردگار ^۱	نیایش گرفتند ز آغاز کار
که شد خیمه پیغمبر پاکدین	بخواندند چندان برو ^۲ آفرین
که ای مهربان باب فَرخ سیتز	۱۳۴۰ پس آنگاه گفتندش آن ده پسر ^۳
دل ما همیشه بروی تو شاد	زیشت تو پیوسته مارا نژاد ^۴
بدرج تو در سایه ایزدیم ^۵	بکردار نیک تو نامیترویم
ترا کی توانیم شد حق شناس	بچندان که داری بما بر سپاس ^۶
سپهر وفا آفتاب هنر	بدان ای همایون ^۷ فَرخ پدر
چو یوسف نباشد دگر آدمی	۱۳۴۵ که زیر فلک بر بساط زمی
که مهر دل هر که دیدش خرید ^۸	خدایش چنان خویر و آفرید
که دلهای ما جمله خویش و نیست ^۹	دل ما شب و روز پیش و نیست

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read نیایش for ستایش and in the second hemistich بدیده کردگار. In *T* there is besides the *z* omitted before آغاز.

^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* have distinctly نه (nine sons); instead of گفتندش *B*, *T*, and *A* read simply گفتند; *E* دوستر گفتندش ای دوستر (= دوستر).

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* read with the same rhyme-word as in v. 1337.

^۵ *M* and *W* گشاد; in the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دل ما بروی تو شاد.

^۶ Verses 1342 and 1343 in *B*, *M*, and *W* only; the wording of both is according to *B*. *M* and *W* substitute here نامی بُدیم in the first hemistich and همایون for سایه in the second.

^۷ *M* and *W* چندان که داریمت از جان سپاس; comp. on the double meaning of سپاس (represented here by the two various readings) the note to v. 522 (p. ۳۹) and Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. viii. pp. 256 and 284; vol. x. p. 154.

^۸ *M* and *W* همایون تو.

^۹ So *M* and *W*. *B* has the same, but که عالم instead of دیدش; the other copies read (خرید *T*) که مهرش دل جمله عالم گزید.

^{۱۰} Verses 1347-1350 in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*. *M* has here an equally good reading که دلهای ما مهرکیش و نیست but that of *W* مهر جوئی و نیست lacks a proper rhyme.

بنزدیک یعقوب گیریم راه	ببستند پیمان که فردا بگاه
سخنهای چربش بگوئیم چند	۱۳۳۰ شفاعت کنیمش بدستان و بند ^۱
زمانی ز تعلیمش آزاد کن	که ما را بیوسف یکی شاد کن
بهر گوشه ساعتی بگذریم	بدان تا یکی سوی دستش بریم
ببازی و لهو و خوشی دم زنیم	بیکجای باهم تماشا کنیم
ازین پس نبیند ورا هیچکس	اگرمان کند سوی او دسترس
بیعقوب گوئیم گرگش بخورد ^۲	۱۳۳۵ که از جان پاکش بر آریم گرد ^۳

در خواست نمودن برادران از پدر بُردن

یوسف را بستیر صحرا^۴

نه سر جای هوش و نه دل جای باک	دگر روز بر وعده رفتند پاک
سخن را سبک بر گرفتند سر ^۵	نشستند نزدیک مشفق پدر

^۱ So *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* بستند (چو بستند); the other copies همانا بگفتند. In the second hemistich *E* reads گیرید instead of گیریم.

^۲ here = مکر و حیل = یند as in the following two baits of the *Shāhnāma* (with the same combination of *دستان* and *بند*):

پس اکنون بدستان و بند و فریب کجا یابم آرام و صبر و شکیب
نهادم ترا نام دستان زند که با تو پدر کرد دستان و بند
see *Ganjnāma*, f. 39^a, last line, and f. 39^b, first line; instead of چربش (glib) چربش
B has the weaker خویش.

^۳ *T* ازین instead of چو ما را کند.

^۴ *B* has in the second hemistich = گرد بر آوردن از ' *بایمال کردن و نابود ساختن*, see *Bostān*, ed. Graf, pp. 12, v. 77, and 124, v. 860.

^۵ So in *N*. آمدن فرزندان یعقوب نزد او بجهت بردن یوسف علیه السّلام بمصر^۶. In *M* and *W* a similar heading follows further below after v. 1341, viz. گفتار اندر شفاعت کردن از پیش پدر اسباط (اسباط پیش پدر *W*) از بهر یوسف علیه السّلام. In *A* and *E* a mere interval; in *B* no interruption of the text.

^۶ *A*, *E*, and *N* برفتند دگر روز وعده رفتند *B* has in the second hemistich بسر and بدل clearly against the sense and perhaps a mere clerical error.

^۷ So *A*, *N*, and *T*. *B* has in the first hemistich پدر پیش پدر نشستند اسباط and in the second ثنا instead of سخن. *M* and *W* read in the second hemistich (چو اختر که باشد بنزد قمر (بدر *W*). In *E* this verse is wanting.

زمینها چو دیبای پیروزه رنگ^۱ بدیبا نهفته همه خاک و سنگ
 بگلزار ماند گیاهزارها^۲ توان چید گلها یخروارها
 بیاید زمانی تفرج^۳ کند بازی و لهر و طرب دم زند
 ۱۳۶۰ همه تن بتن گوشدارش بویم بباز بگری جمله بارش بویم^۴
 پاسخ دادن یعقوب مر اسباط را^۵

پدر چون ز اسباط چنان^۶ شنید دلش روی اعجاب ایشان ندید
 تو^۷ گفתי همی زد دلش را گمان که آید بلاها^۸ زمان تا زمان
 دگر آنکه در خواب خود^۹ دیده بود دلش سخت از آن خواب ترسیده بود
 چنین^{۱۰} دادشان پس جواب سخن که از دیده نگذارم او را زین^{۱۱}
 ۱۳۶۵ یکی کودکت این ضعیف^{۱۲} واسیر هنوز از دهانش دمد^{۱۳} بوی شیر

چه خاک and in the second hemistich زمینها چه دیبا و سبز چه رنگ^۱ B (چه standing for the short) (چه) In M and W this verse is placed after the next.

^۲ So M and W. T باید چمن زارها, and in the second hemistich گلزار instead of گلها; A, E, and N مانند گهر زارها; in B this verse is wanting.

^۳ So in all copies except A and E, which read تفرج.

^۴ A, E, N, and T بویم in both hemistichs. Instead of جمله in the second, B reads پاک; T has besides (probably as a mere clerical error) گوشوارش instead of گوشدارش.

^۵ So B. T جواب گفتن یعقوب پسرانرا و رفتن ایشان نزد یوسف علیه السلام بدانکه اذن بگیرند. No interval or heading in the other copies.

^۶ So B. M and W چوین; A and N زینسان; T and E اینها.

^۷ B, M, and W بُد; instead of زد A, E, and N read بُد.

^۸ So A, E, N, and T; M, W, and B بلا. T has besides در زمان instead of زمان.

^۹ M هم; in the second hemistich W reads در instead of از آن.

^{۱۰} T چنین. B has a peculiar بی جوانی instead of پس جواب.

^{۱۱} So B, M, and W. A زین; E and N بتن; T زین.

^{۱۲} A, E, N, and T ضعیف; M بکر کودکیست و ضعیف.

^{۱۳} So M and W. B has the same, except دمان for دمد; the other copies read هنوزش دمد (دمد) (T and E از دهان).

نه از خانه بیرون گذاری همی ^۱	تو اورا زما باز داری همی
بدو مان نداری همی استوار	چه بودت کزینسان نهان آشکار ^۲
گل مهر اورا ببوید همی	۱۳۵۰ مر اورا دل ما بجوید ^۳ همی
بفرمان و رایش سرافگنده ایم ^۴	همه تن بتن مرورا بنده ایم
جهانرا ز نوروشنائی دهد ^۵	چو فردا فلک تاج بر سر نهد
که صحرای کنون جنت الاکبرست ^۶	مر اورا تو با ما بصحرای فرست
بهر گوشه یک لحظه بازی کنیم	زمانی چریم و چمیم و زنیم ^۷
زیازیدن و لهو خندان شویم	۱۳۵۵ زمانی بر گوسفندان شویم
بگلها بیاراسته دشت روی ^{۱۰}	بهارست و گیتی پر از رنگ و بوی ^۹

^۱ *M* and *W* نا گذاری همی. Between this and the following verse these two copies insert the eleventh verse of Sûrah XII: **قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ الْغَيْظُ**.

^۲ = half secretly, half openly; instead of *بدو* *M* and *W* read *برو*. On استوار see v. 828 above (note ۱ on p. ۸۰).

^۳ *نجوید* in *B* is evidently a clerical error.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M*, *W*, and *B* read at the end of the first hemistich *بمهر (زبهر) B* instead of *ایم*, and in the second hemistich *دش سر سر ناصحیم*.

^۵ Between this and the following verse *M* and *W* insert the twelfth verse of Sûrah XII: **أُرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا الْغَدَ**.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *جنت اکبرست*.

^۷ So in *T* and similarly in *B* (where *چریم* and *چمیم* are transposed). *M* and *W* *زمانی چریم و چمیم*; in the other three copies this verse is wanting. *B* has besides an inappropriate *هر لحظه* for *یک لحظه*. After this verse *B*, *M*, and *W* add another which is irreproachable in wording, but interrupts in a rather awkward way the close connection between the two verses, beginning with *زمانی*, viz.:

چه باشد که فردا تو مارا دهیش شویم از دل پاک هر یک رهیش

^۸ *M* *زبازی هواخواه*; *W* *زبازی چو آهوی*.

^۹ *B* *برنگ و ببوی*.

^{۱۰} So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* *کوی*; *M* and *W* *بگلها بیاراسته دشت کوی*. *B* *بیاراسته سنگ و کوی*.

تن و جانتان را ^۱ نگه‌دار باد	۱۳۷۵ شمارا خدای جهان یار باد
بدو باز گفتند هر ده پسر	چو بشنیدشان گوش گفت پدر ^۲
نباید ^۳ چنین داستان کرد یاد	که ای مهربان باب فرخ نهاد
نگوید چنین مرد با رای و راه	یکی حجتست این رکیک و تباہ ^۴
روانها ^۵ زنن پاک بسترده ایم	چه بودست مارا مگر مرده ایم
بجان و دل و دیده یاریم پاک	۱۳۸۰ که ما خود را ^۶ گوشداریم پاک
که مر یوسف پاکتن را خورد ^۷	اگر گرگ بر ما همی بگذرد
سری بی زبان و تنی بی سریم ^۸	چنان دان که ما خائن و خاسریم
نگشت اندر آن آرزو یارشان	بدر هیچ نشنید گفتارشان
سراسر برفتن نهادند روی ^۹	چو گشتند نومید از آن گفتگوی

^۱ *M* and *W* خود ; جانتان ; in the same two copies there is inserted after this the fourteenth verse of Sûrah XII: قَالَ لَيْسَ أَكَلَهُ الْبَیْضُ ; in *N* a special heading appears : جواب دادن اسباط یعقوب علیه السلام را ; an interval is also marked in *A*.

^۲ So best in *T*. Instead of شان گوش *A* and *N* read اسباط , and *E* اخوانش ; *M*, *W*, and *B* پدر (چو بشنیدشان *B*) گفتگوی پدر *B* has besides in the second hemistich آن instead of هر .

^۳ *M* and *W* باید .

^۴ So *M* and *W* ; the other copies (except *B*, where this verse is wanting) : رکیک و تباہ instead of زگرگ تباہ . In *N* verses ۱۳۷۸ and ۱۳۷۹ are transposed, and after v. ۱۳۷۹ a new heading is added : ناامید شدن اسباط از یعقوب علیه السلام .

^۵ *M* and *W* روانها . *E* reads in the first hemistich ما مگر مرده ایم .

^۶ *T* که اورا بجان *B* . نه ما مرورا (as question), and in the second hemistich بجان و سرودیده داریم پاک . In *A*, *E*, and *N* verses ۱۳۸۰-۱۳۸۲ are wanting.

^۷ So *M* and *W*. *B* :

مر این یوسف پاکتن را خورد اگر گرگ مارا همی بردرد

In *T*, where the following verse is wanting, the first hemistich runs thus : کجا گرگ بر ما همی بگذرد .

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only ; the wording is according to *B* ; the other two copies read in the second hemistich سری بی زبان و تنی بی سریم .

^۹ So *B*. *A*, *E*, and *N* اویش از پیش اویش ; *T* the same, except the

نداند تن خویشتن داشت ^۱ گوش	همانا که بر وی شود زهر نوش
شما چون سوې دشت بیرون شوید ^۲	ندانم که هر يك بدل چون شوید
همه درد و تیمار من هست از آن	که غائب شوید از برش بکرزمان
بواجب ندارید وبرا نگاه	شود روز روشن بمن بر ^۳ سیاه
۱۳۷۵ کنید از دل و دیده او را ید	میان چراگاه و پیش گله ^۴
همی ترسدم دل که گرکش برد	زهم بگسلاند تنش را خورد ^۵
شمارا ازو هوش ^۶ غافل بود	ورا نوش زهر ^۷ هلاهل بود
چه گویم شمارا چو آن کار بود ^۸	کجا دارد آنگاه گفتار سود
ابا من مگوئید ^۹ ازین برده هیچ	ندارد بدین رای وهوشم بسیج

^۱ *T* داد. After this verse there is inserted in *M* and *W* the thirteenth verse of Sûrah XII: قَالَ اِنِّی لَیَحْزُنُنِی الْخ.

^۲ *B* روید; the second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read ندانم بدل (بلب *T*) هر یکی چون شوید.

^۳ *T* بروبر; this verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only, in the latter two copies placed before v. 1368.

^۴ This verse is again wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۵ So *B*. *M* and *W* خورد پس خورد; *T* پس آنرا خورد; *A*, *E*, and *N* have خورد in the first hemistich, and in the second برد (ویس *N*) زهم بگسلاند تن و بُن (ویس *N*) برد.

^۶ *M* and *W* ازو گوش; *A* and *E* روشهای.

^۷ *B* هر دم. *W* repeats by mistake the second hemistich of v. 1367 in this form (which lacks a proper rhyme): بدانم که هر يك بدل چون بود. On قلاجل see Ganj-nâma, f. 164^b, l. 4 ab infra, where it is explained by با هیچ تریاقی زهری که هیچ تریاقی با, and the following bait of the Shâhnâma quoted:

همانگاه زهر هلاهل بخورد ز شیرین روانش بر آورد گرد

^۸ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read in the beginning شمارا چه گویم. Instead of چو *A*, *E*, *N*, and *B* have که. *B* besides substitutes کار این for آن کار.

^۹ *E* and *N* نگوئید. *T* بگوئید (?). Instead of پَرده (melody, strain) *A*, *E*, *N*, and *T* read the more prosaic گونه. *B* reads in the second hemistich بدین راه هوشم.

در آشنائی نرانی ^۱ می	تو باما ببیگانه مانی می
گل مهربانی زمانی ببوی ^۲	مکن ^۳ ای برادر دل ما بجوی
زهر سو بازی چمیم و چریم ^۴	بیا تا بهم سوی صحرا رویم
نکوتر صورتگر چین شده ^۵	ببینی در و دشت رنگین شده
زهر سو بهر مرغزاری یله ^۶	۱۴۰۰ ببینی جهانی خرامان گله
بنخچیر بر ما ^۷ چه افسون بود	ببینی که نخچیر گره چون بود
پس آهنگ بر خوردن آن کنیم ^۸	بگیریم نخچیر و بریان کنیم
تو باشی بدان همسر و یارمان	همه روز ^۹ بازی بود کارمان

^۱ So best in *T*. *M* and *W* خوانی; *B* without a rhyme نجوئی.

^۲ So *B*, *E*, and *T*; the other copies یکی.

^۳ *M* and *W* ماریا ببوی.

^۴ So in *B* (comp. the verses ۱۳۵۳ and ۱۳۵۴ above). Instead of صحرا in the first hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دشتی. *E* has besides شویم instead of رویم. *M* and *W* دشتت بریم. For چمیم in the second hemistich *M* and *W* substitute جهیم (see note ۷ to v. ۱۳۵۴ on p. ۱۳۱). In *A*, *E*, *N*, and *T* the second hemistich runs thus: زمانی بهر سوی (کوی *E*) بازی کنیم.

^۵ So in all copies (except *M* and *W*, which read شده چین شده) as elliptical expression for 'finer than China's painter could make it' (نکوتر صورت) (وادی *Arab.*); دره=در in the first hemistich; (صورتگر چین *Ganjnâma*, f. ۷۳^b, l. ۸, explains it rather incorrectly by کوه. In *T* this bait is placed, less appropriately, between verses ۱۴۰۱ and ۱۴۰۲.

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has instead of خرامان a queer خرخر.

^۷ *A*, *E*, and *N* مارا; *T* زلفچیر بر ما صد افسون بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So correctly in *A*, *E*, *N*, and *T*. The reading of *B* و خوان پس آهنگ زی خوان و خوردن کنیم has no rhyme. In *M* and *W* this bait runs thus:

ببینی که نخچیر چون بی کنیم پس آهنگ زی خوردن وی کنیم

^۹ *T* روزا, and in the second hemistich همسر و همرا. In *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* یارما and کارما.

۱۳۸۵ زبیش پدر چون برون آمدند ببین تا زنو داستان چون زدند
 چه^۱ نیرنگ و افسونگری ساختند چه رای و چه تدبیر پرداختند^۲
 فریفتن برادران یوسف علیه السلام را^۳
 بخواندند مر یوسف خوبرا که شمع روان بود یعقوب را
 چو با باب وی^۴ هیچ نشکفتند مر اورا بگفتار بفریفتند
 بگفتند گای^۵ راحت جان ما بتو تازه همواره ایمان ما
 ۱۳۹۰ دل ما فمه سوی کام تو است زیانهای ما پر زنام تو است^۶
 زدل هر یکی مهرجوی تو ایم مدام آرزومند روی تو ایم
 تو پیرامن ما نگر دی زُن نگوئی کم و بیش باما سخن^۷
 دلت نیست باما زُن مهربان نجوئی همی مهر ما بکرمان^۸
 که در پیش ما یار و یاور نه^۹ تو گوئی که باما برادر نه
 ۱۳۹۵ مگر ما نه پیوستگان تو ایم نه همزاد و هم‌رستگان تو ایم^{۱۰}

سراسر گرفتند نامید *M* and *W*; از پیش for در پیش evident clerical error of
 (ازوی) *W* روی. The same uncommon contraction of نامید into نا امید appears
 in the first hemistich of these two copies.

^۱ *B* and *E* چو; *W* بنیرنگ افسونگری.

^۲ So *M* and *W*. *B* چه تدبیر و رای بد انداختند; *A*, *E*, and *N* چه رای و چه راهی بر انداختند *T*; بد انداختند.

^۳ So *M*, *W*, *B*, and *N*. *T* رای فریفتن برادران یوسف را بجهت بردن بصحرا. In *A* and *E* a mere interval.

^۴ *B* خود. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *T* and *E* ای; *A* and *N* یا. ^۶ This verse again in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۸ This verse in *B* and *T* only (*T* reads in the first hemistich بر ما زتن and in the second نجویید).

^۹ So *M* and *W*; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) read instead مارا *E* has besides in the second hemistich کم و بیش باما تو یار و یار نه باما.

^{۱۰} Verses 1395 and 1396 again in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *B* reads in the first hemistich (؟) مگر ما زیوستگان همیم (with a corresponding همیم in the second hemistich). *W* (؟) زمانی به پیوستگان تو ایم.

رفتن فرزندان روز دیگر پیش پدر^۱

دگر روز شبگیر پیش پدر	سراسر بخدمت نهادند سر
ز یوسف سخن برگرفتند باز	بگفتند هر يك زمانی دراز
۱۴۱۵ که باما ببايد فرستادنش	يك امروز یوسف باما دادنش ^۲
ببیند در و دشت و خرم شود	همه روز باما بازی رود
چو ایشان بنو این سخن ساختند	زهرگونه گفتن در انداختند
همایون پسر یوسف نیکخواه	شنیدم که حاضر ^۳ بُد آنجایگاه
بآن آرزو نیز بر پای خاست	بخواهش ز یعقوب فرخنده ^۴ خواست
۱۴۲۰ چنین گفت کای شمع پیغمبران	چه باشد گر امروز با همسران ^۵
شوم شادمانی و بازی کنم ^۶	گل شادی از باغ دولت چنم
ز یوسف چو بشنید باب این سخن	درخت مرادش ^۷ بر آمد زبن

در خواست کردن والتماس نمودن *B*. So in the shortest form in *M* and *W*. *B* در خواست کردن برادران یوسف را علیه السلام و نیز در *N*. برادران یوسف را تمنا کردن اسباط بار دویم بجهت *T*. خواستن یوسف عم که بآنها بسیر صحرا رود. بردن یوسف و رضا نشدن یعقوب و خواهش نمودن یوسف علیه السلام از پدر. In *E* there is a mere interval, in *A* no interruption at all.

^۲ *T* رفتند; instead of سراسر in the second hemistich *B* reads سرانجام.

^۳ In *A*, *E*, and *N* the two hemistichs are transposed. *M* and *W* read بازی instead of ببايد in the first hemistich; *M* has دیگر instead of یوسف in the second.

^۴ *M* and *W* read رود at the end of the second hemistich *A*, *E*, and *N* read بود. *T* همه روزمان یار و همدم شود.

^۵ *M* and *W* بازی, and in the second hemistich آراستند زهرگونه گفتن.

^۶ *B*, *M*, *W*, and *N* seem to read بسیر. *M* and *W* نیکراه instead of نیکخواه.

^۷ *T* خفته.

^۸ *T*, *A*, and *E* فرزانه.

^۹ *T* همراهان.

^{۱۰} *B*, *M*, *W*, and *E* شوم شادمانان و بازی کنیم. *E* گل دولت *T*. از باغ دولت بازی. In the second hemistich *M* and *W* read گل شادی چنم.

^{۱۱} *M* and *W* نشاطش.

بدین داد ^۱ هر ده ترا یاوریم	شبانگه ترا شاد باز ^۲ آوریم
سختیهای ایشان بدل در شگفت ^۳	1405 دل یوسف از کودکی در گرفت
مرا و نیز همزاد و همگوهان	بدیشان ^۴ چنین گفت کای مهتران
که ما چون تنیم او بتن در سرست ^۵	بدین آرزوان ^۶ پدر داورست
من این باب را میشناسم کلید ^۷	بفرمان او من توانم جمید
بگوئید ای پاک دل راستان	بیائید با او ^۸ همین داستان
شوم من بدین آرزو یارتان	1410 گر او نشنود ^۹ هیچ گفتارتان
بدست شما زود بهارم	بخواهش ^{۱۰} بخوام ^{۱۱} که بگذارم
اگرشان غمی بود بیغم شدند ^{۱۲}	زگفتار او پاک ختم شدند

^۱ باز شاد *M* and *W*.

^۲ راء. In *B* the hemistich runs thus: بیارت یریم و بنار آوریم.

^۳ So best in *T*: here = 'to take fire.' *M* and *W* have in the second hemistich again در گرفت (there = 'to take effect'). The other copies have as rhyme-words بر فریفت (as it seems, in a hitherto unknown passive sense) and در شکفت (perhaps misspelt for بر فرفت and در شگفت). After this verse appears in *M*, *W*, and *N* an unnecessary new heading, viz. جواب دادن (so *N*). سخن گفتن یوسف با برادران (so *M* and *W*) or یوسف علیه السلام برادرانرا (so *A*).

^۴ *M* and *W* ولیکن; instead of مهتران *T* has مهربان (which seems a mere clerical error, as a plural is absolutely needed here).

^۵ بدن آرزومان *T*. بدن سرورست *E*. بتن برترست *T*.

^۶ This verse in *M* and *W* only.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies باید که با وی. *M* and *W* read in the second hemistich بگوئید پیش پدر باستان.

^۸ The affirmative بشنود in *T* seems a clerical error again; in the second hemistich *M* and *W* substitute داری for آرزو.

^۹ So correct in *M* and *A*, instead of the negative form نخواهم in some of the other copies; *B* بخوامد (?); *T* بخواید خواهش. *E* substitutes نیز for زود in the second hemistich.

^{۱۰} This verse is wanting in *M* and *W*.

نورزد مرا دل بجز ^۲ مهر اوی	نبیند مرا چشم ^۱ جز چهر اوی
دگر آنکه همتای او اندکست	یکی از پی آنکه او کودکست
ز بی مادری در دلش آذرت	سه دیگر ^۳ که تنها وی مادرست
چو مادر ندارد شکسته دل است	اگر چه همه کام او حاصل است ^۴
که فرجام این کار نیک آیدم	کنون از شما آن بسی ^۵ بایدم
بزنهار یزدان و سوگند چند ^۶	پذیردش از من بپیمان و پند
نداریدش اورا پیاده براه	که دارد هر ده مر اورا نگاه ^۷
نه باریست سنگین نه چیزی درشت ^۸	بنوبت کشیدش یکایک بهشت
نباید که یابد دلش رنج و تاب ^۹	چو تشنه شود پیشش ^{۱۰} آید آب
مدارید ازو خوردنی هیچ باز	سو ^{۱۱} خوردنی چون گرایدش آرز ^{۱۲}
مبادا که تنها فرو ماند اوی	مگردید ^{۱۳} غائب ازو هیچ روی

^۱ *M* and *W* دیده. *B* چهر. In *A*, *E*, and *N* the first hemistich is thus worded: نرزد مرا چهر جز چهر اوی.

^۲ *M* and *W* سیند جز. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: نورزد دلم. نیزد مرا سکه جز مهر اوی; in *E* مهر جز مهر اوی.

^۳ So *M* and *W*. *B* and *T* دگر آن. In *A*, *E*, and *N* this verse and the two following ones (vv. 1448-1450) are entirely wanting. In *B* also verses 1449 and 1450 are wanting.

^۴ اگر چند فرزند با حاصل است *T*.

^۵ *M* and *W* من همی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *A*, *E*, and *N* چو دیدار اورا و مارا نگاه; *M* and *W* (؟) که دارد همه برادر نگاه; *N* اورا instead of از بن.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۹ *T* پیش. Verses 1454 and 1455 only in *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* they are placed after v. 1457).

^{۱۰} *T* نباید که او آیدش رنج و تاب. In *B* تنش instead of دلش.

^{۱۱} *B* بگرد باز. *M* and *W* گراید باز, and in the second hemistich مدارید بوی instead of سو^{۱۲} خوردنی. *T* has in the beginning بوی instead of سو^{۱۳} خوردنی.

^{۱۲} *T* نگردید, and in the second hemistich نباید instead of مبادا. This verse in *M*, *W*, and *T* only.

خداوند هفت آسمان وزمین	که ^۱ تَسْپَرْد بایم بجان آفرین
که چون من بپایدش بکروز ^۲ مُرد	یکمتر ^۳ یکی بندد ^۴ او سَپَرْد
که بر وی قضا کرده بُد کار پیش ^۵	نه کم گفت یوسف حدیث و نه بیش
گرفتش بهشت ^۶ اندرون با شتاب	پذیرفت روبیل اورا زیاب
گذشتند و گفتار بگذاشتند	۱488 یکایک ره دشت بر داشتند
جهان شمع یعقوب را باز گشت	بدان ساعت اندر ^۷ که دادند پشت
دلش پاک از دیده بیرون چکید	روانش تو گفתי زتن بر دمید ^۸
همی کرد بر چهر یوسف نگاه	بصحب ^۹ همی رفت یک لخت راه
بر افراز تل بر شد آن هوشمند	یکی تل بُد از گوشه ^{۱۰} ره بلند
همی دید تا نیم فرسنگ راه ^{۱۱}	۱490 بیوسف همی کرد زان تل نگاه
که داند که اورا چه آند ^{۱۲} رسید	چو ^{۱۳} از چشم یعقوب شد ناپدید
سراسیمه از بخت شوریده رای	زمانی بدان ^{۱۴} تل همی بُد بیای

^۱ *T*, *M* and *W* read بایم instead of جانم. *چو* *T*. ^۲ *M* and *W* بیکمتر.

^۳ So best in *T*; the other copies read بپاید (*M* and *W* ویرا) *M* and *W* بپاید. *یکی روز*.

^۴ *T*, *M*, and *W* خویش.

^۵ So correctly *M* and *W*, see vv. 1500 and 1502 below; the other copies read بهیش. After this bait there appears in *M* and *W* the following heading: رفتن: اسباط از پیش پدر و بردن یوسف را علیه السلام. In all the other copies the story goes on without interruption.

^۶ *M* and *W* آنگه. Instead of باز in the second hemistich, *T*, *M*, *W*, and *E* read بار (burden, trouble).

^۷ *W* بر پرید. This verse in *M* and *W* only.

^۸ *M* and *W* بر عقب شان and in the second hemistich در instead of بر.

^۹ *M* and *W* تلی بود بر گوشه^{۱۰} ره, and in the second hemistich تل شد بر افراز آن. *آن هوشمند*.

^{۱۰} This verse is wanting in *M* and *W*.

^{۱۱} *M* and *W* پس, and in the second hemistich که داند چه اندوه اورا رسید.

^{۱۲} *M* and *W* بر آن. *E* همانجا; in *E* there are besides the two hemistichs transposed.

روانرا همیدار زانديشه پاک	مباش از پي او تو اندوهناک
بنزدیک یعقوب قترخ نهاد ^۱	ازین در چو کردند ^۲ بسیار یاد
که باشند یکتادل و مهربان	۱۴۷۰ بسوگندها بسته شد عهدشان ^۳
بیاورد پس جامه پاکتر	شنیدم که یعقوب قترخ سیر
بشانه زد آن موی دلمند را	بپوشید ^۴ آن جامه فرزند را
همان کوزهارا ^۵ پر از آب کرد	بسی خوردنیها بیاورد مرد
بهر یک مر آن مایه داد و دین ^۶	سپردش باولاد و کرد آفرین
که او بود مهتر سرائیل را	۱۴۷۵ پس آنگاه بر خواند رویل ^۷ را
بدست اندرش دست یوسف نهاد	باتمید رویل بر باد داد ^۸
امید من و یادگار منست	چنین گفت کین زینهار منست ^۹
زهر بد مرا و را نگهدار باش	سپردم بدست تو بیدار باش
دل مهربان در تنش گفت آه	چو یوسف چنان ^{۱۰} دید بر جایگاه
چه تیمار باید ^{۱۱} کشیدن مرا	۱۴۸۰ چه پتیاره خواهد رسیدن مرا

^۱ بسیار کردند *T*; گردید *A*.

^۲ نژاد *E*.

^۳ *M* and *W* شان روان. In both copies there is added here another bait, which is quite faultless, but rather an unnecessary repetition of what has been said in v. 1461 already:

شودشان دل و هوش با داد جفت بجای آورند آنچه یعقوب گفت

^۴ بپوشاند *E*.

^۵ کوزهای *B*; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B*, *T*, *A*, *E*, and *N*, and if we refer *آن مایه* داد و دین, as seems most befitting, to Jacob, and not to Joseph, we have *مر* here as emphatic particle before the subject of the sentence, see note ۱ on p. ۸۷. Instead of *مایه* *E* reads *پایه* (comp. note 8 on p. ۸۰); *M* and *W* بدان پاکریان با داد و دین.

^۷ On the form رویل see note 10 on p. ۷۵. Instead of *بر خواند* *B* reads آنگه برش خواند.

^۸ *M* and *W* باتمید نیکی و فریاد داد.

^۹ *W* چنین گفت زینهار یار منست.

^{۱۰} *T* چنین, and in the second hemistich *بر* instead of *در*.

^{۱۱} In *T* again خواهد. On پتیاره in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۷.

قصه یوسف که برادران در محرابی برده
با وی چه کردند^۱

کنون قصه یوسف مهربان	بیا بشو ای مؤمن پاکبان ^۲
ببین تا روانی چه تیمار دید ^۳	چه جور و جفا و چه آزار دید
1500 ببردند ویرا زمانی بنار	بگفتارهای خوش و دلنواز
چنین تا ز یعقوب شد ناپدید	جهان پرده شرم ^۴ ایشان درید
زیشتش فگندند بر روی خالک	زیانها بوی بر کشیدند ^۵ پاک
بیکبارگی خیره کردند روی	ورا دزد خواندند و ناراستگوی
بدو هر یکی گفت کای بدنشان	چه نیک اختری دیدی ^۶ از آسمان
1506 که بر پشت ما باشدت جایگاه	زمانی پیاده نهویی براه
بکن دیده و همچو ما گام زن	کت آن کام دل رفت و آن یار تن ^۷
چو آن دید یوسف دلش چالک شد	امیدش ز جان و روان ^۸ پاک شد

the same surprise of Joseph at his father's action is expressed on f. 65^b, ll. 10 and 11:

چو یوسف از پدر این حرف بشنید برو بشگفت و در دل غنچه گردید
که بایستی بخلاقم سپردن ز مخلوقی چه آید وای بر من

In Jâmi's epopee Jacob's assent is obtained by the mere boasting of the brothers that *ten* men would be a sufficient match for *one* wolf. In both poems the story of Joseph and his brethren is interrupted by a long preamble about Zalikhá.

^۱ So in *N*; a similar heading in *T*: ابتدای داستان یوسف با برادران و قصد کشتن او کردن و مانع شدن یهودا از قتل آن. In *A* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۲ *M* and *W* بگوش دلت یکزمان.

^۳ *M* and *W* خورده، and in the second hemistich چه کرد.

^۴ *N* چشم.

^۵ *M* and *W* بر گشادند.

^۶ *B* دید; *T* زاسمان; *M* and *W* داری.

^۷ So *T*. *M* and *W* have the same except ناز تن (which is found in all the other copies too). *B* and *E* read in the first hemistich همچو دیده; *A* and *N* بکن دیده; all four have in the second hemistich که آن نگردیده; همچو.

^۸ *M* and *W* وجهان. *N* has in both hemistichs گشت شد.

دش بی شکیب و تنش با گداز	پس آمد غردوان ^۱ بُبُنگاه باز
که آید شبانگاه خورشید و ماه	بامید بنشست دیده ^۲ بر راه
که روز من امروز باشد دراز	۱۴۹۵ همی گفت یعقوب بادل برآز
ازین راستر چیز با دل نگفت ^۳	جهاندار یعقوب با داد جفت
درازش گوئی چهل سال بود ^۴	که آن روز او سخت بدفال بود ^۴

^۱ *M* and *W* read *پس آنگاه آمد*. Instead of *شکیب* *A* and *N* read *ناشکیب*.

^۲ *M*, *W*, and *T* *دیده*.

^۳ This verse, which forms a useful syntactical link between vv. ۱۴۹۵ and ۱۴۹۷, is only found in *M* and *W*.

^۴ So in *N*, confirmed in some way by the reading of *M* and *W*: *سخت* که آن *سخت* بود. *T* has *بحال* instead of *بدفال*. *B* and *A* *بیمار*, which gives no rhyme; *E* an unintelligible *اممال*. In the second hemistich *M* and *W* read *که آنرا درازی چهل سال بود*. Firdausi's psychological masterstroke (in the preceding chapters) in making the brothers enlist Joseph's own sympathy and childish delight on their side, and thus secure the success of their trick by the intercession of the very victim of that trick, is imitated (but in a much feebler way and with rather inflated language) by Nâzım, *India Off.* ۱۸۴, f. 63^b, ll. ۹-۱۳ (the brothers' action):

بافسون خانی (خوانی) و جادو زبانی	طلب کردند یوسف را نهانی
که بخود شد ز تأثیرش چو مستان	برو خواندند چندان مکر و دستان
حریص آهنگ همراهِش دیدند	چو استقبال آگاهیش دیدند
سوی بزم پدر احرام بستند	چَرس بر محمل ابرام بستند
تضرع بار کردند ابر گفتار	بعرض مدعای خود دگر بار

and f. 64^a, ll. ۲-۴ and ۷-۹ (Joseph's intercession):

چنین رخ بر زمین پیش پدر سود	چو مژگان تر زیان شد گریه آلود
چو دُر بر چهره ام قفلِ ملاست	که دل در خانه ام پژمرده حالست
شوم روزی بصحرا بال افشان آتخ	اجازت ده که همپرداز اخوان
که از دامان مادر طفل محزون	همان بیتم زسیر دشت و هامون
جهان سوز آتشی بود آب گردید	بدر چون موج لُحاح پسر دید
که بچند سر ز استرضای محبوب ^۱	بفرمان محبت دید ناخوب

In Nâzım 'it is also Reuben to whose particular care Joseph is entrusted, and

شمارا نه شرم است و نه ^۱ زینهار	زشتی بجانم رسیدست کار
که افتادتان ^۲ این عداوت میان	۱۵۲۰ چه دیدید ازین بیکس ناتوان ^۳
دل پاکتانرا بیازرده ام ^۴	چه زشتی بجای شما کرده ام
همه شرم و آرم خود هشته اید ^۵	که بر من چنین کینه در گشته اید
مرا بی گناهی بخواهید گشت	خردتان تباهست و دلها ^۶ درشت
شده آرزومند یکقطره آب	رسیده بلب جانم از درد و تاب ^۷
پس آنگه بخنجر جوابم دهید ^۸	۱۵۲۵ بیزدان که یکقطره آیم دهید
بیکره گسست از روان راحت ^۹	نماندست از تشنگی طاقتم
نوگفتی مگر ^{۱۰} داشت کین کهن	چو روبیل بشنید ازو این سخن
زدش يك طبانچه برخسار و چشم ^{۱۱}	سبك دست برد داشت از کین و خشم

^۱ *B* ونی. After this bait *M* and *W* insert another one, which is rather suspicious by the mixture of singular and plural in the same hemistich :

چه بودت که چونین سیه دل شدید بخون خوردن من برون آمدید

چه (چو) دیدی (*T*) ; *B*, *T*, and *E* بیکس و بیزبان^۲ ; *A* and *N* .
 .زمن بیکس و مهربان (ای مهربان *B* better)

^۳ این. *B* has آن instead of *T*. افتادمان *T*.

دل پاکتان من کی *M* ; کی آزرده ام *A* and *E* ; نیازرده ام *T* ;
 .دل پاکتان کی من آزرده ام *W* ; آزرده ام

^۴ So *T*, with the combination of the two synonyms as in the following verse of the *Shāhnāma* :

برادر که اورا زمن شرم نیست مرا سوی او راه آرم نیست

see *Ganjnāma*, f. ۱۲^b, ll. 4 and 3 ab infra. *B*, *A*, and *N* read همه شرم تان پاک بنوشته (پیوسته) *E* has the same wording, except همه جامه شرم برکنده اید. *M* and *W* بنوشته instead of بگسسته.

^۵ *W* دلتان.

^۶ *M* and *W* رسیدست جان بر لب از رنج و تاب, and in the beginning of the second hemistich شدست.

^۷ *M* and *W* پس آنگه بخنجر مرا سر برید. On the emphatic که in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۸.

^۸ This verse is found in *M*, *W*, and *T* only. ^{۱۰} *M* and *W* ازو.

^{۱۱} So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute بگشاد for برداشت. *T*:

سبك دست بگشاد در خشم و کین ز دش يك طبانچه بروی حسین

سید شد برو' روی تابنده روز
جهان شد برو تیره آشوفته
۱۵۱۰ بدل گفت کامد زمانم فراز^۱
دل گرم او در زمان سرد شد
دم اندر کشید و همی رفت تیز
بعمداً همی تاختندش براه
نه درمان عذر و نه سامان جنگ
۱۵۱۵ بُد^۲ رفته تا نیم راه گله
در آندم برو' تشنگی کار کرد

تفرع نمودن یوسف با برادران^۳
بنزدیک روبیل مسکین^۴ دوید
بدو گفت جانم سوې لب رسید
نه پایم درستست و نه دل بجای
فتاده دل و آبله^۵ گشته پای

^۱ *T* بر آن. *M* and *W* برو هور.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *T* زمانم فراز. *M* and *W* (where this bait is placed after v. ۱۵۱۱) read in the second hemistich پهن کردن دراز.

^۴ *B* and *E* کشیده همی.

^۵ *M* and *W* حذر. *B* substitutes for the second جای (as below in v. ۱۵۱۴ for the first) پای and *E* راهی (راهِ or رَای).

^۶ So *T* in agreement with v. ۱۵۱۲. *B* نه پای گریز و نه جای درنگ; *A* and *N* نه جای گریز و نه پای درنگ. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *T* بشد.

^۸ So *T*, *M*, and *W*; the other copies همی. Instead of بُد آبله (which is in agreement with the wording of v. ۱۵۱۸) *T*, *B*, and *N* read پُر آبله.

^۹ *T*, *A*, and *N* بدو; *M* and *W* here یکایک instead of در آندم.

^{۱۰} So in *B*; *N*, where the heading is correctly placed after v. ۱۵۱۶, reads: زاری رفتن یوسف پیش روبیل و شفاعت کردن. *M* and *W* کردن یوسف علیه السلام نزد روبیل. In *B*, *M*, and *W* the heading is inappropriately put after v. ۱۵۱۷, thus disturbing Joseph's words. In the other copies the text runs on without interruption.

^{۱۱} *M* and *W* مهتر.

^{۱۲} *M* and *W* کفیدست دل آبله.

نه سوگند دادی ^۱ بیزدان پاک	بآب و باتش بباد و بخاک
که داری بدین کودک خردگوش	بجان و دل و دیده و رای و هوش
پیاده نرانی براه اندرش	نگردی تو خود بکرمان از برش
نداری ورا تشنه و گرسنه ^{۱۵۴۵}	زغم پاک داریش چون آئنه
کزین شرطها نگذری سر بسر	فزون زین بجای آوری در بدر
کنون این چه دیوست کت در فتاد	دل پاکت از رای و دین بر فتاد
بهم بر زدی پند و پیمان ^۲ باب	برون بُرد ^۳ سر ز راه مواب
پیاده همی تازیم همچو سگ	بتن در فسرده همه خون و رگ ^۴
لب از تشنگی خشک چون سنگ و خاک ^{۱۵۵۰}	شکم گرسنه دل پُر از ترس و باک ^۵
مکن ^۶ ای برادر زیزدان بترس	زیاداش دادار گیهان ^۷ بترس
بخون من بیگنه دل مبنده	که این نیست نزد خدا ارجمند ^۸
مرا گر کنی بی گناهی ملام ^۹	چه پوزش بری نزد یزدان پاک
چه گوئی چرا ریختم خون او	بخونم بهانه چه داری بگو ^{۱۰}
پدر را چه گوئی بپیش خدای ^{۱۱}	چو دعوی کند با تو آن نیکرای

^۱ So corrected from دادت in the MSS., in agreement with خوردی in the verse of the other copies. ^۲ B, M, and W سوگند.

^۳ This verse is wanting in M and W; T reads تازیم for داریم in the first hemistich, and مرا for همه in the second.

^۴ M and W: شکم گرسنه دل زغم بیقرار.

^۵ A and N یکی. B: زیاداش و از جور دوران M; زیاداشتش همچو گیهان^۶.

^۷ So best in T. B (دلپسند) پسند; the other copies نزد (پیش M and W) خرد دلپسند.

^۸ M and W have as rhyme-words تباہ in the first, and اله in the second hemistich, besides again پیش instead of نزد.

^۹ So in M, W, and T (but in the latter نجوئی in the beginning of the second hemistich instead of بخونم). B has the same, but ریختی instead of ریختم (in which case we should expect خون instead of او); in the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} T بجای آری and نیکرای instead of پاکرای. M, W, E, and N read بر تو نیکرای (as an ironical address to Reuben); M and W have besides ریختن instead of با تو.

که از زخم آن مرد بیدادگر
 ۱۵۳۰ چنین گفت کای بدرگه^۱ تیره روز
 ز بهر چه از ما^۲ همسخوای آب
 کت از آل یعقوب بگزیده اند
 ترا ما هم اکنون ببریم سر
 بمیمیم تا این^۳ مه و آفتاب
 ۱۵۳۵ چگونه رهاوندت از دست ما
 ز روبیل چون یوسف^۴ آن زخم خورد
 چنین گفت روبیل بیراه^۵ را
 پدر با تو پیمان بدینسان^۶ نهاد
 فراموش کردی تو پند پدر
 ۱۵۴۰ شکستی همه عهد و پیمان اوی
 نه او با تو زاغاز پیمان گرفت
 دو چشمش برون خواست چستن^۷ ز سر
 بگفتار و کردار نادلفروز
 برو آب خواه از مه و آفتاب
 بهیشت زمین^۸ هر دو بوسیده اند
 بسوزیم بر تو روان پدر
 که کردند سجده ترا گاه خواب
 چه سان میشوی^۹ بر جهان پادشا
 شنید آن سخنهای بیروی و سرد
 که ای غره^{۱۰} مر دیو بدخواه را
 زیانش بدینسان ترا پند داد
 بچندانکه غائب شد از چشم سر^{۱۱}
 بمردی سر از عهد و فرمان اوی
 نه او کردت اندر رهای شگفت

^۱ A, E, and N افتد.

^۲ کودک N.

^۳ از من A, E, and N.

^۴ M and W زمین پیش تو.

^۵ آن T.

^۶ چگونه شوی M and W.

^۷ Or according to M and W یوسف چون. In the second hemistich T reads: سخنها که بیروی شمرد.

^۸ T has بدخواه instead of بیراه, and گمراه instead of بدخواه. Ganjnama, f. 116b, ll. 4 and 5. فریفته شدن و مغرور گشتن

^۹ M and W read نخستین instead of بدینسان in both hemistichs; E has in the first hemistich, and N in the second, بدانسان.

^{۱۰} Verses 1539-1547 only in M and W; the other copies substitute one single bait for these nine, viz.:

نه سوگند خوردی و پیمان گرفت گوا بر تن خویش یزدان گرفت

We have admitted the above into the text, as they are found in Schlechta-Wsehrd's copy too (see his translation, p. 49), and very well represent, by the repeated and somewhat exaggerated accusations against Reuben, Joseph's frame of mind at that moment.

کش از سنگ و فولاد اورا دلست ^۱	تو گفתי سرشتش نه زاب و گیلست
کز آن بانگ کز گشت گوش زمین ^۲	یکی بانگ زد بر برادر بکین
برو بر جفا ^۳ کرد زاندازه بیش	براندش بخواری ز نزدیک خویش
دل آزاده نزدیک شمعون دويد	ازو یوسف آمید یکسر برید
سرشکش چو خون چهره چون سَنَدُروس ^۴	۱۵۷۰ در افتاد در دست و پایش بیوس
بفریاد من رس دمی زینهار	بدو گفت کای شاخ فرهنگبار ^۵
فرمانده بی یار و بی یاورم ^۶	نه بیگانه ام با تو همگوهرم
نهنگ بلا تا مرا ^۷ یافتست	زمن بخت من چهره بر تافتست
بدان آتش اندر دلم را بسوخت	زمانه یکی آتشی بر فروخت ^۸

^۱ So simplest in *T*; the other copies read:

تو گفתי سرشتی نه آبست و گل
کش از سنگ و فولاد (پولاد *M* and *W*) دادست (کردند *M* and *W*) دل

In *B* the bait is quite corrupted.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ چنان *E*.

^۴ سَنَدُروس (بدال مضموم) = سَنَدُور (بدال مفتوح) سَنَدُروس
آن صمغی است زرد رنگ که از آن روغن کمان بپزند و آن شبیه
(a yellow-coloured resin, somewhat like amber). The bait of the
Shâhnâma, usually quoted for the meaning of this word (see Vullers, Lexicon, ii.
p. 330^a), appears here in two versions, viz.:

مشو ایمن اندر سرای فسوس که گه سندر است و گهی آبنوس
(as example of سَنَدُور), and

مچو ایمنی زین سرای فسوس که گه سندروسست و گه آبنوس
در افتاد بر پشت پایش (سَنَدُروس). *E* reads in the first hemistich
بیوس.

^۵ *B* alone substitutes یار فرخنده for فرهنگبار. In the second hemistich *M* and
W read یکی دمی.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *B* only; *B* reads at the end of the second hemistich
بی داد و بی داورم.

^۷ So *B* and probably *T* (where تا مران seems a mere misprint for مرا);
M and *W* مرامرا; the other copies مراه.

^۸ *M* and *W* آتشی غم فروخت. *N* substitutes in the second hemistich
ایدر اندر.

مر این فرش بیداد را در نورد ^۱	مکن ای برادر ازین بازگرد
زدرگاه نیک اختری رانده ام	بخشای بر من که در مانده ام
ندارم سوئی نیکبختی دلیل	غریبم اسیرم نژند ^۲ و ذلیل
هلاکم بدین نیت آورده ^۳	وگر دل بمرگم یقین کرده ^۴
که از تشنگی رفت خواهد نفس ^۵	۱560 بیک شربت آبم بفریاد رس
پس آنگد کنی جانم از تن تهی ^۶	اگر شربت آب سردم دهی
که از کشتن من نبینی عذاب	بدان آب چندان بیای نواب
چو سیل بهاری زدیده برون	همی گفت این و همی ریخت خون ^۷
بروبیل را آن سخن سرور ^۸	نگشت از بن پند او کارگر
که نتوان گرفتن شمارش بیاد ^۹	1565 نداد آب و چندانش دشتام داد

^۱ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* اسیر و نژند. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* آورده اید and in the second hemistich اید کرده.

^۴ So all copies (only در تشنگی instead of تشنگی in *T*) except *M* and *W*, which read تشنگی گشت خشکم نفس.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ بر آن *N*.

^۷ *M*, *W*, and *B* نیایی. ^۸ *M* and *W* همی راند خون.

^۹ This verse, which is quite indispensable to connect v. 1563 with v. 1565, as without it the change of subject from Yûsuf to Reuben is not indicated at all, only appears in *M* and *W* (پند بن has been corrected from پند, which might be retained, if we adopt the reading of *W* in the second hemistich: بروبیل را آن (read بارور) being in that case = بن, see below, note 7 on p. ۱۵۳). The use of the preposition ب with a following را, as here, has as yet been found only in Jewish Persian texts, for instance, بتسبیح گفتن را in the headings of Psalms 14 and 21 in Benjamin of Bukhârâ's translation of the Psalms, Vienna, 1883 (by the way, the Jews now living in Bukhârâ had their original abode in Tûs, the modern Mashhad, the native town of Firdausî himself, from whence they migrated to Transoxania), and درم بزنیملی را نهادند, see Zotenberg in *Merx' Archiv* i. p. 386 ult. (the latter example kindly communicated to me by Prof. Nöldeke), but as, even in the *Shâhnâma*, combinations like از پی - را, از بهر - را, etc., now and then appear (comp. also the common ازپرا 'therefore'), the possibility of such an expression as this in a Firdausian poem can scarcely be doubted.

^{۱۰} This verse is in *M* and *W* less appropriately placed after v. 1568.

زما خنجر و کارد یابی و بس	بدین هر دو ^۱ باشیم فریادرس
براندش بخواری و زاری زبیش	دلش را بتمیغ جفا کرد ریش
۱۵۹۰ ازو نیز بمرید یوسف امید ^۲	کزو هم سیه دید روز سفید
فرماند بیچاره و سرزده	شده کام ازو پاک و دام ^۳ آمده
چکان بر رخ زردش ^۴ از دیده خون	چو یاقوت بر لوح دینارگون
وز اندیش ^۵ جان و از رنج و درد	بنزدیک لای شد ولابه ^۶ کرد
نهادش ^۷ دو رخ پیش وی بر زمین	بخواندش برو صد هزار آفرین
۱۵۹۵ بدو گفت کای مایه ^۸ مردمی ^۹	ببخشای بر من غریب و غمی
گسسته زمن کام ^{۱۰} و آرام و هال	سیه گشته روز و تبه گشته فال

two copies insert after this verse a new bait, which is quite unnecessary as it simply repeats the same idea :

تو از ما نه آب و نه نان هم نخواه برو تا دهندت همی مهر و ماه

^۱ بدین هر دو باشند *M* and *W*; بدین چیز *T*.

^۲ *B* reads in the second hemistich بود instead of برید *T*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ بر رخ خویش *T*; برگل سرخش *W*; برگل زردش *M*. ازو نام پاک *T*.

^۴ ازین لابه و ناله زار تو, see *Ganjnâma*, f. ۱۴۲^b, where among others the following two baits of the *Shâhnâma* are quoted :

بکوشم کنون از یی کار تو ازین لابه و ناله زار تو

همی ریخت با لابه از دیده خون همخواست آمرزش از رهنمون

and گشادش بوی *M* and *W* read. نهاده *A*, *E*, and *N*. In the second hemistich *M* and *W* read *بر در آفرین*.

^۵ So in all copies except *W*, which has نام^{۱۰} مردمی (comp. further below in v. ۱۶۱۰, where this designation is properly bestowed upon Judah), and *T*, where this hemistich runs thus: بدو گفت کز مهر و از مردمی. In the second hemistich *T* substitutes این for من, probably because من is not connected by an *Idâfah* with غریب, as in the case of من بیگنه above in v. ۱۵۵۲; but as both these treatments of من are permissible (comp. Blochmann's Contributions, p. 51, l. 26), and as moreover in v. ۱۵۹۹ below, all copies read بمن خسته, there can be no objection to the reading adopted.

^۶ *T* هوش; حال again corrected from هال.

۱۵۷۵ فرومانده ام بیکس و بی پناه
 گرفتار گشتم^۱ بفرمان دبو
 همی بینی^۲ آئین روبیل پاک
 بمن بر چنین سخت کردست دل
 بزخم سیه کرده رخسار و چشم
 ۱۵۸۰ مرا جامه مرگ برده همی
 تو خود^۳ گیر دستم بیک شربت آب
 چو شمعون سخنیهای یوسف شنید
 برخ بر طباچه^۴ زدن چار و پنج
 بدو گفت کای ناکس و شوم و درد
 ۱۵۸۵ که باشی تو ای ناکس تیره راه
 برد سجده خورشید و سه پیش تو
 مه و خور که شان دیده بودی بخواب

¹ The second hemistich is in the wording of *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read (*B* *بختی بختم شده روی ناگه E*) *زناگ (که ناگه E) شده روی بختم (بختی B)*, a statement which rather clashes with that given in v. 1573.

² *T* and *B* seem to have گشته; *M* and *W* read دیو بچنگال ام من دوتا گشته.

۱. معنی بینم E ؛ فیینتی تو M and W

⁴ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^a *A* گرفتش بر من; this verse is wanting in *M* and *W*.

* *M* and *W* have *بر* instead of *خود*, and in the second hemistich *مرمر* مرمر.

⁷ In *T* and *B* distinctly spelt طیانج. The second hemistich of this verse runs thus in *M* که شد همچو دیدار مار شکنج; in *B* که بُد هم خرد اندام مار شکنج; in *N* که بُد همچو دندان مار گنج.

^a So in *A* and *N*. *T* has the same, except سر موی for سر شوم. *M* and *W* چو دیدی *E*; کد جوید سر تو سوې تاج وگا; *B* کد جوید سرت همچو شاهان کلاه. سر موی تو تاج وگا.

* *W* بود. *E* reads کیش instead of خویش; *A* repeats by mistake پیمش (which gives no rhyme).

¹⁰ *T* reads in the beginning of the first hemistich *شان*. *M* and *W* have *داری* instead of *بودی*, and in the second hemistich *نخسختند*. The same

دش با غم و درد انباز گشت ^۱	۱۶۰۵ ازو نیز یوسف دژم باز گشت
بلا به همی خورد خاک زمین	سوی نه برادر بشد همچین
که جانش همی کرد بر لب شتاب	ازیشان همی خواست یکشربت ^۲ آب
چه تیغ زبانش که بر جان زدند ^۳	ندادند و زخمش فراوان زدند
گهش ناکس و گاه بد بخت ^۴ و خوار	گهش دزد خواندند گه خاکسار
که او نامه مردمی خوانده بود	۱۶۱۰ از آن ده برادر یکی مانده بود
در آن کار او بُد که دل تنگ داشت	یهودا که اورنگ و فرهنگ ^۵ داشت
که دیدش چنان خیره و تیره بخت ^۶	دش بر برادر همی سوخت سخت
که بودند آن نه برادرش بد ^۷	و لیکن همی دم نیارست زد
ولیکن دش از نهان بُد بجوش	همی دید زیشان ^۸ و میبُد خموش
که بُد پشت امید او گشته کوز ^۹	۱۶۱۵ بُد رفته یوسف بر او هنوز

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. *T* has in the first hemistich *بار گشت*, and in the second *درد و تیمار گشت*.

^۲ *T* یکقطره.

^۳ *T* (without a proper rhyme):

ندادند آبش فراوان زدند بزویم (= نیزه) غم جانش آذر زدند
This and the following verse are wanting in *B*.

^۴ So *M*. *W* ناکس شوم و بد بخت *T* ناکس و خُرد و بد بخت.

^۵ In *M* and *W* these two words are transposed, فرهنگ و اورنگ; the second hemistich is according to *M* and *W*. *T* بدان حال او بُد الخ; *B* بدان ده هم او بُد الخ.

^۶ *W* سرگشته و حیران = here خیره; شور بخت *W*.

^۷ *M* and *W*:

ولیکن همی می (زد read) نیارست دم که بودند آن نه برادر دژم

^۸ So correct in *T* (زی as preposition = سوی); the reading of *B* زایشان gives no sense; *M* همی دید از انسان; *W* همی بود ز انسان. Instead of *T* میبُد و میبُد, but as ولیکن follows immediately in the second hemistich, the adopted reading seems preferable.

^۹ This verse in *M*, *W*, and *B* only,—the latter two read یوسف بر او پذیرفته (?) یوسف بر او نیامد هنوز, see *Ganjnâma*, f. 132^a, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted with exactly the same rhyme-words as here:

چو دی رفت و فردا نیامد هنوز نباشم زاندیشه امروز کوز

ز بهر پدر آب و آرم ^۱ دار	تو بر من دل خوشتن نرم دار
یکی سوی یزدان داور نگر	چو روبیل و شمعون مشوکیندور
بمن خسته دل آب ده اندکی ^۲	جوانمردی و مردمی کن یکی
دلم شد کفیده خلیده جگر	۱600 که از تشنگی کارم آمد بسر ^۳
مر اورا بمشت و بچوب ولکد	ازو لابه نشنید لاوی و زد
شد از باغ عمرت بریده درخت	بدو گفت کای ناکس شور ^۴ بخت
تو تیمار جان خور نه تیمار ^۵ آب	سوی آب چندین چه داری شتاب
چه باشی بتیمار آب اندرون ^۶	بخوایم کشتن ترا هم کنون

^۱ So in *B*, *E*, and *N*; in *T* and *A* آرم آب. آب is here = آبرو و عزت و آب. see *Ganjnâma*, f. 9^a, l. 9, and Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. p. 214; *Ganjnâma* either = حیا و شرم, ib., f. 12^b, l. 4 ab infra, as in v. 1522 above, see note 5 on p. 107 with the quotation from the *Shâhnâma*, given there; or = عدل و انصاف, ib., f. 13^a, l. 5. Other meanings of the word are stated there to be: (a) غم و اندوه, corroborated by this bait of the *Shâhnâma*:

اگر گشت خواهید با ما یکی مجوئید آرم شاه اندکی

(b) etc., comp. also *Vullers*, *Lexicon*, i. p. 31^b, where several other meanings are given, one among them which would also fit well here, viz. compassion, leniency (نرمی و شفقت). *M* and *W* read in the second hemistich دار آرم و مرا دور.

^۲ So correct in *T*, *M*, and *W*; the other copies have, instead of یکی and اندکی, as rhyme-words, دمی and یکدمی, which in fact represent *no* rhyme.

^۳ *M* and *W* خلیده جگر, and in the second hemistich آمد ببر.

^۴ *B*, *M*, and *W* شوم و شوم (شور = شوم, see *Ganjnâma*, f. 109^b).

^۵ اندیشه کردن, نگاهداشتن, محافظت کردن = تیمار خوردن, see *Ganjnâma*, f. 58^a, last line sq.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *T* only. Verses 1604-1621 are entirely wanting in *A*, *N*, and *E*. In *E* there are substituted for these eighteen baits two new ones, to supply the missing link in the narrative, but the beginning of the first is unfortunately left blank. They run as follows:

بلا به زبانا برو بر کشید	یهودا دويد
یکی سوی من بمن ز الطاف مهر	بدو گفت یوسف خراشیده چهر

خردشان زیزدان بخواهد برید	در ایشان زُن نیست رحمت بدید
هم آن عهد و آن ^۱ گفتگوی پدر	1630 فراموش کردند روی پدر
ندانم که کی ^۲ شان بیازرده ام	ندانم بدیشان چه بد کرده ام
بخون ریختن مهر پیوسته اند ^۳	که چونین بکینم کمر بسته اند
بسی لایه کردم نمودم نیاز	شدم پیش این ^۴ نه برادر فراز
یکی شربت آبم دهید از نخست ^۵	بدین نه برادر بگفتم درست
بدینسان که دیدی زدنم بسی	1635 ندادند یکشربت آبم کسی ^۶
کشندم همی تشنه و گرسنه ^۷	نخواهند رحمت نمود از بُنه
که زینسان بلا گستر و بیرهند	زیزدان داور چگونه رهند ^۸
ستاره نمود و زمین گسترید	بدان کردگاری که چرخ آفرید
که آخر بفریاد جانم رسی	که بخشایش آری بدین ^۹ بیکسی
که هر دم بر آید زتن جان من	1640 بچو ^{۱۰} ای برادر تو درمان من

^۱ *A*, *E*, and *N* وهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *A* has کجا instead of کی. ^۳ This verse in *M* and *W* only. ^۴ *T* آن.

^۵ This verse as well as the following one in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich of this bait چو چاره جُست *T* reads که گریان بمرگم روان چاره جُست in the second hemistich که یکجرحه آبم دهید از نخست.

^۶ *M* and *W* ندادم یکی آب از ایشان (زان نه *W*) کسی.

^۷ This verse in *M*, *W*, and *T* only; the wording of the first hemistich is according to *M* and *W*; از بُنه here = بنیاد (بُن و بنیخ), see above, note to v. 1564, and *Ganjnāma*, f. 39^b, last two lines, where the following bait of the *Shāhnāma* is quoted:

مگر بومشان از بُنه برکنیم ببار و بمرگ آتش اندر زیم
T has here an unintelligible (?) از شبه. در ایشان زرحمت نمود از شبه. The wording of the second hemistich is according to *T*, which seems preferable to that of *M* and *W* که گشتم همی تشنه و گرسنه.

^۸ *M* and *W* have in the first hemistich رهید (as address to the brothers), and in the second hemistich اید بلاها بگسترده اید.

^۹ *M* and *W* که رحمی نمائی برین (the reading of *B* آرد is a mere mistake), and in the second hemistich بایی instead of آخر. *T* که آخر تو باید.

^{۱۰} *B*, *M*, and *W* بخواد. *M* and *W* read in the second hemistich که در دم بر آید (بیاید). *E* has آمد همی جان من.

نیارست رفتن دمی سوی او
گمان داشت کو نیز چون دیگران
دهد خیره دشنام و خوارش^۱ کند
سرانجام آهنگ وی کرد نیز
۱620 ببوسید خاک زمین پیش او
چنین گفت کای ویژه همسر مرا^۲
همان مادرت خواهر مادرم
همی بینیم^۳ تیره روز و دژم
گرفتار در دام تیمار و درد
۱625 ازین نه برادر بینم هلاک
خردشان تباہ است و دلشان سیاه^۴
چنین روز بر من سیه کرده اند
سوی^۵ خون من شان درستست رای
که از وی کند آبرا جُست و جو^۶
کشد دست بر وی بگرزگران^۷
شکسته کند یا فگارش کند
برو آفرینها بگسترد نیز
بمالید بر خاک صد بار^۸ روی
زعقوب فتح برادر مرا
ترا همگهر من زهر دو سرم
سیه کرده بر من بلا و ستم
سرشکم زغم^۹ سرخ و رخساره زرد
بمن بر چنین کینه ورگشته پاک^{۱۰}
بخوانند کُشتن مرا بی گناه
بهانه بخورشید و مه کرده اند^{۱۱}
بدیشان درون نیست بیم خدای

^۱ So *B*. *M* and *W*:

که از وی کند آبرا آرزوی
نیارست رفتن همی نزد او
نیارست رفتن بر او همی
کند دست داشت in the first, and دست کرد
^۲ So *B* and *T*. *M* and *W* read بُرد instead of داشت in the first, and دست کرد
in the second hemistich.

^۳ خوارش in *T* seems a mere defective spelling for خارش.

^۴ In *M* the phrases بر خاک and صد بار are transposed.

^۵ *M* and *W* چنین گفت ویژه مرا همسر مرا.

^۶ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* and *T* read همی بینم. In the second hemistich
B, *A*, *E*, and *N* read ما instead of من.

^۷ *T* برخ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*. In *A*, *E*, and *N* it appears after v. 1639.
E substitutes here the following bait:

ازینان که هر یک برادر منند
بلا بینم و هم بلا گستر اند

^۹ In *E* سیاه and تباہ are transposed.

^{۱۰} In *T* the second hemistich runs thus: بمن زندگانی تبه کرده اند.

^{۱۱} So in *M* and *W*. *T* بی^{۱۲}; in the other copies this verse is wanting. The
immediately following bait also in *M*, *W*, and *T* only, but in *T* further down, after
v. 1637, and beginning ازیشان زمن الخ.

گرفتش سبک دست و خنجر بدست	یهودا چو آن ¹ دید از جای جَست
بقوت گرفت آنچنان در برش	بپچید و بستد ² ازو خنجرش
که خُردش همخواست کرد استخوان	بیفشرد اندام او را چنان ³
زدانا چنین کار کی در خورد	پس آنکه چنین گفت کای کم خزد ⁴
که خواهیم کردن سر از تن جدا ⁵	1655 چو کردست این خُرد کودک بما
بهر دو جهان خشم یزدان گشد	هر آنکس که او را بدینسان گشد
کجا پای دارم چو ⁶ آید نهیب	مرا نیست با خشم یزدان شکیب
کس او را نکشتی چنین خوار خوار ⁷	گراو نیستی جز یکی تیره مار
بر آئیم ما از خدا وز بهشت ⁸	بدین ⁹ بیهد ⁹ کار وازون زشت

¹ *A*, *E*, and *N* چو این; *B*, *A*, and *N* read in the second hemistich سبکدست خنجر بدست.

² shortened form of بستاد; the substitution of بستید in *W* and *N* is useless, as no verb ستیدن exists. *T* بگرفت (less appropriate, as both in the immediately preceding and the immediately following hemistich the same verb is used); in the second hemistich *M* and *W* read آنزمان instead of آنچنان, and *T* همچنان از برش.

³ *M* and *W* بکزمان او را چنان بیفشرد; in the second hemistich *E* has a silly استخوان for آسمان.

⁴ *M* and *W* پس آنکه بدو گفت ای بدخرد *T* خرد; پس آنکه چنین گفت کای بی خرد; in the second hemistich *B* reads زما اینچنین کار کی در خورد *M* and *W* have در خورد instead of بر خورد.

⁵ *M* and *W* کردند سر از وی جدا *T* کردش سر از تن.

⁶ *M* and *W* کجا یار دارم آخ *B* که *T* چو دارم نهیب.

⁷ This good verse is found in *T* only. *M* and *W* have two clearly interpolated verses instead, the first of which (the second is quite unintelligible) runs thus:

نباشم بدینکار خرسند هیچ نخواهم بدینکار کردن بسیج

⁸ *M* and *W* بدین کار وازون⁹; بدین بیهد⁹ کار و این روز زشت *A* and *N* برین *T* زشت; on وازون and its various spellings see above, p. ۴۳, note 8.

⁹ So *M* and *W* (but وبهشت for which the above reading has been substituted). *B*, *E*, and *T* بر آیم بحشر از خدا از بهشت *N* بر آیم بحشر از خدا در بهشت *A* برانم خدا (بر آیم جدا read) از خدا از بهشت.

شوی پیش یزدان تو هم شرمسار ^۱	گر از تشنگی من شوم جانسپار
روانش خلیل از غم و دل کفید	یهودا چو آن زاری و لابه دید ^۲
که دودش بر آمد سوئی مغز سر	زبان ز دهن آتشی بر جگر ^۳
که گفتی بتن آتشش بر فروخت	دلش بر برادر بدانسان ^۴ بسوخت
که از درد یوسف روانش بخت ^۵	۱645 سبک سوی او بُرد با آب دست ^۶
چو شیر دهن گشت و چون پیل مست	چو شمعون چنان ^۷ دید بر پای جست
که داند که چون کرد بر وی عتاب ^۸	رود از یهودا سبک جام آب
بی شور و پرخاش و پتیاره کرد ^۹	مر آن آبدانرا بمصد پاره کرد
یکی خنجر آبگون بر کشید	بدان خشم و کین سوی یوسف دود ^{۱۰}
روانرا زیندش رهائی دهد ^{۱۱}	۱650 که از تن سرش را جدائی دهد

^۱ که *A*, *E*, and *N* چو *T*.

^۲ This hemistich has a different wording in almost every copy; the reading here adopted is that of *B*; somewhat similar is that of *E* یزدان داور همی شرم دار; *N* زیهر خدا یکدم آیم بیار; چگونئی جوابم بروز شمار *T* مرا تکیه نی بجز کردگار *A* زیهر خدا یکدم آیم بیار; چگونئی جوابم بروز شمار *T* (as ironical question). *M* and *W* مگرتان نگیرد بر آن کردگار.

^۳ *A*, *E*, and *N* بدید و لابه دید; in the second hemistich *W* reads روانش خلیل واز (read اوز) غم دل کفید.

^۴ *B* and *A* بر جگر instead of در جگر *N* آتش اندر جگر.

^۵ *E* بدینسان; in the second hemistich *T* and *A* read تو for که, and *M* and *W* آتشش for آتشی.

^۶ So best in *B* and *T* (the latter has پر آب instead of پر آب). *M*, *W*, and *E* read سبک برد پس او سوئی (پس سوی او سوئی); *A* and *N* سبک برد پس او سوئی (پس سوی او سوئی). In *M* and *W* there is added after this verse another bait, which is evidently spurious, and merely put in, as it seems, to introduce the آب جام mentioned afterwards in v. 1647:

سبک خواست یوسف ازو جام آب که داند که چون داشت یوسف شتاب

^۷ *T* چنین; instead of بر پای *B* reads از پای; *M* and *W* از جای; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: چو شیر زبان یا که چون پیل مست.

^۸ *M* and *W* دهنش بر یکی سنگ با خشم و تاب.

^۹ *M* and *W* بی شور و تیمار و پتیاره کرد; on پتیاره see note 1 on p. ۸۷.

^{۱۰} بدید *N*. ^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

بدینسان عدو برادر نیم	1660 نریزم من این خون که ^۱ کافر نیم
روانتان نترسد همی از خدای ^۲	اگر مر شمارا بخونست رای
پس آنگه بیوسف توان راه جُست ^۳	همی خون من رنخت باید نخست
رخ نه برادر شد از خشم زرد	یهودا چو آن ^۴ داستان یاد کرد
جدا هر یکی گفت کای یاوه گوی	بتندی برو بر ^۵ نهادند روی
چه باید بخود راه غم برگشاد	1665 چه باید ترا این سخن ^۶ کرد یاد
نخواهی شد امروز همداستان	تو با نه برادر بدین داستان
بخنجر شود بند چنان تو سست ^۷	مگر دل همی خواهدت کز نخست
بنزدیک ما آبرویت میر	مگو ^۸ این سخن را که گفתי دگر
بدادیم دلها بعصیان همه	بکاری که بستیم پیمان همه
ازین کار خواهی همی روی تافت	1670 تو اکنون همی باز خواهی شکافت ^۹
نبایستی آمد پیمان نخست	دلت گر چنین داری ^{۱۰} خواست جُست

^۱ *A* and *N* و. In the second hemistich عدو (which is correctly spelt in *E*) appears in *B*, *T*, *M*, *W*, and *A* with the usual wrong ی for a simple Idāfah as عدوی. *N* reads with the real abstract noun عدوی (enmity) thus: بدینسان عدوی. بر آور نیم.

^۲ In *M* and *W* the first two words are transposed, روانت نترسد همی از خدای.

^۳ *A*, *E*, and *N* چاره جُست.

^۴ *M*, *W*, *A*, and *N* این.

^۵ *M*, *W*, and *E* درو در *N* برو در (an impossibility, see Rückert in Zeitschrift der D. M. G. viii. p. 257); in the second hemistich *M* and *W* read گفتش ای for گفت کای; on یاوه in this sense, see above, p. ۱۳۳, note 7.

^۶ *E* سخن; in the second hemistich *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; on گشاد; on همداستان in the following verse, see above, p. ۱۰۷, note 5.

^۷ This verse is wanting in *W*.

^۸ *W* and *E* have distinctly بگو (ironically), and, as it seems, also میر for میر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که.

^۹ So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت.

^{۱۰} here = خصومت و جنگ, as explained in Ganjnama, f. 72b; see the same use of this word in v. 1680 below. *A* and *E* یاری. *M* and *W* read in the second hemistich بختن تو پیمان نخست.

بنالید و بگریست بر خویشتن
ز چشمش دل خسته آمد برون^۱

چو چہ دید آن^۱ کودک پاکتن
۱695 گشاد از رم. دیدگان^۲ سیل خون

^۱ B has a strange آن چو دیدنش.

^۲ E has in the second hemistich ز چشمش instead of گشاد از دل و دیده. W has in the second hemistich ز چشمش. In Jāmi's poem the altercation between Joseph and his brothers is sketched in a rather general way, without any reference to special individuals, as Reuben, Simeon, Judah, etc. In Nāzīm's version, on the other hand, Firdausi's treatment of this episode is somewhat more closely followed. After a general description of the hostile attitude of the brothers (India Off. 184, f. 66^a, l. 9 sq.):

بظاهر رشک باطن را نمودند	در بیداد بر یوسف گشودند
یکی ناخن که بر دل تیز گردد	یکی شد تیغ تا خونریز گردد
یکی آتش که موی را گدازد	یکی شد دود تا بر دیده تازد
یکی برقی بهشتی سوز گردید آغ	یکی طوفان کشتی سوز گردید

and Joseph's fruitless supplication (f. 66^a, last line sq., and f. 66^b, l. 7 sq.):

تضرع را لب نالش بیان داد	باہ گرم زاری را زبان داد
نمیدانم چه بَد کردم چه تقصیر	که از من زود گردیدند دلگیر
شما گل باغ دین را من گیاهم	ولی چون خرد سال و بیگناهم
نمی رنجم اگر رنجیده باشید	اگر از من خطائی دیده باشید
مرا خوش خویشرا مسرور دارید	سزد گر زحمت از من دور دارید
مرا عاجز شمارا بنجہور کرد	گرم نیرنگ تان دور از پدر کرد
که باشد قدرتش بیش از پیمبر	بترسید از خدای عجز پرور
اگر باشد بدی (? بدین) سرحد نباشد آغ	برادر با برادر بَد نباشد

Judah's compassion for Joseph and his interference with Simeon's murderous attack upon the latter are sketched (f. 67^a, l. 3 ab infra sq.) exactly as in Firdausi and the older Arabic legends, which the author of the *Shāhnāma* took as his authorities (those in Ṭabarī, for instance, see Grünbaum, p. 24):

نکرد الا یهودا زان جماعت	کسی بر حال آن لب تشنه رحمت
بگیر این جام آب تشنگی سوز	بخواندش پیش و گفت ای حسرت افروز
که شمعون تند برقی شد زجا چست	هنوز آن جام یوسف داشت در دست

1685
 شاید ورا رختن خون بتیغ
 بما بر از آن سنگ بارد سیاه
 اگر کرد خواهید ویرا هلاک
 که هم خون، نباشید رانده شما
 بیائید کاینجا بنزدیک راه
 بریم افکنیمش در آن چاه در
 بجای اندرون خود شود مُرده زود
 1690
 یهودا چو بر خواند این داستان
 بوادی درون برگرفتند راه
 چو چو دید یوسف دلش گشت چاک
 غریبیدن و زاری اندر گرفت

¹ *M, W, A, and N* بر آید; *M* and *W* read besides زشت instead of تیره.

² مختمر مفاعات, abridged from مفاعات, as the Ganj-nâma, f. 148^a, explains مفاع = suddenly; it appears in the following hemistich of the Shâhnâmâ, کد بدرید رستم مُفاجا بتیغ, *M* and *W* read بدینجا instead; *T* جا همین.

* So *T* (except that it reads سازیم against the metre). *A* and *N* سازم ازین نغز; *B* و پاک سازم من از نغز و پاک; *E* سازیم از نغز و پاک; *M* and *W* سازم من از; the two latter copies have besides وگر in the beginning of the first hemistich.

هم این for که این B and E have in the second hemistich ک. زینان T

⁸ گندست = است گند (is dug out, as it is spelt in full in *T*).

* *W* در چاه; *M* and *T* بر آن چاه (compare on the impossibility of this combination the note to v. 1664 above).

¹ So *T* and *B* (in the latter copy بظاهر instead of بزاری); *M* and *W* have the same wording, except جدا کرد for بریدنش. Quite different ideas are represented by the reading of *A* and *N* بزاری و نباید بروکس بسر بزاری برآید; and that of *E* بزاری و نباید بروکس بسر بزاری برآید.

که او خود چو الفتد در آن چاه زود M and W

* *B* and *T*, ٢٠; *E*, ٢١; on ٢٢ see p. ١٠٧, note 5, and v. ١666 above.

¹⁰ M and W برید امید از تن خویش; the same برید is in A too.

¹¹ *T*ر; the other copies here again ر, which gives no proper rhyme.

که با ده برادر بمازی درم	تو پنداری ای باب نیک اخترم
ببین در بُن چه رسن بازیم	من ^۱ ای باب فترخ نه در بازیم
وگر جوئیم در بُن چاه جوی	دل و دست تا حشر ^۲ از من بشوی
بخیلت مرا بستند ای پدر	۱۷۰۵ زدست تو اخوان من ^۳ سرسیر
که دارندم امروز همتای جان	بخوردند ^۴ سوگندهای گران
همی خورده سوگندها بشکنند ^۵	زتن جانم اکنون جدائی دهند
ازین پس بسوگند شان استوار ^۶	مدار ای پدر تا نو باشی مدار
بود پاک ^۷ سوگندهاشان دروغ	که شان نیست در دل زرحمت فروغ
که با ^۸ دشمنان سوی دشت آمدم	۱۷۱۰ دریغا بسوگند غره شدم

rhyme. After this verse *M* and *W* insert two new baits, not found anywhere else, and merely expressing the same idea, as the two immediately following ones:

نه آگاهی ای مهربان باب من ازین محنت وزاری و تاب من
باتمید بازی مرا چُست شور رسانید ازین بخت روزم بگور

^۱ *M* and *W* که (perhaps in the elliptical sense of 'but I say, I tell you'). In the second hemistich *A* reads *ببین تو درین چه الخ*; *N* *ببین اندرین چه الخ*; *M* and *W* *که اندر بُن چاه سربازیم*.

^۲ *M* and *W* محشر.

^۳ این گمراهان *M* and *W*.

^۴ *T* خوردند; *M* and *W* have the second hemistich in the following strange way: *که دارند با من بهمتای جان*.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only; *M* and *W* read in the first hemistich *زجانم* *شکستن* as intransitive verb; *T* uses in the second hemistich *زسوگند خورده همی بشکنند*.

^۶ *M* and *W* استوار; *T* اعتبار.

^۷ شود باز *M* and *W*.

^۸ *T*, *M*, and *W* با; the following two verses are found in *M* and *W* only, but are essential as they form the connecting link between vv. 1710 and 1713 and appear also in Schlechta-Wssehrd's translation; if they were to be left out, v. 1713 would have to be dropped too, as has quite consistently been done in *T*, where all three verses are missing and Joseph's lament ends with v. 1710. Between vv. 1710 and 1711 there is another bait in *M* and *W*, clumsily worded and evidently spurious, viz.:

دریغا که هرگز نکرده گناه همی گشته (گشت read) خواهم بزاری تباہ

زاری کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر ^۱	
چنین گفت پدرود ^۲ باش ای پدر	که کار من آمد زگیتی بسر
گسسته شد اقمیدم از روی تو	بُردند پای من از کوی تو ^۳
ز دیدار تو چشم من دوختند	مرا آیت دوری آموختند
جهان آتش مرگ من بر فروخت	مرا و ترا ای پدر هر دو سوخت ^۴
۱۷۰۰ جوانی و جانم شد از من ^۵ بیاد	بمرگ من اکنون ترا صبر باد
ندانی که با من زمانه چه کرد	جهان با تن من چه زنهار خورد ^۶

گرفت از مستی غفلت زدستش	لبالب کرد چون گل پس شکستش
بسود آن خشک لب را بر زمین بر	که تر سازد گلویش را بخنجر
یهودا بار دیگر جوش بر داشت	چنان کز مغز شمعون هوش بر داشت
گرفتش دست و خنجر کرد بیرون	بقهرش گفت کای شاگرد گردون ^۷ الخ

The chief difference between Nâzım and Firdausi is this, that in the poem of the former Judah does *not* suggest to his brothers to throw Joseph into a pit; they meet (as in Jâmi) the pit accidentally on the road (بجاهی راه شان افتاد ناگاه), and simply avail themselves of this lucky chance to get rid of the boy without bloodshed.

^۱ So in *B* and *N*. *T* زاری کردن او (the first part of this heading is an anticipation of the next chapter, see further below after v. ۱۷۱۳). In the other copies the text runs on without interruption.

^۲ Or پدرود, as *A* and *N* distinctly have, see on the double spelling of this word p. ۴۰, note 8. In the second hemistich the words are thus transposed in *M*, *W*, *A*, and *N*: بسر (آمد) آیت (W) ای پدر (A).

^۳ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed; the اقمیدم, adopted in the text, is taken from these two copies; the others read simply اقمید.

^۴ In *M* the second hemistichs of verses ۱۶۹۸ and ۱۶۹۹ are by mistake transposed. Instead of جهان in the beginning of v. ۱۶۹۹, *E* reads چنان.

^۵ *T* شد آخر. In *M* and *W* this hemistich runs thus: چه دانی که جانم شد از من (باد) at the end of the second hemistich, with a corresponding با (as abbreviation of باد) at the end of the second hemistich.

^۶ *E* and *N* چه کرد instead of چو^۷; جهان با تن من بهانه چه کرد *A* has the same wording as the adopted one, but instead of خورد again کرد, which gives no

کفن کنندن از مردم مرده باز
مکن^۱ ای برادر خرد را مشور
۱۷۲۵ مگردان تو آئین و گردانیم^۲
تن کردل خُرد عورت بود
زبزدان و از روی من شرم دار
که^۳ فرزند او را چنین بی گناه
مگردان بخواری برهنه تنش^۴
۱۷۳۰ ازو هیچ نشنید شمعون سخن^۵
طبا نچه ز دش چند و دشنام داد
جز او دیگران هم زدندش بسی
ولیکن همی دم نیارد^۶ زدن
سرائجام پیراهنش بر کشید
۱۷۳۵ شنیدم که چون کند^۷ پیراهنش
یکی نور از اندام^۸ آن دلگشای
فرروزان شد از نور هفت آسمان

عذاب الیمست و رنج دراز
مرا بی کفن در میفکن بگور
بپیراهنی دار ارزانیم
نزید که عورت برهنه شود
پدر را بدین^۹ کار آرم دار
در افکند خواهی بتاریک چاه
بجای کفن گیر پیراهنش
تو گفستی مگر داشت کفن کهن
بدین هر دو دست و زبان برگشاد
تَبُد مهربان جز یهودا کی^{۱۰}
که ترسیده بُد سخت بر خویشتن
شد اندام یوسف سراسر پدید
پدید آمد آن پیکر روشنش
بپیوست تا ساق عرش خدای
در آن^{۱۱} خیره شد هم زمین و زمان

^۱ تو خود را خرد *B* reads instead of یکی *A*.

^۲ = but (if) thou *will* turn (change, pervert) the custom with regard to me.

In *T* the first hemistich runs thus: چو از عالم زندگی رانیم.

^۳ *B* ازین.

^۴ *T* چو^۵; instead of بتاریک چاه in the second hemistich *N* reads برهنه بجای.

^۵ *E* تنم, and in the second hemistich پیراهنم.

^۶ *E* ازو هیچ نکردی سخن^۷. *M* and *W* کسی^۸ تَبُد جز یهودا بمهرش کی.

^۹ So corrected from the unmetrical نیارست in *M* and *W*, the only two copies that have this verse, which, however, is almost indispensable, as furnishing an explanation for Judah's non-interference in Simeon's doings in v. 1734. It is therefore admitted by Schlechta-Wssehrd into his translation too.

^{۱۰} *A* and *N* شنیدم که چو بر کند^{۱۱} *B* عریان تنش^{۱۲}; in the second hemistich *E* reads بدیدند آن^{۱۳} الی.

^{۱۱} یکی نور اندام *B*.

^{۱۲} *M* and *W* هم زمان^{۱۳}; *T* وز آن^{۱۴}; instead of و زمان *A* and *N* read هم زمان.

کسی کش در افتاد در خانه آب	تواند بتدبیر کردن صواب
چو آبی ازین خانه موج آورد	خرد رای آن چاره چون گسترده
دریغا مرا دشمن از خانه خاست	ازیرا ^۱ چنین کار من بیشواست ^۲
همیگفت ازینسان سخنهاى زار	بجاء انداختن حضرت یوسف علیه السلام ^۳
۱715 کشیدندش ایشان ^۴ بخواری همی	همیکرد خون از دو دیده نثار
چو دزدی که خونی بود ریخته	بدان زاری و سوگواری همی
چنان مستمند و چنان خاکسار ^۵	برو بر شود فتنه انگیزخته ^۶
نه روی رهائی نه امید کس ^۷	کشیدندش اورا بدان چاهار
سیک چست ^۸ شمعون که پیراهنش	نه جز ایزدش هیچ فریادرس
1720 غریبید یوسف دگر باره زار	بیرون آرد از نازدیده تنش
چنین گفت زنهار پیراهنم	بغلطید بر خاک ره زار و خوار ^۹
کسی کو بمیرد ^{۱۰} کنندش کفن	بمن بخش و عریان مگردان تنم
	کفن گیر بر من تو این پیرهن

^۱ So *M* and *W*, decidedly more suitable than the reading of *B*, *A*, and *N* ازیرا
دریغا که کارم الح *E* has که کارم چنین بینواست.

^۲ This heading is found in *T* only, but less befittingly after the next verse.

^۳ *M* and *W* انگ; instead of همی at the end of both hemistichs, *A*, *E*, and *N* read همه.

^۴ *M* and *W* آویخته.

^۵ *M* and *W* سوگوار (an unnecessary substitute, as چاهار and خاکسار can very well form a proper rhyme, سار in the former word being 'like' and in the latter 'place'); in the second hemistich (which is taken from *M* and *W*) the other copies read (without a proper object) کشیدند نزدیک آن چاهار.

^۶ *T* نه روی نه امید بودش یکس. *M* and *W* have in the beginning of the second hemistich بجز instead of جز.

^۷ *M* and *W* رفت, and in the second hemistich نازک تنش instead of بر آرد کند رنج; *B* reads کرد.

^۸ *M* and *W* بغلطید در خاک چون کشته مار; in the same two copies the following eleven verses (1721-1731) are entirely wanting.

^۹ So in *T* and *B*; the other copies بمرد; instead of کنندش *B*, *E*, and *N* read فگندش; *A* فگنده.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود	بمکن درون زار و مسکین شود ^۱
۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیش	ازین زار و از حسرت مرگ خویش ^۲
همه چیزها را چه مهتر چه خرد	خدایا همه بر تو باید سپرد ^۳
که جز تو خداوند پروردگار	نه پروردگارست و نه گوشتدار
مرا گر برویل بسپرد باب	کنون گوهی بین ^۴ بلا و عذاب
که رویل بیغم همی ^۵ بر کند	کنون سرنگونم بچاه افگند
۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو	سپردم ^۶ برویل از بهر لهو
من اکنون سپردم بتو خوبستن	الهی تو باشی ^۷ نگهدار من
چه در آسمان و چه در قعر چاه	توانی زید داشت مارا نگاه ^۸
همیگفت زینسان و میرنخت ^۹ خون	زدو دیده بر چهر دینارگون
دگر باره بر لابه ^{۱۱} بیکران	زاندیشه ^{۱۰} جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کهنه بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads کهنه بینم از وی بلا و عذاب.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند. After this verse *N* inserts a new heading: دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عز اسماء.

^۷ *M* and *W* have a distinct but unintelligible سپردش ; *M* reads besides از راه instead of از بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زیر داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهره زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read چهره زردگون instead of چهره دینارگون.

^{۱۱} See on لابه, note 4, p. ۱۵۹. *A* reads بالابه instead of بر لابه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have (گذاش) جان گدازش (or as distinctly in *B*, *A*, and *E* without a finite verb).

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ^{۱۷۴۰}
یگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده پیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شوربخت	زبانش یکی سهو گفست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن گسی ^۷
بدو پند و اندرزا بر شمرد	^{۱۷۴۵} بروبیل نامهربانم سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل نگندی مرا
که خواهد مرا محنتی افتاد	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد ; داغ را ; سرش را in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدان پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست ; *N* has in the second hemistich بالش instead of زبانش.

^۷ (وداع) گسیل = گسی, comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G. x. p. ۱۶۸. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but زبانش سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: بروبیل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version سپرد in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدان ; *M* and *W* خدایا مگیرش خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* بروبیل (correctly to fit the metre روبیل) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود	۱۷۵۵ الهی مرا درد او هست بیش
همه چیزها را چه مهتر چه خرد	همه خاکسارم بچاه افگند
که جز تو خداوند پروردگار	۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهر
مرا گر برویل بسپرد باب	من اکنون سپردم بتو خوبستن
که روبیل بیغم همی ^۱ بر کند	چه در آسمان و چه در قعر چاه
۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهر	همیگفت زینسان و میرخت ^{۱۰} خون
من اکنون سپردم بتو خوبستن	دگر باره بر لایه ^{۱۱} بیکران
چه در آسمان و چه در قعر چاه	
همیگفت زینسان و میرخت ^{۱۰} خون	
دگر باره بر لایه ^{۱۱} بیکران	

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کتون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads کتون بینم از وی بلا و عذاب.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند. After this verse *N* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عزراسمه.

^۷ *M* and *W* از راه سپردش ; *M* reads besides از راه سپردش instead of از بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زیر داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهار دینارگون ; in the second hemistich *B* and *T* read چهار دینارگون instead of چهار دینارگون.

^{۱۱} See on لایه , note 4, p. ۱۵۹. *A* reads بر لایه instead of بر لایه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have (گزارش) جان گذاش without a finite verb.

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ^{۱۷۴۰}
بگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده پیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شور و خشت	زبانش یکی سهو گفست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن کسی ^۷
بدو پند و اندر زها بر شمرد	^{۱۷۴۵} برو بیل نامهربانم سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل نگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوفتاد	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد داغ را ; سرش in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدان پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست ; *N* has in the second hemistich بالاش instead of زبانش.

^۷ (وداع) گسیل = گسی, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 168. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but گسیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: برو بیل, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version سپرد in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدان ; *M* and *W* خدایا مگیرش خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* برو بیل (correctly to fit the metre) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

بهدای فرزانه را دل بسوخت	وز آن خشم ^۱ چون آتشی بر فروخت
چو شیر دژم جَشت و چون پیل مست	گرفتش سبک دست یوسف بدست ^۲
بدان ^۳ بیرهان گفت کاین نیست روی	نباید زمین چنین بُرد گوی
فگندن بچاه اندرش سرنگون	از آن سخت‌رکش بریزند ^۴ خون
۱۷۷۵ که چون سُرْمه گردد سروگردنش	شود استخوان ریزه اندر تنش ^۵
نباید بدین ناخوشی کُشتنش	درین چاه باید فرو هشتنش ^۶
پس آنکه بیزدانش بگذاشتن	که یزدان خودش چان ستاند زن
شمارا بزه کم بود اندرین	که کُشته نباشید ویرا بکین
یکایک رسن خواستند آنزمان	باشتاب بستندش ^۷ اندر میان
۱۷۸۰ بچاهش فرو هشت شمعون بخشم	برون کرد آب محابا ^۸ زخشم
رسن را بکردند بروی ^۹ دراز	همی رفت در چاه ماه از فراز
دلش با یگانه ^{۱۰} خدای جهان	که داند همی آشکار و نهان
سپرد ^{۱۱} تن و جان بفرمان او	امیدش بلفظ فراوان او
چو در نیمه چاه تازی رسید	شنیدم که لاری رسن را برید

^۱ *M* and *W* درد.^۲ *M* and *W* گرفته دل را بدست.^۳ بر آن *E*.^۴ So *T*, *M*, and *W*; the other copies بریزند.^۵ ریزه اندرش *E*.^۶ In *M* and *W* this bait runs thus (with reference to v. ۱۷۷۹ below):

رسن را یکی بست باید برش فرو هشت باید بچاه اندرش

^۷ *B* and *E* بستند; *M* and *W* have in the beginning *باشتاب* (an apocopated form of the 3rd plural preterite as usual in the dialects of Yazd, Gūrān, etc.).^۸ *T* آب حیار; in *M* and *W* this verse is wanting.^۹ *T* در چه; in *A* this verse is wanting. Between vv. ۱۷۸۰ and ۱۷۸۱ *E* and *N* have a new heading, *E* در چاه حضرت یوسف را برادران کردن برادران حضرت یوسف را و بجزئیل حکم حضرت عزت رسیدن *N*; in *M* and *W* there is inserted after v. ۱۷۸۱ the fifteenth verse of the *Kurān*: فَلَمَّا ذَهَبُوا الْيَحْ.^{۱۰} *N* با نگاه.^{۱۱} *M* and *W* (which place v. ۱۷۸۳ before v. ۱۷۸۲) read سپردش, and in the second hemistich the same again instead of امیدش.

مگردید بر معصیت کامدار ^۱	۱۷۶۵ چنین گفت کای مهتران زینهار
بدین کودک خرد رحمت کنید	جوانمردی و مهر عادت کنید
خردمندی و مردمی گسترید	زبندان دارنده باد آورید
ازین ^۲ غم مسوزید یعقوب را	مکارید این تخم ناخوب را
که از من بسختی بر آید روان ^۳	شمارا چه افزونی آید از آن
بجز محنت و درد و داغ پدر	۱۷۶۵ بجز رنجش خالق دادگر ^۴
که بس ممتحن بود و بس تیره بخت	همی سوخت بروی دل سنگ ^۵ سخت
ستاره ز درد دلش خون ^۶ گریست	که داند که یوسف زغم چون ^۷ گریست
برحمت تبتدشان همی ^۸ دسترس	از آن نه برادر برو هیچکس
کشیدند نزد سر چه فراز	مراورا چنان مانده از چاره باز ^۹
بدان زرف چاه سیاه اندرون	۱۷۷۵ فگندن همی خواستندش نگون

^۱ On the Ganjnâma, f. 123^b, makes the following remark: هم بمعنی مراد دهنده باشد وهم بمعنی خداوند کام چه کام مرادست وکار کلمه ایست که هم معنی فاعلیت بخشد وهم معنی خداوندی چون آموزگار و سازگار و خدمتگار وستمکار وکآ يك امروز در جنگ یاری کنید - برین دشمنان کامگاری کنید.

^۲ *M* and *W* بدین.

^۳ *T* که از من بزاری بر آید جان.

^۴ *M*, *W*, and *E* دادگر آورد؛ بجز آنکه خشم آورد؛ *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich وداغ و درد پدر.

^۵ So in all copies except *M* and *W*, which read تنگ سنگ here in the literal sense of وزن وگرانی, see Ganjnâma, f. 102^b (on the figurative meaning of the same comp. note 2, p. 109). Instead of تیره بخت in the second hemistich, *M*, *W*, and *E* read شور بخت.

^۶ *M* همی چون; the reading of *W* همی خون, as well as that of *E* همی جان, lacks a proper rhyme.

^۷ *M*, *W*, and *E* زدرش همی خون.

^۸ So best in *T*; the other copies substitute a second برو for همی.

^۹ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* read چاره ساز instead of باز. *M* and *W* سوې سوي چاره باز; in the second hemistich *M* and *W* substitute سوي سوي for نزد.

جهان از حدیث تو آگه شود	بسر تاج تو همسر مه شود ^۱
که چونتو بُد دادگستر شهی	۱795 زشرق بمغرب رسد ^۲ آگهی
سر دین مارا تو اختر شوی	ابا پادشاهی بیمبر ^۳ شوی
ترا زخم و درد چه آورد پیش	پدرگر ^۴ سپردت برویل خویش
کنیمت یکی نامور بادشا	تو چون ^۵ خویشان را سپردی بما
بسر بر یکی خسروی تاج زر	رسانیمت ^۶ آنگه بفرخ پدر
هر آنچت بباید ترا آن دهیم	1800 برین ده برادرت فرمان دهیم ^۷
که خواهی برایشان شدن شهریار	شوند ^۸ آگه این ده برادر زکار
در آن حکمها هست ^۹ بیم و گزند	ولیکن زما بر تو حکمست چند
جهان نام ^{۱۰} نام تو گسترده ^{۱۱}	چو آن حکمها بر سرت بگذرد
بفرمان باری بر چه شتافت ^{۱۲}	چو روح الامین امر ^{۱۳} دادار یافت

^۱ In *E* this hemistich is worded in a rather strange way: بسر تاج تو مملکت

مه شود.

^۲ بُود.

^۳ So *B*, *E*, and *T*; the unintelligible همیسر in *M* and *W* is either misspelt for بیمبر (since both words look in badly written MSS. much alike) or corrupted from the reading of *A* and *N* که همسر.

^۴ *M* and *W* کو, and in the second hemistich پیش آوردند; *A* and *N* چه آمد instead of آورد.

^۵ *M* and *W* تو گر, and in the second hemistich دادگر instead of نامور.

^۶ *M* and *W* نمائیمت, and in the second hemistich تاجور instead of خسرو.

^۷ The plural form again in *N* only; instead of برین *A* and *N* read بر آن; instead of آنچت in the second hemistich *B*, *A*, *E*, and *N* have آنچه.

^۸ *T* شد; *M* and *W* زکار آگه برادرت.

^۹ So correct in all copies except *M* and *W* (and perhaps *E* too), which read نیست.

^{۱۰} This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^{۱۱} *T* and *N* حکم; in the second hemistich *B* reads چه برین. *M* and *W* بر (with the modern use of سر as preposition in the sense of بر, comp. Wahrhund, Monsieur Jourdan, Vienna, 1889, p. ۴, l. 8: (سر تو آمده است).

۱۷۸۵ بدان ^۱ تا بزخم اندر افتد بجاء	شود بیکرش خُرد و گردد تباہ
خدای جهان حق و جبار ^۲ و نرد	سوی جبرئیل امین وحی کرد
که آن بنده را اندر آن تیره چاه ^۳	بهریز و از آب دارش نگاه
بُن چاه همچون کن از روشنی	که آن ممتحن را بود ایمنی ^۴
بآب اندرش جایگه ساز خشک ^۵	همه چاه را کن پر از بوی مشک
۱۷۹۰ بگستریکی فرش حور ^۶ از بهشت	ملون چو بستان در اری بهشت ^۷
برو ^۸ حَلَد و میوه و مژده بر	بگوش که رنج تو آمد بر
سه روزت فزون نیست اینجا درنگ	دگر ^۹ دل نداری ز اندیشه تنگ
کزین ژرف ^{۱۰} چاهت رهایی دهیم	وز آن پس ترا پادشائی دهیم

^۱ *E* بر آن; *T* reads آید instead of افتد; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: شود گردنش خرد و بیکر تباہ.

^۲ خدای جهاندار جبار; *M* and *W* دادار *T*.

^۳ So in *M* and *W*; the other copies read قعر for تیره, and این بنده (which, however, does not agree with آن ممتحن in the following verse) for آن بنده. *T* also substitutes اندرین for اندر آن. *A* reads in the second hemistich بهریمز از آب و دارش نگاه.

^۴ *M* and *W*:

بُن چه چنان کن که از ایمنی مر آن ممتحن را بود روشنی

E substitutes بر for بُن; *T* زنسان for همچون (here=اینچنین), and *A* and *N* که آن کز آن.

^۵ *M* and *W* بآب اندرون جای او ساز خشک; in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read پر کن instead of پر کن.

^۶ So *B*, *A*, *E*, and *N*; *T* has خوب; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *T* بستان اری بهشت.

^۸ *T*, *M*, and *W* بدو; *M* and *W* میوه و مژده; in the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* substitute the weaker آید for آمد.

^۹ *M* and *W* مگر; *E* اگر.

^{۱۰} *M* and *W* تنگ; instead of وز آن پس *T* has وزین پس. The plural form (which agrees with کنیمت and رسانیمت in vv. ۱۷۹۸ and ۱۷۹۹) is only found in *N*; all the other copies have دهم in both hemistichs.

چه خلقی که دارد دلم بر تو مهر	بپرسید و گفت ای همایون ^۱ پچهر
بپیغام یزدان زبان برگشاد	۱۸۱۵ ورا جبرئیل آشنائی بداد
که پیغمبرانرا شوم دلگشای ^۲	منم گفت روح الامین از خدای
ازو یوسف رنج دیده شود	بداد آن رسالت که آورده بود
دل و جان او شد تصرع نمای	بسجده در افتاد پیش خدای
شده مرسیاس ^۳ ورا حق شناس	زبان برگشادش بشکروسپاس
همخواند بر کردگار آفرین	۱۸۲۰ بچندان که دم داشت ^۴ آن پیش بین
عطای ترا نیست وصف و کران ^۵	همی گفت ای داور داوران
بر آورد سر یوسف با وفا ^۶	چو بُد ^۷ کرده بسیار شکر و ثنا
که مرتار و بود ورا کس نرشت	بتن در یکی حلقه دید از بهشت
برش میوه و آب شایسته دید	بزیرش یکی ^۸ فرش بایسته دید
بفرمان دارای چرخ وزمین ^۹	۱۸۲۵ نشست برش جبرئیل امین
بهنگام سختی و آسب جان	هر آنکو بود با خدای جهان
یکی دل برین داستان برگمار	بدینگونه باشدش ^{۱۰} فرجام کار

همه چهره او شگفتش نمود: In *M* and *W* the second hemistich runs thus: (apparently referring to Joseph's face, whereas the adopted reading seems to refer to Gabriel in accordance with the following verse).

^۱ *T* با.

^۲ *M* and *W* بهنمای ; in *B* vv. ۱۸۰۹-۱۸۱۶ have been arranged in a very peculiar way, viz. ۱۸۰۹, ۱۸۱۶, ۱۸۱۵, ۱۸۱۰-۱۸۱۴.

^۳ See, on سپاس, notes to vv. ۵۲۲ and ۱۳۴۳.

^۴ *M* and *W* دانست instead of داشت, and in the second hemistich همی کرد instead of خواند (*B* خواند).

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۶ *M* and *W* شد ; *B* and *E* چو پُر کرده.

^۷ *N* با نوا ; *M* and *W* حق شناس, with a corresponding سپاس in the first hemistich, a repetition of the rhyme in v. ۱۸۱۹.

^۸ So *T*. *M* and *W* بزیر اندرش ; the other copies همه بزیرش.

^۹ *A* and *N* چرخ برین.

^{۱۰} So best with the pronoun, referring back to هر آنکو, in *T*, *M*, *W*, *A*, and *N*.

رسیدن جبرئیل و محافظت نمودن یوسف را^۱

سروش از مُهَمِّین سوئ ^۲ چه رسید	۱805 بچندان که لای رسن را برید
که ایمن شد از بیم چاهش روان ^۳	در آغوش بگرفت و برا چنان
امیدش قوی گشته و درد سُست ^۴	فرو ^۵ چاه بردش تن وجان دُرست
گشاده شد آن چاه روشن زمین ^۶	بزد بُر بفرمان جان آفرین
کز آن پاکتر سنگ مردم ندید	بچاه اندرون سنگی آمد پدید
بپرسید بسیار و بنواختش	1810 بر آن ^۷ سنگ پاکیزه بنواختش
نگه کرد یوسف بفرهنگ و شرم	چو بر سنگ بنشاندش ^۸ نرم نرم
ندانست کو از کجا شد پدید	یکی سوی روح الامین بنگرید
همی چهر و برا شگفتش نمود ^۹	ندانست و برا که نادیده بود

^۱ So in *B*. *N* آمدن جبرئیل در چاه *T*; نگهداشتن جبرئیل یوسف را در چاه *N* در بیان رسن بریدن لای در میان چاه *E*; نزد یوسف و مزده دادن او را بر پیغمبری و رسیدن جبرئیل و گرفتن در آغوش یوسف را. In *A* is a mere interval after v. 1803 (v. 1804 begins there, just as in *N*, the new chapter; in *M* and *W* the text runs on without interruption).

^۲ So *M* and *W*; *T* and *B* have the same, but سوئ^۲ instead of سوئ^۲ (another modern use of the noun سوئ^۲ as preposition in the sense of سوی and بر, see p. ۱۷۱, note ۱۱). *A* and *N* read in the second hemistich سروش ایمن بر سر چه رسید سروش *E*; سروش ایمن بر سر چه رسید سروش (از زمین!) در سر چه رسید

^۳ *B* بیم جاننش در آن.

^۴ So *M* and *W*; *T* has again سوئ^۲; the other copies بر.

^۵ *M* and *W* (without a proper rhyme) گشت تن تندرست.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* گشاده شد از چاه روشن زمین *T* seems to read زین or زین instead of زمین (which is here=ground or floor, as frequently in the *Shāhnāma*).

^۷ *M*, *W*, and *T* بدان^۷; *T* has پاکیزه بنواختش for پاکیزه تن ساختش, and in the second hemistich (as *M* too) بنواختش بسیار بنواختش.

^۸ *A* and *N* as in the preceding verse بنواختش (see on these different forms the notes to vv. 591 and 827 above); *B* بنشاند بس; *M* and *W* بدان سنگ بنشاندش.

^۹ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* (which transposes the two hemistichs) reads شگفتی.

بچاه اندرون یوسف نیکخواه^۱
 برو چاه روشن شد و دلگشای
 درو میوه و آب عنبر^۲ سرشت
 عدیلت بچاه اندرون جبرئیل
 ۱۸۴۰ اگر با خدایت بود رای و هوش
 بدانحایگه کت رسد کام^۳ پیش
 شنیدم که یوسف بچاه اندرون
 خدایش رهانید از آن بیرهان
 زجان آفرین خُله و مزده یافت
 ۱۸۴۵ دو صد بار از آن خویشتر شد که بود^۴
 رخس فر و اورنگ^۵ را شاه گشت
 اگر حور دیدی رخ روشنش
 سپردش تن و جان بحکم اله
 بگسترد فرش و پسندید جای^۶
 دری برگشاده برو از بهشت
 که دیده ازو بانواتر عدیل^۷
 زبان و دل و چشم بینا^۸ و گوش
 نگاهت بدارد باحسان خویش
 چو ایمن شد از کید دیو نگون^۹
 رها کردش^{۱۰} از کید بدخواه جان
 رخس باز چون مهر رخشنده تافت^{۱۱}
 جهان آفرین حسن و زیبش^{۱۲} فرود
 ستاره زحسن رخس ماه گشت
 بچوش آمدی جان و دل در تنش

^۱ *M* and *W* بیگناه; in *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *B*, *M*, and *W* جای instead of رای.

^۳ So all copies except *T*, which reads و آب و عنبر instead of برو in the second hemistich (referring to Joseph) *B* reads درو (in the pit).

^۴ *T* دلیل. An equally good reading of the second hemistich is that of *M* and *W*: کرا بود ازو بانواتر عدیل.

^۵ Verses 1840 and 1841 in *M*, *W*, and *T* only; the wording in both is according to *M* and *W*; *T* substitutes و دانش و چشم for و چشم بینا.

^۶ *T* کار, and in the second hemistich بر آرد بگامت.

^۷ (وارون) or وائون and شوم here = نگون.

^۸ So *T*. *B* رها کرد; *M* and *W* رها گشته; *A* and *E* رها گشتش (رها as noun).

^۹ So *M* and *W*; the other copies مد بتافت.

^{۱۰} So in *M* and *W*, preferable to the reading of the other copies: دو صد بار از آن, as there is nothing added to which آن could refer.

^{۱۱} *M* and *W* ویرا; *T* حسن رویش.

^{۱۲} See, on اورنگ, note 10, p. ۵۰; only *B* reads فر اورنگ then in the usual sense of 'throne'.

شنیدی در آن قصه دلگشای ^۱	براهیم کو بُد خلیل خدای
در آنکه که بر آتش انداختش	که نمرود کان آتشی ساختش
باخلاص دل بسته شد با اله	۱۸۳۰ براهیم را اندر آن ^۲ جایگاه
مر آن آتش گرم را سرد کرد	برو لاجرم پاک یزدان ^۳ فرد
وز آن نرگس ولاله آمد پدید ^۴	زدوزخ یکی بوستان آفرید
بدان جای قربان کشیدش فراز	سماعیل را چون براهیم باز ^۵
ببین تا خدایش چه نعمت نمود	دلش با خدای جهان راست ^۷ بود
چنین است کار خدای رحیم	۱۸۳۵ مراورا فدا کرد گشیش عظیم ^۶

read باشد سر انجام *B* باشد چو فرجام. In *E* vv. 1826 and 1827 are wanting; *M* and *W* have in the second hemistich بدین for برین.

^۱ This verse, which seems to be indispensable in order to explain more distinctly the meaning of the pronouns in ساختش and انداختش in the following verse, is found in *M* and *W* only.

^۲ *M* and *W* زی; *B* در آنکه بر آن; *T* در آنکه (! آنکه). *M* and *W* have besides in the first hemistich دشمنی instead of آتشی and as rhyme-words ساختند and انداختند. *A* has an entirely different reading in the second hemistich (anticipating the description of the garden, given in v. 1832), viz. خداوند باغی. بپرداختش.

^۳ *M* and *W* اندرین.

^۴ *M* and *W* خالی خلق; in *E* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* درو نرگس ولاله زاران دمید.

^۶ *M* and *W*:

دگر آن سماعیل گردن فراز بدان جای قربان کشیدند باز

Instead of *A* بدان جای *A* reads بدامان.

^۷ *T* یار. *E* has at the end of the second hemistich فزود instead of نمود.

^۸ So in *B*, *E*, *N*, and (with the exception of خدا داد instead of فدا کرد) in *M* too; *T*, *W*, and *A* substitute (no doubt by mistake) گشیش instead of گشیش, the first also with خدا داد, the last with فدا کرد before it. Instead of رحیم at the end of the second hemistich *A* and *N* read کریم.

چنان بُد که یوسف^۱ که همتا نداشت همی سر سویی آسمان بر فراشت
هر آتش عنایت بود^۲ از خدای همه کام بایستش آید بجای^۳

^۱ So *T*; the other copies (A and N) چنان (چنین) بود یوسف.

^۲ A and N رسد; the second hemistich is according to *M* and *W* (the latter of which reads آمد for آید); *N* همه کار بر خواهش آید بجای; *T* and *B* have a peculiar reading, the former همه کام خواهش (!) آمد بجای, the latter همه اگر کام طلبد رساند خدای: *E* (without a rhyme). کام خواهشش (!) آید بجای. The contents of this chapter are much condensed in Jâmi's epopee, which lacks altogether that deep human interest which is aroused by the passionate entreaties of Joseph and the cruel treatment he suffers from his brothers in Firdausi's mathnawî. There Joseph, when stripped of his shirt and hurled down into the pit, is not caught, as here, in Gabriel's arms, but alights by chance on a stone or rock that projects from the water (the same precious stone which, in our poem, appears after Gabriel's arrival) and illumines the dark abyss by the moonlike brightness of his face (see here v. 1844 sq.). He is further protected by the possession of an amulet (نعلید), which contains the shirt sent to Abraham to guard him against Nimrûd's fire and to change it into a rose-garden (comp. the reminiscence of Abraham's adventure in vv. 1828-1832 in our poem); with this shirt Gabriel, at his arrival, covers Joseph's nakedness and then comforts him with glad tidings. Nâzim in his mathnawî tries, as usual, to imitate his great model more closely. When Joseph is stripped of his garment, the beauty of his face makes of earth and sky one meadow of light (India Off. 184, f. 68^b, l. 5):

تن یوسف چو شد از پیرهن عور زمین تا آسمان شد یک چمن نور
(comp. vv. 1736 and 1737 in our poem). After he is half-way down the pit, the rope is cut (as in Firdausi); Joseph then addresses a fervent prayer to the Lord, who thereupon sends Gabriel to his rescue (ib. f. 68^b, l. 3 ab infra sq.; collated with Brit. Mus. Or. 25,819, f. 89^b, l. 4 sq.; and Elliott 363, f. 79^a sq.):

چو از چہ نیمه (نیمه ره Br. Mus.) طی کرد یوسف	بریدند آن رسن از بی تأسف
دلش بگست از خلق و مراعات	بخلاف جهان کرد این مناجات
که ای سیراب ساز دل سرایان	برحمت پرور لازم غذایان
یکشت یاس نفهم آرزو کار	بخاک مرده آب زندگی بار
بتیر بمخطا یعنی قنایت	برای راستی یعنی رضایت
بآن شدت که آگاه از فرج نیست	ببیماری که درمانش جرح نیست

تَبَدُّ چهر وی چهرهٔ آدمی	نباشد چنین آدمی بر زمی ^۱
شنیدم که یوسف در آن ژرف چاه ^۲	همیکرد در آب روشن نگاه
۱850 بآب اندرون ^۳ صورت خویش دید	زخورشید دیدار خود بیش دید
شگفت آمدش حسن دیدار ^۴ خویش	که حسن رخس بُد زاندازهٔ بیش
بدل گفت با این کمال و جمال ^۵	که کردست ارزانیم ذو الجلال
همانا اگر ^۶ بنده بودی تنم	بدین زیب و خوشی که اکنون منم
یقین آشکارا همی دیدمی	که همسنگ خود زربهٔ ارزیدمی
۱855 برو این سخن از زبان ^۷ سهو بود	ولیکن قضا راه همچون نمود
ببازرد زو کردگار جهان	بدل قیمت خویش کردش نهان ^۸
که بود اندر آن قیمتش کبر و ناز	ببین تا چه کرد ایزد بی نیاز
بگویم چو هنگام گفتن بود	دل هوشمندت زمن بشنود
بدانسان ^۹ که یوسف بد از نیکوئی	بدان خوش لفائی و ان خوشخوئی
۱860 بدان حسن و آن هوش و فرهنگ ^{۱۰} و رای	ندانست کس قیمتش جز خدای

^۱ This verse is found in *T*, *M*, and *W* only. *M* and *W* read in the first hemistich *بچهر آدمی*.

^۲ So *B*; the other copies *که اندر بُن ژرف چاه*; instead of *در* in the second hemistich *T* has *بر*.

^۳ *W* *بآب اندر آن*.

^۴ So *E*; all the other copies have the less befitting reading *دیدار حسن و*.

^۵ Or *کمال و جمال* as *T*, *M*, *W*, and *E* read.

^۶ *M*, *W*, *A*, and *N* *همانا که گریه*.

^۷ So best in *T*; the other copies, except *E*, read *در زمان*. Instead of *همچنان* (*E*) in the second hemistich *T* reads *زینسان* (see the same double reading in v. 1788 above). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: *ولیکن قضا را چنانش نمود*.

^۸ So in *B*, *A*, *N*, *E* (where *کرده* appears instead of *کردش*), and *T* (where *بدان* is substituted for *بدل*). *M* and *W* have the equally good reading *بدان قیمت خویش کردن چنان*.

^۹ *E* *بدانسان*; *M* and *W* *بدانگه*.

^{۱۰} So *T*; the other copies read *بدان حسن و آن فرهنگ و رای*.

همه خاک بر سر همه جامه چاک
 همی بُرد^۱ فرزندا انتظار
 همه دست بر چشم و سر میزدند
 دلش را هم اندر زمان گفت دیو
 همانا که شد جان پاکش بیاد
 قضا^۲ی سپهری چه محنت نمود
 چرا او نه اندر میان شماست
 چه آورد حکم خدایش بیش
 همه پرد^۳ صبر بر من^۴ درید
 بگفتند کای باب فرهنگباب
 کز و گشت پرداخته این سرای
 بما بر نهان شد کم و بیش اوی
 که از ما کدامین بود^۵ پیشرو
 هُش و دانش از دل برداختیم^۶
 زآفت کجا آگهی داشتیم

چو آمد شبانگه برفتند پاک
 پدر بر سر راه بُد سوگوار
 شبانگه چو ایشان^۷ فراز آمدند
 ۱۸۷۰ چو یعقوب دید آن خروش و غریو
 که یوسف بدام بلا افتاد
 سبک باز برسید و گفت^۸ چه بود
 امید دل و کام^۹ جانم کجاست
 بنیمن همی راحت جان خویش
 ۱۸۷۵ بگوئید کز بیم جانم خلید
 سراسر غریوان و دیده پر آب^{۱۰}
 بیوسف ترا مژده باد از خدای
 برقتیم یکساعت از پیش اوی
 ببستیم باهم سراسر گرو
 ۱۸۸۰ بدینسان همی یکزمان تاختیم
 ورا نزد بنگاه بگذاشتیم

^۱ کرد *M* and *W*.

^۲ *B* and *T* بدانسان. In *M* and *W* the last words of the second hemistich run thus: و بر سر زدند.

^۳ *M* and *W* گفتش (the pronoun *اش* to be connected with *بود* and referring to Joseph). Instead of سپهری *A* and *N* have سپهرش, with the same reference to Joseph. *A* reads خجلت instead of محنت.

^۴ *E* امید دل و *M* and *W* امید دل و جان پاکم کجاست *T*; امید دلم کام *E*.
جان من کو کجاست.

^۵ So in *M*, *W*, and *A*; the other copies substitute بر تن. *M* and *W* read همه for همی.

^۶ *M* and *W* بگفتند کای کار فرمای باب و یا دیده آب, and in the second hemistich.

^۷ *M* and *W* شود.

^۸ This verse (which is also found in Schlechta-Wssehrd's translation) appears here in *M* and *W* only. *W* reads باختیم for تاختیم and همه دانش for هُش و دانش.

رفتن برادران نزد یعقوب وزاری کردن جهت یوسف^۱
 کنون گوش بر^۲ حال یعقوب دار
 زمانی بدو هوش و دل برگمار
 چو^۳ اولاد یعقوب دانش پناه
 فگندند آن بیگندرا بچاه
 کشیدند بزغاله را فراز
 ۱۸۶۵ بنزد ربه زود گشتند باز
 بخون در سرشتند و کردند تر^۴
 بکشتند و آن پیرهن سرسبز

بابری کافتاب حسن بارد
 بدعقانی که تخم عشق کارد
 بمرغ دل که آتش خانه اوست
 سمندر در سمندر دانه اوست
 بنوری کافتابش در غمام است
 یشمیری که دستش در نیام است
 بمظلومی که چون دم بر فروزد
 بآهی چرخ هیجارا (تا ماهی Elliott) بسوزد
 بدردی بی پدر طفلی که در بر
 نمیکرد کسش جز داغ مادر -
 کزین سیلاب آفت موج خونخوار
 کف خانه مرا سالم نگهدار
 دعایش را اجابت افسر آمد
 در آن چاه آفتابش بر سر آمد
 عجبریل این ندا آمد در آن دم
 زمستوری که باشد کاسف (کاشف others) غم
 که در یاب این کرامی بنده ام را
 سزای رحمت پابنده ام را
 بگمیش دست کز پا افتد اندوه
 بدو رویش که بر دیده است مکروه
 بگو کز ما چو دولت خواه گشتی
 بدو فرمان که صاحب چاه گشتی الخ

Gabriel takes Joseph up in his arms and bears him company for three days; the same precious stone, as in Firdausi and Jâmi, serves Joseph as a seat. Of the vanity of the latter, in admiring his own beauty, which, in Firdausi, accounts for the subsequent troubles, there is no mention made in Jâmi or Nâzim.

^۱ So in *B*, *M* and *W* باز گشتن فرزندان یعقوب پیش یعقوب علیه السلام; زاری کردن اسباب پیش پدر *N*; خون آلوده کردن اسباب پیرهن را و بردن نزد یعقوب *T*. In *A* and *E* the text runs on without interruption. جهت یوسف علیه السلام.

^۲ *M*, *W*, and *E* کنون گوش کن حال یعقوب زار; *B* زمانی دل و هوش بر وی گمار *E*; زمانی دل و هوش و دل برگمار *T*. *N* has also برو instead of بدو.

^۳ *M* and *W* که.

^۴ After this bait there is inserted in *M* and *W* the sixteenth verse of the Kurân: وَجَاءَ الْغَیْثُ; the next two verses, ۱۸۶۷ and ۱۸۶۸, are wanting in *E*.

بروی اندر افتاد آن مرد ^۱ پیر	گسسته دم و چهره همچون زریر
بدان بیهشی بود یکپاس روز	بمیغ اندرش اختر دلفروز
سر انجام چون شد دلش هوشیار	بنالید پیغمبر کردگار
در آمد بفریاد و بانگ و غریو	بدانسان که بر وی بمخشود ^۲ دبو
فتابش بدل در بدانسان غرنگ	که از درد او خون چکانید سنگ ^۳
۱۸۹۵ چنین گفت کای بیوفا پیرهن	نه تنها ^۴ برون رفتی از پیش من
چو از پیش چشم نه تنها شدی	ای ^۵ او بتنها چرا آمدی

reads *M* and *W* زریر, instead of درو. On توان as noun, see note 6 on p. ۱۶; *M* and *W* add after this another, rather feeble, verse:

بچندانکه مردی دو فرسنگ راه ببوید همی بود زار و تبا^۱

^۱ *M* and *W* زریر; یعقوب *M* and *W* in the second hemistich is thus explained in Ganj-nāma, f. 88: گیاهی باشد که جامها را بدان رنگ زرد کنند و آنرا اسپرگ نیز خوانند: and the following hemistich from the Shāhnāma is quoted: دلش بود همچان و رخ چون زریر. *E* reads حریر (silk) instead of زریر.

^۲ So *T*. *N* بخشید; *B* and *E* بخشود; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *M* and *W*. *B*:

فتادش بدانسان غریو و غرنگ که از درد او خون چکاند بسنگ

In the other copies this verse is wanting.

^۴ Only *M* and *W* have an unsuitable بتنها.

^۵ بی=ابی (Pârsî: awé); the Ganj-nāma, f. ۱6^b, lin. penult. sq., calls the initial ا an (الف) و صلی آنست که بر آول لغاتی که بی الف موضوع است: الف و صلی در آورند و در معنی آن اختلافی راه نیاید مثل با و بی و بیداد که چون الف بر آن افزایند آبا و آبی و آبیداد شود و همان معنی افاده نماید. As illustration for the following two baits of the Shāhnāma are quoted:

چنین داد پاسخ که شاه سترگ	ابی زینهارى نباشد بزرگ
بهشتم نشست از برگاه شاه	ابی یاره و گرز و زرین کلاه

and

This ای ابی is evidently hidden under the corrupted reading of *B* and *E* ابی ای. *T* has a wrong آبا. *A* and *N* substitute ابی و. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

یکی گرگ ناگاه اورا ببرد تنش خورد و جانش بیزدان سپرد^۱
 نداری تو مان صادق ای دادجوی^۲ اگرچند هستیم ما راستگوی
 چنین بُد که کردیم گفتار باد خدایت چنین مزد بیمر دهاد^۳
 ۱۸۸۵ یکی سوی پیراهنش کن نگاه بدان تا بدانی^۴ نشان تباه
 پس آورد لای برش^۵ پیرهن نهادش بنزدیک آن پاکتن
 بیالوده^۶ یکسر بخور^۷ دروغ دروغی که میداد چون مه فروغ^۸
 زاری کردن حضرت یعقوب علیه السلام و مخاطب نمودن پیراهن خونین را^۹
 چو یعقوب زانسان^{۱۰} تباهی شنید بخون اندر آغشته آن جامه دید
 توگفتی زتن بر میدش^{۱۱} روان نماندش درو هیچ زور و توان

^۱ This verse differs in wording in most of the copies. The reading adopted here as the simplest is that of *A*. *T* has the same, except *ویرا* *برود* at the end of the first and *نمود* at the end of the second hemistich. *B*, *M*, *W*, and *E* combine the two alternative verbs *برودن* and *بردن* in the same hemistich: یکی گرگ *برود* یکی گرگ *تَر* بود *ویرا* *تُبرد*. *N* reads *ویرا* *ببرد* (*ویرا* *وبرد* *M*).
^۲ This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording of the first hemistich is according to *T*; the other two copies have *صادق دادجوی* (both adjectives referring to the brothers).

^۳ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only. *B* reads:

چنین بُد که کردیم بیش تو یاد خدایت بدین کار صبر دهاد

^۴ *M* and *W* *ببینی*. *T* *ندانی* *تباه*.

^۵ *A* and *N* *برو*, and in the second hemistich *نهاد*.

^۶ A good example of *ب* before a past participle. In the second hemistich *M* and *W* have again *یکسر* instead of *مه*. In *B* the order of vv. ۱۸۸۳-۱۸۸۷ is: ۱۸۸۳, ۱۸۸۵, ۱۸۸۷, ۱۸۸۴, ۱۸۸۶.

^۷ So best in *T*. *B* *نزد یعقوب* *خون آلوده* *آوردن* *پیراهن* *خون آلوده* *بیش پدر*; *N* *آوردن* *پیراهن* *خون آلوده* *بیش پدر*. In *M* and *W* no interval, nor in *A*; in *E* an interval after v. ۱۸۹۲.

^۸ *B* and *N* *ازیشان*; *A* and *E* *زینسان*. *M* and *W* *پیمای* instead of *تباهی*.

^۹ So *T*, *A*, and *N*; *E* *بر میدش*; *M* and *W* *بر پردش*; *B* (where this verse is placed after v. ۱۸۹۱) *رفت یکبار جان*. In the second hemistich *B*

چه ارزد کنون زندگانی مرا
چنین روزگر مرگ پیش آمدی^۱
بیموسف مرا جان و دل بُد بکار
کنون چونکه شد یوسف من زمن
۱۹۱۵ گراز خشم یزدان نترسیدمی
چو دوزخ یکی آتش افروختمی
دریغا دریغا دل و جان من^۲
دریغا نکو روی فرزند من
دریغا چنان^۳ زاده سرو جوان
۱۹۲۰ دریغا شگفته گل اندر بهار^۴
دریغ^۵ آن فروزنده خورشید و ماه
دریغ آن گرانمایه دُر یتیم
دریغ آن کرملی و فَرخ پسر

که شد کشته جان و جوانی^۶ مرا
مرا راحت روح بیش آمدی
بدان شادمان و بدان کامگار
نه جان باد هرگز مرا و نه تن^۷
وگر نه ره عاقبت دیدمی^۸
درو چستمی تا فرو سوختمی^۹
که بی او سیه گشت سامان من
که بگسست بی او همه بند من
دریغا که برکندش از بوستان
بیاد خزان اوفتاده زبار
که پوشیده شد زیر میخ سیاه
که همتا نبودش جدید^{۱۰} و قدیم
که بر مرگ وی سوخته شد پدر^{۱۱}

^۱ چنان جوانی. ^۲ N اگر روز پیش آمدی.

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ So *M* and *W*. *T* وگر نه نه فرجام را دیدمی. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. *T* سوختم and افروختم; in the other copies this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* دریغا نکو روی چنان من. In *T* vv. ۱۹۱۷ and ۱۹۱۸ are transposed.

^۷ *M*, *W*, and *T* چنین. *B* has the weaker reading نو جوان. *B* has the weaker reading نو جوان. *M*, *W*, and *E* substitute روان for جوان, and *T* زاد for زاده; in the second hemistich *M* and *W* read که باد آمد و کندش از بوستان.

^۸ گل نوبهار *B*.

^۹ Here and in all the following verses *B* and *E* continue the form دریغا instead of the new آن دریغ; in the second hemistich *M* and *W* read که شد ناپدید او. زمیخ سیاه.

^{۱۰} *M* and *W* حدیث.

^{۱۱} So *M* and *W*; the other copies سوخت چنان پدر. *B* reads بر جان وی. Between this and the following verse *M* and *W* insert another, بر مرگ وی.

روان من و جان دلبند ^۱ من	میان تو در بود فرزند من
بس آشفته و بد نشان تو است ^۲	کنون خون او در میان تو است
مرا زین نشان بی پسر ^۳ کرده	نشان بد از دوست آورده
نکو رفتی و سخت زار ^۴ آمدی	۱900 یوسف مرا یادگار آمدی
شگفته بهار و گل و بید تافت ^۵	چو رفتی ز تو نور خورشید تافت
دل و جان یعقوب سوزی همی	چو باز آمدی خون فروزی همی
که بر جای ^۶ خورشید خون آوری	کجا باشد این داد و این داوری
که خُرسند باشم ز یوسف بخون	دل و جان من کی پسندد کنون
من این روز بد کی توانم ستود ^۷	1905 من این داستان کی توانم شنود
ز جان و دل و دیده بپریدی	من این گر ^۸ بخواب اندرون دیدمی
دگر باره از هوش و دل شد برون ^۹	بگفت این و از درد شد سرنگون
روان در تنش زار و پژمرده شد	دگر باره نامرده ^{۱۰} چون مرده شد
فراقش بجان آتش اندر فروز	چنان بود یکپاس دیگر بروز ^{۱۱}
بر آورد سرگفت ای وای من	1910 دگر چونکه هُش باز گشتش بتن ^{۱۲}

- ^۱ *A* and *N* دلبند. ^۲ *B* reads هست in both hemistichs.
- ^۳ *M*, *W*, and *N* بی پسر.
- ^۴ *M* زار باز, which gives no rhyme and ought to be corrected either into *W* زاربار or into *W* زاربار (as *W* has).
- ^۵ *E* یافت; *T* یافت. In *A* and *N* this verse is wanting.
- ^۶ So *T*, *A*, and *N*. *M* and *W* که بر جان (in *W* this bait follows after v. 1912); که از ماه و خورشید خون آوری *B*; که با جان *E*.
- ^۷ So in *M* and *W*. *T* has شنید at the end of the first hemistich and چون توانم in the second. In *B*, *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.
- ^۸ *M* and *W* (without the necessary object) اگر من.
- ^۹ دگر باره شد هوش از وی برون *M* and *W*; زار هوش از دل برون *E*.
- ^{۱۰} So *T*, *E*, and *B* (in *B* باره instead of باره, as already in the preceding verse).
- ^{۱۱} دگر باره آن مرده *A* and *N*. In *M* and *E* this verse is wanting.
- ^{۱۲} *M* and *W* چنان بخبر بود او یک دو روز. In the second hemistich *W* reads بجان. *T* substitutes بتن for بجان.
- ^{۱۳} *M* and *W* چو هُش باز گشتش زتن. In *T* this verse is wanting.

که تا من^۱ بوم زنده اندر جهان
 ۱۹۳۵ چو بجان شود جسم^۲ تارک من
 برم^۳ همچنین پیش یزدان بخون
 بگویم که فرزندی خویشتم^۴
 بازی فرستادمش سوی دشت
 زخلی تو گرگ آمد اورا بخورد
 ۱۹۴۰ خدایا تو زان گرگ دادم نخواه
 یهودا و شمعون و روبیل و دان
 چو این بشنیدند^۵ بیدل شدند
 بر آورد هر یک بکیموان خروش
 از آنرو^۶ که این گرگ ایشان بُدند
 ۱۹۴۵ پدر چون بدان ده پسر بنگرید
 شده هر ده از درد چون بییشان^۷
 چنین گفت محنت رسیده پدر
 همی دارم این پیرهن را چو جان
 بتن در جز اینم^۸ نباشد کفن
 نمایم بدادآور رهنمون^۹
 بیماراستم اندرین پیرهن
 زچشم سرم^{۱۰} شادمان درگذشت
 مرا بی گرانمایه فرزند کرد
 زجان و دلم این مصیبت بکاه
 زبالون و یساکر و دیگران^{۱۱}
 همه خویشتم بر زمین میزدند
 بجان و روانشان^{۱۲} در افتاد جوش
 که چوینده^{۱۳} جان یوسف شدند
 بدانگونه^{۱۴} شان زار و دلخسته دید
 همه خویشتم را زنان و کسان
 ز درد دل و جان بدان ده پسر

۱ *M* and *W* instead of بجان. *T* reads at the end of the second hemistich *همی تا* *چو جان*.

۲ *A*, *E*, and *N* چشم.

۳ *T* نباشد بتن در جز اینم کفن *M* and *W*; بود پیرهن در تن من کفن *B*; آنم *T*.

۴ *T* همچنین. Instead of *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* read *همچنان*.

۵ *A* and *N* رهنمون *همی*. *M* and *W* خوب من.

۶ *T* (؟) دلش و زچشم.

۷ See on these names and their corruptions the notes to vv. 787-790 above.

۸ *M* and *W* شنیدند *E*; چو اینرا شنیدند *T*. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read *همی*.

۹ *T* و درونشان.

۱۰ *M*, *W*, and *B* read این گرگ. Instead of *T* ازینرو; ازینرا *M* and *W*.

۱۱ *M* and *W* بدید *همی*; بدینگونه *B*. In the same two copies this verse is put after the following one.

۱۲ *A* and *N* فریاد خوان. *M* and *W* read in the second hemistich as in v. 1942 *همی* instead of همه.

دربغ آن فروزان رخ روشنش	دربغ آن دل مهربان بر منش
1925 ¹ دربغ آن پدر خواندش هر زمان	بآواز دلگیر ² و شیرین زبان
دربغا که او رفت و من مانده ام	زشادی و نیکی ³ بر افشاندن ام
ایا کاش رفتی چو ⁴ من صد هزار	بدی مانده آن سرور کامگار
کنون بر دلم از خرد بند نیست	مرا دل برین باب خرسند نیست ⁵
جوانی چو گل تازه ⁶ و دلگشای	شود کشته و پیر ماند بجای
1930 ⁷ گمانم چنان ⁸ بد که او مرگ من	بسازد باآئین و گور و کفن
کنون مرد او پیرهن ⁹ مانند ازو	همی مالم اندر سر و چشم درو
من این پیرهن گوشدارم کنون	نشویم زوی هرگز این تیره خون ¹⁰
کرامیتر از مال ¹¹ و چیز منست	که این پوشش آن عزیز منست

rather weak, bait, which also appears in a slightly modified form, in *B*, but much further down after v. 1992 (see note to that verse):

دربغ آن جوانی و فرهنگ اوی دربغ آن همه (آبادان = آبدان *W*) قزو اورنگ اوی

¹ *A* and *N* بآواز تکبیر; *E* بآواز باریک.

² *T* ز دوری وی زار و درمانده ام; *M* and *W* زشادی زنیکی. This and the following verses are a striking counterpart to Firdausi's elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*.

³ *M* and *W* زمین; in the second hemistich the same two copies read بدی مانده آن سرور خورشید وار.

⁴ This verse in *M*, *W*, and *T* only. *T* reads in the second hemistich مرا دل برین تاب و خرسند نیست.

⁵ *M* and *W* چنان تازه; in the second hemistich *A* and *N* read مانده instead of ماند. After this verse *B* has an unnecessary new heading نوحه کردن یعقوب از فراق یوسف.

⁶ چنین *B*.

⁷ *T* کنون پیرهن را (?) بمانده ازوی; *M* and *W* چاک یک پیرهن; with a corresponding روی (*W* موی) in the second hemistich (here is another example of the use of ب before the past part., see above v. 1887); *E* کنون مرده ازو. او پیر مانده ازو.

⁸ *M* and *W* پیرهن را زخون. In *B* and *E* this verse is wanting.

⁹ *M* and *W* کرامیترین مال; on چیز in the sense of 'precious thing,' see note to verse 90.

بگیرادتان ایزد غیبدان	بدین ناوری و بدین داستان
بدادی زید مهری خویش داد	۱۹۶۰ بدادی ^۱ شما یوسفم را بباد
جدا هر یکی خون من ^۲ خورده اید	مرا بیدل و بی پسر کرده اید
نگه کرد بر وی ^۳ نشیب و فراز	بگفت این و پس پیرهن کرد باز ^۴
ز دست و زندان ^۵ گرگ زبان	همچست بر وی زهر سو نشان
ندید آن نشانها ز هر سو که جست ^۶	سرایای آن پیرهن بُد فرست
دل بیهشش ^۷ و سوسه در گرفت	۱۹۶۵ شگفت آمدش بود جای شگفت
که این ^۸ شاخ غم چون بر آورد سر	سیک باز پرسید از آن ده پسر
قصای بدین ^۹ تعزیت چون نمود	خود آواز این محنت من چه بود

^۱ This—so far unprecedented—combination of the *second* pers. singular of the verb with a pronoun in the plural (a combination frequently occurring in connection with the *third* person, see Salemann and Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 58) is found in *T* and *E*, and indirectly confirmed by the modifications of the other copies, viz. *B* بدادید شما and بدادید زید, where the restitution of the *d* upsets the metre, and *A* and *N*, viz. بدادید تان and بدادید بی مهری, where to make the metre correct, in the first hemistich شما is replaced by تان (which can only be used as pronominal suffix), and in the second by the omission of the indispensable ز. In the preceding verse *M* and *W* read کردگار جهان instead of ایزد غیبدان.

^۲ *T* خون بشن. *M* and *W* substitute for vv. ۱۹۶۰ and ۱۹۶۱ the following two baits, the second of which is a mere paraphrase of v. ۱۹۵۹:

شما پیرهن دل سیه کرده اید جدا هر یکی خون من خورده اید
جهان آفرین ایزد غیبدان بدر دل من بگیرادتان

The second bait is also found in *T*, where it follows after v. ۱۹۶۱.

^۳ here = گشوده, as in the verse of the *Shāhnāma*:

بهشتم در گنجها کرد باز بهخشد بر هر که بودش نیاز

^۴ *M* and *W* در وی.

^۵ So all copies except *M* and *W*, which read دندان و دنگال as a kind of gloss to دست in the sense of 'claw.'

^۶ So all copies except *B*, which reads تَچست.

^۷ *T* آن. *E* دل پیش بین. *M* and *W* read در گرفت.

^۸ So *W*, *E*, *T*, and *N*; *M* and *A* این قصای بد این; *B* (where vv. ۱۹۶۷ and ۱۹۶۸ are transposed) points distinctly to این.

دلیبران و گردان و زیرک سران ^۱	که ای شیر مردان نام آوران
چنین سوگواری نمودن چراست	شمارا چنین زار ^۲ بودن چراست
نبودی چنین بختستان ^۳ تیره رای	۱۹۵۰ اگر تان دل و هوش بودی بجای
بکردم صد ^۴ اندرز با هر یکی	سپردم بدست شما کودکی
کنون لاجرم گل فرو شد بگل	بانداز من ^۵ تان تَبَد هوش و دل
کنون تان نراندی همه دیده جوی	گر آنجا شمارا بُدی دل بدوی ^۶
چه گوئید پیش جهان آفرین	خدا گر بپرسد شمارا ازین
کدامست آن بوزش ^۷ دلپذیر	۱۹۵۵ اگر تان بپرسد خدای قدیر
همه با دلیری و با زور و دست	که ده مرد مانند پیل ^۸ مست
بکھتر برادر ندارید ^۹ گوش	همه با خردمندی و رای و هوش
بدرد ورا خیره گرگ ^{۱۰} سترگ	که هر ده ^{۱۰} دهدش بدندان گرگ

^۱ *A* and *N* سران و زیرک. ^۲ *W* خوار. In *E* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* نبودی چنین تیره از بخت رای *E* بخت من. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۴ *A* and *N* بگفتم صد من؛ *M* and *W* بکردم صد.

^۵ *T* مان. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۶ So all copies except *B*, which reads چُستجری. The wording of the second hemistich is according to *A* and *N*; *B*, *E*, *M*, and *W* read زود نراندی زود جوی. کنون تان نراندی هم از دیده جوی *T* دیده جوی.

^۷ *T* نورس. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۸ *B* and *W* ماننده چون. The wording of the second hemistich is according to *M*, *W*, *E*, and *T*. *B* reads قوی بازوان سخت و با زور و دست دلیبران *A* and *N* دلیبران قوت و قدرت = قدرت in the adopted reading; و زور آور و چیره دست (see *Ganjnāma*, f. 75^b, l. 8, and *Vullers*, *Lexicon*, i. p. 851^b, where the same combination of زور and دست appears in a quotation from the *Shāhnāma*).

^۹ So *A* and *N*; *T* ندادید; *M* نکردید; *W* نکردند; *B* and *E* ندارند; *B* substitutes besides بیکھتر for بیکھتن.

^{۱۰} *M* and *W* بهر ده; *W* seems again to read دهید for دهید in the second hemistich is either = سترگ و جَوَج (pugnacious), *Ganjnāma*, f. 71^b, ll. 7 and 8, where the same bait of the *Shāhnāma* is quoted as in *Vullers*, *Lexicon*, i. p. 770^b, ll. 6-9, or = رند و دلیر و بی شرم (impudent), *Ganjnāma*, ib.

ندیدست او روی ^۱ گرگِ سترگ	بیوسف نبودست آهنگِ گرگ
که چون یافت یوسف بلا و ستم	ولیکن نبود آگه از بیش و کم
که ویرا بگشتند جایِ نهان	گهش دل بدیشان ^۲ همیزد گمان
از آنست کز حلقِ او ریخته است	۱۹۸۵ درین ^۳ پیرهن خون که آمیخته است
بدینگونه بیرو نماید شدن	گاهی ^۴ گفت چونین نشاید بُدن
اگر خون او ریختی بر زمین ^۵	گرایشان همی در درخشم و کین
بلا ز آسمان یا شتاب آمدی	برایشان همانگه ^۶ عذاب آمدی
شدندی بهفتم زمین در نهان	از ایشان نماندی ^۷ یکی را روان

^۱ *T*, *W*, and *B* روی; *A* and *N* سترگِ گرگِ سترگ.

^۲ So in *A* and *N*, referring back to v. ۱۹۸۱; *B*, *T*, and *E* بدانسان; *M* and *W* همانان.

^۳ So best in *M* and *W*, as speaking of a thing close by; all the other copies have در آن; instead of *T* reads آمیخته که آمیخته.

^۴ *T*, *E*, *A*, and *N* دیگر; instead of چونین (in *M* and *W*) *A*, *E*, and *N* read شاید; نشاید *W* in both; *M*, *W*, and *N* have in both hemistichs ریختن; زمینان; *T* همچون. See on the true distinction between ریختن and ریختن Rückert's ingenious remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. ۲۱۲. *A* and *N* have in both hemistichs بُدن.

^۵ The wording of this verse differs very much in the various copies. The text adopted is that of *T*, in which, with the emphatic repetition of گرگ in the second hemistich, ریختی in its active sense acts as predicate to ایشان (an example of the singular verb combined with a subject in the plural, see above, note to v. ۱۹۶۰). The reading of *M* and *W* is nothing but an attempt to harmonize the number in subject and verb, viz.

کز ایشان یکی درگم خشم و کین اگر خون او ریختی بر زمین

B has the same, but ریختند (an example of the ending *nd* treated as a mere *n*, see Rückert in *Zeitschrift*, x. p. ۲۲۰, comp. also note ۷ on p. ۱۷۷); *E* گرایشان همی که استادمی درگم خشم و کین *البح*; *A* and *N* کردی (کرد) درخشم و کین *البح*. In the last two copies the first hemistich is syntactically complete, and ریختن in the second is taken in its intransitive sense.

^۶ *T* باید که. Instead of *M* and *W* read با شتاب بدانسان که باید.

^۷ *M* and *W* بر زمین; as to the seventh earth comp. the verse of the *Kurân*, *Sûrah* ۶۵, v. ۱۲: *اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ يَتْلُوْنَ*.

بگوئید از نو که چون بود کار
بیعقوب گفتند هر ده بسر
1970 زمانی همه سوی بازی شدیم
نشاندم یوسف بنزد ربه
یکی گرگ ناگه بدو باز خورد⁹
بجستش بسیار بشتافتیم¹⁰
چنین گفت یعقوب روشن روان
1975 که چون گرگ مر یوسف را کشید
چرا ماند پیراهن او درست
وگر بود یوسف برهنه بتن
پس این خون پیراهنش چون رسید
ندانم که این داستان چون بدست
1980 ایاکاش آن¹¹ گرگ را دیدمی
دل پاک یعقوب را شد درست
چه پتیاره¹ پیش آمد از روزگار
که ای پاکدل کار دیده پدر
ز کید زمان جمله غافل بُدیم
نهاد برش جامه ما همه⁴
ردود از چراگاهش و بُرد و خورد
شد آن گرگ و ما پیرهن یافتیم
که هوشم همی خیره ماند در آن⁷
تنش را بدندان همی⁸ بر درید
بدانسان که بدو ختم از نخست
بر آفخته¹⁰ بُد از تنش پیرهن
اگر گرگ ویرا برهنه کشید¹¹
ندانم که یوسف نهان چون شدست
کم و بیش ازو باز¹² پرسیدمی
که گفتار ایشان دروغست و سست

¹ *B* پتیاره; on پتیاره see above, vv. 890, 1231, 1480, and 1648.

² *M*, *W*, and *T* آن. Instead of پاکدل in the second hemistich *M* and *W* read مهربان.

³ So *T*, *A*, and *N*; the other copies همی. Instead of بازی *T* reads باطل, and in the second hemistich شدیم غافل.

⁴ *B* جامه‌های همه.

⁵ ملاقت کردن = باز خورد. *B* substitutes the phrase گذر باز کرد; the wording of the second hemistich is according to *M* and *W* (with the object expressed in the suffix); the other copies read و بخورد و بُرد و خورد.

⁶ *M* and *W* هم اندر زمان تیز بشتافتیم; *E* بشتافتیم بسیار.

⁷ *T* and *E* بدان; *A* and *N* بجان.

⁸ *B* زهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ همانست من دوختم آن; *M* and *W* هست, and in the second hemistich دیدمی.

¹⁰ So *B*; the other copies برون کرده.

¹¹ *M* and *W* درید.

¹² *A* and *N* اگر کاش.

¹³ *B* از آن گرگ.

همی بود با جان شیرین بکین	همی ^۱ زد تن خویشتن بر زمین
نمائی بگیتی درون بکرمان	همی ^۲ خواستی کش گستی روان
همی کند جان و همی گشت تن	۲۰۰۰ بدینسان همی بود بخویشتن ^۳
شدند این گفتا سرسر	زیعقوب فرخ چو آن ^۴ ده پسر
سبک بر بهانه بسیچان شدند	زشرم گنه پاک بسیچان شدند ^۵
نیاز زده دندان و چنگ دده	که پیراهن ^۶ غرقه در خون شده
گوا بود بر زشت کردارشان ^۷	گوا بود بر خام گفتارشان
ترا کام دل رفته دام آمده ^۸	۲۰۰۵ زیعقوب گفتند کای غمزده
که این محنت از گریه شد آشکار ^۹	اگرمان نداری همی استوار

^۱ *M* and *W* have instead of همی in the beginning of both hemistichs گهی.

^۲ *M* and *W* have again گهی. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۳ *A* and *N* have *B* بر خویشتن; *B* با خویشتن. Instead of همی گشت in the second hemistich, *M* and *W* read همی گشت.

^۴ *B*, *A*, *E*, and *N* have. Instead of این in the second hemistich, which *B* and *T* have, the other copies read آن.

^۵ So *B* and *T*; *E* شدند بی جان شدند; *A* and *N* have the same, but *E* شدند بی جان instead of *B* شدند بی جان. *M* and *W*:

زشرم پدر پاک بی جان شدند سبک زان سخن نیز بسیچان شدند

^۶ *M* and *W* پیراهنش; *B* پیراهن. Instead of دده و چنگ in the second hemistich *T* reads زده چنگی زده.

^۷ So *M*, *W*, and *B*. *T* and *E* کردارشان زشتی و بدانگونه زشتی; in *A* and *N* this bait runs thus:

که آلوده بد خام گفتارشان بدانگونه زشتی و کردارشان

همه خام in the sense of 'unsound, unreliable,' with regard to assertions, as here, appears in the following hemistich of the *Shāhnāma*: همه خام بودست گفتار تو (*Ganjnāma*, f. 64^b, l. 10).

^۸ So all copies except *M* رفت و (رفته) ماتم زده and *B* رفت و باز آمده. In *M* v. 2005 is placed by mistake after v. 2006.

^۹ This verse, indispensable for the proper explanation of *ویرا* in the following bait, is only found in *B*.

همی کرد زاری بدان پیرهن	۱۹۹۵ ازین در ^۱ همیگفت با خویشتن
چه کردی بدان کودک پاکداد ^۲	همی گفت ای اگرگ ناپاکزاد
چگونه تن نازک ^۳ آزردهش	کجا بُردی اورا و چون خوردیش
که پیراهنش هست یکسر دُرست	ورا چون دریدی ^۴ بدندان چُست
بپیراهنش بر بُدی مهریان	دریدی تنش را و خستی روان
نمودی و بودی بر آن پاکتن	۱۹۹۵ ای کاشکی مهر ^۵ بر پیرهن
گلی بود تازه بر آورده سر ^۶	که او از جوانی بُد خورده بر
همی کرد بر خویشتن رستخیز	همی گفت ازینسان و خون ریز ریز ^۷

^۱ *M* and *W* در از آن *E* ازین سان. In the second hemistich *M*, *W*, and *E* read بدان بر آن.

^۲ The wording of this bait is not satisfactory in any of the copies. *M*, *W*, *A*, and *N* have in both hemistichs ناپاکزاد, which gives no rhyme; *B* and *T* read in the first hemistich ناپاکزار, and in the second شرمسار (but the former is not a correct adjective formation, unless it be misspelt for ناپاکوار); *E* has in the second hemistich a senseless باد شرم. Instead of ای *M*, *W*, and *E* read ای; *T* کای; *A* با.

^۳ *M*, *W*, and *E* پاک. After this verse *B* repeats by mistake v. ۱۹۲۳, viz.:
دریغا کرامی و قرح پسر که بر مرگ او سوخته شد پدر
and adds after it the rejected verse of *M* and *W* (see note to v. ۱۹۲۳):

دریغا جوانی و قرحنگ اوی دریغ آن همه ارج و اورنگ اوی

^۴ *B* دریدش (in the sense of چابک و جلد, quick, active) is the reading of *T* only, whereas the other copies have the feeble نَغسِت; but an indirect confirmation of the adopted reading is found in *E*, where the second hemistich runs thus: که پیراهنش بر بدن بود چُست (here = تنگ, tight, see on the double meaning of the word, *Ganjināma*, f. 62^a).

^۵ *M* and *W* مهر (instead of پیرهن); *T* has مر مرا پیرهن; and in the second hemistich مر آن instead of بر آن. *B* substitutes مُبْتَحَن for پاکتن. In *A*, *E*, and *N*, vv. ۱۹۹۴ and ۱۹۹۵ are wanting. *B* adds this strange verse:

ایا کاشکی مر مرا خوردمی مر آن کودکم را نیازدمی

^۶ This verse is wanting in *A* and *N*.

^۷ *M* and *W* همی بُد بدینسان و خون ریز ریز.

سؤال کردن یعقوب علیه السلام گریه

بشزیدیکه آنکس (آنکس) سزد هم سزد ² ¹ بخردمند *B*.

از اخلاص دل چند بارش بخواند *M* and *W* مر خدا را instead of دعا *N*²

بِعَزَّوَجَلال و بِنِعْمای خویش *M and W*; اِعْزَازِ اسْمای خویش *A and N*

^a *M* and *W* گویا کنی، کہ گویا کنی; on *ک* in implorations, see note 8 on p. 122.

کنم (کنیم) A ; کنم این سخنها (سخنها) W یکی جستجوی M and W So B .
این سخنها ازو جستجوی

⁷ *T* گفتن راست است *E* گفتار این راست است. Instead of *یا نه* in the second hemistich *B* has *وگر نه*.

⁸ So *B*. *T* دهان بسته را *M, W, A,* and *N* از آن گرنه بسته زبان برگشاد; in *E* this bait is hopelessly corrupted.

* So M , W , and N (in N از گرگ instead of گرگ). B (where the next heading is omitted) حضرت از T : سؤال یعقوب از گرگ و گويا شدن گرگ با یعقوب (is omitted) پرسیدن حضرت یعقوب گرگ را که یوسف من چه E : گرگ که چرا یوسف مرا خوردی پرسیدن حضرت یعقوب گرگ را که یوسف من چه E : گناه تو کرده بود که او را خوردی. In A , as usual, a mere interval.

¹⁰ *E*₁ and *E*₂. Verses 2024–2046 are by mistake left out altogether in *M* and *W*.

¹¹ In *B* spelt غمگنار; the second hemistich is according to *B* (with the usual correction of حال into هال, see above, note 11 on p. 81, and also vv. 859 and 1596); the other copies read نگار مرا (*E* and *A* وجان و جان).

بجوئیم ویرا بگردم رما	شتابیم از ایدر ^۱ هم اکنون همه
بدانی که این محنت از گرگ بود	بگیریم پیش تو آریم زود ^۲
مگر از غم جان بفرسایدا	چنین گفت یعقوب نیک آیدا ^۳
بگیریم و در پیش تو آریم	۲۰۱۰ بگفتند ای باب فرمان بریم
نهادند چون باد بر دشت روی	هم اندر زمان هر ده ^۴ از پیش اوی
رفتند اسباط بطلب گرگ و آوردن گرگرا ^۵	
گرفتند گرگی چو شیر زیان	بگشتند بکلغت ^۶ بر هر کران
کشیدند ویرا بنزد پدر	بخوش سرشتند چنگ و زفر ^۷
تن یوسف ابن سهمگین گرگ خورد	بگفتند بیداد ^۸ این گرگ کرد
در آن گرگ بیچاره بیگناه	۲۰۱۳ ستمدیده یعقوب گردش نگاه
همان خوش آلوده بر هر دو چنگ	بخون مزور فرو کرده رنگ ^۹

^۱ ازین در *M* and *W*; ایدر *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۲ *B* بگیریم و آریم پیش تو زود. Instead of محنت in the second hemistich *M* and *W* read کار.

^۳ See on the forms آیدا and فرسایدا note 3 on p. ۵۷; از in the second hemistich is partitive, 'something of, a portion of'; this verse as well as the immediately following one is only found in *B*. The repetition in v. ۲۰۱۰ of the same phrase as in v. ۲۰۰۸ does not necessarily prove that vv. ۲۰۰۹ and ۲۰۱۰ are spurious; on the contrary, it may serve to emphasize more strongly the pretended eagerness of the brothers to satisfy their father's desire.

^۴ *B* هر يك. Instead of باد in the second hemistich, *A* and *N* read یوز (panther or hound), and instead of بر *M* and *W* زی *B*.

^۵ So in *M* and *W*. *T* کیفیت رفتن *E*; آوردن اسباط گرگرا خدمت حضرت یعقوب. In *N* the heading follows, less appropriately, after v. ۲۰۱۳ thus: آوردن اخوان گرگرا پیش یعقوب علیه السلام. In *A* an interval after the same verse, in *B* neither heading nor interval.

^۶ *A* and *N* لطفه. Instead of بر *T* reads در.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کردند.

^۸ *B* بیدادی (unnecessary, since بیداد itself is commonly used as abstract noun in the sense of 'injustice').

^۹ So in *T*, *A*, and *N*. *E* substitutes دروغ (read دروغی) for مزور. *M* and *W* read بخون مر اورا زفر کرده رنگ; بخون بر تن او همی کرده رنگ.

بفرمان یزدان زبان برگشاد	چنین گفت کای رهبر! دین و داد
بمن خسته دل بد گمانی میر	که از امر یزدان نیایم بدر ^۱
۲۵۴۰ خداوند کردست بر ما حرام	تن پاک پیغمبران و السلام
نخوردیم هرگز نخواهیم ^۲ خورد	نگاه اندر ایشان نیاریم کرد
معاذ الله ای سایه دادگر	پسندیده پیغمبر پر هنر ^۳
نگشتم بنزدیک فرزند تو	ندیدم خود آن پاک دلبد تو
بیزدان که گر چهر روی ^۴ دیدمی	بنزدیک او خاک بوسیدمی
۲۵۴۵ من ارگوشنید تو بینم بدشت	نیارم پیرامنش هیچ گشت
چو درگوشنیدت همی ننگرم ^۵	دل و دیده و جانمت را چون خورم ^۶

باز پرسیدن حضرت یعقوب از گرگ احوال

حضرت یوسف^۷

بدو گفت یعقوب پس باز گوی^۸ که چون بود احوال و سامان او
مرورا که بُرد و که خورد و که گشت^۹ بوی بر چه آمد ز نرم و دُرشت

^۱ So *B*. *T* مایه^۱; *A*, *E*, and *N* پیغمبر پاکر (the پیغمبران in *A* is a mere clerical error).

^۲ So *B*. *A* and *N* بدر^۲; *T* and *E* گرایم بدر.

^۳ So all copies except *B*, which has here the same نیاریم as in the second hemistich; instead of اندر ایشان in the second hemistich *T* reads آن هم اندر آن.

^۴ In *T* the rhyme-words are کردگار and نامدار.

^۵ So *B*; the other copies روی او.

^۶ So in *T*, and with the slight modification of ننگرم in *B* too; *A*, *E*, and *N* have distinctly بنگرم ('since I only look at thy sheep').

^۷ So in *E*. *N* پرسیدن یعقوب از گرگ; سوال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ; in *A* and *B* there is no interruption of the text.

^۸ *N* یاد گوی; *M* and *W* بگوی. In the second hemistich *E* transposes سامان and احوال.

^۹ *A* and *N* have the following order of words, which, from a mere logical standpoint, would appear preferable: خورد و که گشت و که بُرد و که گشت; but

چه بد دیدی از من^۱ که فرزند من بدینسان گستی ز پیوند من
چنین بی بسر زار بنشانیدیم ز گیتی و مینو^۲ بر افشانیدیم
ز یوسف بدل در چه کین داشتی کش^۳ اندر جهان زنده نگذاشتی
۲۰۳۰ تن نازکش را گستی زهم وز اندام او سیر کردی شکم
بجائی که بُد بیکران^۴ رَمه چرا سوی او ناختی زان همه
ترا گوسفندی ازو^۵ به بُدی که باری گران سنگ و فربه بُدی
بدینسان چرا کردی ای بیهنر ورا بی روان و مرا بی پسر^۶
کجا خوردی اورا بمن باز گوی مگر باز یابم یکی شاخ موی^۷
۲۰۳۵ که تا زنده ام یادگارم بود بگور اندرون غمگسارم بود
بگفت این و بگریست از درد دل سرشکش همی خاکرا کرد گیل^۸
جواب دادن گرگ بیعقوب علیه السلام^۹
چو بشنید گرگ این^{۱۰} سخنها ی زار ز یعقوب آزرده دلفگار

^۱ چه دیدی تو از من *T*.

^۲ *E* has instead of بنشانیدیم and افشانیدیم the present tenses ز گیتی هستی *N*. افشانیم and بنشانیم.

^۳ So best in *B*; the other copies have a simple که without the pronominal object.

^۴ *A* and *N* رَمه آن بیکران بُد رَمه *T*; بیکران آن رَمه *E*; and at the end زین همه.

^۵ *T* از آن *A* and *N*:

مرا (sic!) گوسفندان از آن به بُدی که بازو گرانبار و فربه بُدی
instead of گران سنگ is found in *T* also.

^۶ So best in *B*; *E* مرا بی روان و دگر بی پسر *A* and *N* (with the repetition of the verb) مرا بی روان کردی و بی پسر *T* has a very corrupted reading مرا پیر آن (بی روان perhaps misspelt for روان).

^۷ So in *B*; پاره = شاخ (Ganjnāma, f. ۱۰۴^b, last line); the other copies read (موی ازوی *E*) موی اوی.

^۸ So in *N*. *T* (where this heading is, less appropriately, put after v. ۲۰۳۵) جواب دادن گرگ حضرت یعقوب را *E*; بزبان آمدن گرگ و برآت جستن ازین تهمت *E*. In *A* a mere interval; in *B* no interruption of the text (see the remark in note 9, p. ۲۰۱).

^۹ *B* آن.

ظاهر نمودن گرگ احوال خود را بحضرت یعقوب^۱
 ۲۰۶۰ ز نو^۲ اینچنین داد گرکش جواب که ای پاك پیغمبر کامیاب
 یکی بیتوا گرگم آند^۳ زده بدین دشت کنعان زشام^۴ آمده
 که از من یکی بچه گم^۵ شدست همانا بکنعان زشام آمدست
 من از بهر آن بچه آسیمه سار^۶ همی کردم اندر جهان سوگوار
 زهر دشت و هر در^۷ همی جویمش بهر کس نشانها همی گویمش
 ۲۰۶۱ باقیمد آن کز یکی^۸ دشت و در کنون اندرین دشت فرزند جوی
 بمن باز خوردند^۹ این ده جوان ندانستم از هیچ در چارشان
 چو گشتم گرفتار کردند تر^{۱۰} سرانجام گشتم گرفتارشان
 بخون چنگ^{۱۱} من با زبان و زهر بخون نمودن گرگ احوال خود را بحضرت یعقوب^۱

^۱ So in *E*; a similar heading in *N*, viz. جواب کردن گرگ از احوال خود, is wrongly placed after v. ۲۰۷۰, where also *A* shows an interval; *T* سؤال نمودن یعقوب از گرگ. In the other copies the text runs on without interruption.

^۲ So all copies except *E*, which has زبس, and *B* بنوی چنین. In the second hemistich *B* reads که ای ویزه پیغمبر زرف یاب.

^۳ So all copies except *B*, which substitutes زمصر for زشام. In *M* and *W* the two verses ۲۰۶۰ and ۲۰۶۱ are represented by one only, viz.:

چنین گفت آن گرگ آند^۳ زده ابر دشت کنعان زشام آمده

^۴ *M* and *W* که از من یکی بچه ضائع; in the second hemistich *B* has again زشام. *M* and *W* فراز instead of زشام.

^۵ *T*, *E*, *A*, and *N* بچه ای شهریار. *M* and *W* have as rhyme-words آسیمه سر جهان سربسر.

^۶ *T* در^۷ هر در^۷; on (وادی) دره=در; see note 5 on p. ۱۴۱.

^۸ *M* and *W* همی جسته; *M* has besides کو بکوی for کو بکوی.

^۹ See on باز خوردن, v. ۱۹۷۲ above.

^{۱۰} *B* در زمان با ظفر گرفتار و کردند تر, and in the second hemistich *B* گرفتار بستند تر^{۱۰} (ظفر in this case seems merely a wrong spelling for زهر).

چو گشتم گرفتار بستند تر^{۱۰} بخون چنگ من در زمان کرده رنگ

In *A* and *N* this verse is wanting.

چنین گفت پس گرگ آئنده گسار	که پرده ندرد همی کردگار ^۱
۲۰۴۰ یکیم من که بر خلق پرده درم	نه من ضد آئمن دادآورم
من اورا نخوردم ندانم جز این	نداند کس این جز جهان آفرین ^۲
بیمبر چو بشنید گفتار گرگ	بدانست از آثار و هنجار گرگ
که اولاد او خائند و خجل	که خورشید اندوده دارد بگل
بدل گفت کین قصه آمد بدید	نباید کنون پردهاشان درید
۲۰۴۵ کز آوردن گرگ نزدیک من ^۳	دریدند خود پرده خویشان
بپرسید پیغمبر از گرگ باز	که آگه شدم من ز پوشیده راز
هر آنکو درین کار دارد گناه	سرو کار او نیست جز با اله ^۴
تو اکنون مرا قصه خویش گوی ^۵	بدان از دل من تفکر بشوی
شکارت چه بودست امروز و چون	که آغشته چنگی و دندان بخون ^۶

the wording of the second hemistich, viz. *یوسف آمد ز نرم و زرد*, falls decidedly short of the adopted reading, since *نرم* and *درد* form a less befitting contrast than *نرم* and *دُرشت*.

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* there is before it a new heading : جواب گرگ یعقوب را علیه السلام.

^۲ This verse is put in *E*, by a strange mistake, between vv. ۲۰۴۷ and ۲۰۴۸.

^۳ *M* and *W* چو یعقوب.

^۴ *B* اسباب. The second hemistich is according to *B* (only the دارند of the MS., which might stand, according to the note to v. ۱۹۸۷ above, having been corrected into دارد on the analogy of *T*, *A*, *E*, and *N*, the singular verb in connexion with a plural subject, see note to v. ۱۹۶۰ above); *T*, *A*, *E*, and *N* read همی بخورشید اندوده دارد بگل. *M* and *W* have the strange reading بخورشید اندوده دارد بگل دارند بگل.

^۵ *A* راز. Instead of نباید in the second hemistich *W* and *E* read شاید; in *B* the order of words is کنون پردهاشان نباید درید.

^۶ *A* اگرچه که یوسف شده ریشتن. After this verse there is in *N* only the following new heading: سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ بار دیگر.

^۷ This verse is found in *B* and *T* only; *T* has in the beginning هر آن کاندن.

^۸ *N* (without an idāfah between دل and خویش گوی) تو اکنون مرا راز دل خویش گوی.

همی گفت ازینسان سخنها بدر^۱ همی ریخت از دیده خوناب زرد
 غریوان شده گرگ با وی بهم بزاری همی ریخت از دیده نم
 که اورا همان^۲ درد و تیمار بود همان محنت و رنج و آزار بود
 ۱۰۸۵ چو یعقوب دلخست^۳ غمزد غریبید بسیار با آن دده
 بفرمود دادند ویرا طعام شکم سیر کرد آن و دریافت کام^۴
 دعا کرد پیغمبر کردگار بر آن گرگ دلخست^۵ سوگوار
 چنین گفت الهی بدین^۶ بیزبان بخشای وزی بچه بازش رسان
 برو این غم آسان کن ای دادگر که دردی ندانم ازین معتبر
 ۱۰۹۰ پس آنکه باولاد^۷ خود کرد روی چنین گفت یعقوب فرهنگجوی
 نکو کرد نفس گنه کارتان بچشم شما زشت کردارتان^۸
 خدا از نهان شما آگه است ولیکن شمارا سوې او ره است
 بیاداش اینتان^۹ نکوئی دهد مرا اندرین درد و غم صبر باد
 کنم صابری مر^{۱۰} دلم را دلیل که در کارها صبر باشد جمیل
 ۱۰۹۵ جهان آفرین بس بود مستعان بدین^{۱۰} وصف پیدا و فعل نهان

^۱ E سخنهاى درد.^۲ T همین.^۳ So B, M, and E. W, A, and N read شکم سیر کردند T; آن دده یافت کام و او یافت کام.^۴ بر آن دد که ای داورى (داور) یا وقار A; دلخست و سوگوار B.^۵ M and W برین. In the second hemistich A and E read بخشای و بر بچه; N بخشا بر بچه.^۶ B باسباب; instead of فرهنگجوی in the second hemistich M, W, and N read فرهنگ خوی, and T (by a mixture of both wordings) فرخنده خوی.^۷ So in T; E, A, and N (the latter two read in the beginning of the first hemistich مگر for نکو); M and W تبه کارتان; B (بچشم) (بچشم شما این تبه کارتان); (نکو) مگر. شما این گنه خوارتان.^۸ M and W بس (read تان) بیاداشت شان. Instead of باد at the end of the second hemistich M and T have داد.^۹ A and N شد صابری; B کنون صابری.^{۱۰} M and W برین.

۲۰۷۰ بدینسان کشیدند پیشست مرا^۱ کنون سر بر هست فرمان ترا
چو از گرگ بشنید^۲ یعقوب حال نماندش بجان^۳ اندرون هوش و حال
چو آگاه شد^۴ که چه نالد همی دلش را چه تیمار مالد همی
بنالید چون رعد و بگریست زار شدش دیده گریان^۵ چو ابر بهار
چنین گفت کای گرگ گم کرده دوست ترا صحبت اکنون ابا^۶ من نکوست
۲۰۷۵ بیا تا بگرییم یا یکدگر^۷ تو بر بچم خویش و من بر پسر
ترا و مرا هر دو محنت زدست مرا و ترا هر دو بچه شدست^۸
فراقی بچه با تو زنهار خورد^۹ فراقی پسر مرا زار کرد
فراقی بچه مرا ترا دل فروخت فراقی پسر مرا جان بسوخت^{۱۰}
فراقی بچه مرا ترا در جهان پراگنده کردست هر سو دوان
۲۰۸۰ فراقی پسر مرا پست کرد بیفتند بی پا و بی دست کرد^{۱۱}
فراقی بچه هوش تو بُرد پاک فراقی پسر جان من^{۱۲} کرد چاک

^۱ In *B* the order of words is کشیدند بدینسان مرا.

^۲ *M* and *W* have پرسید instead of بشنید; in *A* and *N* the order of words is چو یعقوب بشنید از گرگ حال.

^۳ *B* بخت اندرون; *T* بدل. بجان و حال is, as several times before, corrected from the wrong حال.

^۴ *M* and *W* (هر) کز (ا)؛ instead of مالد in the second hemistich *T* reads بالاد; *M* and *W* باید (ا).

^۵ So *M*, *W*, and *T*. *A*, *N*, and *E* have باران instead of گریان. *B* ببارید باران.

^۶ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* با امروز; *M* and *W* بر اکنون.

^۷ *T* بگرییم یک یا دگر *B*؛ بگوئیم و یا یکدگر *T*.

^۸ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed.

^۹ *A* and *N* کرد; instead of زار in the second hemistich *B* reads خوار; *A* has besides in the beginning of the second hemistich again فراقی بچه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} So *B*. *T* has in both hemistichs بسوخت, which gives no rhyme, unless we read with *M* and *W* in the second again دل بسوخت, and take ترا and مرا as rhyme-words.

^{۱۱} This verse is wanting in *T*.

^{۱۲} *E* مر مرا. In *W* the two hemistichs are transposed. After this verse *B* and *T* repeat (with a slight modification) v. ۲۰۷۵, viz.:

بیا تا بگرییم یک یا دگر (و یا یکدگر *T*) نو بچه همی جوئی و (تا *B*) من پسر

که این آن^۱ عتابست کز پیش گفت
 ۲۱۰۵ بخواهیست^۲ اندر بلا آزمود
 صبری کن اکنون که بود آنچه بود
 در آن^۳ درد و تیمار گردن نهاد
 در آن خانه در شد بتنها نشست
 که بُد خانه حُزن و آنده تمام
 نشاننده^۴ از دیده خون بر زمین
 ز تیمار هجران فرزند خویش
 ۲۱۱۰ گسست از همه کار و پیوند^۵ خویش
 نبود^۶ بجز نوحه آئین و بس
 زمانی نبود^۷ که نگریستی^۸
 بتیمار بُردن نهادند روی^۹
 گریستند با او چو ابر بهار
 زس ناله و نوحه^{۱۰} زار زار

^۱ *T* از *E*.

^۲ *T* بخواهیست with the singular form, which does not agree with the preceding plural خواهم. The اندر of *B* is a mere clerical error for در.

^۳ *B* بدان.

^۴ So with در دست as noun in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read پرداختش پرداخت with در دست as adverb; the spelling of دست in *A* and *E* is a mere mistake, as the rhyme-word نشست proves. Instead of در آن in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read بدان.

^۵ *M* and *W* بیت احزان. Instead of تمام at the end of the second hemistich *B* and *N* read مدام.

^۶ So *A* and *N*; the other copies have نشانیده (better نشانید).

^۷ So *T*. *B* از همه خلق پیوند *A*, *E*, and *N* پیوند کام. Instead of ز تیمار هجران in the second hemistich *T*, *B*, and *N* read ز تیمار و هجران. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ *B*, *M*, and *W* (less appropriately, since it breaks the continuity of the Imperfects) نبودش, in which case آئین is not forming a compound adjective with نوحه, but represents a separate noun. *W* has besides بآئین.

^۹ Only in *A* a wrong بگریستی is found.

^{۱۰} So *T*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* read in the first hemistich (وحش و *N*) وحش^{۱۱} دد دام وحشی همه سوی اوی. In *B* the verse runs thus:

دد دام وحشی همه سوی اوی بتیمار بیرون (ا) نهادند روی

^{۱۱} In *T* ناله and نوحه are transposed.

صبر کردن حضرت یعقوب و ساختن بیت الاحزان
و آمدن جبرئیل و پیام دادن^۱

بدانسان ^۲ کزو ابر ماندی شگفت	بگفت این وز آنیس ^۳ گیرستن گرفت
جهانرا بسختی و محنت ^۴ گذار	بدل گفت ای دل کنون پایدار
ترا داغ و درد ^۵ آمد و کام شد	ترا روز شادی و آرام شد
که هرگز نخواهد شدن روز باز	شبی پیمشت آمد سیاه و دراز ^۶
نخواهی از آن هرگز آمد برون	فتادی بدریای درد اندرون ^۷
که نتوان نشاندنش تا ^۸ رستخیز	یکی ^۹ آتشست این فروزان و نیز
که آمد برو ^{۱۰} جبرئیل از خدای	درین بود یعقوب فرخنده رای
ترا اندرین صبر کردن نکوست	بپرسید و گفتش که این ^{۱۱} حکم اوست

^۱ So in *E*. *B* السلام یعقوب علیه الصلوة والسلام *T* (where this heading is placed, less appropriately, before v. 2095) زاری کردن حضرت یعقوب و خطابات باخود و آمدن جبرئیل که در مفارقت فرزند صبر نما و رفتن از نزد او: *M* and *W* insert here the 18th verse of *Sûrah* 12, from the sixth word onwards: قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تُمِفُّونَ (see above, v. 2091, where the first hemistich is almost a literal paraphrase of the Arabic from سَوَّلَتْ to أَمْرًا, vv. 2093 and 2094, where صبر and جمیل, and v. 2095, where مُسْتَعَان is quoted). In *A* no interval.

^۲ *M* گیرستن *E* reads بگفت و از آنیس *A* بگفت این و زینیس *M* شگفتی *T* شگفتن.

^۳ *B* بدانسان که زو ماند باید شگفت *T* باز *E* and *N* از آنسان.

^۴ *B*, *M*, and *W* بیتیمار و سختی. ^۵ *T* درد و غم.

^۶ *B* and *W* سیاه دراز.

^۷ *M* and *W* درون (ایدر *W*) اندر که اندر *B* فتادی بدریای درد. In the second hemistich *B* has بسوزی چو اخگر with quite a different wording از آن, and *W* reads درون و برون.

^۸ *A* بلی. ^۹ *T* که نتوان شدن رسته تا *W* نشاندش ایا.

^{۱۰} *M* and *W* بدو.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *W*. *T*, *A*, and *N* بپرسید و پس گفت این *E* بپرسیدش و گفتش این.

کیفیت چاه و بیرون آمدن یوسف و باقی حالات او^۱
 ۲۱۲۰ شنیدم ز گرینده دلروز که یوسف بچاه اندرون بُد سه روز

ازین ناخوش نوا یعقوب غمناک کشید آهی و رفت از خویشتن پاک
 چو باز آمد بخود رفت آنچنان باز چنین شد چند نوبت هوش پرداز
 گرفت آنگاه خونین پیرهن را تهی فانوس شمع خویشتن را

Jacob makes here the same shrewd observation as in Firdausi's poem, viz. that the absence of any rent in Joseph's shirt is scarcely compatible with the account given; he says, for instance (f. 71^a, last two lines):

گهر را گر بود يك شهر دشمن صدف تا نشکند نتوان شکستن
 درون بیضه مرغی را که خون ریخت که اول بیضه با آفت نیامیخت

The brothers thereupon catch a wolf, besmear the beast with blood, and bring it to Jacob (f. 71^b, l. 11 sq.):

بچالاکی ره صحرا گرفتند مصیبت دیده گرگی را گرفتند
 دهانش را بخون کردند گلگون بر آن بی چاره مالیدند این خون
 رسن بر دست و پایش کرده زنجیر بر یعقوبش آوردند چون شیر

The power of speech is granted by God to the wolf, and he solemnly protests against the accusation brought against him, in a speech which reads like a mere paraphrase of Firdausi's words (f. 72^a, l. 9 sq.):

زاوادی پیمبر طعمه خوردن معاذ الله خوشایی قوت بُردن
 ازین تقصیر بی تفریط و افراط چنان دورم که صدق از حرف اسباط
 یکی سرگشته ام گم کرده فرزند درین صحرا دلیل شوقم افکند
 بدین نیت که یابم زاده خویش شدم زین سان شکار دام تشویش
 بیندم دست و پا فرسوده کردند دهانم را بخون آلوده کردند
 چنان بر من پسندیدند بیداد که صحرا کرد شیون کوه فریاد

The brothers are put to shame; Jacob builds his *بيت الحزن* and dwells henceforth therein, shutting the door against his sons, and drowning his grief in the wine-cup (this the only original idea of Nāzīm in the whole episode!), see fol. 72^b, ll. 7-9:

در آن بیت الحزن محزون و ناشاد نشست و بست در بر روی اولاد
 گر از ذکر خدا میگشت خاموش خیال یوسفش می برد از هوش
 بمخموری رضا گردید تا کی دهد پیمانه دار قمش می

Of Jacob's blindness, no mention is made here.

¹ So in *T* (where, however, this heading is already put after v. 2017). با سر *B*

۱۱۵ همی راند خون بر فراقِ پسر بدینگونه تا کور گشتش بمر^۱
 گرش دیده زان درد بینور بود روا^۲ بود حقاً و معذور بود
 کسی کش چو یوسف پسرگم بود زخون راندنش دیده تاری شود^۳
 ز یعقوب کردیم یکچند^۴ یاد که بنیاد تیمار او چون نهاد
 ز یوسف کنون راند باید سخن فرو خواند آن داستان کهن^۵

^۱ So *B* and *N* (except *بر فراق* in the latter instead of *گشتش*). The same *بر فراق* is found in *T* and *A*. Instead of *گشتش* in the second hemistich *T* and *A* have *گشتی*. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۲ *A* has an incorrect *روان*. *E* *روا بود حقاً که*; *B* *روا بود و حقاً که*.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute *چشم* for *دیده*). The other copies read:

کسی کش (کسی کو^۴ *A* and *N*; کسی را^۵ *E*) چو یوسف پسرگم شود
 زخون راندنش دیدها کم شود

^۴ Or *یکچند کردیم* as *N* has. The second hemistich is according to *B*. *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* read *فتاد* instead of *نهاد*. *T* *افتاد چون تیمار*.

^۵ So best in *T* and *E*. *M*, *A*, and *N* *فرو خواندن داستان کهن*. In *W* this verse is wanting. Jāmi in his mathnawī omits the whole story of the return of the brothers to Jacob, of the grief of the latter, his interview with the wolf, his retreat into the 'house of mourning,' and his final blindness, and adds, immediately after the episode of Gabriel's appearance in the pit, the account of the caravan (see the next chapter). Nāzīm, on the other hand, follows Firdausī step for step and tries, as usual, to eclipse him by his high-flown language. The brothers return home with all the ostentation of heart-felt grief, and tell their father the mournful story of Joseph's death (India Off. ۱۸۴, f. ۷۵^b, l. 6 sq.), producing at the same time his blood-stained tunic (سیرتال) or shirt (بیرهن):

بر آوردند شیون ماتمی وار بفریاد و فغان کردند اظهار
 که یوسف بر کنار مرغزاری دمی آسود چون خرم بهاری
 هوای سیر مارا تاخت در سر جدا گشتیم زان فترخ برادر
 ولی با خویشتن در جنگ بودیم که از تنهاییش دلتنگ بودیم
 صلا گرزد بهار خلد بر ما چو مژگان چشم بستیم از تماشا
 ز راه فتنه برگشتیم چون باد ندیدیمش بجای خویش فریاد
 همانا گرگی او را بُرده باشد بسان گوسپندش خورده باشد
 که ما هر چند هر جانب دودیم بجز سیرتال خونینش ندیدیم

۱۳۰: مهین^۱ بنده بُشری کجا دَلُو داشت
 بیوسف ندا کرد جبریل و گفت^۲
 هلا^۳ خیز و در دَلُو شو با شتاب
 شنیدم که از امر ربّ عزیز^۴
 ندا کرد و گفتش بدان پاکدین^۵
 ۱۳۵: بدَلُو اندرون رفت^۶ آن پاکتن
 چو آمد بنزد لب چاهسار
 نو پنداشتی کز کُده^۷ باختر
 مر آن دَلُو را در بُن چه گذاشت
 که بر شاخ امید نو گل شکفت
 بمالك تو اولیتری خود ز آب
 بدان دَلُو بُشری زبان داد نیز
 که بر خیز ازین چاه و در من نشین
 بر آهیخت بُشری بقوت رسن
 فروزنده شد عالم از هر کنار
 همی بر زند قرص خورشید سر

یکی *T* reads کجا Instead of *E* همی. *A* and *N* مهین; *M* and *W* بهین. *M* has نگ (with گماشت instead of گذاشت).

^۲ *M* (less appropriately): چو یوسف ندا کرد جبریل گفت.

^۳ Instead of the good Firdausian هلا (see, for instance, the bait of the *Shāhnāma*

هلا زود بشتاب کامد سپاه از ایران و بر ما گرفتند راه
Ganjnāma, f. 164^b, ll. 10 and 11) *T* and *E* read بیا. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* reads بمالك تو اولیتر آئی از آب; *M* بمالك تو آئی بهتر از چاه آب; *W* اولیتر از چاه آب.

^۴ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* شنیدم ز امر خدای عزیز; *M* شنیدم ز امر خدای عزیز. *W* substitutes عظیم for عزیز, and reads in the second hemistich (without any verb) بدان دَلُو بُشری زبان سلیم.

^۵ *B* که ای پاکدین. Instead of ازین چاه (as in *B* and *T*) the other copies read انداختن. *M* and *W* substitute در من بر من for در من. After this verse, *E* and *N* add a new heading, which is practically a repetition of the previous one, viz. *E* دَلُو بشیر (!) در چاه و نشستن یوسف در دَلُو باشارت جبرئیل و کشیدن بشیر (!). In *M* and *W* بیرون آمدن یوسف علیه السلام از قعر چاه; *N* یوسف مع دَلُو (where no heading appeared before v. 2120), the chapter-division is made after v. 2135 thus: فرج یافتن یوسف علیه السلام از چاه; and the nineteenth verse of *Sûrah XII*, وَجَاءَتْ سَبَّارَةُ الْعِ, is added after v. 2137. After the same verse *B* inserts this heading: بر آمدن یوسف از چاه و خیره شدن غلامان. In *T* and *A* there is no chapter-division.

^۶ *M* and *W* در شد. ^۷ آن *B*.

^۸ *A* and *N* سوی. *E* اُنق (with the omission of the *idāfah*, as in بدرزن); in the second hemistich *M* and *W* read بر زند for بر زدش.

عَدِیلش بِچاه اندرون جبرئیل	زحمت بسی چیده برگش خلیل ^۱
چهارم چنان بُد زحکم اله	که آمد گشن ^۲ کاروانی زراه
خداوند آن کاروان عظیم	یکی مرد پرمیزگار و کریم ^۳
یکی بر هنر مرد ^۴ بُد با شکوه	ورا مالک دُعر خواندی گروه
۱۱۵ شتر داشت بسیار و بار ^۵ تمام	شب ورز کردی ره مصر و شام
چو آمد زره نزد آن چاهسار	بنزدیک آن چاه بنهاد بار
دو مملوک بُد مر ورا ^۶ بینظیر	یکی زان دو بُشری و دیگر بشیر
بفرمودشان تا ^۷ شتاب آورند	وز آن چاه یک حُتّ آب آورند
سبک آستین بر زده ^۸ هر دو تن	دویدند با مَشک و دَلو و رَسَن

بودن یوسف در چاه سه روز و رسیدن *E*; حدیث یوسف آمدن علیه الصلوة والسلام رسیدن کاروان بر سر چاه و آگاهی *N*; مالک سوداگر و بر آوردن غلامان او یوسف را از چاه یافتن اوشان (ایشان). In *A*, as usual, an interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۱ So *B*, *T*, *E*, and *W*. *A* and *N* have also خلیل, but substitute (like *M*, which has بسی چیده for بنجیده (جلیل).

^۲ گشن (geshen or geshn) = بسیار و انبوه, see Ganjnama, f. ۱۳۸^a, l. 5 ab infra sq. *N* reads برش. Instead of زراه (see v. ۲۱۲۶ below) *T*, *M*, and *W* have برای.

^۳ *W* and *N* (with the same initial words as in the following verse) *A* and *N* (with the same initial words as in the following verse) یکی بر هنر مردکاری کریم.

^۴ *M* and *W* again پرمیز. Instead of مالک دُعر (or مالک زعر, as the MSS. seem to have), i.e. Mālik bin Dhu'r (in agreement with the spelling of that name in Zamakhsharī and Baiḍāwī, see Grünbaum in Zeitschrift, vol. 44, p. 460), *A* and *N* read (or دُغره) مالک دُعره (comp. the name given to the master of the caravan in the Leyendas de José, Grünbaum, loc. cit., viz. Malik ibnu Dogzi), and مالک العَرّ.

^۵ *T*, *M*, and *W* و مال.

^۶ *T*, *E*, *A*, and *N* بُد هر دو آن.

^۷ *T*, *E*, *A*, and *N* بفرمود تا (تا *A* and *N* بفرمود). For آورند in both hemistichs *M*, *W*, *A*, and *N* substitute آورید. In the latter two the second hemistich runs thus: وز آن جایگاه حُتّی آب آورید.

^۸ *B* بر زد آن with the singular of the verb, see notes to vv. ۱۹۸۷ and ۲۰۵۳ above; *M* and *W* بر زدند (on the pronunciation of *nd*, see the name-notes). The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has دَلو و مَشک و رَسَن. *A* and *N* (probably دَلو و مشکین رَسَن) دَلو و مشکین رَسَن.

نگه کرد بُشاری و فَرخ^۱ بشیر
زبس نور رخسار آن خوب کیش^۲
۱۲۴۰ زجه برکشیدند ویرا تمام
یکی نور پیوست ازو بر سبهر
بر آمد دل هر دو بنده بجوش
نهادند رخ پیش او بر زمین
چنین گفت یوسف^۳ بدان بندگان
۱۲۴۵ زمین پیش دادار بوسید و بس
مراورا رسد^۴ سجده و آفرین
بشارت زبُشری بمالك رسید
بیا تا ببینی که بر^۵ جای آب
سبك مالك آمد بر^۶ چاهسار
۱۲۵۰ ببُشری چنین گفت مُرده پذیر

سوې دَلو دیدند بدر منیر
بدیدند در چهر وی چهر خویش
نبود آدمی شمس بُد والسلام^۷
کزو خیره شد روی^۸ تابنده مهر
زتن شان جدا خواست شد رای و هوش^۹
گشادند بروی در آفرین^{۱۰}
که ای نیکبختان و فرخندگان
که بخشنده اویست و فریادرس^{۱۱}
که او آفرید آسمان و زمین
که نوری زچاه اندر آمد پدید^{۱۲}
چگونه بر آمد زجه آفتاب
فروزنده خورشید دید آشکار
بدین^{۱۳} ماه تابان و شمس منیر

¹ *M* and *W* بفرخ.

² *W* نور کیش. In the second hemistich *T*, *B*, and *M* read در چهر او روی خویش
در روی او چهر خویش *W*.

^a This verse is wanting in *B*.

* So *M*, *W*, and *B* (in *B* کز آن for کز). *E* کز تازہ شد نور; *T*, *A*, and *N* کز تازہ شد نور.

⁵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies عقل و هوش. In *T* alone زسر is substituted for the general زتن.

* So *B*, *M*, and *W*; the other copies بگفتند بر وی هزار آفرین

⁷ *M* and *W* خواجہ. Instead of فرخندگان at the end of the second hemistich *T*, *E*, and *A* read فرزندگان.

■ So in all copies except *B*, which has *که او مان بود پُشت و فریادرس*.

* *T* رسد, a mere gloss for رسد (here = بود). (لائق و سزاوار بود).

¹⁰ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* پدید (اندر آمد اندر) پدید *W* آمد اندر. *B* کہ اورا زجہ ماہ آمد پدید *B*.

¹¹ N در; B ا. Instead of M and W read تو.

¹² *T*, *A*, and *N* سوی.

¹³ *E* برین; *M* and *W* برش; *A* (distinctly) بُد این; *B* has و بدر for شمس.

2170 بدو آختندش^۱ زهر گوشه چنگ
بدشنام دادن زبان کرده تیز
بیرسید مالک از آن ده جوان
چه خواهید ازین کودک خرد سال
مر اورا ازین^۲ ژوب چنه یافتیم
2175 چه باشد شمارا چه بد ساختست
هم آنکه^۳ چنین داد شمعون خیر
درختیست ملعون و شاخش بلاست^۴
مر اورا سه عیب است و هر سه عظیم
گریزنده و دزد و گریزنده چشم
2180 سه روزست تا این برهنه غلام^۵
نهان شد ز چشم سر آدمی^۶

گرفتند مرده و را بی درنگ
بیاورده^۷ بر وی گران رستخیز
که ای کامگاران روشن روان
که از چهره وی زند بخت فال^۸
بدیدار او تیز بشتافتیم
که دست و زیانتان بدو آختست^۹
که هست این یکی بنده بی هنر
شگفتی بدین کودک زاد ماست
کز آن هر سه دارد دل خلق بیم
که باشد که از وی نیاید بخشم^{۱۰}
بر اسب جفا کرده زین و لگام
چو قارون فرو شد بزیر زمی

^۱ So *B* (see on آختن, note to v. 184 above); the other copies از همه آختند. In *M* and *W* verses 2169 and 2170 are wanting.

^۲ *B* and *N* بر آورده. Instead of گران *M* and *W* read همان.

^۳ *M* and *W* که از چهره وی زند شد بخت فال.

^۴ *B* تیز, and like *N* یافتیم and بشتافتیم in the singular. *T* has نیز instead of تیز.

^۵ So *B* and *M* (in the latter *برو* instead of *بدو*); the other copies بر افراختست. *A* has زیانرا instead of زیانتان. *T* transposes besides the first words of the verse, viz. شمارا چه باشد.

^۶ *T* همانا; *A* and *N* هم اندر (ایدر). Instead of این in the second hemistich (*B*) the other copies have او.

^۷ So *B*; the other copies (*A* وشام (وشاخش) *A* مشعون). بلاست. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N* (in the latter two شگفتی تر *B*; شگفتی در آنکو گریزنده یاست *M* and *W*; (زاد ماست نا رواست *A* آنکو کده زاد ماست).

^۸ *T* عجب باشد از وی نیایم بخشم; in *E* this hemistich runs thus: نیاشدش خشم.

^۹ So *B* and *E*. *M* and *W* سه روزست آنکون که این بد غلام. *A* تا آنکه بهر غلام سه روزست تا این *N*; سه روزست تا این که تیره غلام *A*. گریزنده نام. Instead of *بر* in the second hemistich *T* has *مر*.

^{۱۰} *T* ز چشم و بصره (with the necessary omission of the idāfah).

که نوری همی تابد اندر جهان	۲۱۶۰ بگفتند باهم ^۱ هم اندر زمان
که افکنده ^۲ بر مشک و کافور شرم	نسیمی همی گسترد باد نرم
مگر سر بر آورد یوسف ز خاک	چه شاید بد این ^۳ بوی و این نور پاک
که تابد همی نور از آن جایگاه	مگر دادش ابزد رهائی ز چاه
گل کامشان گشته بد جمله خار	دویدند بشتاب تا ^۴ چاهسار
بدیدار انبوه بشناختند ^۵	۲۱۶۱ بنزدیک چاه آنکهی ناخستند
نشسته ستوده رسول چهی	بدیدند انبوه در ^۶ آنهی
زده نور رخسار وی بسنج و شاخ	ز کشور ^۷ بکشور جهان فراخ
همی برگل و مشک بنهاد زنگ	بتن در یکی حله ^۸ کز ^۹ بوی و رنگ
خرد زین شگفتی تواند گرفت	بماندند هر ده برادر شگفت

^۱ با خود *E*. ^۲ که افتد ابر *B*. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ چه شاید بدن (بد این *W*) نور و این (و آن *W*) *M* and *W* (چاه باشد بدن *B*); بوی پاک.

^۴ نور از سوی چاه (*B* without a proper rhyme; نور در *W*; نور آن *T*).

^۵ *T* در^۱ *B* (از *M* and *W* سر چاهسار). Instead of خار at the end of the second hemistich *M* and *W* read خوار.

^۶ This verse is corrupted in most copies (in *M* and *W* it is wanting). The wording adopted is that of *A*, with the correction of the silly بشناختند (a mixture of شناختن and شتافتن) into بشناختند. The confusion between these two verbs is visible in *T* too, where ناخستند in the first hemistich, and بشتافتند in the second, give no rhyme. *N* and *E* تافتند and بشتافتند (no rhyme either); *B* (with a correct rhyme, but partly anticipating the contents of the next verse):

بدان آنهی نیک بشتافتند بنزدیک چاه آنهی یافتند

^۷ *M*, *W*, and *B* در^۱ چهی in the second hemistich (which in *A*, *E*, and *N* is distinctly spelt چهی, as if it meant 'the prophet of the well') = جامی, adjective to جاء, dignity, high rank. *B*, *M*, and *W* read رسول بهی; *T* زسوی چهی.

^۸ که کشور *B*.

^۹ *B* از^۱ یکی دجله (a Tigris of fragrance and colour!). Instead of رنگ in the second hemistich *B* and *W* read سنگ (which seems merely a wrong spelling for رنگ); *T* and *E* رنگ. In the conjoint use of ب and همی before a past participle is noticeable.

2195 چه باشد که اکنون نکوئی گنید
 شما چون شبانید² و من چون ربه
 نباشد شب تیره اندر جهان
 رود³ در جهان جنگا پنداشتی
 مرا با شما خود زین⁴ جنگا نیست
 2200 چه باشد اگر تخم مهر افکنید
 از آزار من تان⁵ شود دل تھی
 ز دل بر شما مهربانی کنم
 ببندم کمر⁶ پیش تان بنده وار
 اگر بست بایند⁷ چو بنده کمر
 2205 یهودا زگفتار یوسف بدرد
 یعقوبی بسی لایها⁸ گسترید
 دل سخت ایشان نشد هیچ نرم

¹ *T* بعهدا (avoiding here as in v. 2183 above the expression بعيري). Instead of هنر in the second hemistich *B* reads روان.

² So with the more characteristic کردن T , M , W , and N ; the other copies
بر کشید.

³ On *شبان* see above, verses 548, 560, and 561.

⁴ So *B*; the other copies *بود*. *T* substitutes in the second hemistich *شود* for *بود*. In *M* and *W* this verse is wanting.

دلم بند: The second hemistich runs in *T* thus: *M, W, A, and N* بعد از این. *آزار از آن تنگ نیست (!)*

* *B* زئید.

⁴ *M* and *W* خود از آزار تان روی. On *روی* (= چاکر), see note to v. 235.

¹ *M* and *W* میان. Instead of دشوار *M* and *W* read دشوار, see on both forms, p. 100, note 7. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

* So *B*, *A*, and *N*; the other copies اگر بستہ باشم.

¹⁰ *A* and *A'* لا; *M* and *W* لا، and in the second hemistich و بی نیز گفت و; in *B* this verse is put before v. 2205, as if referring to Joseph.

¹¹ So *M* and *W*; *A*, *E*, and *N* زسر; *T* بسر. *B* همه شرم (1) زبندگان

کنون یافتیمش درین چاهمار	بُجُستَنش کردیم هر گونه چار ^۱
زبانرا بیغیری بیاراستند	چو گفتند چونانکه ^۲ میخواستند
که گر تو جز این چیز گوئی دگر ^۳	بگفتند با یوسف پر هنر
بر آریم از جان پاکت دمار ^۴	هم اکنون بشمشیر زهر ابدار ^۵
که گفتارشان بُد چو کردارشان	بترسید یوسف ز گفتارشان ^۶
که ای با تو خوبی و فرهنگ جفت	بپرسید ازو مالک دعر و گفت
کدامی تو آزاد یا بنده ^۷	بس آمده و سخت فرخنده ^۸
ز مالک نسب کرد یوسف نهان	ز تهدید و از بیم آن بیرهان ^۹
بگشتندیش ^{۱۰} گر بگفتی کیم	نیارست گفتن که بنده نیم ^{۱۱}
مر این مهترانرا پرستنده ام ^{۱۲}	بناکام گفتش یکی بنده ام
که همواره بودست و باشد بجای	و لیکن بدل گفت با آن خدای ^{۱۳}
بنزدیک اخوان زمین بوسه ^{۱۴} داد	از آنپس بلا به زبان برگشاد

^۱ So *B*, *A*, *N*, and *T* (in *T* کار instead of چار). *E* بُجُستَنش بکردیم الیخ. *M* and *W* بُجُستَن گرفتیم الیخ. Instead of درین in the second hemistich *B* reads بدین.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *A* آنها که; *N* آنها چو. Instead of بیغیری in the second hemistich *T* reads بنوعی.

^۳ *T* and *W* خبر. In *A* and *N* this hemistich runs thus: که گر جز برین چیز. زخم گردنت گر بگوئی دگر. *E* گویی دگر.

^۴ So *B*. *M* and *W* دمار از جان و از دل دمار; *T*, *A*, *E*, and *N* بر آریمت از جان و از دل دمار; as in *Bostân*, ed. Graf, p. ۱۳۱, l. ۱; compare on this word, Rückert in *Zeitschrift* viii. p. 271.

^۵ *E* بگفتار.

^۶ *M* and *W* پس. In *E* verses 2187-2206 are entirely wanting.

^۷ *A*, *N*, and *T* آن (این) گمراهان.

^۸ *B* بگشتندیش, with the conditional ی added to the suffix.

^۹ So *B*. *M* and *W* (which have in the first hemistich (!) یناچار گفتی) read پرستنده ام instead of سرافکنده ام; *T*, *A*, and *N* have مهترانرا instead of همسرانرا.

^{۱۰} Instead of خدای (to which بنده or پرستنده of the preceding verse must be understood) *B* and *W* read بنده خدای, with an unjustifiable omission of the idāfah, see *Zeitschrift* x. pp. 177 and 273.

^{۱۱} *T* چنین کرد یاد.

بگفتا که اینست ازین^۱ بیش نیست
 بدینسان^۲ خرید و فروخت افتاد
 ۲۲۲۰ بهزده درم قلب معدود زشت
 فروشدگانرا در آن زشت کار
 بُد میل ایشان سوی سودشان
 هم اندر زمان جبرئیل از خدای^۳
 نهان از همه کس^۴ برو آشکار
 ۲۲۲۵ چنین گفت از قول جان آفرین
 همانی^۵ که بودی بچاه اندرون
 شمارا بُدی گر بُدی این دوست
 ستد یوسف و آن درمها بداد
 فُرُختند آن بوستان بهشت^۶
 خرد بود خرسند و دل شادخوار
 فروختن غرض بود و بهبود شان^۷
 بیامد بر یوسف پاکرای
 سلامش رسانید از گردگار
 که در آئنه چهره^۸ خود ببین^۹
 وز آن هست خُسنت فراوان فزون

^۱ *B, M, and W* گفت اینست وز این. In the beginning of the second hemistich *B* reads شمارا for شمار.

^۲ *A* بدانسان. Instead of *T* فروخت فروش. Instead of *W* افتاد *W* reads درمها for درم. In the second hemistich *M* and *W* substitute شان.

^۳ *T*:

گرفتند هجده درم قلب و زشت بدادند آن بوستان بهشت
N and *E*:

بهزده درم قلب و زشت و درشت فروختند آن بوستان بهشت
Instead of *A* بوستان بهشت. Instead of *B* فروخته شد آن. *B* فرختند آن. بوستان در بهشت.

^۴ So *T, A, and N*. *B* and *E*:

بُد میل شان سوی سود و زیان فروختن غرض بود شان (بود و بهبود شان)
In *M* and *W* vv. 2221 and 2222 are wanting. After this verse *M* and *W* insert a new heading, viz.: فرود آمدن جبرئیل بر یوسف علیه السلام. *T* also has a heading آمدن جبرئیل خدمت (بخدمت) حضرت یوسف که چون. *T* also has a heading after the next verse, viz.: صورت خود در آب دیدی برای خود قیمت معین کردی و آخر بر هجده درم فروخته شدی.

^۵ *E* بیامد for درآمد. In the second hemistich *M* and *W* read آمد. *T, E, A, and N* پاکرای for نیکرای.

^۶ *B* شد. ^۷ *A* and *N* خود ببین *B* چهره خویش بین *B* شد.

^۸ *B* and *T* همانا. Instead of *B* هست خُسنت in the second hemistich *B* reads *A* and *N* وز آن هست خُسنت فزون و فزون *E*; نیز هستی *M* and *W*; نیز خُسنت *A* and *N* از آن (وز آن *N*) هست خُسنت فراوان کنون.

بکینه گزیدند انگشت و دست	بسی بر یهودای دانش پرست
بدان کینه جویان ^۱ بی زینهار	چنین گفت مالک سرانجام کار
نباشد خریدار کس در زمین	۲۲۱۰ که ^۲ این بنده را با سه عیب چنین
بدان تا شوید از غم او رها	بلی من خرم این زبهر شما ^۳
ندارد چنین جامها هر کسی	بها جامه بدهم که دارم بسی ^۴
که هست ^۵ این تجارت بر ما صواب	بمالک چنین داد شمعون جواب
درم آرزوی تو آرد بجای	ولیکن بجامه نذاریم رای
همه دبی ^۶ رومی و زر نگار	۲۲۱۵ اگر مان ^۷ دهی صد شتر باردار
رضای تو چسته شود لاجرم	نخواهیم و گر ^۸ مان دهی ده درم
زهزده درم کم نبود و نه بیش	گشاد از میان ^۹ کیسه و ریخت بیش

^۱ *B*, *M*, and *W* رایان. *E* has بر آن instead of بدان.

^۲ So *B*; all the other copies مر. Instead of کس in the second hemistich. *M* and *W* have an inappropriate او.

^۳ So best in *B*; the other copies کنون از شما. Instead of او in the second hemistich *T* has آن; *E* reads again بر آن for بدان.

^۴ So best in *B*; the other copies (except *E*) بسی. بها جامه دارم که بدهم بس *E* ندارد چنان جامها دارم که بدهم بس. *E* reads بس. *E* reads بس.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* حکایت; *M* and *W* بغایت.

^۶ So *B*, *M*, and *W* here as well as in the following verse; the other copies have in both میدهی. Another example of the necessary omission of the idâfah is شتر باردار, see also further down in v. 2220 درم قلب. باردار in its correct form appears in *T* only; the other copies (except *E*) have واربار; *E* reads وبار (خواربار = خواربار).

^۷ So correctly in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* نخواهم; *B* بخوایم گر (which leaves the preceding conditional sentence without an apodosis). Instead of تو رضای *T* reads از تو رضا.

^۸ *T* سر. *B* adds after this a new verse which merely repeats the contents of the preceding one, and is moreover strangely worded in the first hemistich:

بهزده درمها ولیکن درست همان بود هر چند از آن بیش چست

بدان مالک دعر گنج کرم ^۱	فروختیم ویرا بهزده درم
که آن عیبها هست با وی مقیم	ولیکن بشرط سه عیب عظیم
گروستن چو مادر بهر گنج پدر	گروینده پائی ^۲ و دزدی دگر
بدان پر هنر مهتر سرفراز	۲۴۰ چو دادند آن خط بگفتند باز ^۳
بگوئیم هر چار داری روا ^۴	که بر چار شرط اوفتد بیع ما
نداری تو این بنده را یکزمان	یکی آنکه بی بند و غل ^۵ گران
که او نیست این ^۶ جامه را حق شناس	دگر آنکه پوشانی او را پلاس
بود جای او بر همون حرون	سه دیگر چو ^۷ باشد برآه اندرون
نه بالای او رخت الوان بود	۲۴۵ نَقَسْتَنَش بر ^۸ خشه پلان بود
که هرگز نداند بدین گوشه راه	چهارم بری تا ^۹ بدان جایگاه
بدین شرطها بیعشان شد درست	نهادند این شرطها را نخست
بدان تا در آن ^{۱۰} شرط نابد شکست	گرفتند پیمان و دادند دست

گروینده پایست ^۲ *M* and *W* have a wrong. و گنج درم ^۱ *T* and *E* (l).

چو دادند ^۳ *A* as well as that of *A* چو دادند خط و بگفتند باز^۳ *T* The reading of *T* lacks the completing part of the sentence. *A* has besides in the beginning of the second hemistich *بدان* for *بر آن*.

روان and بیگمان ^۴ *B*. *M* and *W* have the same, except the strange rhyme-words, in the two hemistichs. *W* substitutes besides *رو* for *شرط*. The other copies have quite a different wording, viz.:

مرا این بیع را شرط باشد چهار بگوئیم يك يك ببیش (بتو *E*) آشکار

بی غل و بند ^۵ *B* and *N*.

هر^۶ *T*, *E*, and *A*. ^۶ So *B* (with reference to the precious garment given him by Gabriel); *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*.

که ^۷ *T*, *E*, and *A*.

نشستن ^۸ *B*; the other copies *بر*. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *M* and *W* read *بدای الوان*. *B* *بر* *بنگه* و *رخت* (و) *الوان* بود *B* بود.

نداند ^۹ *T* has in the same hemistich *برین* for *بدین*. *E* *تو*, and in the second hemistich *ندارد* for *نداند*.

ناید شکست ^{۱۰} *M* and *W* *بدان*. *E* reads *ماند درست* for *ناید شکست*.

نکوتر نمودت ^۱ همی زافتاب	بچاه اندرون چهره دیدی در آب
بهای تن خویش نشناختی ^۲	تن خویش را قیمتی ساختی
همی باد دار این سخن بیش و کم	فروشدنت ^۳ اکنون بهزده درم
بها بستند آن درم چند را	۲۲۳۰ چو بفروختند آن هنرمند را ^۴
خط دستشان خواست اندر زمان	از آن ده جوان مالک ^۵ کاردان ^۶
وز آنهنس بهانه نیفتد بکار	بدان تا شود بیعتشان استوار
بدان برهنر مرد قرع نهاد ^۷	خطی زود بنوشت شمعون و داد
یهودا و شمعون و روبیل و دان	چنین بُد نوشته ^۸ که ما ده جوان
و اوشیر و بستاجر گنج داد ^۹	۲۲۳۵ زبالون و نفتال و لاوی و جاد
بدو مادرش نام یوسف نهاد	یکی بنده بود مان ^{۱۰} خان ^{۱۱} زاد

^۱ So *B* ('it appeared to thee'); the other copies 'thou didst appear'. Instead of *افتاب* *A* reads *همی زافتاب*.

^۲ Only *A* and *N* have the affirmative *بشناختی*, in an ironical sense.

^۳ *B* *فروشندت*. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read *همیدار یاد این آلت*. In *M* and *W* this verse is wanting; after it *B* adds a new heading: *فروختن اخوان*. یوسف را علیه السلام بمالک ذر چهار شرا.

^۴ *T* *خرمند را*.

^۵ So best in *B* and *T*, 'the experienced *Mālik*'; *A*, *E*, and *N* *مالک کاروان*, 'the master of the caravan'; *M* and *W* *کامران*, and at the end of the second hemistich *خط دستشان بستند اندر زمان*. *B* reads *هم در زمان*.

^۶ *B* *زاد*.

^۷ *M* and *W* *چونین*.

^۸ *A* and *N* *گنج زاد (!)*. On the various corruptions of the names of the ten brothers, see above, p. ۷۷; some new distortions of the same may be culled from the different copies here, viz. *زهارون* (*T*) for *زبالون* (*E*), *اشال* (*T*), *نعمان* (*E*), *تقیما* (*M*) for *نفتال* (*E*), *اوشیر* (*E*) for *اوشیر* (*M* and *W*) and *چا* (*E*) for *جاد*, in which case the corresponding rhyme-word is respectively *گنج رام* and *گنج وا*.

^۹ *E* *یکی بنده ما بُد و*. In the second hemistich *B* has *پدر مادرش*, with the legitimate omission of the *idāfah* (the *پدر و مادرش* in *M* is quite impossible).

نه آگاه از آن جز خدای جهان	بدینسان همی گفت ^۱ با دل نهان
بسخت و بسست و ببند و گشای	تن و جان سپردم ^۲ بحکم خدای
که ابر بهاری شدی زو بر شک	بدینسان ^۳ همی راند بر چهره اشک
کشیدش سوی بارگه کاروان	سر انجام آنکس که بُد ساربان ^۴
بر اشتر همی بست هر گونه بار ^۵	بسامان رفتن همی ساخت کار ^۶
وز آنپس نمی خواست بودن درنگ ^۷	چو یوسف بدیدش که شد کار تنگ
چنین گفت کای خواجه ^۸ سر فراز	بشد با سیه نزد مالک فراز
بیک حاجت این بندد را دست گیر	همی رفت باید کنون ^۹ ناگزیر
یکی بسپرم تا سر چاه راه	مرا ده تو ^{۱۰} دستور تا با سیاه

^۱ *B*, *M*, and *W* راند همی. *W* and *T* have in the beginning بدانسان; and *T* has besides دل نهان.

^۲ So with the *first* person as words of Joseph in *B* (سپردم تن و جان), *T*, *A*, and *N*; the other copies سپرد. *B* has in the second hemistich a much inferior reading بسخت و بسست و بنیک و برای. In *B*, *M*, *W*, *T*, and *E* this verse is, less appropriately, put after the immediately following one.

^۳ So *B*; the other copies بدانسان, and in the second hemistich برو (ازو) instead of بر چهره. *T* has besides in the first hemistich از چهره instead of بُد رشک (*M* and *W*). After this *B* adds another useless verse:

بدانسان همی گفت با دل نهفت زرازی که بود آن بدل در شگفت

^۴ Or, as *B* has, ساروان. In *B* another legitimate example of the omission of the *idāfah*.

^۵ *T* reads, without a proper rhyme, کار, هر گونه همی بست.

^۶ So *A*, *E*, and *N*, with درنگ as subject to بودن. *T* reads بُردن, with Joseph as subject. *M* and *W*:

چو یوسف نگه کرد و شد کار تنگ وز آنپس نمی خواست کردن درنگ

The same in *B*, but instead of نمی خواست there appears the affirmative همی خواست, which gives a possible sense too ('and since he wished to delay after that').

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have again مالک. ^۸ *A* and *N* شدن.

^۹ *B*, *M*, and *W* باش (either an abbreviation from باشد, or a contraction of با = be there to me permission for this that'). This verse is wanting in *E*.

پس این^۱ ده جوان بر لب چاهسار
 ۲۲۵۰ بدان تا بپینند^۲ با بند و غل
 بشد مالک^۳ دعر اندر زمان^۴
 بگردن برش^۵ نیز بنهاد غل
 مراورا بپشمین بپوشید تن
 یکی بنده بودش سیدتر زود
 ۲۲۵۵ همیکرد یوسف در آنها^۶ نگاه
 وز آن کبر و آن قیمت خویشتن
 نهانی چنین گفت^۷ کای ذو الجلال
 بچاه اندرون من خطا^۸ کرده ام
 ندانستم اکنون جزا یافتم
 ۲۲۶۰ زندانی^۹ عفو کن مرا
 بعدا گرفتند جای قرار
 سهی سرو نازان و شمشاد و گل
 یکی بند بنهاد بر وی گران
 که دیبست با غل مه و سرو و گل
 چه ناخوش بپشمین لباس^{۱۰} سخن^{۱۱}
 سپردش بدان بنده زشت زود
 همی آمدش یاد از آن آب چاه
 پسندیدن طلعت خویشتن^{۱۲}
 ترا زبید و خود تو داری کمال
 تن خویشتن را بها کرده ام
 خدایا از آن چهره بر تافتم^{۱۳}
 که عفوست و لطفست پیش ترا^{۱۴}

^۱ آنجا. *A* and *N* read جای in the second hemistich *M* and *W* read آنجا.

^۲ *T* has طوق instead of بند. The second hemistich runs thus in *A* and *N*: سهی سرو آن نازه شمشاد و گل.

^۳ *B*, *M*, and *W* read هم در زمان. Instead of بر وی گران in the second hemistich *E* reads بود آن گران.

^۴ *M* and *W* read اینر گردنش. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *A*, *N*, *E*, and *T* (in *T* چو instead of چه and at the end خشن instead of (لباس خشن); the other copies (*B* and *W*) ناخوش بود بشم بر پاکتن (نسترن).

^۶ *B*, *M*, and *W* read آنجا. *N* has in the second hemistich یاد آن.

^۷ So best in *B*, *M*, and *W*; the other copies put طلعت in the first hemistich, and قیمت in the second. *T* has besides و پسندیدن. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: پسندیده شد قیمت خویشتن.

^۸ *B*, *M*, and *W* read همی گفت. ^۹ *W* read عفو.

^{۱۰} So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* have the same, except خبر instead of جزا, and روی for این روی. In *A* and *N* the hemistichs are transposed and run thus: خدایا از آن روی بر تافتم

بدانستم اکنون جزا یافتم

^{۱۱} *B*, *M*, and *W*:

زنادانی من عفو کن مرا بلی عفو و لطفست (که فضلست و عفوست) *B* همیشه ترا
E has خدایا نزد خدا همیشه ترا.

۲۲۸۰ چو یوسف بنزدیک آن چاه رسید
یهودا از آن جمله بیدار بود
چو همزاد خود را چنان بسته دید
پذیره شدش زود و در برگرفت
ز درم دل و جان بنالید سخت
چنین گفت کین شور بخت مست
ایا کاش چشم شدی هر دو کور
چه زین^۱ بینوا تر چه زین بدترست
یهودای بیچاره مستمند
از آواز او خفتگان سر بر
۲۲۹۰ بدیدند همزاد خود را نژد

¹ *B* همی بر سر چہ. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read همراہا instead of همسرانہا.

² *T* چو همزادرا آتچنان. Instead of *دل خستش*, as *B* reads in the second hemistich, *T*, *A*, *E*, and *N* have *دل خسته*; *A* and *N* substitute besides *کشید* for *چکید*. In *M* and *W* this verse is wanting.

³ *M* and *W* *زود* = استقبال = پذیر; see *Ganjnâma*, f. 45 b, ll. 1 and 2, where the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

چو آمد بنزدیک آن جایگاه

It is also pointed sometimes پذیر in the sense of قبول, as in this verse of the Shāhnāma :

مگر کاین سخنرا پذیرد شویم همه با درفش و تبیره شویم

see *ib. loc. cit.* ll. 3-5. At the end of the second hemistich *M* and *IV* have *در گرفت* for *در گرفت*.

⁴ So *B* and *T*; *M* and *W* منفرد; *E* بیفزود; *A* and *N* سخت و شورید.

⁵ *M* and *W* *شور* *اِخت*; this verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

* *B* كاشل, but comp. Rückert in Z. D. M. G. viii. p. 260.

⁷ Or وارون, as *M* reads distinctly, see notes to vv. 556, 1048, and 1659; *E* has ندیدم چنین ظلم زاری و شور.

کزیں T^* ؛ چو زین A^*

۲۲۶۵ مر آن ده جوانمرد را بنگرم
 اگر نیز بسیام آورده اند
 بیوسم سر و چشمان اندکی
 که کار من و کار ایشان نبود
 ازو مالک دعر در ماند و گفت
 که رو یکت همیدون خرد باد جفت

رفتن یوسف علیه السلام بوداع
 کردن برادران خود^۱

۲۲۷۵ بشد با سیه یوسف مهریان
 ندانست رفتن بمند اندرون
 خرامان بدان بند و غلّ گران
 بیفتاد هر ساعتی سر نگون
 بستختی شد آخر بنزدیک چاه
 چنان بسته و خوار وزار و ثباه
 بآهن درون پای و تن در پلاس^۲
 بدان بند بر وی چو دندان داس^۳
 برفت اینچنین بیدل و خسته جان
 همی تا بمیند رخ همسران^۴

^۱ اگرچند *T, A, and E*. ^۲ *T, A, E, and N* روی ایشان بمینم یکی.

^۳ بدیشان *T and E*. Instead of کار ایشان in the second hemistich *A, E, and N* read آن ایشان; *M and W* (as a kind of explanatory wording) که این کار جز. آسمانی نبود.

^۴ *M and W* برو.

^۵ So *B*. آمدن یوسف نزد *T*: رفتن حضرت یوسف علیه السلام بوداع *M and W*; یهودا و برادران بمجهت وداع رفتن یوسف علیه السلام نزد برادران و ازوشان *N*; دیگر چهاها دیدن و بدروود کردن (= ازیشان, see above); in *E* the text runs on without interruption; in *A* the usual interval, with the heading of *M and W* supplied in pencil.

^۶ خرامان و با بند و غلّ گران *W*; بدان غلّ و بند *M*; در آن *B*.

^۷ *B, M, and W* نتابست. Instead of بیفتاد in the second hemistich *A and N* read بیفتادی, which, although grammatically good, is impossible as regards the metre.

^۸ چنان بسته خوار وزار *E*; چنان بسته وزار و خوار *B*.

^۹ So *B, A, and N*; *M and W* و بر تن پلاس *T*; و بر تن پلاس *T*. In *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *B* چو بر بند داس *T*; چو بر کور داس *B*.

^{۱۱} This verse in *T* only.

ز یکدیگر اکنون بخواهد گسست	که پیوند ما را که یزدان ^۱ بست
که پیوند ما زان شود سوخته	فراق آتشی کرد ^۲ افروخته
که بازم نمینید ^۳ از امروز بیش	گرفتم یکی راه نادیده پیش
که هرگز نبیند دو چشمم پدر ^۴	۲۳۰۵ گرفتم بیش اندرون یک سفر
که بارش فراقست تا بوم دین	فگندم یکی تخم اندر زمین ^۵
که شد رشته آشنائی ز دست	چنان بند بیگانگی مان ^۶ بست
سر وصل ما را نگونسار کرد ^۷	قلم رفت و حکم قضا کار کرد
یکی حاجتم هست سویی شما	کنون کاسمانی ^۸ چنین بُد قضا
درودم رسانید سویی پدر	۲۳۱۰ که از من باندازه بحر و بر
مگر گرددش روز دشوار خوار	بپرسیدش ^۹ از من نهان و آشکار
یکی بر نمیدش رحمت کنید ^{۱۰}	برو مهربانی و شَقَقَت کنید

^۱ *B* and *T* *ایزدان*.

^۲ *A* and *N* *آتش* که کرد آتش *E* فراق آتشی گرم. Instead of *زان* شود in the second hemistich *T* reads *شد از آن*.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have *نمیند* with *راه* as subject. In *E* verses 2304-2306 are wanting.

^۴ *B* *حضر*. In *A* and *N* this hemistich is rather corrupted; in *E* it appears after v. 2310. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So best in *T*, *A*, and *N*; *B* and *M* *را بر زمین*; *W* *در زمین*. In the second hemistich *B* substitutes (here unnecessarily) the Persian *روز* for the Arabic *یوم*.

^۶ *W* *تان*. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ So in all copies (only *B* has a wrong *اصل* for *وصل*) except *M* and *W*, which read *همه بند و پیوند مان (تان) خوار کرد*.

^۸ So best in *B*; all the other copies read without the *که* simply *آسمانی*.

^۹ *T* *نزد*.

^{۱۰} So *T*, *M*, and *W*; the other copies have simply *بپرسید* except *B*, which reads *بپرسیدش*. Instead of *از من* *M* and *W* have *آکنون*. On *دشوار* in the second hemistich (in *B* only, the other copies read *دشوار*) comp. p. ۱۰۰, note 7.

^{۱۱} This verse in *B* only; *نا امید* or *نومیدی* = *نمیدی* (despair).

تن نازکش در^۱ پلاس درشت
چو یوسف بر ایشان برافگند^۲ چهر
جدا هر یکی را به بر در گرفت
چنان زار بگریست بر خویشتن
۲۲۹۵ چنین گفت کای ویژه همگوهان^۳
بدینسان شما کارم^۴ آراستید
مرا هست تشبیه دیوانه راست^۵
چنین بود کام شما تن یتن
بنادانی و جهلم آزرده اید
۲۳۰۰ بسی از شما دارم دل گله
ولیکن نه هنگام پنداشتیست^۶
چو سوهان همی سود اندام و پشت
شتابید نزدیک ایشان بمهر
پس آنکه غریبیدن اندر گرفت^۷
که بگریست با او زمین و زمن^۸
همه مهتران و همه بهتران
بیتید چونانکه میخواستید
که پشمینه و بند دیوانه راست
دیدید هم کام^۹ خویشتن
مرا بی خرد^{۱۰} وبی پدر کرده اید
تن آند^{۱۱} روان رنج و جان آبله^{۱۲}
که هنگام مهر و گم آشتیست^{۱۳}

^۱ B تن پاکش اندر. Instead of همی سود in the second hemistich *M* and *W* read همی سودش. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *W* بیفگند.

^۳ So *B*, *M*, *W*, and *E* (only in *M* *بر* instead of *وی*); *A* and *N* read زمان و زمن (*زمن* as shortened form of زمین, which seems rather doubtful); *T* has زمان و زمین, which gives no rhyme.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* پیغمبران is substituted for همگوهان); the other copies read, with an unnecessary repetition of the subject: چنین گفت یوسف که ای سروران (همرهان *T*).

^۵ So in *B*, *W*, and *E*; *T* کار; the other copies read کام, which, however, appears more appropriately in v. 2298. Instead of چونانکه in the second hemistich *T*, *A*, and *N* have زانسانکه; *E* زینسانکه; *T* and *A* substitute besides بیتید for بیتید.

^۶ So all copies except *T*, which reads مرا هست پشمینه و بند راست.

^۷ On کام see note to v. 579; *T* هنگام; *B* reads همه کام.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read مرا خسته.

^۹ So *M* and *W*; *B* (read آبله (جان و دل آبله). In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} *B* که هنگام هنگام (meeting) آشتیست.

۲۳۲۵ چنان زشت شد نام ما در جهان
 هر آنکس که این داستان بشنود
 مزایاد چون ما ز مادر دگر
 هیچگفت ازینسان و گردان چو ابر
 بدو گفت یوسف که ای پاکدل^۱
 ۲۳۳۰ نمودی بسی دوستیهای گرم
 ترا مهربانیست بر ما روان
 فرامش مکن یکزمان مهر من
 بازوم من بیکس سرزده^۲
 هر آنجا^۳ که بینی یتیم و اسیر
 که تا جاودانه نماند^۴ نهان
 نکوهنده^۵ و دشمن ما شود
 که زینسان نمائیم رای و هنر^۶
 دریده دلش پرد^۷ هوش و صبر^۸
 تو باری نه شرمسار و خجل
 ولیکن قضا را نبود از تو شرم^۹
 همیدون همیدار دل مهربان^{۱۰}
 بدل در نگاریده کن چهر من^{۱۱}
 یتیم و اسیر و تبه دل شده
 نوازش کن او را و اندر پذیر

^۱ *M* and *W* نگرد. *B* reads (without a proper rhyme):

چنان زشت شد در جهان نام ما که جاوید پنهان نگرود زما

^۲ So corrected from the نکوهیده of the MSS. This verse appears in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^۳ So *N*, *B* (except راه for رای), *M*, and *W* (except چونین for چوین). *T* reads in the first hemistich بما یاد دادست مادر مگر (as ironical question: 'I wonder, did our mother remind us, that we should, etc.?'). *E* has a strange تان چون و او; in *A* the wording of this verse is somewhat strange too:

کزینسان نمائیم رای و هنر بود جائجا تا سزا (? ناسزا) سرسیر

^۴ *M* and *W* ازو رفته آرایش و هوش و صبر. ^۵ *A* and *N* که ای کام دل

^۶ نبودست شرم *B*.

^۷ در دل نهان *B*.

^۸ *M* and *W*:

فرامش مکن مهر ما یکزمان بدل در نگاریده کن چهر مان

^۹ Or according to *N* and *E* سرزده و بیکس. Instead of بازوم (see on آرم notes to vv. ۱۵۲۲ and ۱۵۹۷ above) *A* and *N* read بیاد من; *B* بازار من.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*, in agreement with vv. ۲۳۳۸, ۲۳۴۳, and ۲۳۴۶ below; *T*, *A*, *N*, and *E* بهر جا. Instead of و اندر پذیر at the end of the second hemistich *T* reads چو برش پذیر *E*; و آند پذیر.

در امرش مسازید کفران بسیج	بآزار او ^۱ دل مبندید هیچ
روا نیست آزدنش بیش از آن	خود ^۲ آزرده است آن دل مهربان
امید از منش پاک بگسته اید	۲۳۱۵ بتیغ فراغ منش خسته اید ^۳
گناهی یعذرش نباشد گران	کنون عذر خواهید از آن ^۴ خسته جان
بیمار و آزار و درد پدر ^۵	مگیرادتان ایزد دادگر
غریب و ذلیل و نژد و تماه	بدرد من خسته بیگناه ^۶
فشانند از دیدگان خون گرم	همیگفت ازینسان وایشان زشرم ^۷
کزو شرمساری همی یافتند	۲۳۲۰ ازو هر یکی رخ همی تافتند
که باشد کسی از کسی شرمسار	بشر زین ^۸ چه باشد بگیتی بیمار
همی خون چکانید ازین ^۹ گفتگوی	یهودای فرزانه نیکخوی
چگونه رهیم از خدای جهان	همیگفت ای وای ما بیرهان
ببیداشی دوزخ اندوختیم	دل خویش و جان پدر ^{۱۰} سوختیم

^۱ So *T*; the other copies این; *M* and *W* بر آزار. The second hemistich is according to *A* and *N*; *M*, *W*, *B*, and *E* read وز *T*; در امرش میارید کفران و بسیج on امرش نیارید (?) کفران بسیج see p. ۲۷, note 5.

^۲ این دل *T*; آن دل for از دل *B* has. *M* and *W* چو.

^۳ *B* سوخته اید; *M* and *W* سوختید, and as rhyme-words in the second hemistich; the same three copies read in the beginning of the second hemistich پاک; *B* has besides باز for امیدش زمن.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* alone reads یعذری for یعذرش.

^۵ *M* and *W* دردهای پدر.

^۶ *E* بیگناهی; *M* and *W* بیگناه; خسته و بیگناه.

^۷ *M* and *W* بشرم. ^۸ *M* and *W* زان. Instead of بیمار *T* reads شمار.

^۹ *B*, *T*, *M*, and *W* از آن گفتگوی *E*; از آن.

^{۱۰} So *B*; *A*, *E*, and *N* پدر دل و جان و خویش و پدر *T*; دل و جان و خویش و پدر *M* and *W* اندوختیم. In the second hemistich of *B* and *E* is replaced in the other copies by افروختیم.

هر آنجا که دزدی ببینی دگر
 مرا یاد کن زانکه من نیز هم
 چو بینی یکی روز^۲ چاهی عظیم
 که بی جرم و بی زشتی و بیگناه
 ۲۳۵۰ هر آنکه که بینی کنار پدر
 بدان ساعت اندر زمن^۳ یاد کن
 بجان تو کز من هزاران درود
 بگفت این ویس هر یکی را جدا
 بموسیدشان چشم و بدرود^۴ کرد
 ۲۳۵۵ غریبان همی شد گسته نفس
 بهودا وهر کس^۵ که بودند پاک
 ازیشان بر آمد غریب بلند
 زمانی بدانسان خروشان شدند^{۱۰}
 که باشد گرفتار غل و بتر^۱
 بدزدی شدم در جهان متهم
 بگو یاد باد آن اسیر و یتیم
 گرفتار بوده درین^۲ ژرف چاه
 که در وی نباشد نشسته پسر
 بدان مایه جان پدر شاد کن
 رسانی بدان پیر بدبخت^۳ زود
 بپدر درگرفتش بمهر و وفا
 جدا گشت ازیشان بصد داغ و درد
 همی رفت^۴ گریان نگه باز پس
 ازین غم بسر برفشاندند خاک
 بهجران آن کودک مستمند
 چنان زار و گریان و جوشان شدند

^۱ Verses 2346–2352 are again wanting in *M* and *W*.

^۲ *E* روز. Before this verse *B* inserts another spurious one, which is partly made up from the present one and gives no reasonable sense.

^۳ *B* بُد در بُن. هر آنجا^۴ *T*.

^۴ *B* مراد، and in the second hemistich, like *E*, بدان for بدین.

^۵ *B* رسانی بنزدیک; *T* reads (less emphatically than all the other copies) بی بخت. بایم تو زود.

^۶ Or بدرود as *B* and *N* again have distinctly, see note to v. 1696 above. Instead of بتمار و درد *B*, *M*, and *W* read بصد داغ و درد.

^۷ *B* کرد.

^۸ *E*, *W*, *A*, and *N* وهر یک. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read از آن درد بر سر الخ.

^۹ *M* and *W* have in both hemistichs بُدند، and سوزان instead of جوشان; *E* has in the first hemistich شدند and in the second بُدند. *A*, *N*, and *E* read besides چنان زار و جوشان و گریان الخ.

۲۳۳۵	فرو مال شان دست بر سر بمهر ^۱	که دادار داند زهفتم سپهر
	یتیمان همه خوار و عاجز بوند	که کس شان نباشد که نزدش روند ^۲
	من امروز آن خوار و آن عاجزم	که شادی نخواهد بُدن هرگز
	هر آنجا که بینی ^۳ یکی بنده نیز	همی دار در دل مر اورا عزیز
	نباشد زُبن بنده را آب و جاه	بخواری کند هرکس اورا نگاه ^۴
۲۳۴۰	نه مادر شناسد ورا ^۵ نه پدر	بآهو ^۶ شمارند ازو هر هنر
	بخاصه یکی بندۀ بی نوا ^۷	که هژده درم باشد اورا بها
	من امروز آن بی بها بنده ام	چنین بی نوا ^۸ و سرافکنده ام
	هر آنجا که دیوانه بینی یکی	ببخشای بروی بمهر اندکی ^۹
	که دیوانگان از در رحمتند	گرفتار بند غم ^{۱۰} و محنتند
۲۳۴۵	من امروز آن بسته دیوانه ام	که از خویش و پیوند بیگانه ام

^۱ *B* and *T* زمهر. Instead of زهفتم in the second hemistich *M* has بهفتم; in *A* and *N* the second hemistich runs thus: که داد آید ایدر زهفتم سپهر.

^۲ *M* and *W* شوند; in *T* که نزدش is replaced by the less suitable نزدش.

^۳ *A* and *N* باشد. The second hemistich runs in *B* مر اورا عزیز.

^۴ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *T* and *E*. *A* and *N* ورا شناسی; *B*, *M*, and *W* شناسندش و نه.

^۶ مر آنکس که آهو ی تو با تو گفت همه راستیها گشاد از نهفت = آهو, as frequently in the *Shâhnâma*, for instance:

مر آنکس که آهو ی تو با تو گفت همه راستیها گشاد از نهفت

see *Ganjnâma*, f. 16 a, l. 3 ab infra. Instead of بر آهو *E* has بآهو; instead of شناسند *T* has شمارند. A rather clever (but perhaps practically not quite correct) modification appears in *A* and *N*: نه آهو شمارند ازو نه هنر.

^۷ *M* and *W* بی بها, which gives no proper rhyme. In *E* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* again سرافکنده ام *T*; بی بها *B* (substituting by mistake the second hemistich of v. 2345) که از خویش و پیوند بیگانه ام.

^۹ Verses 2343-2345 are wanting in *B*, *M*, and *W*; v. 2344 is placed in *E* after v. 2347.

^{۱۰} So best in *T*; *A* and *N* have بند وغم.

سحرگه بهنگام بانگ نماز
رسید او بر گور مادر فراز
دل مستمندش ز تن بر رمید
چو یوسف³⁷⁵ نگه کرد و آن گور دید
تن خویش بر گور مادر فکند
از اشتر سبک خویش تن در³⁷⁶ فکند

G g 2

ز دلشان همی آتشی بر فروخت	که مرا سنگترا دل بر ایشان بسوخت
حسودی چنان کار فرمودشان	2360 اگرچند بر وی ² حسد بودشان
ز تیمار وی شان روان بر دمید ³	هم آخر چو وقت حقیقت رسید
بُدند از یکی کان سرانجام کار	کد ⁴ هر یازده گوهر آیدار
بتن در بجوشیدشان خون مهر ⁵	چو ببریدشان از مه و مهر چهر
برادر هم آخر برادر بود	اگرچه حسودی زهر در بود
ولیکن گریستن نمیداشت سود ⁶	2363 گریستند یکچند وزاری نمود
سر رشته از دست گم گشته بود ⁷	کد آن کار از اندازه بگذشته بود
قضای خدا رد نگردد برای	چنان بود حکم قضای ⁸ خدای
بماندند آن یاور کاران خجل ⁹	سر انجام یوسف بشد خسته دل
فرار یکی اشتر بی مهار	نشانند آن خسته را خوار و زار ¹⁰

¹ خود. In the second hemistich *T* reads آتشی اندر فروخت; *M*, *W*, and *B* بیرهن (!) بر فروخت.

² *B* and *E* روزی.

³ This verse, which is the necessary complement to v. 2360, is only found in *B*.

⁴ So *B*, the other copies چو. In *M* and *W* this and the following verse are again wanting. Instead of کان *B* reads سر.

⁵ *B* has this rather strange wording:

ببریدشان خواست از چهره چهر بتن در خروشید خویشان (?خونشان) بمهر

⁶ This verse is again wanting in *M* and *W*.

⁷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

⁸ *A*, *M*, and *W* حکم و قضای. The second hemistich runs in *M*, *W*, and *B*: قضای خدای نگردد جدای (برای *B*).

⁹ So in *T*, *A*, *N*, and *E*; *M*, *W*, and *B* read:

سر انجام شد یوسف خسته دل بماندند ایشان هم آنجا (آن یافه رابان *B*) خجل

¹⁰ So according to the wording of *T* and *N*; *A* خسته خوار و زار; *E* خسته خوار زار; *B* بسته را راهوار. After this verse *B* inserts another, evidently spurious one, viz.:

یکی خشک پالان برو بسته بس بدان کاروان سرسبز باز بس

ایا مادر آنکه که زادی مرا	ازین درد محنت ندادی ^۱ مرا
دل از مهر من زود بر داشتی	مرا خوار و بیچاره بگذاشتی
چو زادی مرا تیغ فرقت زدی	زپیوند من زود سیر آمدی ^۲
390 مرا بیتو شوریده شد روزگار	درختم بجای گل آورد خار
سر بخت نیمکم نگونسار شد ^۳	فرورنده روزم شب تار شد
مرا ده برادر که همسر ^۴ بُدند	یکایک بَد اندیش و دشمن شدند
بی آنکه از من آزارشان بود هیچ ^۵	گرفتند مرا کشتنم را بسیج
همه مهر و پیوند بر هم زدند	بنیرنگها از پدر بستند
2395 بدشتم کشیدند چائی که کس	نَبُد جز خدا هیچ فریادرس ^۶
پسم ^۷ دزد خواندند و کردند خوار	فراوان طبایچه زدند استوار
بگرمای گرم و تقب آفتاب	من از تشنگی در عنا و عذاب ^۸
چو من کردمی آب ازیشان طلب	طبایچه زدندیم بر چشم و لب ^۹
کجا دارد آن کودکی خُرد ^{۱۰} تاب	که دشنام و زخمش بود نان و آب

ازین داد محبت *T* and *E*; ازین درد محنت بدادی *M* and *W*; *A* and *N*; *E* بدادی (ندادی) *E*. In *B* this verse is wanting.

^۲ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute in both hemistichs *گشت* (for شد); *سر بخت* من چون نگونسار شد *A*, *N*, and *E*; *مرا بخت* من چون نگونسار شد *T*.

^۴ *E* همه.

^۵ So in *B*, to which the utterly corrupted reading of *E* *آنگ* من *آنگ* seems to point too; *T* *زمن* هیچ آزارشان بود هیچ *A* and *N*; *ند آن کر* من آزارشان بود هیچ *E*.

^۶ So *T*, *A*, *N*, and *E*; *M* and *W* (with a similar idea) *نَبُد مهربان* جز که فریادرس (decidedly against the whole tendency of Joseph's belief). *B* *نَد فریادرس*.

^۷ *M* and *W* *مرا*.

^۸ *E* *و عتاب* گرم. *گرم* in the first hemistich in the sense of acute, or = *sorrow*.

^۹ *M* and *W* *طبایچه زدندی* ابر چشم و لب *B*; *طبایچه زدندی* بچشم و لب *E*.

^{۱۰} *A*, *E*, and *N* *کودک طفل* *E* *این* is substituted for *آن* (unnecessary, as he speaks of himself as a kind of other person in the past); *T* has *آرد* for *دارد*.

چنان گور مادر بهر در گرفت	که ماندی ازو هوش مردم شگفت ^۱
بدان ^۲ روی بنهاد پس رعدوار	خروشی بر آورد و بگریست زار
ازو های های گریستن بخاست	تو گفتی مگر ابر رعد است راست ^۳
2380 زدیده یکی سیل خون برگشاد ^۴	که سر سوی دریای قلزم نهاد
غریوان همی گفت کای مادرم	زدرد ^۵ فراق تو در آذر
فراق تو بر من نه محمود بود	زجان و روانم بر آورد دود
بر آور سراز خاك و در من نگر	ببین آن ^۶ کرامی و فترخ پسر
که چون زار و خوار است و چون مستمند	چو دیوانه و دزد بسته بیند
2385 ایا مادر آگه نه از پسر	که اورا پس از ^۷ تو چه آمد بسر
بسا ^{۱۰} شوربختی و سختی که دید	بسا بار آئده که جانم کشید

^۱ *M* and *W* که ماندند هر يك بدان در شگفت. In *B*, where vv. 2376 and 2377 are by mistake contracted into one, the second hemistich runs thus: که ماند در آن هوش مُرده (!) شگفت.

^۲ *B* برو.

^۳ This verse is wanting in *M* and *W*. Instead of ابر رعد, as *B* and *E* have, *T* (where this bait follows, less appropriately, after the next) reads رعد و ابر; *A* and *N* رعد و ابر. *B* substitutes تو گوئی for تو گفتی.

^۴ *A* سیل پر خون گشاد. Instead of سر سوی in the second hemistich *W* reads هر سوی (*A* and *N*). Between this and the following bait *B* inserts the heading نوحه کردن یوسف علیه السلام بر سوگ مادر.

^۵ *M*, *W*, and *B* زداغ. ^۶ *A* در. This verse is wanting in *N*.

^۷ So correct, as referring to what he formerly was, in all copies except *E*, which has این.

^۸ *B*, *M*, *W*, and *N* زاروار. Instead of و پس *T* reads و پس, and instead of چو in the beginning of the second hemistich که.

^۹ *B* پس تو; in *M* and *W* چه آمد and پس از تو are transposed.

^{۱۰} So in both hemistichs in *B*, *M*, and *W*; the other copies have بی. Instead of the more vivid جانم only *B* reads جانش.

سید گشته روز دلّاری من ^۱	۲۴۱۵ غل و بند برگردن ویای من
چو تاراجیان زار و بدبخت و خوار	برندم چنین ^۲ در جهان سوگوار
دل از مهر ^۳ من برگرفتی همی	ایا مادر آنگه که رفتی همی
که کردی مرا در کنار پدر	بدان خوش میّش بودی ^۴ ای پر هنر
بوم در کنار پدر شادمان	گمانت چنان ^۵ بُد که من جاودان
بدربای تیمار در مانده ام	۲۴۱۵ کنونم ببین کز ^۶ جهان رانده ام
نه راحیل باشد مرا خواستار ^۷	نه یعقوب دارد مرا در کنار
چنین مانده ام باوه و خیره سر ^۸	دریغا که بی مادر ویی پدر
یکی هوش دل ^۹ را بمن برگمار	ایا مادر مهربان زینهار
بنزد خود اندر مرا جای کن ^{۱۰}	بیاد همان مهرهای کهن

^۱ So *B*; *M* and *W* read in the beginning: نگر غل تو برگردن الخ, and, with *A* and *N*, گشت instead of گشته. Instead of برگردن *T* and *W* have در گردن. In the same two copies روز is replaced by روی, and in *A* by رای.

^۲ *B* همی. Instead of تاراجیان (pillagers, robbers) *T* has چنان زار الخ (که نارد (!). In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *B* از بهر.

^۴ So *B* (except بدین for بدان) and *T*; *A* and *N* (*N* خوشدمی) بدان خوشدلی (خوشدمی). In the second hemistich only *T* has مرا خوشتر آن بودی *M* and *W* بودم; که باشم در آغوش فرخ پدر. viz. a different wording.

^۵ *T* چنین. Instead of من *B*, *M*, and *W* read تا.

^۶ *A* and *N* در; in *T* this verse runs thus:

کنونم ببین در غل و بند خوار بدربای غم مانده ام استوار

^۷ So *T*, *A*, and *N*; *B* راحیل مهر مرا خواستار (without a verb); *M* and *W* نه راحیل بُد خود مرا خواستار.

^۸ *M* and *W* و بخیر. This verse is wanting in *B*.

^۹ *T* گوش دل *B* هوش و دل.

^{۱۰} So in *T*; *B*, *M*, and *W*:

بیاد آور آن مهرهای کهن مرا پیش خویش (خود *M*) اندرون جای کن

In *A* and *N* this verse is wanting.

برهنه در انداختند بچاه	2400 چو از تشنگی حال ^۱ من شد تباه
فرج داد از آن پس مرا ذو المن	سه روز و سه شب چاه بُد ^۲ جای من
برون آمد از میخ تابنده ماه	چو گفتم شدم رسته ^۳ از رنج چاه
مرا بر سر چاه دریافتند	همان بیرهان باز ^۴ بشتافتند
بتیز آتش در نشاندند باز	گریزنده و زرد خواندند باز
همه شادیم غم شد و نیک بد ^۵	2405 زدندم فراوان بمشت و لکد
بی آتش مرا جان و دل سوختند	پسم ^۶ بنده کردند و بفروختند
نیامد فروتر ز هرده درم	بهای من ای مهربان مادرم
بآزادگی شیر دادی مرا	تو ای مادر آزاد زادی مرا ^۷
بزاری و خواری سرانگنده ام	کنون کم بهاتر ^۸ یکی بنده ام

^۱ So all copies except *M* and *W*, which read چان من.

^۲ *T* شد. Instead of فرج *W*, *E*, *A*, and *N* read قَرَج (the old confusion reigning in many MSS.).

^۳ *B* فارغ. Instead of رنج *M* reads بند. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: برون آمدم همچو تابنده ماه. In *E* verses 2402-2421 are entirely wanting.

^۴ *M* and *W* نیز (perhaps 'quickly'?). Instead of بیرهان *T* and *A* have در. Instead of بر in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read همبران, سروران.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; *T* (read نیک و بد (نیک بد). This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ *T*, *A*, and *N* مرا. The بی آتش of *B* in the second hemistich finds its corroboration in the reading of *A* ای آتش لاجرم سوختند, and the utterly corrupted wording of *N* آتش زانم seems to point to the same. It is, moreover, the reading of Schlechta-Wsschrd's copy, as both his translation and note prove. بی آتش, to burn without fire = to inflict the most bitter mortification. *M* and *W* have the commonplace آتش لاجرم سوختند (likewise); *T* آتش.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (with the same wording as above in v. 2387) تو ای مادر آنگه که زادی مرا.

^۸ *T*, *A*, and *N* بهاتر. *N* has in the second hemistich بخواری; *T* بزاری و خواری.

باواز یوسف بیوسف رسید	چو یکلخت راه آمد آوا ^۱ شنید
طباچه زدش سخت بر روی و چشم	زیوسف دلش بود پر کین و خشم
دلش جای غم گشت و جان جای تاب ^۲	2435 چنان کز دو چشمش برون جَست آب
بپیچید چون مار بر خوبشتن ^۳	از آن درد و غم یوسف پاکتن
شدش ^۴ دیده تاری و کرگشت گوش	دل و مغزوی گشت بی حال ^۵ و هوش
بلرزید هفت ^۶ آسمان و زمین	ز پیچیدن یوسف پاکدین
که او نامه ^۷ درد یوسف نخواند	بهفت آسمان یک ^۷ فرشته نماند
بنالید بر دارم دادگر	2440 شنیدم که یوسف بر آورد سر
نهانی ندا کرد و بگریست زار	ز پیر دل خویش با کردگار

to that story is omitted, although, with the exception of *N* (see below after v. 2449) no further heading appears. *M* and *W* خبر یافتن زنگی از غائب شدن (after v. 2431) *E* یوسف علیه السلام خبردار شدن (also after v. 2431) *N* آمدن نگهبان و طباچه زدن بر روی یوسف و غلام سیاه و آزدن یوسف علیه السلام; in *A* an interval after v. 2431; in *B* no interruption of the text at all.

¹⁰ خبر یافت از آن *A*; خبر یافت از او *N*.

¹¹ *T* او را, and in the second hemistich از راه *B*, *M*, and *W* read:

بر اشتر نگه کرد یوسف نبود هم آنگاه سر باز پس کرد زود

¹ On آوا = آواز see note 2 on p. ۲۳۵; *E* reads شنید و آمدست و شنید, and in the second hemistich again دیدد instead of رسید.

² *T* and *N* have again آب جای, which gives no rhyme.

³ *T* has an entirely different wording of this hemistich: چکانید خون بر رخ (less appropriate, as a similar idea is already expressed in the first hemistich of v. 2435).

⁴ So best in *B*; see on حال note ۱۱ on p. ۸۱ etc. The other copies, except *M* and *W*, have the less befitting بی جان; *M* and *W* بی رای.

⁵ *T* and *E* گشته and شده. Instead of تاری *M* and *W* have تارک.

⁶ So all copies except *T*, which has مر (see on the use of مر before a nominative, p. ۸۷, note ۱, and p. ۱۴۸, note 6).

⁷ So *M* and *W*; the other copies در. In the second hemistich *B* only reads که او نامه^۷ درد و ناله نخواند.

همان کودک شیرخوار تو ام همان یوسف غمگسار^۱ تو ام ۲۴۲۰
 مدام در آغوش بر داشتی همانم که^۲ از چشم نگذاشتی
 نبودت زمن هیچکس بیش بیش کرامتت بودم از جان خویش
 چرا صحبت من نخواستی همی کنون چونکه رنجم نگاهی همی
 چرامان جدائیست از یکدگر نه تو مهربان مادری من پسر
 تو از من شکبیا شدستی^۳ مدام ۲۴۲۵ شکبیا نباشد زفرزند مام
 دلم آشکار و نهان با تو است مرا هوش و جان^۴ و روان با تو است
 چنین زنده مانم^۵ زمانی دگر نخواهم که من بیتو و بی پدر
 شدی هم کنون جانم از تن جدا ای کاش دادار کردی قضا^۶
 نه آگاه ازو جز جهاندار فرد بدینسان همی گفت^۷ گریان بدرد
 نه مالک بُد آگاه ونه^۸ ساریان ۲۴۳۰ همی شد برادر اندرون کاروان
 خبر شدن سیاه را از نبودن یوسف و پیدا کردن
 و زدن و برخاستن رعد و برق^۹

قضارا خبر یافتش آن^{۱۰} سیاه که میداشت آن خسته دلرا نگاه
 بر اشترنگه کرد یوسف^{۱۱} ندید سراسیمه در راه وا پس دوید

^۱ Or غمگذار, as *B* has.

^۲ *T*, *A*, and *N* مرا یکدم. Verses 2421-2423 are wanting in *M* and *W*, the last two of them also in *A* and *N*.

^۳ *T* از تو از من شدستی گریزان in both hemistichs 'away from,' 'without;,' this verse only in *T*, *A*, and *N*.

^۴ *T*, *A*, and *N* مرا جان و هوش. This verse, as well as the following one, is wanting in *B*.

^۵ *M* and *W* باشم. This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ So *M*, *W*, *T*, and *A*; *B* and *N* داد کردی قضا (*N* اگر) کاش اگر (*N*) داد کردی قضا. Instead of کنون هم in the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read این زمان; *T* has besides رها for جدا. *B* reads شدی جانم اکنون زتن در رها.

^۷ *M* and *W* همی گفت ازینسان. ^۸ Or ونی, as *A*, *N*, and *E* have.

^۹ So best in *T*, where the heading includes at once the story of the Simoom, but is placed, less befittingly, after v. 2432. In all the other copies the reference

[For notes ^{۱۰} and ^{۱۱} see next page.]

که می بگسلانید از بُن درخت	بر آمد بدانسان یکی باد سخت
که گفتی بر آمد همی ^۱ رستخیز	2455 چنان بود غریب ^۲ باد تیز
بر آن قافله بند محنت گشاد	بر آمد یکی لخت طوفان عاد ^۳
حصا و مدر بود و خاک گران	هر آنچ اندرون وادی بیکران
بدان کاروان اندر آنباشت باد	ز روی زمین پاک بر داشت باد
بفرمان دادآور دادجوی	همه گفتشان بر سر و چشم و روی
کز آن خاک و آن رنگ خسته نمود	2460 رخ و چشم کس ^۴ هیچ رسته نمود
همی تاخت ^۵ بر چهره چون سیل آب	ز چشم همه قافله خون ناب
فنا ^۶ گشت بانگ و نوای درای	نگفتد اشتراکرا سراسر زیبای
بر آمد غریب از دل ساریان ^۷	خروش اندر افتاد در کاروان
زبانسان دعا خواند اندر دهن	بلرزیدن افتاد جانسان ^۸ زتن

^۱ *M* and *W* یکی. Verses 2455-2459 are wanting in *N*.

^۲ So best in *T*, 'something of the whirlwind (Arabic صَوْرٌ of the 'Ādites,' referring to the well-known legend of the Kurān, see Sūrah 41, 12 sq.; 46, 20 sq., etc. The other copies substitute باد (which, however, appears as radif immediately afterwards in v. 2458). Instead of لخت *M*, *W*, *A*, and *E* read معب, *B* سخت. *B* has besides in the beginning of the second hemistich بدان for بر آن. *T* and *A* substitute for this second hemistich the corresponding hemistich of v. 2458, the first half of which as well as the intervening verse 2457, and the immediately following verse 2459, are entirely wanting there. *E* omits the whole of vv. 2457-2459.

^۳ *M* and *W* چشمشان. Instead of خاک in the second hemistich *T* reads باد.

^۴ *T* substitutes ریخت for تاخت, and چهره شان for چهره چون. This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* and *N* فنا (a mere gloss to فنا); *B* فقا.

^۶ Or ساریان, as *B* and *E* have. *T* بر آمد غریب از دل ساریان.

^۷ *B* شان جان. The second hemistich is according to *T*. *B* has زبانسان دعا خواند; *M* and *W* read (without a proper rhyme):

زبانسان دعاگوی شد با دو لب بلرزید و افتادشان جان بلب

In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

هم اندر زمان جبرئیل امین	فرود آمد از نزد ^۱ جان آفرین
رسانیدش از پاک ^۲ یزدان سلام	پس آنگه چنین داد ویرا پیام
که گوید همی کردگار جهان	که آتش بیارم بر این ^۳ کاروان
2445 دگر بر ایشان ^۴ چه رنج و عذاب آورم	دو طوفان ز آتش ز آب آورم
دگر و شکافم ^۵ زمین را زهم	بریشان بخاک اندرون بیش و کم
ندا کرد یوسف سوې کردگار	که ای داور دادگر زینهار
عذابی میاور بدین ^۶ قافله	که گردد زتن جان ایشان یله
بلی هم کنون قدرتی شان نمای	که آگه شودشان دل از تو خدای ^۷
2450 هنوز این کُبد گفته یوسف تمام	که جبرئیل پُرزد علیه السلام
که و دشت ^۸ و دریا بلرزید پاک	در افتاد بر چرخ گردان تراق
ستاره سیه گشت و چهره نهفت	جهان سربسر با یلا گشت جفت ^۹
چنان تیره شد ^{۱۰} روی هفت آسمان	که گشتند سیاره یکسر نهان

^۱ Quite like the Hebrew נֶחֱמָה. ^۲ *M* and *W* again نزد.

^۳ So *M* and *W*; *B* بدین; the other copies در این.

^۴ *N* ایشان. The wording of the second hemistich is according to *B*, *M*, and *E* (in the last copy آب در آب آورم); *T* (از آتش و آب); *A* and *N* دو طوفانی از نار و آب آورم. In *W* this verse is wanting.

^۵ So *B*; *T*, *A*, *N*, and probably *E* (which is somewhat corrupted in the beginning) ویا بر شکافم; *M* and *W* باز دارم.

^۶ *A* and *N* برین; *E* درین. Instead of زتن in the second hemistich (which is the correct reading of *B*) *M* and *W* have زین; *T* and *E* ازین; *A* and *N* از آن. to get loose, dismissed from; see, on the various applications of یله, notes to vv. 498, 547, 935, and 1217.

^۷ After this verse *N* inserts a new heading (see ll. 1 and 2 in the notes on p. ۲۴۱): وزیدن باد سیاه طوفان بر آن کاروان و حیران شدن مردمان کاروان و نجات از دعا. یوسف علیه السلام.

^۸ *M* and *W* دشت. Instead of در افتاد بر in the second hemistich the same two copies read در افتاد, and *B* بیفتاد در. On تراق or تراق see p. ۱۱۴, note 2, and p. ۱۴۴, note 1.

^۹ This verse is wanting in *E*.

^{۱۰} *M* and *W* بُد. Instead of سیاره یکسر (*B*) in the second hemistich *M* and *W* read یکسر ستاره, the other copies استاره یکسر.

بدان^۱ مالکِ ذعر الهام داد
 که ای مردمان این نشانست بد
 که آمد زیزدان عذاب الم
 نماندست جان و تن ما بجای
 بیایید با ما بخوانید^۲ اله
 مگرمان رهند ز طوفان و خاک
 بسختی ستاند جهاندار جان
 هم اندر زمان نزد مالک دويد
 مرا افتاد این نمونه گناه
 فرو جَست از اشتر بدین راه در
 مرا گشت از آن جان و دل تندرغ^۳

سر انجام یزدان خداوند داد
 که بر جَست و بر کاروان بانگ زد
 ۲۴۸۰ کسی کرده^۴ دارد گناهی عظیم
 بدین در^۵ گرفتست مارا خدای
 زما بیرهان هر که دارد گناه
 بخواید پوزش^۶ زیزدان پاک
 وگرنه هم اکنون زما بیگمان^۷
 ۲۴۸۵ سیاه گنه کرده^۸ چون آن شنید
 بدو گفت کای مهتر^۹ نیکخواه
 بدان کین نکو روی عبری^{۱۰} پسر
 مگر داشت آهنگ راه گریغ^{۱۱}

مر with, مر آن کاروان شد زآئین و برگ only B reads; بشد کار و برگ for و برگ before the nominative, see note to v. 2438. On برگ comp. p. ۳۷, note 11.

^۱ A and N بدین.

^۲ B در جَست و در.

^۳ T (ا) کَر چه. Instead of the nomen unitatis گناهی all copies, except B, read گناه. In the second hemistich B has برآمد.

^۴ E در; B, M, and W بدینسان. Instead of جان و تن in the second hemistich M and W read دل جان.

^۵ A and N substitute 'invoke God.' خواندن نام اله (یزدان) = خواندن اله for the characteristic 2nd pers. plural the weaker 3rd singular از اله (perhaps زیاب?) (رباب) اله; the same in E, but with this strange wording: بخواید بجوید زیاب.

^۶ A, N, and E again with the 3rd pers. singular بخواید نوازش, and in the second hemistich مگرتان.

^۷ M and W بیرهان.

^۸ B گنگار.

^۹ A مالک. M and W have نیکرای for نیکخواه, and in the second hemistich مرا افتاده نمونه گناه; E مرا افتاده نموده (ا) بجای.

^{۱۰} A and N عنبر (amber-coloured, dark), see note to v. 2595 further below.

^{۱۱} گریغ (T, A, N, and E) = گریز 'flight,' as it appears, with the same preceding را in these two baits of the Shâhnâma (see Ganj-nâma, f. 136^b, lin. penult. sq.):

[For note ^{۱۲} see next page.]

۲۴۶۵ از آن رنج و سختی شبان با رَمه ^۱	به یا رب زیان برگشاده همه
در افتاده ^۲ هر یک بروی زمین	همی کرد برگردگار آفرین
همی گفت کای دادگر زینهار	زما این عذاب و بلا درگذار
زما گر بنادانی آمد گناه	برحمت غفلو کن تو ^۳ ای دادخواه
همی کرد هر کس بدینگونه یاد	همی شد فزون هر زمان شور ^۴ باد
۲۴۷۰ جهانرا همی خواست کنند زین	نمیداشت سود آن دعا و سخن
چو شب روز شد روز هم تیره بود	دل دیو از آن تیرگی ^۵ خیره بود
تَبُد قمر ^۶ شمس گیتی فروز	ز شب تیره تر بُد بسی ^۷ رنگ روز
همان باد و طوفان ^۸ و خاک سیاه	همی زد بر آن قافله بی پناه
شدند آن اسیران سراسر ستوه ^۹	از آن شورش باد با آن شکوه
۲۴۷۵ برایشان ^{۱۰} همی مرگ نزدیک شد	دل و دیده نومید و تاریک شد
تَبُد ^{۱۱} شان دعاها همی کارگر	نیامد همی خشم یزدان بسر
مر آن کاروانرا بشد کار و ترک ^{۱۲}	نهادند ناچار دلها بمرگ

^۱ *T* ستاده همه. Instead of گشاده in the second hemistich *B* reads گشادند (on *nd* treated as a mere *n*, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۰۴, note 4; and p. ۲۱۲, note 8).

^۲ So *B* and *T*; the other copies در افتاد. *T* has besides خواند for کرد in the second hemistich.

^۳ *B* غفلو مان کن; *T* نیکخواه ای. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ *T* گرد باد; *W* بُد باد.

^۵ *M* and *W* خیرگی (perhaps a mere mistake of the pen).

^۶ *B* بود بس. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *E* همان بود طوفان. In the second hemistich *B* reads بی گناه. *M* and *W* بدان for بر آن.

^۸ On ستوه see p. ۴۳, note 5. In the second hemistich *M* and *W* read بر آن for شورش, and باد شکوه for و باد شکوه, *T* substitutes سوزش for شورش.

^۹ *M* and *W* بدیشان.

^{۱۰} *B* نشد. Instead of همی *T* and *E* have کسی; *A* and *N* کسی.

^{۱۱} So *A*, *N*, and *E*, with the affirmative بشد 'had gone'; only *T* has a negative شد آکین 'there was not or came not'; *M* and *W* substitute a synonymous نشد.

بیوسف چنین گفت کای دین پناه
 شنیدم که آزرده گشتی ازوی
 2500 تو از درد رخسار^۱ کردی دعا
 کنون این سیه را بکش پاک نیست
 بر آر از دل آن درد^۲ و آزار و کین
 مگر زین بلامان^۳ رهاند خدای
 چو یوسف زمالک بدانسان^۴ شنید
 2505 بخشود بر مالک و قافلہ
 بمالک چنین گفت کای مهترم
 که مردم کشم یا طبانچه زنم
 که من جز نکوکاری و مردمی
 اگر جُستش^۵ آزار من این سیاه
 ازین زنگیت کین خود را بخواه^۶ B; از آن M and W
 برو در^۷ طبانچه زدستت بروی
 فرستاده مارا خدا این بلا
 که او زنده و مُرده هر دو یکبست
 پس آنگه دعا گستر و آفرین
 همانند این بیگناهان بجای
 بجز روی بخشایش از بُن ندید
 که جانسان همی خواست گشتن یله^۸
 من دل خلیده نه زان گوهرم^۹
 بزشتی کسی را مُکافا^{۱۰} کنم
 ندانم^{۱۱} نمودن بهیچ آدمی
 من از دل عفو کردم اورا گناه

^۱ ازین زنگیت کین خود را بخواه B; از آن M and W.

^۲ M, W, and B; E ده.

^۳ T, M, and W. تو آزرده رخسار. In the second hemistich T, A, N, and E read دعا. only B substitutes for بلا the unbecfitting فرستاده بر ما.

^۴ So B, M, and W; the other copies برون کن زد دل درد. Instead of آفرین in the second hemistich M and W read ای پاکدین.

^۵ So B, M, and W; the other copies have a less good بلاها.

^۶ T, A, N, and E بدینسان. Instead of زین in the second hemistich (B) M and W have آنجا; the other copies اورا.

^۷ This verse in B, M, and W only. In N vv. 2505-2520 are entirely wanting.

^۸ T کد من الی. E (probably as question) نه من دل خلیده از آن گوهرم A; که من الی. On the construction of من with a following adjective, see vv. 1552, 1595, and 1599 above.

^۹ مُکافا abridged from مکافات = پاداش دادن, as مفاجات from مفاجات, see v. 1684 and note.

^{۱۰} T, E, and A نخواهم.

^{۱۱} So in B, M, and W, with the pleonastic or rather strengthening and emphasizing ش, as in several cases before; see Rückert's remarks on this point in Z. D. M. G. x. pp. 186-187 and 195. T (where آن سیاه is substituted for این سیاه),

دویدم زمانی بهر بهلولی	شدم باز پس چستم ^۱ از هر سوئی
نقاده بر انراز گوری تباہ	۲۴۹۰ سر انجام دیدمش بر شاهراہ ^۲
زبانش همی نام ^۳ نوحه خواند	دو چشمش چو باران همی اشک راند
بخشمش زدم یکطباچه بروی	دل ^۴ م کینه ور گشت لختی بروی
همش دزد خواندم همش بدنشان	بیاوردم ^۵ اورا بخواری کشان
نهانی سخن گفت با کردگار ^۶	بپیچید بکلخت و نالید زار
که هم در زمان تیره شد روی بخت	۲۴۹۵ همانا که ^۷ بر ما بفزید سخت
همانکه جهان خواست گشتن هلاک	همانگاه بر خاست این باد و خاک
مر اورا بنزدیک یوسف کشید	چو مالک سختهای زنگی شنید

نه گرز و سنان یادت آید نه تیغ نبینی تو در جنگ راه گریغ
 زشمشیر روز نیزه و گرز و تیغ نوگفتی ندانند راه گریغ
 and
 پرستیز M, W, and B have گریز, and in the second hemistich as rhyme-word. B reads آهنگ زرام for اینک زرام. T has کردست آهنگ اینک.

¹² So correct in T; کینه = ریغ; the reading of A, N, and E پر دریغ (full of sorrow) does not fit.

¹ T چشم بر. In the second hemistich T, A, N, and E read دویدم زمانی زهر بهلولی.

² So in B, with the necessary object in دیدمش; the other copies have partly دیدم بدان شاهراہ (M and W), partly دیدم بر شاهراہ (T, E, A, and N).

³ So M, W, and B (only in B روانش instead of زبانش); the other copies نوحه. On مویه see p. ۱۰۰, note 4, and p. ۱۰۳, note 13. E substitutes besides همی for همه.

⁴ T, M, and W بدوی. Instead of بخشمش in the second hemistich M and W have زخشمش, and B (by a mere mistake in pointing) بخشمش.

⁵ T, A, N, and E چو آوردم. Instead of بدنشان in the second hemistich N has بی نشان, and E پاسمان (as if 'watchman' was occasionally a term of mockery, like the German 'Nachtwächter, Schnurre').

⁶ This verse is wanting in B.

⁷ M and W (contrary to the real fact) همانکه, and in the beginning of the second hemistich بر (همانگاه بر) correctly. E ما بیفزود. هم اندر زمان. In A this verse is wanting. همانکه بر ما بفزید سخت; N (بفزید سخت).

2520 سیه را کنی هم بساعت سفید
 ترا من بدین پایه^۱ نشناختم
 تو اندرخور بند و غل نیستی
 تنست نیست اندرخور این پلاس
 از اولاد یعقوب ماندم شگفت^۲
 2525 که گفتند چندان بپیمان و بند
 ندانم که با تو چه کین داشتند
 من آن عهدها جمله برهم زلم
 ازین پس ندارم ترا بسته پای
 بگفت این ویس بند ازو^۳ برگرفت
 2530 درو جامه پوشید دیبای^۴ روم
 وگر بایدت گل بر آری زبید
 نه در خوردت آئین همی ساختم
 بچرتین^۵ بلا در کجا ایستی
 درشتست مانند دندان داس^۶
 ازین پس شگفتیم باید گرفت
 کزین بنده جایی مکن غل و بند^۷
 که چندان^۸ درخت بلا کاشتند
 همه بند و پیمانشان بشکنم
 پسندم نباشد چنین باه^۹ رای
 طریقی نکوکاری اندر گرفت
 که چون نقش مانی بُدش نقش بوم

گونه. Only in *A* the affirmative بشناختم
 appears ('now I have recognised').

^۲ *T*, *A*, *E*, and *N* چندین.

^۳ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* has an entirely different wording in both hemistichs:

تنست نیست اندرخور این ویس بتو این نماید روا زین سپس
 appears also in the *Shāhnāma*, for instance, in the following bait:
 که آمد بشفک اندرون روزگار نبیند مرا زین سپس شهریار
 (see *Ganjnāma*, f. 94^a, ll. 5 and 4 ab infra).

^۴ *B* از اسباب یعقوب دارم شگفت. The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* has ازیشان شگفتیم باید الخ; *M* and *W* ازینسان شگفتیم الخ.

^۵ So *B*; *T* بند و غل و بند. Verses 2525-2529 are only found in *B* and *T*.

^۶ *T* چندین.

^۷ *T* راین, and پاک instead of جمله.

^۸ Or یاوه as *T* has; see on both forms, p. ۸۸, note 1; p. ۸۹, note 10; p. ۱۰۲, note 10; p. ۱۳۲, note 7; and p. ۱۶۶, note 5.

^۹ *T* بندرا.

^{۱۰} *B* less suitably دیبای پوشید و دیبای بوم. On (fundus panni acu phrygia picti) see Vullers, *Lexicon*, i, p. 280^b, where a bait of the *Shāhnāma* is quoted;

در آوردش از مهر دستی بروی
 یامهر خداوند بیم و امید
 فرو خواند پنهان بسی آفرین
 که آئین گیتی کند باز راست
 شود چهار روز رخشان و پاک
 فروزنده گشت آسمان و زمین
 فروزنده خورشید نیکو یافت
 هم آنگه زمین را بموسه گرفت
 تو هستی مرا چون کرامی پسر
 که گر خواهی آتش بر آری زاب
 دل خویش خوش کرد یوسف بروی
 هم اندر زمان روی او شد سفید
 دعا کرد پس بر جهان آفرین
 بخواهش زیزبان گیتی بخواست
 فنا کرده آن باد و طوفان و خاک
 چو کرد آفرین یوسف پاکدین
 بشد باد و خاک و دل آرام یافت
 فرو ماند مالک ز یوسف شگفت
 بیوسف چنین گفت کای پر هنر
 تو داری دعای چنین مستجاب

A and *E* جُست. The second hemistich runs in *T* thus: *مَن* اورا زجان عَقَو کردم
A and *E* گناہ *A* and *E* گناہ *E* مَن از جان و دل عَقَو کردم گناہ *E* گناہ

¹ *T*, *A*, and *E* بدوی. In the second hemistich *E* reads (without a rhyme) 'در آورد از مهر دستی بروی' ('he put a hand on *him*,¹ instead of the reading in the text, 'he put a hand on *his face*'); *M* and *W* مهر ای یکی.

After this verse the last two copies insert a new heading which, however, covers only a few verses: دعا کردن یوسف علیه السلام بصلاح قاتله, and substitute in the following verse گیتی for باقی; in all the other copies the text runs on without interruption.

³ So best as part of the prayer in *A* and *E*; also with slight modifications (رخشان و پاک for رخشنده پاک) in *M* and *W*, where the original بشد is corrected on the margin into شود. The reading of *T*:

فنا کرده آن باد و طوفان و خاک بشد چهره روز رخشان و پاک

points already to the fulfilment of the prayer which is inconsistent with the immediately following verse. *B* exhibits a strange mixture of both ideas: دعا کرد و این باد و طوفان و خاک بشد چهره روز رخشان و پاک. *B* is in the first hemistich, and دعا کرد و این باد و طوفان و خاک بشد چهره روز رخشان و پاک in the second.

So *B*; *M* and *W* *چو آن باد و خاک* *T* and *A* (where the hemistichs are transposed) *شد آن باد و طوفان دل الح* *E* *شد آن باد و خاک*. Instead of *نیکو* in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies have *آبان* (*A* and *E*), or *رخشان* (*T*), both readings merely repeating the idea of the attributive *فرورنده*.

بریزی در آب Only *T* reads here. ببوسید و گفت (!) *M* and *W*.

سبک مالکِ ذعربی گفت و گوی	بیآورد ^۱ آن خط بدادش بدوی
ستد یوسف آنرا و تعویذوار	فرو بست بر ^۲ بازویش استوار
ندانست کس جز خدای جهان	که آنرا چه تفسیر ^۳ بُد در نهان
ازین داستان چون پرداختند	دگر باره برگشتن ساختند ^۴

^۱ و دادش *M* and *W*; بدادش *for* داده and بر آورد *B*.

^۲ *W* یا. ^۳ تعبیر *E*.

^۴ *T* has by mistake خواستند. Both in Jāmī's and Nāzīm's epopees, the story of Joseph's adventures from the moment of the arrival of the caravan to the present stage of the narrative is much shorter, and compressed into a single chapter. Jāmī simply relates the few leading facts of the Biblical legend without any additional features of artistic or poetical interest. The bucket is let down into the cistern, Joseph steps into it, and the brothers sell him as their alleged slave for a few pence (بغلیسی چند) to Mālik, after which follows immediately the arrival in Egypt. Nāzīm is again somewhat more explicit and not only adds, as usual, some rhetorical flourishes, but also varies the story itself in one essential point. When Joseph comes up to light in Bushrā's bucket, the whole desert is illumined (India Office 184, f. 73^a, l. 7):

در آن صحرا زرویش تافت نوری که شد ریگش دُری سنگش بلوری.
(comp. vv. 2141, 2159, 2160, and 2531 above). All rush up to see this wonderful sight, and Joseph's brothers too (ib. f. 74^a, ll. 6-9):

ببوسف چشمشان افتاد ناگاه	که بود آن هالَه توفیق را ماه
تنش پوشیده دیدند از لباسی	برون از کارگاه هر قیاسی
یغین کردند کیش خیاط قدرت	بریده بر قد آن تشریف رحمت
ولی از دل حسد بیرون نکردند	لباس فعل بُد بیرون نکردند

They warn Joseph, in Hebrew, not to contradict any of their assertions (ib. ll. 11-13):

لب تهدید بر یوسف گشودند	بلعن عبری این دستان سرودند
که از ما هر چه بینی باش خاموش	وگرنه از سر خود کن فراموش
اگر دم بر خلاف ما بر آری	شود تابوت روح زخم کاری

With regard to his splendid garment, they say to Mālik (f. 74^b, l. 5 sq.):

چه بست و بلند و چه نزدیک و دور	ز رخسار یوسف جهان یافت نور ^۱
بنزدیک یوسف دویدند زود	هر آنچه اندر آن قافله مرد بود
نیایش گرفتند بر جان اوی	یکایک بسودند ^۲ بر خاک روی
بدو یافتند از عقوبت نجات	که دیدند ازو فرقه ^۳ معجزات
که ای پاکدل یوسف سروراز	2535 چنین گفت پس مالک دعر باز
که حاجات تو یکسر از من رواست	زمن چند حاجت بپایند ^۴ خواست
اگر ^۵ عمر خواهی بجای آیدت	بخواد ای پسر هر چه رای آیدت
بگفتار تو زهر من گشت نوش	بدو گفت یوسف که ای مرد ^۶ هوش
همه سال و ماه بر تو فرخنده باد	ترا جاودان عمر ^۷ پاینده باد
دل من بدان برگشاید همی ^۸	2540 مرا از تو یکچیز باید همی
بدان خط غم از دل بکاهم همی	خط دست اسباط خواهم همی
نهال چنین ننگ در کشته اند ^۹	که بر بزم من نیز بنوشته اند

comp. زمین in the same sense, ib. ii. p. 143^a, and the English 'ground.' This verse is again wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۱ So *B* and (with the exception of چنان for جهان) also *N*; the other copies have نور یافت (*M* and *W* دیگر چنان), a reading that does not fit syntactically well into the second hemistich. In the following verse *T* reads اندرون for اندر آن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نهادند. In the second hemistich *T* and *E* read ستایش for نیایش, and *E* has besides جای for جان.

^۳ *T* آنچنان; *A*, *E*, and *N* خسروان. In *B* this verse is, less appropriately, placed after v. 2545. After this verse *E* inserts a new heading: رفتن کاروان بمصر: و خلاص شدن از عذاب باد و باران.

^۴ *T* and *E* نیست; *A* شاید; *M* and *W* (?) باز; حاجت ترا باز. In the second hemistich *M* and *W* read برآست یکسر آیم.

^۵ *M* and *W* گر. In *B* the bait runs thus:

زمن ای پسر هر چه رای آیدت	که گو امر خواهی بجای آیدت
ترا عمر جاوید ^۶ <i>B</i>	گنج ^۷ <i>M</i> and <i>W</i>

^۸ *B* بدان چیزها غم بکاهد همی (a mixture of this hemistich with the second of the following verse, which is wanting in *B*).

^۹ So *T* and *N*; *A* and *E* الی (نیک *E*) ننگ. In *B*, *M*, and *W* this verse is wanting.

بمهدی فرو ^۲ بست بُنگاه و رخت	یکی جایگه ساخت مانند تخت
بموسف چنین گفت کاین جای تست	اگرچه نه درخورد زیبای تست ^۱
۲۵۵۰ پس آنگه بر ^۳ آن اشترش بر نشانند	بنیک اختری کاروانرا براند
شنیدم که یکباره ابری ^۴ سیاه	بر آمد بفرمان و حکم اله
فراز سر یوسف نیکنام	باستاد ^۵ آن ابر تا گاه شام
همی رفت با وی بامر خدای	همیداشت سایه بر آن نیکرای ^۶
وز آنپس همه راه بُد ^۷ همچین	ز تقدیر یزدان جان آفرین

proceeds with him and the caravan to Egypt. On the touching scene at Rachel's grave, and the splendid episode of the Simoom in the desert, both of which are found only in Firdausi, the Spanish Poema de José and the Leyenda de José, see Grünbaum in Z. D. M. G. 43, p. 27, and 44, p. 461.

^۱ So in *B*; *N* دور ساختن بند و غل از یوسف علیه السلام (a heading which is out of place here, as it refers to a part of the story already dealt with); in *A* the usual interval; in the other copies the text runs on without interruption, but see note to v. 2534 above, with regard to *E*.

^۲ *T* همی. Instead of *E* پاکیزه. فرخنده. in the second hemistich is replaced in *M* and *W* by خوب.

^۳ So *A* and *N*; *B* and *E* مهتدم برو; *M* and *W* بشد ساریان. Instead of مانند in the second hemistich *M* and *W* read بر سان. با اول مفتوح. Instead of بستانی زده: (f. 149^b, l. 4 ab infra sq.). On بتازی گامواره را گویند و در غرف گهواره ماندی را نامند که بر پشت پیلان و اشتران بندند و در آن نشینند.

^۴ So *B*; *T* اگرچه نه اندر خور رای تست. In all the other copies this verse is wanting.

^۵ So all copies except *B*, which reads بر آنگاه.

^۶ So corrected from the ابر of all MSS.

^۷ *M* and *W* باستادی (or in *M* باستادی).

^۸ In *T* the two hemistichs are transposed. In *B*, *M*, and *W* بدان is substituted for بر آن.

^۹ *M* and *W* همه روز شد; *B* and *E* سه روز بُد, which is unmetrical and probably only a clerical mistake for همه روز بُد. Instead of یزدان in the second hemistich only *B* has جبار.

رستن کاروان از عذاب و رفتن ایشان بمصر^۱
سبک^۲ مالک دعر پاکیزه کیش یکی اشتر بختی آورد بیش

چه سود از حسن خوش ظاهر غلامی که دارد باطنش بغض تمامی
غلام خوبرو دارد سهرناز نظر بر حسن خدمت کی کند باز
ندارد چشم بر صورت هنرجو که از دل کار می آید نه از رو

(the hypocrisy of the brothers is here even still more sharply accentuated than in Firdausî!). Mâlik buys Joseph for eighteen dirhems of inferior quality (هزده درهم), in the next line denoted as *فلسی* چند), and the latter takes leave of his brothers with a few bitter and cutting words in Hebrew (f. 75^a, ll. 4, 5, 7, 8, and 10):

بعبری گفت با آن ده برادر کزین سودا شمارا چیست بر سر
طلسم معصیت باید چنان بست که باشد بر شکستش توبه را دست
بترسید از قوی قدرت الهی که کوهی را بسوزاند زکاهی
گرفتم تیردهای بد نهادم نه آخر از شما از يك نژادم
مرا از بندگی کس چه پروا شما بدنام میگردید و رسوا

So far Nâzîm agrees with Firdausî, but the remaining portion of his story is different. Mâlik, who has an intuitive feeling that the brothers have wronged Joseph, shows him at once great kindness and affection, and at last requests him to reveal his true position, but Joseph declines (f. 75^b, l. 11 sq.):

پس از دلجوئی و خاطر نوای بدو گفت ای نهال سرفرازی
زروبیت دیده ام تا دل منور زروبیت برگ تا بارم معطر
باعزاز تو کوشم تا توانم نیم مالک ترا گر بنده دانم
دل و طبع از تو پیدا و نهانی چنان خرم که پیری از جوانی
بگو اینها که بودند او ترا چیست نژاد گوهرت از مخزن کیست
که می بینم زسیمای تو تابان فروغ جبهه اختر نژادان
کشید آه از دل پر درد یوسف که ای بر همتیتم صاب (صافی) تصرف
زلب راز دلم بیرون نیاید که از زخم سمندر خون نیاید
مرا معذور دار از راز گفتن بخار خشک نتوان شعله رفتن الخ

Mâlik gives him as token of his esteem a splendid camel-litter (مَحْمِل), and

[For notes ¹ and ² see next page.]

۵۶۵ چراغ جهان یوسف ژرف یاب	شتابید هم در زمان سوی آب ^۱
فرو ماند آنجا دلش شرمسار	که گردد برهنه در آن رودبار
سبک آفرین کرد بر دادگر	ازو خواست یاری و ستر نظر ^۲
چنین گفت الهی تو آگه‌تری	بستر دل بندگان ناظری ^۳
چو یوسف دعا کرد هم در زمان	روا کرد حاجت خدای جهان
۵۶۷ یکی ماهی بود در رود نیل	ببالا و پینا چو ده ^۴ ژنده پیل
بدان ماهی آمد ندا زاسمان	که پرده شو آن بنده را یکرمان
برآمد پس آن ماهی از قعر آب	بدان ^۵ طاعتش بود بيمر شتاب
سبک پرده شد پیش آن سرفراز	چو کوهی عظیم و بلند و دراز
زبالا ^۶ یکی قتیّه از نور نیز	بیامد بتقدیر ربّ عزیز
۵۷۳ فراز سر یوسف استاد باز	چنین بُد چنین بُد نشیب و فراز ^۷

in *M* and *W*, which have *یاب* روشن یکن خویش *یاب*. After this verse *T* inserts a new heading: در آب رفتن حضرت یوسف و حجاب از برای او آمدن.

^۱ This and the immediately following hemistich are according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read *آب* آمد بنزدیک و *آب* شتابید; and in the following verse *دلش بود در مانده* و *شرمسار*.

^۲ *A* *ستر* و *نظر* in *B* and *N* as well as the *ستر* in *E* are out of place; *M* and *W* read *ستر* و *نظر*.

^۳ So *B*; the other copies, except *M* and *W*, read *بگری*. *M* and *W* have in the first hemistich *ناظرتری*, and in the second *ناظرتری*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *N*; *A* and *E* *دو*; *T* *پیل*.

^۵ *M* and *W* *برآن*. Between this and the following verse *A*, *E*, and *N* insert three special baits, which, although the second and third of them are also found in *T*, and in Schlechta-Wssehrd's translation, seem nevertheless a later interpolation, both on account of the rather far-fetched idea expressed in them, and of the decidedly modern addition of a final *!* to common nouns like *ماهی*, *شاهی*, *یونس*, and *مونس*. They run as follows:

زکعب این خبر را روایت کنند	بیزدان ایمان حکایت کنند
که آمد پدیدار آن ماهیا (! ماهیان <i>T</i>)	که او داشت بر ماهیان شاهیا (! شاهیان <i>T</i>)
رسولی که بُد نام او یونس	در آن بطن او بود بی مونس

^۶ *T* *ربّ العزیز*. *N* has in the second hemistich *زکعب*, and *E* *ربّ العزیز*.

^۷ This verse is found in *B* only.

۲۵۵ شب تیره آن ابر پنهان شدی
 کریم خدا یا که این کار اوست
 عجب ماند زان^۱ مردم قافله
 همیراند مالک شبانروز چند^۲
 چنین تا ره مصر بنوشت پاک^۳
 ۲۵۶ بنزدیک شهر آمد آن نیکبخت
 یکی ساخته منزلی^۴ بس جلیل
 چنین گفت پس مالک پر هنر
 که خیز ای خردمند آزاده^۵ خوی
 سر و موی و تن تا^۶ ازین گرد و خاک
 چو روز آمدی زود^۷ باز آمدی
 خُنک آنکه دازدش دادار دوست^۸
 زدلش همه هوشها شد یله
 بدل شادکام و بتن بیگزند
 بر آباد و ویرانش بگذشت پاک^۹
 فرود آمد آنجا و بنهاد رخت
 زمینی فراخ و لب رود نیل
 بفرزانه یوسف چراغ بشر^{۱۰}
 بدین رود نیل اندرون تن بشوی
 باندک زمان گرددت هر سه پاک^{۱۱}

^۱ So *B*; the other copies repeat *ابر*.

^۲ So *B*; *T* and *A* دوست داردش دادار; *N* خوشا آنکه دادار داردش دوست; *M* and *W* (without a proper rhyme): کریم خدا یا که (خداوند *W*) این کار تست خنک آنکه امیدوارش (!) بتست
^۳ *A* and *N* و ازو; *T* عجب آمد ازو. The second hemistich is according to *B*, *E*, *M*, and *W* (in *W* همی for همه); *A* and *N* have *الح* هوششان *الح* زدلها همه هوششان *الح* *T* زدلها همه هوششان *الح*.

^۴ So *B* (except, that the *شبانروزی* of that copy, which, although grammatically more correct, is clearly against the metre, has been changed into *شبانروز*); همی راند مالک شب *B*; همیراندند مر شبانروز چند *M* and *W*; *شبانروز* چند. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W* (the latter two have *شادمان* for *شادکام*); the other copies read, less befittingly, *بتن شادمان* و بدل بیگزند.

^۵ This verse is in *M*, *W*, and *B* only. *B* reads *بآباد* instead of *بر آباد*.

^۶ So *M* and *W*; *B* مسجدی. The second hemistich is according to *B*; *M* and *W* have *زمین*. This verse again is wanting in the other copies.

^۷ *T* and *N* *بصر*.

^۸ *M* and *W* *پاکیزه*. Instead of *اندرون* in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies read *آندر*.

^۹ So best in *A* and *N*; the other copies, except *B*, have *را*; *B* خود *B* را. The second hemistich differs from the adopted reading only *از عرق گرد و خاک*.

بدو حُلّه آورد روح الامین	۵۵۸: چو تن شسته بُد ^۱ یوسف پاکدین
بدان حُلّه شد یوسف ^۲ آراسته	ز نور خداوند پیراسته
بهشت برین شد رخس ^۳ بحجاب	چو پوشید او ^۴ آن بهشتی ثیاب
همی خیره شد خور زدیدار او	بیفزود بر ^۵ نور رخسار او
زرویش فروزان فراز و نشیب	سوی ^۶ بنگه آمد بدان حسن وزیب ^۷
یکی نغز نایافته جامه دید	۵۵۹: بدان ^۸ حُلّه مالک نکو بنگرید
همه نور پیوسته بُد نار نه ^۹	که نه بود بودش ورا تار نه
ترا این نه من داده ام ^{۱۰} زان کیست	ز یوسف پیرسید کاین جامه چیست
که فرمائش بر چرخ و هامون رواست ^{۱۱}	بدو گفت کاین زان آن پادشاست
پس آنگه نهان با دل اندیشه راند	دل مالک از کار او خیره ماند

^۱ *B* has a wrong شد. Instead of بدو in the second hemistich *M* and *W* read برو.

^۲ *E* نور. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M*, *W*, and *B* چو پوشیده شد. Instead of بهشتی ثیاب *M* reads بهشتی ثواب. In the beginning of the second hemistich *B* has again بهشت. This verse is found in *T*, *B*, *M*, and *W* only.

^۴ *A* بیفزوده بُد. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read خور شده خور.

^۵ *A* and *N* سوی آمد بدان زین وزیب.

^۶ *T* بدان حُلّه مالک درو بنگرید *B*; در آن *T*.

^۷ *E*: که نه بود بودست او را نه تار همه نور پیوسته و نی زنار. Instead of بُد (B) *T*, *A*, and *N* have پیوسته. In *B* the first hemistich is hopelessly corrupted. In *M* and *W* vv. ۲۵۸۹-۲۵۹۱ are wanting. woof, thus explained in Ganjnama, f. 49^a, l. ۱: ریسمانی را گویند که در عرض کار ببافند. Both words are, as here, combined in the following bait of the Shāhnāma (ib. f. 49^a, ll. ۱ and ۲):

زیزدان و از ما بر آنکس درود که تارش خرد باشد و راد (و داد) بود

^۸ *T* ترا من نه این داده ام.

^۹ This verse in *A*, *N*, *T*, and *E* only. The wording of the first hemistich, with the form of از آن for the possessive genitive (as in the immediately preceding hemistich) is according to *A* and *N*. *T* has بدو گفت این جامه زان پادشاست; بدو گفت یوسف بدان پادشاست *E*.

سبك جامه از خويشتن بر کشيد	چو يوسف فراز سرش ^۱ سايه ديد
که رخشنده شد زو زمين در زمان	يکي نور گسترد ^۲ ازو در جهان
تو گفتي که بُد بر زشمع و چراغ	همه شهر مصر و همه راغ ^۳ و باغ
يکي نور ديدند چون نور خور	همه مردم مصر و آن بوم و بر ^۴
که عالم زجه روشنائي گرفت ^۵	همانند زان مردمان در شگفت 2580
زروي زمين يا زروي هواست	ندانست کس کان فروغ ^۶ از کجاست
بشست اندر آن آب تنرا تمام	شنيدم که يوسف عليه السلام
شد آن رود سر تا بسر مشکبوی	بماليد ^۷ اندام و بگذارد موی
جهان پاک رنگين شد از روی اوی	همه رود مشکين شد از بوی ^۸ اوی

^۱ See another example (with the same سرش) of the use of the personal for the reflexive pronoun in v. 1738 above. *B* reads چو يوسف بدین نیکوئی یار دید. In the second hemistich *M* and *W* have جامه خويشتن.

^۲ گستردن here evidently used in a passive or reflexive sense. The second hemistich is according to *T*; *A*, *E*, and *N* have زمين و زمان, which is rather peculiar; *B*, *M*, and *W* have رخشنده شد بر زمين آسمان.

^۳ See on راغ, p. ۱, note 3. *B* دشت (simply a kind of gloss for the less common راغ); *M* and *W* بوم و راغ. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read, with a tedious repetition of رخشنده شد چون چراغ.

^۴ *M* and *W* و آن باغ و بر.

^۵ *B*, *M*, and *W* (with the phrase ماندن = شگفت ماندن):

همانند زان نور مردم شگفت کجا زو جهان روشنائي گرفت

^۶ *A* and *N* ندانست کان قرحی.

^۷ The بناليد of *B* and the بوی at the end of the first hemistich in *M*, *A*, and *N* are mere clerical errors. *W* has بوی in the first hemistich too, but, in order to procure a proper rhyme, has added the second hemistich of the next verse (which is wanting there) with the following modification: شد آن پاک و رنگين شد. از بوی اوی.

^۸ *M* and *B* موی. Instead of رنگين in the second hemistich *T* has روشن پاک *A*; از موی اوی, just as *A* and *N*, از روی اوی; و رنگين *E*; and instead of رنگين *E*; و رنگين.

۶۶۰۰ که در مصر بود اندر آن روزگار
یکی پرهیز بود خطروس^۱ نام
فلک داده ویرا همه نام و کام
مرآن شاهرا بو الحسن بُد لقب
فلک داده ویرا کمال و ادب
توانا^۲ یکی دادگر شاه بود
که ایوان او همسر ماه بود

بنام خداوند هفت آسمان
خداي که دانای اسرارهاست
شناسنده^۳ آشکار و نهان
جهان آفرین سپید و سیاه
توانا و سازنده^۴ کارهاست
بدربا نهنگ و بهامون هزیر
برافراشت گردون خورشید و ماه
همه کرده نیروی فرمان اوست
دم خاک خشک و نیم آب ابر
محمد رسولش بخلق زمین
بهر دو جهان هر چه هست آن اوست
محمد که بُد ختم پیغمبران
که بود از رسولان همه بهترین
نبودی در رحمتش را کلید
گزیدش ز عالم خدای جهان
بماندی در رستگاری ببند
نبودی همه سود بودی گزند^۵
کنون بر سر قصه شاید^۶ شدن
زگفت خدا شاد باید شدن
مجلس چهارم از قصه یوسف علیه السلام

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۲ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* دادگر; *M* and *W* داور.

^۳ So *T*; *B* خطروش; all the other copies give the king as real name (not as a mere Kunyah or Laqab, as it is called here) Abulḥasan, and contract this and the following verse into *one*, viz.:

مرآن شاهرا بو الحسن بود نام فلک داده ویرا همه نام و کام (A, E, and N ونام و کام)
That the double verse of *T* is the original one, is confirmed by *B*, where also *one* bait only appears, but with the real name in the first hemistich, viz.:

مرآن شاهرا بود خطروش نام فلک داده ویرا همه نام و کام
In Schlechta-Wssehrd's translation the king is called 'Abdulḥasan.

^۴ *M* and *W* توانگر.

^۵ Corrected from the wrong text of the MS. همه سود بودی گزند.

^۶ Corrected from باید in the MS., which gives no rhyme.

۵۹۵ که این کودک عبری^۱ ماهروی بدین معجزات و بدین رنگ و بوی
 بدست من از دولت آمد و بخت زخاکم رساند بر انداز تخت^۲
 پس از جایگاه^۳ رخت برداشت باز سوی مصر شد مالک سرفراز
 ز یوسف همه مصر تابنده گشت چه بازار و برزن^۴ چه کوه و چه دشت^۵
 خبر یافتن رقیان وزیر پادشاه ابو الحسن که شاه
 خطاب او را عزیز داده بود و طلبیدن مالک را^۶
 همی کعب اخبار گوید تخت روایت من از کعب دارم درست^۷

^۱ *A* and *N* عبرین، comp. note to v. ۲۴۸۷ above.

^۲ So according to *B*, *T*, *M*, and *W* (except that *T* substitutes نشانند for رساند and *M* and *W* read بافرز او (نشانند)). In the first hemistich *A*, *E*, and *N* have که خاکم نشانند و بر دست من از دولت انداخت تخت; in the second *E* reads زخاک سیاهم بر افراخت تخت *N*; زخاک سیاهی بر افراخت تخت *A*; افراخت تخت.

^۳ *M* and *W* پس آنجایگاه.

^۴ On کوه و محلّه را گویند و نیز the *Ganjnāma* (f. ۳۵ b, l. 6 sq.) remarks برزن خانۀ را خوانند; for the first and most common meaning of the word this bait of the *Shāhnāma* is quoted:

برزن همی سوی برزن شتافت بفرجام پیکار مردی نیافت

for the second the following one:

بتردیکتی تخت بنشاختش برزن یکی جایگاه ساختش

^۵ So best in *E*; *M* and *W* در بیان پادشاه مصر گوید *N*; در بیخا و رغبت کردن او بدیدن یوسف علیه السلام وارد نمودن حضرت یوسف را *T*; و زلیخا و رغبت کردن او بدیدن یوسف علیه السلام. In *A* the usual interval. In *B* there is, instead of a new heading, the ending of the third and the beginning of the fourth majlis (the beginning of the third is not marked, see the remark on the division of Bland's copy into eight majlis on p. ۹۰), indicated by a string of fourteen spurious verses, similar to those on pp. ۹۱ and ۹۲, viz.:

چنین بود این قصّه دلپسند که خواندم سه مجلس ایا هوشمند
 تمامی بگویم ازین خوبتر بیبش توای مؤمن پر هنر
 هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی
 و در اهل بیتش هزار آفرین که بودند جمله امامان دین^{*}

[For note * see next page.]

زن و شوی هر دو بهم ساخته ^۱	سر تاج شان بر سپهر آخته
۲۶۱۵ بشاهی درون ^۲ پیشدستان بُدند	ولی هر دو از بُت پرستان بُدند
چه مرد زبردست و چه زبردست ^۳	بُدند آنزمان سر بر بُت پرست
مَلِک را همین ^۴ بود آئین و کیش	بُتی بُد نهاده شب و روز پیش
مر آن قوم را قبطیان خواندند ^۵	چنین نام شان بر زبان راندند
یکایک خبر یافت قرح عزیز	که مالک ز راه آمد آورد چیز ^۶
۲۶۲۰ غلامیست با وی که گوئی پرست	همه حسن و زیبایی و دلبر است
غلامی که چون چهره پیدا کند	شعاعش همه بر نرتا کند ^۷
ندیدست همتای او هیچکس	یگوه ^۸ ز جور بهشتست و بس

^۱ *T* has ساختند, and in the second hemistich آختند; *A* has by mistake انداخته for آخته, which does not suit the metre. On آختن see p. ۱۹, note 5, and p. ۲۱۷, note ۱.

^۲ *T* and *E* در آن. For the second hemistich *B* has by mere oversight substituted that of v. ۲۶۱۸.

^۳ *M* and *W* چه مرد و چه زن بود در زبردست. In the second hemistich *E* has بُدند ای عجب سر بر بُت پرست; *A* and *N* آنزمان; *A* and *N* همه.

^۴ So *T*, *W*, *A*, and *N*; *M* همان; *E* همی; *B* چنان. Instead of بُتی بُد in the second hemistich *B*, *E*, *A*, and *N* read بُدی بُت; *T* بدین بُت.

^۵ *E* and *N* خوانده اند, and in the second hemistich رانده اند; *A* and *N* have besides نام شان بر زبان نام بُت نام شان.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have in the first hemistich بدینسان for یکایک, and in the second دعر شخصیت نیز. که با مالک ز راه آمد آورد چیز, in the sense of ناگهان 'all at once,' as in this bait of the *Shāhnāma*:

یکایک ز دور اسپ بیژن بدید که آمد از آن جویباران بدید
The other meaning of یکایک, viz. یگان یگان or یکبیک 'one by one,' appears in this verse of the same epopee:

از آن یز یکایک توانگر شوید همه پاک با گنج وافر شوید
(*Ganjnāma*, f. ۱۶۹ a, ll. ۶-۹).

^۷ So best in *T* and *A*; instead of نرتا *B* and *E* read تیرا; *N* همه سر بیلا; in *M* and *W* this bait runs thus:

غلامی که چهرش چو پیدا کند شعاعش چو خورشید غوغا (پیدا) کند

^۸ *M* and *W* نکو تر.

سپاهش چو دریا و گنجش چو کوه	شهی با کمال و شهی با شکوه
که از ناپسند ^۱ جهان دور بود	۲۶۰۵ مراورا یکی نغز دستور بود
بدیدار و کردار خوب و سعید ^۲	ورا نام ریان ابن الولید
رگش گرانش زمین زیر رنج	خداوند فرمان و شاهانه گنج ^۳
خزائن همه زیر فرمان او	همه ملک خسرو بُدی زان او ^۴
برو بس ^۵ فکر بود رای ملک	جز او کس بُد کدخدای ملک
چنو ^۶ کس بُد اندر آن ملک نیز	۲۶۱۰ لقب داشت ریان فتح عزیز
بحسن اندر آفاق معروف بود	زلیخا زنش بود و موصوف بود
کس از وی نکوتر بُد بر زمی	بجز یوسف از جمله آدمی ^۷
که تابنده تر بود رویش ز ماه	عزیز هنرمند بر وی قبا ^۸

^۱ here = ناپسندی (مرادف عیب), see Vullers, *Lexicon Pers.* ii. p. ۱۲۶۲^b; only *M* and *W* read ان ناپسندش البح.

^۲ *B* has here a silly سعید; in the *Historia Anteislam.*, ed. Fleischer, p. ۲۸, ll. ۱۶ and ۱۷, the name Rayyân bin alwalid has been given to the Pharaoh himself, not, as here, to the wazir or Potiphar of the Bible.

^۳ *M*, *W*, *A*, and *N* گنج. In the second hemistich *T*, *A*, and *N* substitute جهان for زمین.

^۴ So best in *T*; *N* همه ملک خسرو نساخوان او; the reading of *B*, *A*, and *E* is without a proper rhyme:

همه ملک خسرو بفارمان او خزائن همه زیر فرمان او

M and *W* have tried to rectify this wording by substituting in the second hemistich فرمان او for پیمان او.

^۵ *T* برویش. چنان *T*, *A*, *E*, and *N*.

^۶ So correctly in *B* and *T* (in the latter در زمی for بر زمی), and also in *E* and *N*, where آدمین and در زمین form the rhyme. But without any rhyme is the reading of *M*, *W*, and *A*, which have in the second hemistich کس از وی نکوتر بُد. نمرد (بُد *A*) آدمی.

^۷ So distinctly in *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*; 'lost' here evidently used in the sense of 'quite gone, over head and ears in love'; *T* بروی پناه *A* بُردی پناه. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* have روشن چو ماه *E* رویش چو ماه *A* ورویش چو ماه.

چنین گفت مالک بدستور شاه که فردا بیمارم سوی^۱ عرضگاه
 بشد مرد دستور خسرو نژاد^۲ ندا کرد در مصر و فرمان بداد
 که فردا زمصر و حوالی^۳ همه زن و مرد را گشت باید رمه
 بمیدان دستور شاه آمدن^۴ بدان نامور پیشگاه آمدن^۴
 که عبری یکی بندۀ با بها منادی همی داردش بر بها^۵
 هر آنکس که افزون کند بر بهاش بخانه برد با جمال و بهاش^۶
 بعرضگاه آوردن حضرت یوسف را و
 هجوم خلق جهت او^۷
 زن و مرد مصر و حوالی همه دگر روز گشتند جمله^۸ رمه

^۱ *M* and *W* بدان.

^۲ So *T*; *B* بداد. Instead of فرمان بداد in the second hemistich *M* and *W* have فریاد داد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A* has a silly جوانی. In *E* this verse is wanting too.

^۴ So in *T*. *B* has in the second hemistich بدین نامور عرضگاه آمدن; *E* has the same, but برآن in the beginning, and at the end of both hemistichs آمدند. The same perfect (which correctly appears further down in v. 2639, but is clearly out of place here, as the verse still forms a part of the public announcement) is found in the reading of *M* and *W*:

بمیدان چو دستور و شاه آمدند بدان نامور عرضگاه آمدند

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. بها in the first hemistich as Arabic word = زیبایی و روشنائی 'neatness, beauty, brightness,' and in the second as Persian = قیمت و ثمن 'price, market-value,' see *Ganjnāma*, f. 40 b, l. 9 sq. The other copies have پر بها for بها. In the second hemistich *T* substitutes for منادی (*B*, *M*, and *W*) a strange نهادی. *A*, *E*, and *N* contract vv. 2636 and 2637 into a single one, by connecting the first hemistich of the former with the second of the latter.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with the same play on the word بها. *T* has in the first hemistich بر بها, and in the second وفا بحسن و وفا, a wording which is also found in the second hemistich of the combination-verse in *A*, *E*, and *N*.

^۷ This heading is taken from *T*, where it, however, appears less appropriately after v. 2649. جهت for the more common بجهت or از جهت, as in *Spiegel*, *Chrest. Pers.* p. 27, l. 4, and p. 29, l. 14. *N* has here a heading which is too

[For note * see next page.]

دعاهای او مستجابست پاک ^۱	نه چون ماست از گوهر آب و خاک
بدل گفت کورا بماند خرید	عزیز هنرمند چون این ^۲ شنید
بهرچش بختم ^۳ بود رایگان	2625 غلامی بدین صورت و این نشان
بخواند و بیرسیدش از رنج راه	فرستاد کس نزد مالک بگاه
شنیدم که داری غلامی نکوی	بگفتش که ای ^۴ مرد آزاده خوی
سوې عرضگاه آورش بامداد	گوش می بخوامی فرختن ^۵ بداد
پس آنگاه بر وی ^۶ منادی کنم	بدان تا یکی دیده بر وی زنم ^۷
زیادت کند بنده را بر بها	2630 من و جز من آنکس که دارد هوا
روان تو از سود ختم شود	بختم بدانسان ^۸ که سودت بود

^۱ *B* و پاک, which seems a mere clerical error. *M* and *W* have in the first hemistich وی جمله بُد مستجاب و خاک, and in the second دعاهای وی جمله بُد مستجاب.

^۲ *M* and *W* آن.

^۳ So with the doubling of *r* in *T*, which seems the original reading, see v. 2631; the other copies, except *B*, read with a pleonastic که: بهرچش که بختم; چند بختم.

^۴ *B* پسش گفت ای *M* and *W* بخوی. Instead of *A* and *N* have the less suitable روی. In the second hemistich *B* seems to read نکوی for بگوی; *A* and *N* غلام نکوی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* a strange بخوامی); the other copies اگر میفروشی آورش. In the second hemistich only *B* has آورش for بداد.

^۶ *T* and *B* have بر آن for بدان. *B* reads besides زنیم, and in the second hemistich من, which, however, does not agree with من in the next verse.

^۷ *B*, *M*, and *W* (*W* در) پس آنگاه بوی بر *A*, *E*, and *N* او بنگرم.

^۸ So *T*, and with the same doubling of *r* *B* بختریم چونان. The reading of *A*, *E* and *N* (آ زینسان) که بختریم زانسان, and that of *M* and *W* ستانم چنان, are simply emendations of the original text, as in the opposite case there would have been no reason for the substitution of a somewhat uncommon بخترم or بختریم, comp. also v. 2692 below, where all copies read بخترم. In the second hemistich *A* reads (without a rhyme) روان تو زان زود ختم بود; *E* (also without a rhyme) روانتان از آن زود ختم بود. *N* has likewise بود in both hemistichs, but substitutes, in order to get a rhyme, سودت for سودم.

خود از بهر آن کار پرداخته	بر ^۱ تخت بُد منبری ساخته
بچشم همه خلق پیدا بُدی ^۲	هر آنکو بر افراز منبر شدی
بتابید چون قرص مهر و ماه ^۳	سبک رفت یوسف بدان جایگاه
ز حسن و ز خوبی واز خواسته ^۴	2650 شنیدم که بُد یوسف آراسته
چو باغ بهشتی در اردی بهشت	بتن در بُدش ^۵ حُلّه از بهشت
بمد رنگ هر ساعتی می بتافت	که آن حُلّه را کس نرشت و نیافت ^۶
از گشته مشکین نشیب و فراز	فرو هشته مویش سیاه و دراز
خمن و بیچ ^۷ وی عنبرین بیش و کم	همه بند و بیچ و همه تاب و خم
گهر در همه شاخها بافته ^۸	2655 دو مد شاخ پیچیده و تافته
چنان بود پیرامن روی او	گهر بافته تیره گون موی او ^۹

^۱ So in all copies ('by the side of') except *W*, which has ابر ('above'); as Rückert has shown, Z. D. M. G. x. p. 206, only بر in the sense of 'by the side of' and 'towards,' that is the noun بر (breast), turned into a preposition, can have the *Idāfah*; the original preposition بر 'over, above' never has it, see also Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 79. Instead of خود in the second hemistich *M* and *W* read چو. In *E* vv. 2647-2649 are wanting here, but appear much further down between vv. 3671 and 3672.

^۲ *M* repeats by mistake شدی. In *B* vv. 2647 and 2648 are contracted into a single one, the second hemistich of the latter being added in the form of بچشم همه خلق پیراسته to the first of the former.

^۳ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E* (but see on *E* note 1).

^۴ *B* (which has like *M* and *W* بُد یوسف in the first hemistich) reads رخس گنج خوبی درو خواسته.

^۵ *E* has ان بهشت. Instead of بتن بر^۱; *T* reads و اردی بهشت. and in the second hemistich باری بهشت; *T* reads و اردی بهشت.

^۶ *A* reads و نیافت; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *B* has عنبرین for عنبرین; *T* has همه پیچ.

^۸ *B* has in the first hemistich و یافته, and in the second یافته; it reads besides گهر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *A* and *N* have گهر یافته هر سر (سوی *N*) موی او. Instead of چنان in the second hemistich *T* reads همی.

بهر گوشه آئبھی صف زدند	بمیدان دستور خسرو شدند ^۱
نه کم بود هیچ از دو فرسنگ راه	2640 درازی و پهنای آن جایگاه
که پیدا بُد یکدرم سنگ و خاک	بمردم چنان گشت پوشیده پاک ^۲
عزیز از سر تخت با اوج و فر	میان ^۳ جای میدان زده تخت زر
بپیش اندرش یوسف مهربان	بیامد سبک مرد بازارگان
فروغ از رخس سوی کیوان رسید	چو فرخنده یوسف بمیدان رسید
ز رخسار تابند آن بر	2645 جهان ^۴ نور بگرفت سر تا بر
بر تخت دستور شاه آورد ^۵	مر آنرا در آن بیشگاه آورد

آوردن مالك يوسف عليه السلام را بعرض و فائز شدن عزیز. comprehensive, viz. and further down in the same place, as *T*, an additional one which is not comprehensive enough, viz. در صفت حسن يوسف عليه السلام گوید. *E* puts in after v. 2646 this heading: آوردن مالك حضرت يوسف را نزد عزیز و فروختن; in the other copies the text runs on without interruption.

^۱ *B* همگی (hamgî), a wrong pointing for hamagî, which does not suit the metre. *M* and *W* (*W* without a rhyme همه) رفتند (nd=n), p. ۲۴۴, note ۱. *A* has in the first hemistich the same silly for جوانی as in v. 2634.

^۲ So *B*; the other copies except *T*, where this verse is wanting, have آمدند شدند, see above, v. 2635. The second hemistich in *A* and *N* is here the same as in v. 2635 according to *E*, *M*, and *W*, viz. بر آن نامور عرفگاه آمدند.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have زمرد; *A*, *E*, and *N* read besides گشت. پوشیده for میدان.

^۴ میان here used as a regular preposition without an Idāfah (in all copies except *A* and *N*, where this verse is wanting). Instead of از سر تخت in the second hemistich *B*, *M*, and *E* read از بر تخت. *M* and *W* have و فر. *T* (without a rhyme) با تاج زر.

^۵ So *B*; the other copies اندرون.

So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies چنان. In *A* vv. 2644 and 2645 are transposed.

So *T*, *B*, and *E*, with مرد بازارگان, i.e. Mâlik, of v. 2643, as subject. *A* and *N* have as emendation آوردند (as historical present). Instead of مر آنرا در آن in the first hemistich *B* reads مر او را بدان; *A* and *N* مر او را در آن. In *M* and *W* this verse is wanting.

2665 دو رخسار او چون بهار بهشت
 چو شمع سهری ولیکن نه شمع^۱
 دو عارض فرزان چو روی^۲ سروش
 دو لب راست مانند یکدانه نار
 نهان زیر آن^۳ گنج دُر یتیم
 2670 زنج همچو کافور کافور سیب
 قدش چون یکی سرو نو خاسته
 زفری سرش تا بانگشت پای
 چو بر شد بمنبر بدین حسن و زیب
 که^۴ تابنده خورشید بُد بر زمی
 2675 نظاره شده صد هزار انجمن
 بجوشید خلق از همه شهر و در
 زمین زیر مردم گرانبار شد
 نگاریده^۵ همچون نگار بهشت
 همه حسن عالم درو گشته جمع
 شده خیره در وصف او طبع و هوش
 بیاورده از جنت کردگار
 ز تقدیر حکم خدای کریم
 چو سیمی که تابد ازو فر و زیب^۶
 بنور خدائی بیاراسته
 چو نوری بُد از نورهای خدای^۷
 گسست از همه خلق صبر^۸ و شکیب
 ولی صورتش صورت آدمی
 بشوریده بروی دل مرد و زن
 باندازه^۹ رنگ و برگ^{۱۰} شجر
 چو انبوه نظاره^{۱۱} بسیار شد

^۱ So correct in *M*, *E*, *A*, and *N*; the other three copies have نگارنده.

^۲ So *T*, *M*, and *W*; *B*, *A*, and *E* چو شمع; *N* چو شمع. روح *B* and *W*.

^۳ So *B*; the other copies روی. Instead of کریم at the end of the second hemistich *A* and *N* read مقیم; *E* قدیم.

^۴ This verse in *M* and *W* only; the apple meant is the species called سیب
 سیمن or silver apple, besides سیب itself is often used figuratively for 'chin.'

^۵ This verse in *T* only.

^۶ *B* (where this verse is transposed with the following one) reads گسست از دل
 خلق بیم.

^۷ *M* and *W* یکی صورتش همچو حور و پری. *B* چو, and in the second hemistich
 have as rhyme-words زمین and آدمین.

^۸ So *B* (except مرد for خلق in the first hemistich), *M*, and *W*; *E*, *A*, *N*, and
T read:

بجوشید خلق از همه شهر و رخت (مهر سخت *T*) باندازه^۹ رنگ و برگ^{۱۰} درخت

In *M* and *W* vv. 2675 and 2676 are transposed. On در see note 5, p. ۱۴۱.

^{۱۰} So *T*, *A*, *N*, *B*, and *E* (in the last two که instead of چو); *M* چو انبوه
 نظاره چو انبوه *W*.

که گردد بهم جمع از پیچ^۱ و تاب
بتارک^۲ بدش^۳ تاج دستور شاه
بگردن درش^۴ طوق گوهر نگار
بر^۵ انگشتها کرده انگشتری
نروزنده از جبهتش نور پاک
نو ابروش همچون کمائی^۶ بزه
نو چشمش چو چشم گوزنان سیاه
نگرد سیاه چشم مرغان^۷ چو تیر

¹ So *A* and *N*; *T* and *E* بی بیچ; *B* (!) بی رنج; *M* با هم زبی بیچ; *k* گردند. In the second hemistich *B* substitutes جمع و تاب (*W*)! . که گردند با هم همه جمع و تاب.

* So *B*, *M* and *W* بشارت; *T*, *A*, *E*, and *N* بفرق سرش. In the second hemistich (which is likewise according to *B*) *A*, *E*, and *N* read (E زگوهر) (E زگوهر) مکنیا. *د* از گوهر پر بها; *T* زمر گوهر آن سنگ (!) تابان الخ; *M* and *W* گران بود الخ (in which case *شاه* in the first hemistich must be curtailed into *شا*, in order to produce a proper rhyme).

کد بُد همچو زهره یکی مشتری M and W ۴

^b So *B*; the other copies *همی*. Instead of *خاک* *T* and *N* read *چاک*. After this verse *T* inserts another one, dealing with the same forehead just described, and looking like a various reading to the previous verse:

روزنده پیشانی‌ش چون سهیل بدیدار او ما‌را بود میل
 ' *M* and *W* read *م* and *و* چون یک گمانی *M*, *W*, *4*, *E*, and *N* read *م* و تو‌وش هم *T* has a much weaker reading *م* و تو‌وش هم *is thus explained in Ganjnamā, f. 56 b, l. 6 sq. : "هم از مشک به بوست درختی است که برکمان و ثلوتیر و حقای زین و امثال آن بکشند"* and the same bait of the *Shāhnāma* is quoted there as in Vullers, *Lexicon*, i. p. 480 *but in a more correct form :*

برو توڑ پوشیده از مشک ناز

* *E* لیکن برآن اشک. Instead of *M* and *W* have a strange *مشک*. In *N* this verse is wanting.

* *M* and *W* بکرده سید چشم و مزگان

عزیز اندر او^۱ دیدها آخته دل و هُش بدو باز پرداخته
 همی کرد در چهر یوسف نگاه همی دیدش^۲ آن آفریده اله
 همی گفت با دل^۳ که چندین جمال کجا یافت این کودلو خُرد سال
 چه چیزست و ز تخم و بیوند کیست همانا نه^۴ از گوهر آدمیست
 ۲۶۹۰ بدین صورت از آدمی کس^۵ نژاد ندیدیم و هرگز نشان کس نداد
 نباید خریدن و را چاره نیست بدین رای در^۶ هیچ پتیاره نیست
 بخُرم بدارش همچون پسر که ز نسان^۷ بر من نیایم دگر
 زلیخا چنین هیچ کودک ندید ز بهر^۸ زلیخا نباید خرید
 شنیدم که آن روز کان^۹ کار بود که چندان زن و مرد نظار بود
 ۲۶۹۵ زلیخا نمود اندر آن انجمن که از حسن چو نان^{۱۰} بُدش چهر و تن
 که هر کس کش^{۱۱} از دور دیدی بکوی بدان روی و بالا و آن رنگ و بوی

دل و هوش (B) the other copies read *دل و هُش بدو باز پرداخته*. Instead of آن *E* (و چشم (W) خود باز (T) (پاک).

^۲ So B (either with a pleonastic pronoun or with a passive construction); the other copies دید دیدش. آفریده اله 'the incarnate God'; the reading آفریدم in M, W, A, and N seems to suggest that آفریده is to be taken as construct state without the Idāfah (which the metre would not allow here), 'him who was created by God'; but that is no distinctive epithet for Joseph, since it equally applies to all mortals.

^۳ M and W *خود*; با لب T; جمال instead of کمال. A and N have آن for این in the second hemistich.

^۴ T به.

^۵ B او, and in the second hemistich نشان نداد.

^۶ T در روی; on پتیاره see vv. 890, 1231, 1480, 1648, and 1968 above.

^۷ B چنین; on بخُرم see notes to vv. 2625 and 2631 above, and comp. v. 2718 sq. further down.

^۸ B بهر.

^۹ E کین کار.

^{۱۰} So it seems best in M; B and W have distinctly خوبان; the other copies read, with a somewhat peculiar wording, چنان حسن و آن چهر و تن.

^{۱۱} So all copies except B and E, which have که; E changes besides بکوی into بدی. Instead of بدان روی in the second hemistich B, A, and N read قَد بدان (but قَد and بالا are practically synonymous).

بسی خلق در درد و ماتم فتاد ^۱	زچندان زن و مرد برهم فتاد
که خلقی بی اندازه مُرده شدند ^۲	بدان گونه در هم فشرده شدند
که خلقی دگر ^۳ جان بدادند نیز	۶۶۸۰ بدان گونه برهم فتادند نیز
همه دشت و هامون نه پیدا بُدی ^۴	زبس مرد و مرکب که آنجا بُدی
همانا فزون بود از صد هزار	نر و ماده مُردگانرا ^۵ شمار
کس اندوه و تیمار مُرده نخورد	اگر نیز از آنسان همی خلق مُرد ^۶
تَبُدشان خود از درد مرگ آگهی	که از جِرس ^۷ چهر رسول جهی
تَبُد آگه از مرگ خود هیچکس	۶۶۸۵ بدو بود چشم و دل خلق و بس

^۱ So according to *B*. *T*, *M*, and *W* have in the first hemistich زعامه instead of زچندان, and in the second فتاد و ماتم instead of فتاد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۲ So in *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *N* have in the first hemistich برهم, and in the second همه خلقی (or *T*) که خلقان بسی نیز or *A*, *E*, and *N*). *A* has بر وی instead of برهم or درهم.

^۳ So corrected from دگر خلقی in *M*, *W*, and *E*: 'other people;' the reading of *T*, *A*, and *N* که خلقان دگر seems to imply that 'people again (i. e. a second time) gave up the ghost.' A simplified reading is that of *N* که خلقان دگر. Instead of که خلقی دل و جان بدادند نیز, and also that of *B* که خلقی دل و جان بدادند نیز. Instead of فتادند in the first hemistich *T* has نشانند.

^۴ This verse in *T* only.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مردمانرا. The second hemistich is according to *A* and *E*, which seem to have the simplest wording; next to that comes *B* هزار به بیشتر بُد هزار; the other copies read, with a somewhat peculiar turn, همانا فزون بود دو صد هزار (*T* and *N*), or همانا بیشتر از هزار (*M* and *W*).

^۶ So *B*. *T*, *A*, *E*, and *N* مُرد (*N* بسیار); *M* اگر چند بسیار از خلق (از خلق بسیار). The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B*, *M*, and *W* substitute the weaker تَبُد for نخورد, and *B* has besides مُرده for ماتم.

^۷ *T* فیض; *B* and *E* عرض. On جهی see p. ۲۱۶, note ۷, the word is here distinctly spelt جهی. In the second hemistich *B* and *E* have از درد و مرگ; *M* and *W* از مرگ و درد.

^۸ *M* and *W* کس از مرگ.

بدو گفت کز من بمشای چیز	فرستاده بُد کس ^۱ بنزد عزیز
کز آن خاك سنگین برنج اندرست	اگر هر چه ^۲ مارا بگنج اندرست
بخر کو به از زر و گنج و گهر ^۳	بها باید آن بنده را سریر
چنان بنده هرگز نبود و نه هست	که آید گهر نیز ^۴ مارا بدست
بچندان که بودش زهر نوع ^۵ چیز	2710 خریدنش را بشت صورت عزیز
همهشان بدل در همیزد ^۶ گمان	همه مردم مصر پیرو جوان
شب و روز ویرا همی دیدمی ^۷	که ای کاش این بنده بخردمی
قلم رانده بُد اینز رهنمای	بر اسرارشان مطلق بُد خدای
که مر یوسف پاکدل را خرد	که هر کس که با دل ^۸ گمانی برد
بهای تن خویش ازو بسته ^۹	2715 بفرجام بنده شود سر زده

^۱ *M* and *W* فرستاده کس را. Instead of کز من in the second hemistich ('for my sake') *B* and *N* have a strange کز بُن and کز تن respectively.

^۲ *A* زهر چه که. Instead of سنگین (heavy) in the second hemistich *E* has سنگی; *B* و سنگی; *N* مسکین (of which the (۱) مشکین in *A* seems a mere corruption). In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So best according to *B*, *M*, and *W* (but the latter two read ^{وزر} به از گنج ^{وزر}). The reading of the other copies in the first hemistich بها ده مران الخ, and in the second او به زنج و گهر, lacks the proper verb for گر in the preceding verse. کد او = کو.

^۴ So *B* and *T*; the other copies باز. Instead of چنان (in *B*, corresponding to آن بنده in the preceding verse) the other copies read چنین. In *M* and *W* this bait runs thus (without a rhyme):

که آید گهر باز مارا بکف چنین بنده هرگز نیاید بکف

^۵ زهر گونه *W*.

^۶ Or according to *B* در بدل همی زد بدل در *M* and *W* substitute همین for همه.

^۷ *A* and *N* شب و روز هر روز میدیدمی. On می or همی in connection with the optative comp. Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, § 49, Anmerkung, on p. 61.

^۸ *T* با او. Verses 2713-2715 are wanting in *M* and *W*.

^۹ *B* has a wrong سر زده for خویش ازو بسته, which gives no rhyme. Instead of بفرجام in the first hemistich *E* reads بفرجام.

نشانش نبودى شنیده ^۱	اگرچه نبودیش دیده ورا
بنادیده از دور بشناختی	چو از دور چشم اندرو آختی ^۲
زده زن فزون بُد ببالا و تن	که در مصر چون او ^۳ تَبُد هیچ زن
دو هفته مم مصر و خورشید کاخ ^۴	2700 یکی سرو بُد پهن بگشاده شاخ
بانگشت هرکس اشارت بُدی	گر ^۵ از کاخ بکروز بیرون شدی
نبود آن سهی سرو کافورتن	ازین بود کانروز در انجمن
زبالا وروی رسول جهی	ولیکن ورا بُد دُرست آگهی
سر از آسمان برگذارد ^۶ همی	که خورشید ازو شرم دارد همی
بدیدار یوسف چراغ بشر ^۷	2705 زلیخا بنادیده بُد مهرور

^۱ If this verse is genuine at all, which seems rather doubtful, although it appears in all copies except *M* and *W*, the wording of *B*, as given in the text, with the pleonastic pronoun both in *نبودیش* and *نشانش*, seems to be comparatively the best; possible is also the wording of *N*, with the same rhyme, formed by *دیده* and *شنیده*:

اگرچه نبودى ورا دیده کس نشانش نبوده و نشنیده کس

but decidedly to be rejected is that of *T* and *A*, which have in the second hemistich (the first is like *N*) *نشانش نبودى شنیده زکس*. *E* substitutes *زیس* for the suspicious *زکس*. In *B* there appears before this verse another one, identical in purport, but quite impossible in wording:

اگرچه نمودیش هرکس چنو نشانش ندیده نبودى چنو

^۲ *T* اندر انداختی. In the second hemistich *E*, *A*, and *N* read *بنادیدن* for *بنادیده*. In *M* and *W* this verse is wanting like the preceding one.

^۳ *M* and *W* چوان. Instead of *زن* *زده* in the second hemistich *T* seems to have *زده*.

^۴ This verse is found in *T* and *B* only; the text is according to *T*; *B* reads:

که سرو (سروی) سهی بود بگشاده شاه دو هفته مم مصر و خورشید و ماه (!)

^۵ *B* که, and نمودن (نموده) instead of *اشارت* in the second hemistich. *M* and *W* substitute *هر يك* for *هرکس*.

^۶ *M* and *W* برگمارد. Verses 2703 and 2704 in *B*, *T*, and *W* only.

^۷ This verse in *T* and *B* only; the wording is according to *T*; *B* has:

زلیخا بنادیده بُد آرزوی بدیدار آن یوسف خوبروی

۱۷۲۳ که خَرَد غلامی چو دُر خوشاب
 منادی بدینسان همی کرد یاد
 ولیکن دل یوسف مهربان
 ز دیده همی رخت خون چون^۱ تگرگ
 بدان کان^۲ منادی در آن عرضگاه
 ۱۷۳۰ همی گفت هر ساعتی کاین^۳ غلام
 از آن^۴ درد یوسف همی خون گریست
 ز درِ دل آخر^۵ زبان بر گشاد
 بسوی منادی ندا کرد و گفت^۶
 بجای آور امروز^۷ یک لخت هوش
 ۱۷۳۵ بمزدان که چونین ندا کن مرا^۸
 که خَرَد غلامی یتیم و اسیر
 دعاهاش پذیرفته^۹ و مستجاب
 بگفتار او مالک دُعر شاد
 همی آتش افروخت اندر نهان
 همی آرزوش آمد آنروز مرگ
 همی کرد بر وی ندا پیش شاه
 غلامش بُد آنروز در مصر نام
 کس آگه نَبُد کو همی چون گریست
 چراغ جهان یوسف پاکر داد
 که ای با خرد خویش و با رای جفت
 مرا پاره زین نکوتر فروش
 که من خسته دل گویم اکنون ترا
 که کس نیستش در جهان دستگیر

over from the external to the internal qualities; in *B* the order is this, 1721, 1724, 1723, the interpolated verse just given, 1722.

^۱ *A* دعایش پذیرفته. In *T* this verse is put immediately after v. 2718.

^۲ *M*, *W*, *A*, and *N* خونین. Instead of the correct آرزوش *B*, *E*, *A*, and *N* have a simple آرزو; *N* has بدیده for ز دیده; *E* همی آرزو آمدش روز مرگ.

^۳ *E* بر آن کان; *T* بدانسان. ^۴ *B* این.

^۵ So *B*; the other copies ازین. In the second hemistich *E* has نبوده کس آگه نَبُد. همین چون گریست.

^۶ *B* آنگه. Instead of جهان in the second hemistich *W* has زمان.

^۷ So *T* and *B* (except the weaker نگه for ندا in the latter); the other copies read بمرد منادی الی. Instead of رای با in the second hemistich *T* and *E* have با داد.

^۸ *B* نکوتر تو یهش. اکنون *B*.

^۹ So *M*, *W*, and *B* (in *B* چونان); the other copies کن (همچنین *E*) ندا اینچنین. تو اکنون مرا. In the second hemistich *T* reads (in order to avoid the repetition of اکنون ترا) که حالی من خسته گویم ترا (اکنون ترا). *E* (for the same reason) که من خسته دل. نیز گویم ترا.

در معرض بیع آوردن یوسف علیه السّلام را و خریدن عزیز
از همه خریداران اِضعاف نموده^۱

چو یوسف زمبّر بدان ^۲ عرضگاه	برخشید چون برفلک مهر و ماه
منادی ندا کرد ^۳ هم در زمان	که ای مردم مصر پیر و جوان
که خَرَد غلامی چو سر و سهی	نکوئی و را خوبی و خسروی ^۴
که خَرَد غلامی چو باغ بهشت	که با او نماید رخ حور ^۵ زشت
۲۷۲۰ که خَرَد غلامی که نزدیک و دور	دهد روی او همچو ^۶ خورشید نور
که خَرَد غلامی که دو هفته ماه	نماید بر عارض ^۷ او سیاه ^۸
که خَرَد غلامی که از رنگ و بوی	گل و مشک سجده برد ^۹ پیش اوی
که خَرَد غلامی که از بس هنر	جز او ^{۱۰} نیست در هفت کشور دگر
که خَرَد غلامی بهاکی چو هوش	حلیم و کریم و لطیف و خموش ^{۱۱}

^۱ So in *N*, agreeing upon the whole with the heading in *T* (which, however, is less suitably put already after v. 2693) بمعرض بیع در آوردن مالک یوسف علیه السّلام را بعزیز مصر و بها گرفتن و باز پس دادن او را; in the other copies there is no interruption of the text.

^۲ *T*, *A*, and *N* در آن. Instead of برخشید (in *B*, *M*, and *W*) the other copies read درخشید. *M* and *W* have besides از فلک instead of برفلک.

^۳ So all copies except *B*, which reads کنان گفته.

^۴ So *A*, *E*, and *N* (except خوبی خسروی in *E*); *M* and *W* نکوروی با دانش; *T* نکوئی و را بنده خوبی رمی *B*; همه نیکوئیها همه آگهی *T*; و خرمی.

^۵ *M* and *W* have a feeble رخ خوب instead. In *T* vv. 2718 and 2719 are transposed. In *A* is a distinct خور (sun).

^۶ *M* and *W* دهد وی چو^۷ *N* has دمد instead of دهد.

^۷ *M* بر عارض همچوگاه; here=by the side of, in comparison with.

^۸ *E* آمیخته instead of برد. ^۹ *B* چنو. This verse in *T* and *B* only.

^{۱۰} This verse in *B* only (a legitimate one, as it refers to Joseph's purity, wisdom, and discretion, as evinced in his dealing with his brothers); another, feeble and useless one, is inserted in *B* and *E* between vv. 2722 and 2723, viz.:

که خَرَد غلامی چو حور وبری همه نیکوئی و همه (نیکوئیها همه *E*) دلبری
The order of verses, as adopted in the text, seems logically to be the best, leading

زحکم خدای جهان آفرین	بدو مهربان بیشتر گشت ازین ^۱
نخرد ترا ای مم بافرین	۲۷۵۰ منادی چنین گفت کس اینچنین
بگو کین دل من مکان بلاست	بدو گفت یوسف هر آنچت هواست
شیدند گفتار او هر کسی ^۲	ستودش منادی مرا اورا بسی
عزیز هنرور ^۳ بها بر فکند	سرانجام بر یوسف دلپسند
بهمسنگ زر کهن ^۴ پنج بار	نخستین بها شد ورا خواستار
که با کوه و دریای پهلو زدند ^۵	۲۷۵۵ بمصر اندرون مالداران بُدند
بخروارشان بود ذرو گهر	بانبارها بودشان سیم و زر ^۶
تهد جز بانداز ^۷ خاک خشک ^۸	وز این عنبر و عود و کافور و مشک
ابر زر فسخ عزیز کریم	فزودند سی ^۹ بار همسنگ سیم
که بازار او بود تیز و روا ^{۱۰}	عزیزش بیفزود دیگر بها
پسندیده نقش و پسندیده بوم ^{۱۱}	۲۷۶۰ بمد بار همسنگ دیبای روم
بزرگان دولت یکشان بود چیز ^{۱۲}	بنوئی فزودند از آن بر عزیز

^۱ So *T* and *B* (in *B* برو for بدو); the other copies read (*M* and *W* ازو) بدو. مهرها بیشتر گشت ازین.

^۲ Verses 2750-2752 in *B* only.

^۳ *B* یوسف. In the first hemistich *E* has بر فکند for در فکند; *N* همایون. After this verse *T* inserts a new heading: اجتماع خریداران یوسف. وریان کردن بها و خریدن عزیز اورا.

^۴ *B* and *A* گهر. ^۵ *B* که با کوه و دریا همی بر زدند.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies باندای الی. بانبارها شان بادی الی. The second hemistich is likewise according to *B*; all the other copies read بود الی بخروارها.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ Only *B* has سه. In the second hemistich (which is according to *B*) *T*, *A*, *N*, and *E* read (*T* عزیز کریم) عزیز کریم (*E* زر) فسخ عزیز کریم; *M* and *W* (with an unjustifiable omission of the *Idālah* after شرح) ابر زر سرخ آن عزیز کریم.

^۹ *T* یکرو روا. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} This verse in *T*, *M*, and *W* only; on بوم comp. p. ۲۴۹, note 10.

^{۱۱} This verse which is only found in *M* and *W*, but appears in Schlecht-Wschehrd's translation too, is indispensable for the progress of the bidding, as otherwise 'Aziz would practically overbid himself without any reason. A further

که کس نیست مرد درد اورا طبیب ^۱	که خَرَد غلامی ذلیل و غریب
که تا دی ^۲ بُدش پای بسته ببند	که خَرَد غلامی حزین و نژند
نه پاکیزه مغز و نه شایسته رای	که خَرَد غلامی گریزند پای ^۳
شده عقل وی ناقص و دل تباہ	۲۷۴۰ که خَرَد غلامی فتاده بچاه
قضای بُدش دست بر سر زده	که خَرَد غلامی دل از ره شده ^۴
فشاننده بر رخ ^۵ سرشک و غمام	که خَرَد غلامی غریوان مدام
بدین ^۶ شرطهای تباہم فروش	چنین کن ندا بر من ای پاک هوش
مرا بی هنر یابد و محتجن	نباید که آنکه خریدار من
بمانی تو اندر عذاب و عنا ^۷	۲۷۴۵ بگیرد ترا باز خواهد بها
چو بشنید ازو ^۸ این سخنها ی مغز	عزیز سخندان پاکیزه مغز
ز نیکان شایسته دارد گهر	گمان زد دل پاک وی کاین ^۹ پسر
دل هر کسی خود بدینگونه بود ^{۱۰}	خریدنش را آرز بحد فزود

^۱ In *B* this verse is unnecessarily expanded into two of exactly similar contents, viz.:

که کس نیست اندوه ویرا عدیل	که خَرَد غلامی غریب و ذلیل
که کس نیست مرد درد اورا طبیب	که خَرَد غلامی ضعیف و غریب

^۲ So best according to *T*, a reading confirmed by the corrupted باوی in *E*; قضای بُدش *A*; که نه کرده دزدی و پایش ببند *M* and *W*; که پا داردش پای الخ *B* که کار (!). The wording of *N* is both unmetrical and unintelligible: پای الخ بُدش پای الخ.

^۳ پاکیزه مغزش *E* and *N* have in the second hemistich گریزان بهای *T*. In *A* this verse is wanting.

^۴ So *T*; *A*, *E* and *N* آذر شده. In *B*, *M*, and *W* vv. 2740 and 2741 are wanting.

^۵ *B* چشمش. ^۶ *N* بدان. ^۷ *T*, *E*, and *A* بلا. ^۸ *B* وی.

^۹ *B* شایسته. ^{۱۰} *B* کان, and in the second hemistich بایدست.

^{۱۰} So *T*, and (with the exception of را for خود) *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute هم for خود and بدینگونه for بدانگونه. In the first hemistich *E* reads خریدنش هجده درم را فزود, and *N* خریداری آنرا ز هجده فزود. In *B* this verse is wanting.

زنی بود قبطی ورا روحه نام
 ۲۷۷۵ همه نیکوئی بود و هم خواسته^۲
 نیا بر نیا^۳ مهتر و کامگار
 چنان بُد بخوبی و گنج و هنر
 شنیدم که آن^۴ روحم خوب نیز
 بیکباره همسنگ دَر العیون^۵
 ۲۷۷۵ بیکباره همسنگ لعل بدخش
 بیکباره همسنگ یاقوت^۶ نیز
 زروجه^۷ همه مهتران سر بسر
 عزیز اندر آن هم نیامد ستوه^{۱۰}
 بیفزود بر آن زن مالدار

که یزدان ورا داده بُد نام و کام^۱
 زدولت همه کارش آراسته
 بُد مهتر از وی کس از روزگار
 کجا با زلیخا همی سود سر^۲
 بیفزود بر داد گستر عزیز
 بگردی و پاکی زاختر فزون
 چو خورشید رخشنده^۳ و نوربخش
 کز آن قیمتی تر نیابند چیز
 بماندند مدهوش و آسیمه سر
 که نفس متین بود و گنجش چو کوه
 دو چیز گرانمایه شاهوار

^۱ کام و نام *B*.

^۲ *B* (without the necessary suffix) همه نیکوئی بُد همه خواسته. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T*, *E*, *A*, and *N* پدر بر پدر, and in the second hemistich بُد مهتر از وی در آن بدن and مهتر for بهتر. *M* and *W* substitute روزگار.

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read:

چنان بُد ز خوبی (زخوی *A*, بود از روی *N*) و گنج و گهر
 که با او زلیخا همی سود (بود *T* and *E*) سر

^۵ *B*, *A*, and *N* این; *A* and *N* read besides زوجم for روحم.

^۶ Or دَر عیون, as *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* have ('choice pearls'); *M* and *W* read besides زگردی. In *T* this and the following verse are wanting.

^۷ *B* تابنده. This verse in *B*, *M*, and *W* only (in the latter two copies it precedes v. 2574).

^۸ *B* (against the analogy of the other verses) یاقوت همسنگ, and in the second hemistich کز آن instead of کزین. *T* substitutes نیامد بچیز for نیابند چیز. In *N* this verse again is wanting.

^۹ *A*, *N* (and here also *W*) have again زروجه.

^{۱۰} See on ستوه, p. ۴۳, note 5, and vv. 928 and 2474. Instead of نفسش in the second hemistich *T* reads نقدش; in the other copies it is corrupted into نقش or نقشش. *B* has besides متین for مبین.

بمد بار همسنگ دیگر قصب	که از دیدنش دیده ماندی عجب
همه جامه دق ^۱ زر یافته	چنان جسته شاهان و نا یافته
بدان نیز بغزود دیگر عزیز	که گنجش توانگر بُد از مال و چیز
2765 بهمسنگ ده بار مشاع سیاه	چنان تَبَتی ^۲ خاصه پادشاه
بهمسنگ ده بار زین عود تر	که از مهر بر وی نمانده ^۳ اثر
بهمسنگ ده بار عنبر که مغز	بخوری نیاید بدان گونه نغز ^۴
بهمسنگ ده بار کافور نیز	بپاکی کز آن به نباشد تمیز ^۵

corroboration of its genuineness lies in the use of دیگر in the next verse, which invariably marks here the bidding of the opposite side, see vv. 2759 and 2764. The disappearance of it in the other copies is no doubt due to the identity of its rhyme with that of v. 2764, an identity which is intentional on the part of the poet, to bring out the contrast between the two contending parties more vividly, see a similar rhyme in v. 2773 below. On چیز in the sense of 'precious thing,' comp. p. ۱۲, note 4, and p. ۱۹, note 9; see the same meaning also in v. 2619.

^۱ Instead of دق (دق either دَق 'fine cloth,' something similar to قَصَب in the preceding verse, or دَق 'fine, thin') *T* reads جامه از دق. *E* has همان for همه. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

^۲ So corrected from the تَبَت of *B* (Thibet being the place from which the best musk was imported); *M* and *W* read بدادند از خاصه پادشاه. *T* has a wording, which is out of place here altogether, viz. چهار اسپ خاصه ز اصطبل شاه. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ So correctly in *B*, *A*, and *N* (the aloes-wood is buried in the earth, to get its proper quality, and not exposed to the sun); *T* has just the contrary, viz. نمودی. Instead of زین in the first hemistich *T*, *A*, and *N* have simply از. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۴ So *B*, *M*, and *W* (only in the last two copies مغز and نغز are transposed); *T* (where the two hemistichs are transposed) has به مغز instead of که مغز and بیامد (بیاید) بدان گونه. In *E* this bait is quite corrupted; in *A* and *N* it is wanting.

^۵ So in *T* and *M* (in the latter بپاکی instead of بپاکی). In *B* as well as in *W* the verse is altogether corrupted, *B* seems to have نیز in the first hemistich and بنیز in the second. In the other copies the verse is wanting. In *T* the order of vv. 2766-2768 is: 2767, 2768, 2766. In *M* and *W* also vv. 2767 and 2768 are transposed.

نده کن کنون خویشتن را بها^۱ که ما داشتیمت چنین پر بها
بهای تو از عذ^۲ و مرشد برون نداند همی کس که چند است و چون
تو یاری زما^۳ خواه و زی ما گرای که بهتر زما کس نیایی خدای
ازین پس بشام جهانت کنیم^۴ همه مصریان بندگانست کنیم
۲۷۹۵ بگفت این و شد در زمان^۵ ناپدید سبک یوسف از منبر اندر دوید
ز سر تاج بنهاد و رخ را بخاک بمالید در^۶ پیش یزدان پاک
زمانی همی کرد شکر^۷ و سپاس مر آنرا که وصفش نبود و قیاس
همی بود رخسار او بر زمین^۸ همی کرد بر کردگار آفرین
همه خلق ازو مانده اندر شگفت^۹ که یوسف چرا آن عبادت گرفت
۲۸۰۰ پس از یکزمان چون بر آورد سر عزیز اندرو کرد حتی نظر
دو صد بار^{۱۰} از آن خویشتر گشته بود نکوئیش از اندازه بگذشته بود
شگفت آمد او را و گفت ای پسر چرا تاج من بر گرفتی ز سر
چرا سجده کردی بدینسان دراز بمن باز گو این^{۱۱} پسندیده راز

^۱ *M* and *W* بها^۱ کنون خویشتن را کنون بین بها^۱ in *B* this verse is wanting.

^۲ *M*, *W*, *T*, and *E* حد^۲; the last three have also برون for فزون.

^۳ *B* زمن, زی من, زمن, and in the second hemistich again. Instead of زی ما *A* and *N* read و در ما *T*; و ما *E*; و ما *T*; و ما *E*. For نیایی in the second hemistich *N* has نیاید, *T* and *E* نیاید.

^۴ *T* and *E* کنیم in both hemistichs. On ب before the predicate ('we shall make thee into the Shâh of the earth'), see Vullers, *Institutiones* etc. ii. p. 35.

^۵ Only *M* has در جهان. ^۶ *B* بر.

^۷ *B* شد در مر او را and شکر کرد *E*, *A*, and *N* read. نبود و قیاس for قیاس.

^۸ So best in *T* and *E* (in *E* رخسار او for رخسار گه); the other copies merely repeat what has already been stated in v. 2796: (رخساره را *B*): همی سود رخسارگان (رخساره را *B*): همی سود رخسارگان.

^۹ So *B* and *E*; the other copies (*M* بروی بمانده, *W* بروی بمانده, *N* بروی بمانده). Instead of این in the second hemistich only *T* reads این.

^{۱۰} *A* and *N* باره.

^{۱۱} *E*, *A*, and *N* ای پسندیده راز; this and the following verse are wanting in *B*. *W* puts before this another verse, which is a mere corruption of v. 2805.

۷۷۸: یکی تخت فیروزه بر بها که هر کس ندانست آنرا بها^۱
 دگر تاج زرین گوهر نگار که آن کس ندارد مگر شهریار
 زیادت بر آن هیچ مهتر نداشت که جز وی کس آن تخت و افسر نداشت^۲
 زبان بسته شد روح^۳ ماهروی عزیز هنرمند ازو بُرد گوی
 زیوسف طمع جمله^۴ برداشتند مر اورا بدان مرد بگذاشتند^۵

رسیدن جبرئیل علیه السلام نزد یوسف علیه
 السلام در وقت بیع شدن^۶

۷۷۹: سبک جبرئیل آمد از کردگار بجز یوسفش کس ندید آشکار
 مر اورا سلام آورید از خدای جهان آفرین خالق رهنمای
 چنین گفت از قول رب العباد که آنروز دیدی که بودی کساد^۷
 از آن بُد که در آب کردی نگاه رخ خویش دیدی چو خورشید و ماه
 شدی معجب^۸ و قیممت خویشتن نهادی و آگه نبودی زمن
 ۷۸۰: بی آتش ترا لاجرم سوختند بجهده درم سیم بفروختند^۹

^۱ اورا. On the *T* and *E* have آنرا Instead of که هرگز کس آنرا نداند بها *B*. On the rhyme with the double بها comp. note to v. 2636; see the same again in v. 2791 below.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بجز. Instead of آن کس *M* and *W* have هر کس.

^۳ که دیگر کس آن تخت را بر فراشت (!) *T*.

^۴ از آن *T* has روح. Instead of ازو in the second hemistich *T* has ازو.

^۵ *B*, *M*, and *W* read (with the vulgar pronunciation طمع) همه طمع. Instead of بدان in the second hemistich *T* has بر آن.

^۶ So in *N*; in the other copies there is no heading at all.

^۷ So correctly in *B*, *T*, *M*, and *W* 'a drug in the market'; *A*, *E*, and *N* substitute a silly گشاد.

^۸ The موجب in *N* is a mere oversight.

^۹ So correctly in *T*, *A*, and *N*, agreeing with v. 2406 (see note 6 on p. ۲۳۸); *M* and *W* substitute here, as there, the weak باتش; *E* does the same here; *B* بدین آتش لاجرم الخ. *W* has besides سوختم and بفروختم with God as subject.

۲۸۱۵ همان^۱ عنبر و عود و کافور و مشک فرو ریخت بر گونۀ خاک خشک
 همیداد چونان که^۲ بخریده بود زر و گوهر و جامۀ نابود
 چو همسنگها^۳ دادش آن نیکبخت فرود آمد آنگه ز فیروزه تخت
 بمالک چنین گفت کای کامران تو ای پاکدل مرد روشن روان^۴
 سپردم ترا مال و آن^۵ تاج و تخت بروکت جوان باد همواره بخت^۶
 دست دراز کردن مالک بر تاج یوسف و خشک شدن همی وجود
 او و باز بدعا^۷ یوسف علیه
 السلام خوب شدن و گذشت نمودن از مبلغ بیع^۸
 ۲۸۲۰ شنیدم که شد دست مالک دراز بزرینه تاج مکتل فرار^۹

^۱ *E* has همه, as in the second hemistich of v. ۲۸۱۳. Instead of فرو ریخت in the second hemistich *T* reads فرو هشت. *W* has a silly هر لونه بر گونۀ خاک خشک.

^۲ *M* and *W* چندان; *E* چو نکه بخریده, and in the second hemistich زر و جامه نابود (fresh, untouched) is thus explained in the *Ganjnāma*, f. ۱۵۲ b, l. ۴ sq.: چیزی نورا گویند که دست زده نشده باشد از هر چه باشد: and the following baits of the *Shāhnāma* quoted:

سپهبد یذیرفت ازو آنچه بود ز دینار و از گوهر نابود
 مر اورا یکی گاو با بچه بود هنوزش بچه خرد بُد نابود
 and
 a third bait, given there (with the same جامۀ نابود as in our text), is identical with the quotation in Vullers, *Lexicon*, ii. p. ۱۲۶۲^b. In *T*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A*, *E*, and *N* چو همسنگ او. Instead of دادش آن *M* and *W* read بُد, and in the second hemistich و تخت. *T* has in the second hemistich آنگه; *A* and *N* substitute فرود اندر آمد آنگه.

^۴ So best in *T*. *B*, *M*, and *W* have another که تو, in which case it would be almost better to read with *E* and *N* کای کامران for آن کامران. *E* has besides in the second hemistich که باد این ترا مرد روشن روان.

^۵ *B* و این. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ So in *N*, where, however, this heading is less befittingly placed after v. ۲۸۲۰; in the other copies the text runs on without interruption.

^۷ This reading of *T* and *N* seems the original one, of which the various other

بدو گفت یوسف که این تاج زر نه از بیهشی برگرفتم ز سر
 ۲۸۰۵ ولیکن بکردم دمی^۱ بنده وار سجود خداوند پروردگار
 گر از تارکم تاج نگرفتمی بسجده درون^۲ من بیاشغتمی
 بیفتادی از تارکم بی گمان بمن بر شدی مرترا دل گران
 سجود درازم بدان بود باز که کردم همی شکر یزدان دراز^۳
 که همچون منی را چنین^۴ مستمند غریب و ذلیل و حزین و نژند
 ۲۸۱۰ بها داد چندانکه صد هوشیار^۵ ندانند کردن مرا ورا شمار
 چو بشنید از وی عزیز این^۶ سخن زد اندر دلش خرمی بیخ و بن
 دل پاک وی شد بدانگونه^۷ شاد که آن تاج خود بر سر وی نهاد
 پس از^۸ خازنان خواستش سیم وزر همان سرخ یاقوت و لعل و گهر
 همان دق مصری و دبیمای روم که همچون بهاری بدش نقش و بوم^۹

^۱ *B* (a reading clearly presupposing the two verses omitted here).

^۲ *W* and *M* اندرون (*M* بسجده).

^۳ So *B* and *T*; the other copies برابر.

^۴ *B* که چون من اسیر (or اسیر و). The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*. *T* has ذلیل و غریب الخ; *E*, *A*, and *N* ذلیل و غریب الخ.

^۵ *B* has a strange شهریار (probably misspelt for صد), and in the second hemistich مرآورا for مرآورا.

^۶ *A* and *N* آن; *M* and *W* چو بشنید آن هوشیار این سخن.

^۷ بدینگونه *B*.

^۸ *M* and *W* هم از *E* has خازنان for خادمان; and in the second hemistich همه سرخ یاقوت با لعل و گهر, which is unmetrical and to be changed either into همان سرخ یا لعل و ذر, or into همان سرخ یا لعل و گهر, according to the reading of *M* and *W*; only in *B* an unbecoming یاقوت با لعل و ذر has been substituted for سرخ یاقوت.

^۹ که همچون بهای (بهاری) بد از نقش و بوم. On دق compare note ۱ on p. ۲۰۲, and on بوم note ۱۰ on pp. ۲۶۹ and ۲۷۵; in *M* and *W* this verse is wrongly put before v. ۲۸۱۳.

بدان تا بخواند دعا اندکی	بیوسف شفاعت کن اکنون یکی
که بیکار شد مرا مرا نیم تن	مگر خود بکار آید این دست من
دل پاک یوسف بیازرد ام	مرا این نشان بس که بد کرده ام
سخنهای خواهش فراوان براند	عزیز اندر آن کار خیره ^۱ بماند
چو دید آن تباهی بدان دست مرد ^۲	۲۸۳۵ بیوسف زهر در سی لایه کرد
زادار خود دست او را بخواد	که حتی دعا کن برین پرگناه
شود هم بدانسان که بود از نخست	مگر ^۳ شاد گردد بدست درست
دعا کرد با خویشتن در نهان	ببخشود ^۴ یوسف هم اندر زمان
باجلال خویش و بنعمای خویش	چنین گفت الهی بالای خویش
چنان کن مرا او را که بود از نخست	۲۸۴۰ که این ^۵ بنده را دست گردان درست

^۱ *B* اگر باز کار آید, with v. 2833 as apodosis (which gives an unlogical idea); *M* and *W* مگر باز آید بمن دست من. *E* reads in the second hemistich که بیکارم امروز من نیم تن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies حیران. Instead of براند (in *B*, *E*, *A*, and *N*), *T*, *M*, and *W* read بخواند.

^۳ So in *T*, *E*, *M*, and *W* (in the last two دید آن for دیدش); in *B*, *A*, and *N* مرد is substituted for مُرد.

^۴ So *M* and *W* (except that in *W* بیگناه is substituted for پرگناه). The same unbecoming بیگناه appears in the reading of *B* and *E*. بدین بیگناه. The second hemistich runs thus in *B* and *E*: زدادآور خویش او را بخواد; *T* has an entirely different wording:

که ای گلشن حسن و خورشید چاه بخشای بر مالک و عذر خوا

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ *T* بگو. The copyist of *B* has by oversight jumped from the first hemistich of this verse to the second of v. 2840 and substituted that for the proper one (the rhyme being identical in both verses), so that vv. 2838 and 2839 are entirely wanting there.

^۶ Or ببخشید, as in *T*, *A*, *E*, and *N*; the last three copies have besides هم اندر بوی در بر خویشتن for با خویشتن in the second hemistich.

^۷ *A* and *N* چنان. In the second hemistich *E* has چنین for چنان, and *T* چنان نیز for چنان کن مرا.

نهد بر سر تخت وزر ^۱ و گهر	که برگیرد از تارلق آن پسر
جزا یافت آن مرد نا هوشمند ^۲	نیامد خدای جهانرا پسند
زخمتش همه استخوانش بیست ^۳	بفرمان بزدان شدش خشک دست
ندانست چاره که کردیش باز	بیکسان، فرو ماند خشک و دراز
بترسید از آن خیره ^۴ کردار خویش	۲۸۲۵ فرو ماند و عاجز شد از کار خویش
بخاک اندر افتاد چون بیهشان	پشیمان شدش دل چو دید آنچنان ^۵
فراوان غم و سوگواری نمود	بنالید و بگریست وزاری نمود
نه تاجم بکار آید اکنون نه تخت	بدستور شد گفت کای ^۶ نیکبخت
مرا این نیززد کنون یک بشیز ^۷	نباید مرا زین بها هیچ چیز
که بادا همایون همه مال تو	۲۸۳۰ بتو باز دادم همه مال تو

versions are mere corruptions on account of the Arabic word مَكْلَل (adorned with jewels) not being understood by the copyists. *M*, *W*, and *E* read تاج مَلِك بزرینه. In *A* this verse is wanting.

^۱ *E* نهد بر سرش تاج زر الخ.

^۲ So in *M*, *W*, *A*, and *N*. *T* has an ironical آن عاقل هوشمند. In *B* and *E* this verse is wanting.

^۳ So *N*, *E*, *B* (except the weak همه in the last two for همه), and *A*; *T* reads زبیمش همه استخوانها شکست. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ *B* (where this verse is put after the next) بدانسان; *A* بیک شان; *M* and *W* for که گردش باز که گیرش باز; and in the second hemistich باز شد دست خشکش هماندم دراز که کردیش باز; *T* has که گیرش باز.

^۵ *A* and *N* تیره; *M* and *W* زار خویش.

^۶ So *B*, *E*, *M*, and *W* (except in the last two نشان for آنچنان); the other copies read پشیمان شد از دل چو دیدش چنان.

^۷ *E* بدستور شد گفت الخ; *T* بدستور گفتش که ای.

^۸ *B* نباید ازین پر بها هیچ چیز مرا این نیززد یکی بیشه نیز.

(according to others بشیز), 'a very small or a bad coin,' is thus explained in Ganj-nāma, f. 38 b: چهارم حصه از دانه بود و در آدات (آدات الغضلا، i.e. آورده که: درم کم وزن را گویند و بعضی درم معشوش را خوانند که در خرید و فروخت رواج دارد و در حل لغات مرقومست که زر برنجی را نامند.

کسی کو بحکم ادب ننگرد سر انجام تیمار و کیفر^۱ برد
 چو مالک ادب را نغمود کار ازو بستد آن مال را کردگار^۲
 ۲۸۵۵ عزیز همایون فرخنده فال بسوی خزینه^۳ فرستاد مال
 زمیدان سوې کاخ شد شاهوار ابا یوسف پاک پرمیزگار^۴
 آوردن عزیز یوسف را نزد زلیخا و بدست او
 سپردن و تتمه داستان^۵

بنزد زلیخا شد اندر زمان بدو گفت سر تا بسر داستان
 هر آن سرگذشتی کجا رفته بود بگوش زلیخا فرو خواند زود

B corrupted into شمار (را شمار); the other copies have contracted these two verses into one, viz.:

چنین (بدو *M* and *W*) گفت هجده درم بُد شمار
 بشد شاد و خشنود با کامگار (و خرم دل و کامگار *T*)

M and *W* have the second hemistich in this wording. ستد نیز ازو شد گرانمایه کار. On کامگار (= مراد دهنده، i.e. 'Aziz, in the adopted text), see note ۱ on p. ۱۷۱.

^۱ کیفر = مکافات بدی، see *Ganjnāma*, fol. ۱۳۳ b, l. ۲ sq., where these two baits of the *Shāhnāma* are quoted:

نگر تا چه گفتست مرد خرد که هرکس که بَد کرد کیفر برد
 کسی کو ز فرمان ما بگذرد بفرجام از آن کار کیفر برد
 سنگی که بر سر کنگره قلعه نهند (۱) and
 پشیمانی (۲). تا چون غنیم قصد گرفتن قلعه کند آن سنگرا بر سر او بیندازند
 in this bait of the *Shāhnāma*:

بقیصر بگوی ار نداری خرد زرای تو مغز تو کیفر برد
 (۳) حیف، according to the *مدار الغلا*, which quotes the following verse of the *Shāhnāma*:

که چون بچم شیر را پروری چو دندان کند تیز کیفر بری
 (۴) حسرت. Instead of کیفر *T*, *A*, *E*, and *N* read. *نهر آب*.

^۲ So *B*; all the other copies read بیشمار.

^۳ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* خواند. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *T*. *N* آگاه نمودن عزیز زلیخا را از خریدن یوسف علیه السلام. in the other copies the text goes on without interruption, except in *A*, where after the next verse the usual interval is found.

همی بوی شیر آمدش از دهن تنش بود نازک چو برگ سمن^۱
همی تافت از چهر وی قرهی^۲ خجل بود ازو ماه و سرو سهی

the narrative. The boy was three years old, when Jacob entrusted him to his sister's care, see vv. 947 and 958; he remained in his aunt's house two years, see v. 996, and, thanks to her pious fraud, two years more, see vv. 1079-1081; one year lapsed between his first and his second dream, see v. 1218, and one year again between his second and his third dream, see v. 1237; that makes altogether nine years and probably some months more, and leaves less than one year between the time of the third dream and that of Joseph's appearance in the slave-market in Egypt. *M*, *W*, and *T* substitute گوهر for کودک in the first hemistich, and have in the second, according to *M* and *W*, را نور بود, according to *T* جمله سود. In *A* and *N* this verse is wanting; but all five copies insert a new verse after 2869, which fixes Joseph's age at *seven*, viz.:

شنیدم کش آنروز بُد هفت سال چو سرو روان بود با خط و خال

or, as the second hemistich runs in *M* and *W*, بال, لیکن چو سروی بُدش شاخ و بال (or rather یال, see note 4 on p. ۱۳); the same age of *seven* is given in Schlecht-Wschehrd's translation. It is not impossible that both versions are genuine; Firdausi may, in his first sketch of the poem, have forgotten his own calculation as to the previous dates, and afterwards corrected the statement in accordance with them.

^۱ *M* and *W*, where this verse is placed before v. 2867, read چو سرو و سمن.

^۲ افزونی و قر و شکوه داشتن = قرهی, see Ganj-nāma, f. 119 b, l. 7 sq., where these baits of the Shāhnāma are quoted:

چه است آن ده و دو درخت سهی که نازه است و شاداب و با قرهی

(comp. the same verse with a somewhat different wording in Spiegel's Chrest. Pers., p. 41, second bait):

همیشه بپیروزی و قرهی کلام بزرگی و تاج مهی

and نباید که یابند خرد آگهی ازین نامداران با قرهی

B substitutes قرخی for قرهی. *A* and *N* همی تافت از چهر قرشهی. The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*; همی بود از چهر الخ. *T* reads جبینش مه و قد چو الخ; *A* and *N* جمالش مه و قد چو سرو سهی.

دش نامہ خیرگی خوانده بود ^۱	زلیخا زمانی فرو مانده بود
که ای پر هنر جفت ^۲ قریح نهاد	۲۸۶۰ چنین گفت پس مرد با دین و داد
که بس خویر و بست و بس نیکراه	مر این را ^۳ همی داشت باید نگاه
کزینسان ندیدست کس آدمی	بجایش ^۴ کرامت کن و مردمی
مگر سوی ما باشدش برگ و بار	درختیست ^۵ این قریح و نامدار
هگرز ^۶ از دل و دیده نگذاشتن	چو فرزند باید همی داشتن
نگهدارش از آفت روزگار	۲۸۶۵ سپردم ترا این ^۷ شگفته بهار
که همتا ندیدش بزیر سپهر	بذیرت ویرا زلیخا بمهر ^۸
که بشتیدم آن روز ده ساله بود ^۹	یکی کودن پاک بُد نابود

^۱ So correctly *M* and *W* in *two* verses; *B*, *E*, and *T* contract them into *one*, by substituting for the second hemistich of v. 2858 that of v. 2859, with or without modifications, but the absence of a proper rhyme in all three clearly betrays the mistake. In *A* and *N* verses 2858-2863 are wanting.

^۲ *T* has by mistake again *مرد* for *جفت*.

^۳ *M* and *W* *مر* *اورا*. Instead of *نیکراه* (*B*) at the end of the second hemistich the other copies have *نیکخواه*.

^۴ *T* *بجایش*. *E* has in the second hemistich *کزینسان ندیده کس از آدمی*.

^۵ *T* *درخت است*, and in the second hemistich *مگر*; *E* *پس سود ما بایدش الخ*. After this verse *M* inserts the first half of v. 21 of Sûrah XII *و قال آتذی اشتراء . . . و كذلك مکتنا*.

^۶ *هگرز*, a transposition of *هرگز*; *T*, *A*, and *N* have *ور* *هگرز* *از دیده نگذاشتن*. Instead of *همی داشتن* in the first hemistich *A* and *N* read *نگهداشتن*. *E* substitutes, against the context, for *باید* with the infinitive the historical tense, viz.:

چو فرزند *اورا* *همی داشتند* *همی از دل و دیده نگذاشتند*

After this verse, which is wanting in *M* and *W*, and is placed after v. 2865 in *A* and *N*, there is an interval without heading in *E*.

^۷ *A* and *N* *من این نو*; *T* *بتو آن*; *E* *بتو این*.

^۸ *T* *بچهر* (?). Instead of *ندیدش* in the second hemistich (as *B* has) the other copies read *نبودش*.

^۹ So in *B* and *E* (except that the latter has in the beginning *که بشتیدم*), fixing Joseph's age at *ten*, which is in full agreement with all the previous dates given in

۸۵۷۰ زلیخا بدیدار وی شاد بود
 که چون ماه و چون سرو و شمشاد بود^۱
 نبودی جز از چهر^۲ وی شادکام
 نغوردی بی او هیچ وقتی طعام
 مرا و زرد رنگ^۳ دیبا برید
 قصب بهر آن نخل زیبا برید
 برومی و مصری^۴ همی داشتش
 ز دیده یکی لحت نگذاشتش
 و گرنیز خادم بُد او را هزار
 ۸۵۷۵ بکس یکزمان استوارش نبود
 همیدون پرستار بُد بشمار
 بجز خود کسی گوشدارش نبود^۵

for که چون مهر *W* has instead of سرو و شمشاد *B, M, and E* have آزاد سرو; *M* and *W* substitute besides شد بُد in both hemistichs. After this verse there follows in all copies another one, which is, however, so corrupted, that it cannot with propriety be included in the text, viz.:

همی داشتش چون تن (دل *B*) و جان عزیز (مهر جان عزیز *E*)
 بهر (مهر *A* and *N*) گونه بستاه (?) بستاخ (*E* and *N*) و هر گونه چیز
 Instead of the unintelligible بستاه or بستاخ *A* has an equally mysterious word بٹاخ, for which on the margin ثاقح (apple) is substituted, and *M* and *W* (؟) دستان. In *T* the verse runs thus:

بهر گونه نستج (?) و هر گونه چیز بر آراست بر قامتش جمله نیز
 ۱ *B, M, W, and E* only. This verse is found in *B, M, W, and E* only. مهر *B*.
 ۲ بعد رنگ جامه *E*; گونه *B*. The second hemistich is according to *T* (except همه خن رومی و *N* wording of *N* and *W* in both hemistichs); equally reasonable are the wording of *N* and *W* in both hemistichs); but those of *A, B, and E* are unintelligible, viz. زیبا برید and that of *M* and *W* زیبا برید. After this verse *B* and *E* again insert a new one, which, like many in this chapter, is somewhat corrupted and unsatisfactory both in wording and meaning, viz.:

سزاوار او مصری (مصری و *E*) زر باف
 درو نافته (کافه *E*) زر سرخ از گراف

In *B* this verse is wanting. The second hemistich is according to *E*, as better fitting into the age of ten years, than the reading of the other copies زانوش زمانی زانوش. *A* and *N* have داشتی همی داشتی without the suffix. نگذاشتش.

۳ So *B* and *E*; the other copies read (کارش *A* and *N*) بجز خود شب و روز یارش (کارش *A* and *N*). In *B* this and the following verse are transposed. On استوار comp. note ۱, p. ۸۰., and also vv. ۸۲۸, ۹۲۱, ۹۶۳, and ۱۳۴۹.

بیکسان بُد ^۱ آغاز و انجام او	بجز درد و ناله بُد کام او
نیاسود یکساعت از درد ورنج	یدین داستان آمدش سال پنج ^۲
رسیدن یوسف علیه السلام بحمد بلوغ ^۳	
چو شد پانزده ^۴ ساله یوسف یداد	دگر گونه گشتش سرشت و نهاد
چنان دان که بالغ شد و مرد شد	بتاج کیان سخت در خورد شد ^۵
۲۹۰۰ چو خواب همایون فرخ بدید	ستاره سر بخت ^۶ وی بر کشید
از آن شکل و آنسان و آئین ^۷ بگشت	نکویش زاندازه بیرون گذشت
زهر درج تمکین فراوان ^۸ بیافت	برو اختر نیکبختی بتافت
ازو کامرانتر بُد پر زمی	کسی دیگر از گوهر آدمی ^۹
زهر علم کرد ایزدش بهره ور	رسانیدش ایزد بگنج و گهر
۲۹۰۵ بهر کار قادر خدایست و یس	ندارد بدین ^{۱۰} هر کی نسترس

^۱ بیک حال *T*.

^۲ So in *B*, in complete agreement with the statement above in v. 2867 and note thereto; the other copies read:

مر او را نه خواب و نه خورد و نه حال (حال) (corrected as usual from)
بر آمد برین داستان هفت سال

^۳ So *N*; *T* چهارده ساله شدن یوسف و جدا کردن جای خواب خود را *M* and *W* (in the latter after v. 2898) part of the second half of v. 21 of Sûrah XII is inserted, from *من تأویل الاحادیث* to *لیوسف* (و كذلك مکتباً لیوسف *W*) فی الارض. In the other copies there is no heading at all.

^۴ So *B*, consistently with what precedes; the other copies چهارده.

^۵ This verse is wanting in *B*.

^۶ *T* and *E* تخت. In *N* this verse is wanting.

^۷ *E* نکوئی شکل و آئین و آنسان *M* and *W* شان. Instead of بیرون in the second hemistich *T*, *E*, *A*, and *N* read زاندازه سر *M* and *W* اند.

^۸ So best in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* زهر در تمکین فراوان
زهر در فراوان چو تمکین *E*

^۹ *N* آدمین and زمین *A*.

^{۱۰} *M* and *W* برین.

چه نالی و چندین بلای تو چیست^۱ چنین زاری و گریه از بهر کیست
 گراز بهر مامست این درد و غم من از مادرت نیستم هیچ کم^۲
 ز مادر مرا بر تو بیش است مهر نباشد کسم چون^۳ تو زیر سپهر
 ۲۸۹۰ دراز بهر بابست این درد و تاب^۴ عزیزت بسی مهریانش ز تاب
 زهر مهتر اورا^۵ تو نامیتری زفرزند بر وی کرامیتری
 پس این ناله زار^۶ چندین چراست غریبیدن و درد خوردن کراست
 زلیخا پری^۷ پیکر مهربان همی گفت با وی چنین هر زمان
 همی کرد نیرنگهای فریب^۸ که یوسف مگر گیرد از غم شکیب
 ۲۸۹۵ نمیداشت گفتار او هیچ سود که یوسف همه وقت یکحال^۹ بود

substitute ناله for گریه و ناله, and *T* has besides یکی for بکن. *E* reads (without a rhyme) من از مادرت *B* مکن ساعتی ناله و درد و غم; the reading of *B* is identical with that of the second hemistich of v. 2888 in the other copies.

^۱ چه نالی و چندین ناله ز چیست *B*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* substitute again زاری و گریه for ناله و زاری.

^۲ So in all copies except *B*, which reads here فزون دار شادی و اندوه کم, see note ۱۰ on preceding page. In *T*, *A*, *N*, and *E* this and the following verse are placed after v. 2891.

^۳ *M* and *W* نباشد چو تو کس بزیر سپهر *B*; جز تو *M* and *W*.

^۴ ای دُر تاب *T*.

^۵ *B* تو نامیتری instead of تواناتری *A*, *N*, and *E* have زمهرش ویرا *B*, which gives no rhyme with کرامیتری; for that reason *N* substitutes in the second hemistich (۱) کلاناتری.

^۶ So *B*; *M* and *W* ناله و نوحه *T*, *A*, *E*, and *N* زاری و ناله.

^۷ The reading of *B* بُت پیکر with the unavoidable *Idāfah* between بُت and زلیخا برین پیکر پیکر *E* is inadmissible. *E* زلیخا برین پیکر پیکر *E*.

^۸ *A* and *N* نیرنگها و فریب. Instead of شکیب in the second hemistich *B* has نهیب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*; *T* همه که بیک حال *M* and *W* همه که بدان حال *A* and *N* همیشه *E* همه که بیک حال *E*. که یوسف همی تنگ احوال بود *E*; بیک حال

یکی جای یوسف بروز و بشب	یکی جای آن دلیر نوش لب
چو بالغ شد آن ناز ^۱ سر روان	زلیخا تبه کرد آئین و سان
چنان بود تقدیر حکم ^۲ خدای	که شد پای مهر زلیخا زجای
دلش باز گشت از ^۳ یآوری ^۴	دگر گونه شد مرد را داوری
2920 از آن ^۵ پس که دیدش بچشم پسر	دگر گشت حالش تبه شد نظر
یوسف برش عشق معشوق خاست	ورا یار و همخوان ^۶ خویش خواست ^۷

^۱ So best in *T*, of which زاد in *B*, زاده in *A*, *E*, and *N*, and آزاد in *M* and *W* seem mere corruptions. Instead of کرد (*B* and *N*) in the second hemistich *M*, *W*, *E*, and *A* read گردش with the pleonastic pronoun, and *T* گشتش. *T* has besides, just as *E* and *N*, شان instead of سان. In *B*, *M*, and *W* this verse is placed after the following one.

^۲ *T* تقدیر بزدان خدای (!) *B* تقدیر و حکم.

^۳ *B*, *M*, and *W* substitute مادری for یآوری, a kind of explanatory gloss. *B* alone repeats مادری in the second hemistich, which gives no rhyme.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* has حال و تبه. Instead of تبه *A* and *N* read بتر. Instead of نظر *M* and *W* have دگر. In *T* the order of vv. 2919 and 2920 is inverted.

^۵ So best in *T*; *B*, *M*, *W*, and *E* یار و معشوق^۶; *A* and *N* معشوق^۷. The continuation of the story of Joseph, from his arrival in Egypt (see note 4 on p. ۲۰۱), to his admission into the house of the 'Azîz or Grandvizier in Jâmi's and Nâzim's epopees, differs in many essential points from Firdausi's narrative. Jâmi relates, how the king of Egypt himself hears by rumour of the arrival of an exceedingly beautiful Hebrew slave, and dispatches his Grandvizier to Mâlik, with the request to bring Joseph into his royal presence. Mâlik complies with this order, after having caused Joseph to bathe in the Nile. Of the fine trait of almost maidenly bashfulness and chastity in the boy which is so well worked out by Firdausi, there is no trace in Jâmi. Whilst Joseph is standing before the king's kiosk, Zalikhâ, the Grandvizier's wife, passes by and recognises in him the beautiful image of her early dreams. Three times (as told in previous chapters of Jâmi's mathnawî) she had seen in sleep, when still a young princess in the palace of her father Taimûs, the king of Maghrib, the vision of a youth of fascinating charms, and fallen desperately in love with him. The third time his image appeared to her, she had asked him for his name and abode, and received as answer the words (to be verified in the future, but rather misleading for the present) عزیز مصر و مصرم عزیز مصر و مصرم

ولیک ^۱ اکثر الناس لا يعلمون	خداست قادر بکار اندرون
بمردی رسید آن سپهر جمال	بلاغت گرفت آن ^۲ درخت کمال
ابا علم بسیار فرمانش داد	جهاندار علم فراوانش داد
که جز خوب کاری ندارد روا	نگر چون ^۳ کند آن کسی را جزا
بخوان از کلام خدای جهان ^۴	2916 اگر باورت نیست این داستان
زیش زلیخا بشب جای خواب	چدا کرد پس یوسف زرف یاب ^۵
بستی همی گشت همدستان	اگرچه زلیخا بدان داستان ^۶
که همپهلوی یوسفش بود ^۷ جای	ولیکن هم آخر چنان کرد رای
که خدمتگر هر دو بُد درج و بخت	نهادند هم پهلوی هم ^۸ دو تخت
برنگ بهار و باورنگ ماه	2913 برافراز هر تخت شاهانه گاه

^۱ *T* ولیکن; the ولیکن of *A* does not fit into the metre; the quotation (وَلَيْكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) is the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII.

^۲ *M* and *W* از. In the second hemistich *E* has این for آن; *T* جمال for جلال.

^۳ So *B*; the other copies have نکوئی. In *M* and *W* the wording differs besides considerably, viz.:

نکوئی ببیند کسی از خدای که جز نیکخواهی (*W*) ندارد ردای (روای *W*)

^۴ After this verse *N* has a new heading: صفت خواب کردن یوسف علیه السلام; and *M* inserts the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII from (وَاللَّهُ غَالِيٌ) (already quoted in v. 2906 of the text itself), together with v. 22 to تَجْزِي الْمُعْتَبِرِينَ. In *T* a new heading follows after the next verse, viz.: (see a similar one in *N* and *B* further down after v. 2918); in *E* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have کامیاب.

^۶ *M* and *W* زلیخا بدینسان نمیخواست آن.

^۷ So all copies except *B*, which has again کرد.

^۸ So *M* and *W*; *T* and *E* هر^۹ تخت *B* نهادند پهلوی هم نزد (ا) تخت *B*. Instead of درج *T* reads که هم خدمت هر دو بودند (ا) بخت. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۹ *A* and *N* بهاری; *M* and *W* آن. In the second hemistich *A* and *N* read بهاری; *T* has شاه instead of ماه. *B* بهار و بهرمنگ; *B* باورنگ.

یکی آتش اندر دلتش بر فروخت که شرمش بدان آتش دل بسوخت^۲
شد از عشق یوسف چنان نا شکیب^۳ که چون گهزیا شد در سرخ سیب

خدا در چشمه ماهی آفریدست جز اینجا چشمه در ماهی که دیدست
برخسارش که مه را داشت دلشنگ فتاده خالهای آسمان رنگ
دهان تنگش از راه تعقل چو چشم بلبل بر چهره گل
لب از بس نازک و شفاف بودش نمی خندید و دندان می نمودش
دو پستانش دو نازکبرگ گلبوست که طفل دلبری پرورده بر اوست
صبا گوئی سمن از طرف گلشن بمزگان رفته یکجا کرده خرمن
تنش با آنکه صافی تر ز آب است نمیگویم که بستانش حباب است
سیه گیسوش چون در بر کشیدی نگه دیدی در آن موّی سفیدی^۴

Zalikhā's inability to keep her secret to herself is accounted for in this way (f. 33^b, ll. 3 and 4 and last two lines) :

نمی آید زعاشق رازداری چه میداند کبوتر بازداری
توان راز محبت را نهان داشت نهان گر برق در خرمن توان داشت
زلیخا نو نیاز بی قراری تـنـگ ظـرف شراب رازداری
خیال صورت خوابی چنان داشت که شب بر خویش می پیچید تا چاشت

Among the few minor differences in the two narratives of Jāmī and Nāzīm may be noted, that in the version of the latter 'Azīz himself sends a marriage-offer to Zalikhā in a letter addressed to her royal father, after having seen this far-famed beauty in a dream (f. 44^b, ll. 8 and 9):

یکی شب دیده بود این خواب صادق که از مغرب مه (مهی) چون شمع مشرق
خرامش کرد تا بنم حضورش نصای مصر شد روشن ز نورش^۵

that Joseph's bath in the Nile precedes the dispatch of 'Azīz to Mālik by order of the king, and that Zalikhā sees Joseph at the royal kiosk not by mere accident, whilst passing, but watches him from afar after hearing of the beautiful slave's arrival, and recognises in him the ideal of her longing. By the way, Nāzīm (following Abulfeda in his *Historia anteislamica*, ed. Fleischer, p. 28, the تاریخ گزیده, and other historical works) calls the king of Egypt himself Rayyān bin Abulwalīd, whereas Firdausī gives this name to 'Azīz.

[For notes ^۲ and ^۳ see next page.]

عاشق شدن زلیخا بر یوسف یعقوب علیهما السلام^۱
بدانسان زلیخا برو^۲ فتنه گشت کز اندازد عشقش بی درگذشت

مقامست. Her yearning for this hero of her dreams induces her father to open negotiations with the then 'Azîz of Egypt, the marriage is arranged between him and Zalikhâ, but when she comes face to face with her intended husband, she recognises her fatal mistake, and only the assurance given to her by a *سروش*, that her marriage with the Grandvizier and her dwelling in Egypt is the only means to procure for her in future a meeting with the real image of her dreams, and that, moreover, her husband will never claim his marital rights (an allusion to the statement in Genesis xxxix. 1, that Potiphar was a eunuch), makes her willing to contract the marriage. In the slave-market it is again Zalikhâ herself who bids for Joseph, and prevails upon her husband to intercede with the king on her behalf and to obtain his consent for her own purchase of the boy, which is done. Here again the highly dramatic scene in the market-place, which Firdausî has elaborated with such a grand poetical power, is reduced to a few commonplace lines; much more extensive, on the other hand, is the description Jâmi gives of the costly presents Zalikhâ lavishes on Joseph, the dainties she feeds him with, and the loving care with which she fulfils his childlike desires, especially in granting him his wish to roam about as shepherd among the flocks. Nâzîm follows Jâmi (whom he quotes several times, for instance, on f. 27^a, l. 5, in India Off. 184) in the details of Zalikhâ's earlier life (inserted, as there, within the story of Joseph and his brothers, ff. 27^a-62^a), her three visions of Joseph, her confidential communication to her nurse after the first, the fettering of her feet by her father's order after the second, in consequence of her love-madness, etc., so closely, both in substance and wording, with the usual exaggeration of the latter, that this portion of his *mathnawî* appears to be a mere paraphrase of Jâmi's poem; even the name of Zalikhâ's father, the king of Maghrib, is the same (f. 27^a, l. 8), *ملك طيموس بن طارم خطايش*; and so is the answer to her inquiry about the name and abode of Joseph (f. 42^b, l. 1); *عزیز مصر و نام عزیزست*. A somewhat novel feature is that the fame of Zalikhâ's beauty spreads abroad already when she is only seven years old (f. 28^a, l. 1):

ز عمرش سال هفتم چون شرف یافت بهفت اقلیم ماه شهرتش تاقت

Specimens of the manner in which Nâzîm describes the charms of his heroine are the following baits (culled from f. 28^b sq.):

دو چشمش چشمه ناز و کرشمه زمزگان ماهیان بر کرد چشمه

[For notes ¹ and ² see p. ۲۹۱.]

2935 فرو مانده بُد خیمه در کار خویش
 همی گفت با خسته دل روز و شب
 درین شغل چون بیداری کنی
 ای دل ترا روز آرام شد
 ترا عشق یوسف گرفتار کرد
 2940 ای کاشکی مالک دعر هیچ
 نیاوردی این لاله رخ بنده را
 از آنکه که شوې من اینرا خرید
 که از عشق در مصر پیدا شوم
 بر آید بهر انجمن نام من
 2945 مرا سرزنش باشد از هر کسی
 ندانست چُستن همی چار خویش
 که ای دل عجب شغلی آمد عجب^۱
 مرا چون درین درد یاری کنی^۲
 ز تو خرمی شد زمن کام شد
 فروزنده روزت شب تار کرد
 نکردی سوې مصر هرگز بسیج
 نبردی زمن شادی و خنده را
 چنان است در طالع من بدید
 میان زن و مرد رسوا شوم^۳
 زن و مرد گیرندم اندر دهن
 سخن گویدم هر زمانی بسی^۴

^۱ *T*, and in the second hemistich *ندانست تیمار آزار خویش*. *B* reads, without a rhyme, *چاره=چهار*; که چستن ندانست تدبیر خویش.

^۲ So all copies except *B*, which reads in the first hemistich *همی گفت با دل چه شغلی* *شغلی*, and in the second *شغلت* instead of the more emphatic *شغلی* (شغل *M* and *W*).

^۳ *M* and *W*:

مرا اندرین شغل یاری کنون بدینگونه چون بیداری کنون

ایا دل ترا روز و شب دام شد *E*.

^۴ *B* *ایا کاشک آن*; on *بسیج* see notes to vv. 293, 695, 1140, 1327, 2003, and 2313.

^۵ *T* آن. The second hemistich is according to *B*; the other copies, except *E*, read *نبردی زمن روز فرخنده را*. *E* has in the first hemistich *وار بنده* instead of *بنده*, and in the second *کار فرخنده*.

^۶ *T* has again *آنها*; *A*, *E*, and *N* *اورا*.

^۷ So in all copies except *B* and *T*. *B* substitutes *شیدا* for *پیدا* in the first, and *پیدا* for *رسوا* in the second hemistich. The same *شیدا* in the first hemistich is found in *T*.

^۸ So *A* and *N*; the other copies have simply *گیرند*, with the object *نام من* understood.

^۹ The reading of *A* and *N* *هر زمان هر کسی* gives no rhyme; still more unsatisfactory in spite of the rhyme is that of *E*, *هر زمان هر بسی*.

۲۹۲۵ دل شاد وی شد نژند و حزین
 بر آمد بیکباره از خورد و خواب
 دلش زیر بار هوا پست شد
 ببالود^۲ از و صبر و آرام و هوش
 شدش^۳ لاله هم رنگ ز زرد
 ۲۹۳۰ چنان بیخ زد شاخ عشقش بجان
 نه با کس توانست گفتن همی
 اگر آشکارا همی کرد راز
 بترسید^۴ کز رازش آگه شود
 و گر^۵ همچنان داشت پنهان همی
 چو خیری^۶ شدش لاله و یاسمین
 ز دل آتش انگیخت وز دیده آب
 سر رشت^۷ صبرش از دست شد
 شدش بسته جان و دل و چشم و گوش
 دلش گشته آتش تن آتشکده
 که بر شد سر شاخ بر آسمان
 نشایست در دل نهفتن همی
 نه ایمن بُد از شوی گردن فراز
 بن و بیخ او از جهان بدرد
 بر آورد عشقش زن جان همی

^۱ So in *B*, with which the heading of *N*, عاشق شدن زلیخا بر یوسف علیه السلام (put there between vv. 2918 and 2919), agrees. In the other copies there is no interruption of the text here. In *A* there are repeated by mistake after v. 2921, vv. 2592-2597, see pp. ۲۵۷ and ۲۵۸ above.

^۲ *T* بدان. Instead of بسی in the second hemistich *B* has the weaker همی.

^۳ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۴ بی شکیب *T*.

^۵ According to Kazwini (ed. Wüstenfeld, i. p. ۲۸۳), there are three kinds of خیری, also called منشور (corresponding to our 'gillyflower'), the red, the yellow, and the white one; the one meant here must be the yellow one.

^۶ The reading of *E* بسته for پست spoils the rhyme with دست.

^۷ This verse in *B* only; صاف شدن here in the intransitive sense of پالودن; as in Nizâmi's Iskandarnâma, see Spiegel, Chrestom. Persica, p. 83, l. 6 ab infra sq.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; *B* reads شده for شدش.

^۹ *B*, *M*, and *W* تا. Instead of بجان in the first hemistich *N* reads زجان.

^{۱۰} So *M* and *W*; the other copies, except *T*, که ترسیدی از *T*; که ترسیدی از *T*; *T* رازش; instead of *M* and *W* read شود *M* and *W* read شوند. In the second hemistich *A* and *N* substitute بر کند *M* and *W* بر کنند.

^{۱۱} *M* and *W* اگر *B* ورا. Instead of آورد in the second hemistich *A* and *E* have تن. *A* and *N* read وجان *A* and *N* read وجان; instead of آورد.

روایت چنین آمدست از نخست	خداوند اخبار ^۱ گوید درست
چو بُتخانم ^۲ چنین شد آراسته ^۳	۱۹۵۵ که یوسف چو بالغ شد و خواسته
دل و دیده یکسر برو داشتی	عزیزش عزیز و نکو داشتی
زشادی رخس چون گل فر شدی ^۴	چو یوسف بنزدیک وی در شدی
بنزدیکی خویش بنشاختی	پسر خواندی او را و بنواختی ^۵
برو هر زمان مهربانی فزود ^۶	کسش در جهان دوستر زو نبود

^۱ So corrected from اخبار, the reading of *B*, *M*, and *W*, corresponding to كعب الاحبار, the alleged traditionist, whose words are frequently quoted by Firdausi, see p. ۳۲, note 4, etc., comp. also v. 2599. The other copies have made out of it a silly جبار جبار.

^۲ So all copies (with the correction of the wrong spelling of خواسته into خاسته) except *M*, *W*, and *B*, which read in the first hemistich شد و آخته, and in the second (چو بتخانم حسن پرداخته (ند که پرداخته *B*; چنین پرداخته *W*).

^۳ This verse in *T*, *M*, *W*, and *B* only; the wording is according to *T* (which, however, places this verse less appropriately after the next). *M* and *W* زشادی دلش (۱) چون گل احمر شدی *B*; رخس همچو گل خوش شدی.

^۴ So best according to *T*, *A*, *E*, and *N*, preferable to the reading both of *B* پسر خواند ویرا و بنواختش, where the proper Imperfect of habit and custom is wanting, and of *M* and *W* چو خواندی ورا نیز بنواختی, where the characteristic پسر is left out. The second hemistich is that of *B*, with the necessary change of بنشاختش into بنشاختی, in agreement with *T*, *A*, *E*, and *N*, the general wording of which, بنزدیک خود جای بنشاختی, seems inadmissible on account of the unlogical phrase بنزدیک خود جای بنشاختن, unless the construction بنزدیک خود جای بنشاختن in the sense of بنجای نزدیک خود. *M* and *W* read the second hemistich, quite reasonably, thus, بنزدیک خود جابگه ساختی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* except that in *B* the positive مهربان, probably by a mistake arising out of مهربانی in the second hemistich, is substituted for دوستر کس اندر جهان دوستر الخ (= دوستر, see p. ۱۳۵, note 3); the other copies read The second hemistich in *A*, *E*, *N*, and *T* is that of the next verse, which is wanting in these copies, and betrays itself as such by the absence of a proper rhyme in the first three copies: کلیپ خزانه بدو داده بود; *T* has rectified this mistake by substituting زود داد بدو داد.

که هوش ^۱ زلیخا بر آشوبتست	در عاشقی را فرو کوفتست
عروپ عزیز و سر انجام ^۲	تبه گشت بر بندۀ خویش
یکی کودک خرد از ره بیزد ^۳	عنان دل خویش اورا سپرد
از آن پس که بودم سر انجام	زلیخای عاشق شود نام من
دریغا که از عشق یوسف چنان	شده تنگ بر من سراسر جهان ^۴
کیم از شرم پرده برون آورد	ز چشم شب و روز خون آورد ^۵
زلیخا همی گفت زینسان نهان ^۶	نه آگاه زو یوسف مهربان
شب و روز یوسف بدر و عذاب	ز بیمار نادیدن روی باب

^۱ So in *T*. *B* substitutes آنگه for هوش; the other copies read thus—*M* and *W* بگوید (or rather بگویند with the mute *d* at the end, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۱۲, note 8; and p. ۲۴۴, note ۱); *E* چو گویند; *A* and *N* چه گوید (the usual modern form for the short *چو*).

^۲ *A* and *N* عروپ عزیز آن سر انجام; *M* and *W* عروپ عزیز او بهر انجام. The same four copies substitute in the second hemistich the corresponding one of v. 2949 (which, together with v. 2948, is entirely wanting in them); on تبه = 'lost in love,' see p. ۲۱۰, note 8.

^۳ *T* بر آورد مرد.

^۴ *E* شب; *B* reads من سر انجام من.

^۵ This verse, like the next one, differs in its wording in each copy; the reading adopted here is that of *T*; very like it is that of *A*, *E*, and *N*:

دریغا که از عشق یوسف همان چنان تنگ گردد بمن بر جهان

In *M* and *W* the necessary چنان is wanting, but otherwise the verse is quite reasonable:

دریغا که این عشق یوسف کنون مرا کرد خواهد اسیر و زیون
 B has دریغا که از عشق یوسف کنون چنان گشت خواهم اسیر اندرون

^۶ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* که for کیم); the other copies read:

که از شرم و از پرده (از شرم از پرده *T*) بیرون برد (بیزد *E*; رود *T*)
 ز چشم (ز چشمش *E*) شب و روز جمیع برد (بیزد *E*; رود *T*)

^۷ Or, as *B* reads, همی گفت ازینسان زلیخا نهان; after the next verse *A* has an interval.

مرادش از آن نزهت دشت و در کسی بُد که بیند زکنعان مگر
خبر پرسد از حال^۲ یعقوب پیر که بر وی چه آمد از آن زخم تیر
درستست با او فتاده^۳ زیای بجایست یا نیست مانده بجای^۴

رفتن یوسف علیه السلام بر سر راه

ودیدن اعرابی را^۵

قصارا یکی روز یوسف بگذا برون شد بآمید یک لحّت راه
هوازی نجیبی^۶ جوانی بروی ز راه اندر آمد خوش و تازه روی
جوانی که بود او ز نسل عرب^۷ نجیبش دلیر و فرو هشته لب
همی آمد از راه کنعان چو باد دل یوسف اندر زمان گشت شاد
۲۹۷۵ بآمید آن کان^۸ اعرابی مگر مراورا نشانی دهد از بدر

^۱ *E* آید. In *M* and *W* this verse runs thus :

مرادش بُدی زان ره دشت و در که کس را ببیند زکنعان مگر

On در = دره and وادی, see p. ۱۴۱, note 5; p. ۲۰۵, note 6, and p. ۲۱۷, note 9.

^۲ *A* بپرسد زاحوال. Instead of the very suggestive تیر زخم تیر of *B* in the second hemistich, all the other copies have the weaker قدیر زرب.

^۳ *T* درستست او یا فتاده.

^۴ So *M* and *W* (in the latter copy after v. 2971); *T* دیدن حضرت یوسف اعرابی (the latter part of this heading belongs to the next chapter and is repeated there); *N* ملاقی شدن اعرابی بیوسف علیه السلام و از حال. In the other copies there is no interruption of the text.

^۵ So *B*; *M* and *W* ... بنگاه (a gloss for هوازی), the following word in both copies is illegible; *E* (؟) بختی؛ *A* سوئی او نجیبی؛ *N* یکی پیر بختی؛ *T* جوانی پسندیده و نیکخوی. Instead of تازه روی in the second hemistich *M* and *W* read جوی راه؛ نجیب is a 'noble camel' (a marginal gloss in *T*, referring to the next verse, simply explains it by شتر).

^۶ So *B*; *T*, *M*, *W*, *A*, and *N* جوانی نکور *E*؛ جوان بُد بگوهر ز نسل عرب. ز نسل عرب.

^۷ *T* کو؛ the form اعرابی is contracted from اعرابی, to suit the metre.

2960 مر اورا از آن روی کازاده بود کلید در گنجها داده بود^۱
 هر آنچ آمدی سوی گنج و شدی^۲ سراسر بفرمان یوسف بُدی
 سرای و درویند و مهر و نگین^۳ بُد اندر کف یوسف پاکدین
 شنیدم که در هفته یکدو راه^۴ برون آمدی یوسف از بارگاه
 نشستی بر اسبی چو یک پاره کوه بلند و نکوسم و بس با شکوه^۵
 2965 بموکب درش بندگان^۶ سرای فزون از دو صد گلرخ دلربای
 همیدون زخادم تنی چار و پنج که دلشان بُدی مر خرد را سپنج^۷
 سوی جانب^۸ راه کنعان شدی زمانی بگشتی و باز آمدی

^۱ So according to *B*; *M* and *W* بود خزان بدو داده بود. See also the preceding note.

^۲ *B* سوی گنجش شدی.

^۳ So correct in *T*, *A*, and *N* (in *N* by misprint بند مهر و بند stands for درویند و مهر); in the other copies the word مهر (seal) has evidently been misunderstood for مهر (love), and thus the following strange readings have arisen, *M* and *W* سرای درو بند مهر و کین; *E* سرای درو نیک و بد مهر و کین; *B* (without sense or rhyme):

سرای در نیک و بد مهر گیر بُد اندر کف یوسف مهر گیر

^۴ *B* and *E* هفته بیکروز راه.

^۵ So in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* بلند و نکو هیات و با شکوه; in *E* the text is hopelessly corrupted.

^۶ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* زادگان. In *M* and *W* this hemistich runs thus: بُدی با وی از خادمان سرای. Instead of دلربای in the second hemistich *T* has با ونای.

^۷ *T* که ایشان بُدندی همه مرد سپنج. To the *Ganjnāma* (fol. 94^a, l. 4 ab infra sq.) assigns the following meanings: (1) مهمان; (2) مزارعان که مزارعانی; (3) برای محافظت کشتزار در کنار زراعت سازند چراگاه جانور که در آنجا آب و علف. Instead of بُدی *N* reads شدی.

^۸ *T* (with the modern use of جانب, like سر, ته and others, as prepositions, comp. p. ۱۷۹, note ۱۱; p. ۱۸۰, notes 2 and 4; p. ۲۳۵, note 6, etc.)

بدو گفت یوسف یکی بنده ام	بفرمان یزدان سر افکنده ام ^۱
985: تو ای پر هتر مرد پاکیزه روی	کئی وز کجا آمدستی بگوی
جوان گفت تازی نژادم غریب	زکنعان چنین رانده دارم لجمیب ^۲
چو یوسف ازو نام کنعان شنید	چو باران زردو چشم وی خون چکید ^۳
برخ برگرفت آستین بکزمان ^۴	بنالید و بگریست همچون زنان
چو تختی غریبید ^۵ پرسید باز	که ای در عرب قرح و سرفراز
990: ز یعقوب مسکین چه داری خبر ^۶	بجایست یا شد بجائی دگر
عرای چنین داد ویرا ^۷ جواب	که ماندست یعقوب فرهنگ باب

^۱ *A* and *N* have in both hemistichs ایم (a plural of majesty which is quite out of place here).

^۲ So *B* and *M* (in the latter از کجا *W*); *W* تو ای از کجا; the other copies بگو از کجا.

^۳ So in *B*, *M*, and *W*, as answer to the double question in the previous verse; in *T*, where only one question is put by Joseph to the Bedouin, it runs quite consistently thus:

چنین گفت تازی جوان عرب زکنعان همی رانده ام روز و شب

A, *E*, and *N* have a strange mixture of both:

جوان گفت تازی نژاد عرب زکنعان همی رانده دارم لقب (زنده دارم نجیب *N*)

چو باران ز چشمش همی *M* and *W*; چو باران زردو چشم خون میچکید *E* خون دوید.

^۴ *M* and *N* (چون مهربان *E*) چون مژمرمان and in the second hemistich (چندین در آن *W*) instead of همچون زنان. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies زمانى چو بگریست.

^۶ So in *B*; the other copies, less emphatically, put the name in the middle of the verse, thus: چه داری ز یعقوب مسکین خبر; in the second hemistich *E* reads مُرد شد بجائی دگر; a marginal and an interlinear gloss in *A* correctly interpret رفت by شد, and the whole phrase دگر رفت by شد.

^۷ *T*, *A*, *E*, and *N* آنگه (دادش *N*) داد. Instead of فرهنگ باب at the end of the second hemistich *T* has فرخنده باب.

چو نزدیک یوسف رسید آن جوان^۱
 سر و گردن و چشم و رخسار زود
 جوان پای هر چند میزد بدوی
 تو گفستی زمین پای اشتر ببست
 ۲۹۸۰: بنزدیک فرخنده یوسف دوید
 چنین گفت کای سایه ایزدی
 چه خلقی^۲ که این اشتر بیزبان
 بخاک اندرون روی مالد همی
 نجیبش فرو خفت هم در زمان
 دو صد بار بر خاک تازی بسود^۳
 که بر خیزد آن اشتر تندخوی^۴
 عرابی بناکام ازو در نشست^۵
 برو بیکران آفرین گسترید^۶
 که بادی شب و روز دور از بدی^۷
 چو دیدت فرو خفت هم در زمان
 بجهد از زمین بر نیاید^۸ همی

for اندر زمان *T, A, E, and N* have in the second hemistich *B* از کران ^۱ *B* هم در زمان.

^۲ So *T, A, E, and N*; *B* has:

سر و چشم و رخسار و گردنش زود دو صد ره بخاک ره اندر بسود
M and *W* read without a rhyme:

سر و چشم اشتر بره بر بسود دو صد ره بخاک اندرش رخ بسود
^۳ This verse is according to *T, E, A, and N* (in the latter two for تندپوی); *B*:

جوان نای (پای) و مفرج همی زد بروی که بر خیزد آن اشتر تیز پوی
M and *W*:

جوان پای خود را همی زد بروی که بر خیزد آن تندر زرویی (که بر خیزد آن اشتر زرد روی *W*)
in *E* vv. 2977 and 2978 follow (quite inappropriately) after v. 2979.

^۴ *B, M, and W* have در بخت as a kind of gloss to the less common در نشستن از.

^۵ برگزید *W*.

^۶ So with the characteristic بادی (be thou) of Firdausi in *B*; much weaker is the reading of *T, A, E, and N* دائم بدی, and of *M* and *W* زجانت بدور است دائم بدی. Instead of سایه in the first hemistich (*B*) the other copies read حجت.

^۷ So *B*; *T, M, W, and E* چه شخمی; *A* and *N* سختی. Instead of هم اندر زمان (*B* and *A*) the other copies read, as above in v. 2976, *A* substitutes besides for فرو خفت a peculiar فرو چید, and *N* که این کز آن.

^۸ So *B*; the other copies *M* and *W* بجهد همی خاک روید همی. In the first hemistich *E* reads بخاک اندر او روی الخ.

فرزنده چون اختران سپهر	که ای خوب دیدار پیوسته مهر
که بر من بکن ^۱ خویشتن را بدید	3005 بدان کردگاری که جان آفرید
که خوبیت را نیست سامان و مر	کشی با چنین ارج ^۲ و فرهنگ و فر
هم از گفتهایم غریبان شدی ^۳	چه بودت که چونین تو گریان شدی
منم آنکه گفتند گرگش بخورد	بدو گفت یوسف بداغ و بدرد ^۴
بمن بر فراوان بلا ^۵ آمده	منم یوسف درد و محنت زده
بخاک اندر افتاد و شد شادکام	3010 عرابی ز یوسف چو بشنید نام
برو آفرین کرد بی مر ^۶ مهر	ز شادی بمالید بر خاک چهر
زیشت رسول خدای جهان	چنین گفت گای یوسف پاک جان ^۷
که من باز کردم همی و السلام	هم اکنون مرا داد باید پیام
حزین و نژند گشته او چون زری ^۸	بشارت برم نزد یعقوب پیر

^۱ *B, M, W, and E* کنی. In *A* and *N* vv. 3004-3006 are wanting; v. 3006 is also missing in *T*.

^۲ So *B*; the other copies (*M, W, and E*) have (on the interchange of *ارج* and *درج*, see p. ۵, note f, and vv. 345, 492, 647, 707, etc.). *M* and *W* substitute besides *اورنگ* for *فرهنگ*, and in the second hemistich the more commonplace *پایان* for *سامان* (here = *انداز* or *حدّ و کنار*).

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ *A* and *N* *درد* و *داغ* (so that these *درد* و *داغ* are words of Joseph). Instead of *گفتند* in the second hemistich *E* has *گفتیم* (گفتی مرا=).

^۵ *N* *وتال*.

^۶ So *B*; the other copies:

یشادی (ز شادی *M* and *W*) بمالید رخ بر زمین همیکرد بر روی زجان آفرین

^۷ *T, A, E, and N* *مهربان*.

^۸ So best in *T*, recalling v. 1890 above (see note 1 on p. ۱۸۱); *B* reads *حزین و نژند و اسیر و قمریر*; *M* and *W* *حزین و نژند و قمریر*; *A, E, and N* have the silly wording: *حزین و نژند و بصیر* (!) و *قمریر*; perhaps the identical sound of *قمریر* and *زری* in Persian pronunciation has something to do with the reading of these copies.

ولیکن نژندست و زار و نوان^۱ مبادا چو یعقوب کس در جهان
 مراورا یکی خوب فرزند بود که روز و شب یار و دلیند بود
 مر آن خوب فرزند را گرگ خورد بماندست یعقوب با داغ و درد^۲
 ۲۹۹۵ یکی خانه کردست بیت لفرن زبهر نشستنگم خویشتن
 نشستت گریان همه سال و ماه چو شب روزش از درد و غم شد سیاه^۳
 زبس راندن از دیدگان آب شور دو چشمش بیکباره گشتست کور
 چو یوسف شنید این^۴ نمونه خبر که از گریه شد کور چشم پدر
 از اسب اندر آمد غریوان و زار نشست از بر خاک ره سوگوار
 ۳۰۰۰ سر انگشت در پیش و از درد باب^۵ غریبید و از دیده خون راند و آب
 بدان گونه بگریست از درد دل که از اشک چشمش زمین گشت گل
 عرابی و هر کس^۶ که با وی بُدند از آن درد و تیمار گریان شدند
 چو یوسف بسی رانده بُد خون گرم عرابی بهرسید ازو نرم نرم

^۱ The various meanings of نوان are thus given in the Ganjnama (f. 156b):
 (۱) نالان و فریاد کنان (۲) خرامان و چمان (۳)

چو بشنید کور گشته شد پهلوان غریوان بمالین او شد نوان
 فرستادم اینک یکی پهلوان ز کردار تو چند باشم نوان
 and

(۳) دوتا و کوز و نگون شده و خمیده: as in this bait:

چو آمد بر شاه کهتر نواز نوان پیش او رفت و بردش نماز
 (۴) آگاه; (۵) کهنه.

^۲ B, M, and W مسکین بدرد.

^۳ So A, N, and B (but in B with the omission of the verb سیاه); the same in T, but with the substitution of تباہ for سیاه. The same تباہ appears in E, M, and W, viz.: E تباہ از غم گشته روز و شب و غم تباہ (with تباہ as noun) از غم ببرد تباہ.

^۴ B, E, and N آن. Instead of از in the second hemistich T has a less befitting در; A:

چو یوسف شنید این سخن از جوان بهدرد کرد از تن خود روان

^۵ E تاب. Instead of دیده in the second hemistich B and E have again درد; this verse is not found in T, A, and N.

^۶ A جوانی دگر کس (?), and in the second hemistich آگه instead of گریان.

3020 سبک داد پیغام و گفتش بگوی
 که یوسف همی گویدت کای پدر
 باندازه هر چه دانیش نام
 بدان ای پدر کان جوانان من
 زخانه مرا چون بدشت آختند
 3025 چو یزدان زچاهم فرج^۱ داد باز
 گرفتندم و باز کردند خوار^۲
 سرانجام بفروختندم بسیم
 بمصرم کشیدند^۳ و بفروختند
 عزیزم خریدست چون^۴ بندگان
 3030 بتن^۵ بندم^۶ مصریانم کنون
 شب و روز گریان و زارم ترا
 بدان یکبیک حال و آئین من

بدان پیر یعقوب فرزندجوی^۱
 کرامیتر از جان و چشم^۲ و جگر
 زمن بر تو بادا درود و سلام
 که هستند همزاد و اخوان من
 برهنه بچاهم در انداختند
 دویدند آن ده یل سرفراز
 زدندم بچوب و لکد بیشمار
 یکی بنده گشتم اسیر و یتیم^۳
 بتیر جفاها دلم دوختند
 شدستم زخیل سرافکندگان
 بجان بندم^۴ ایزد رهنمون
 ز دیده همی خون ببارم ترا
 که با من چه کردند آن انجمن^۵

of its legitimate subject (viz. Joseph), as the last speaker in this case would be the Bedouin.

از چشم و جان *B* and *M* ^۱ فرخنده خوی *E*; فرخنده روی *M* and *W*.

^۲ So correctly in *T* and *M*; the other copies have فرج (comp. on the frequent confusion between these two words p. ۲۲۸, note 2). In *M* and *W* this verse is thus worded:

زچاهم فرج (فرج *W*) داد یزدان و باز دویدند پس ده یل سرفراز

^۳ So in *M*, *W*, *E*, *A*, and *N*; *B* گرفتند بازم و کردند خوار. گرفتند و بازم *T*; بکردند خواری بسی *M* and *W* read. In the second hemistich *M* and *W* read. نمودند خوار. بی شمار.

^۴ *T* reads here (with a similar wording as in the following verse) بتیر جفاشان *E*, but adds the usual hemistich in a new, rather strange and unmetrical, verse after v. 3028, viz.:

بهایم چو دادند هفت دُر سیم یکی بنده گشتم اسیر و یتیم

^۵ *T* بُمردند. *E* has in the second hemistich دوختند for سوختند.

^۶ آن جمله تن *N*. ^۱ زن *B*, *A*, *E*, and *N*. ^۲ چون *M*.

یوسف چنین گفت مرد جوان
 3045 نجیب شد^۱ از طاعت من بدر
 که ای ویزه پیغمبر پاک جان
 که بر خیزد از جای و فرمان برد
 بخواه از جهان داور دادگر
 دعا کرد یوسف هم اندر زمان
 مرا زود بر^۲ دشت کنعان برد
 که ای داد فرمای روزی رسان^۳
 بر این اشتر پاک را بار باش
 بر در زرنجش نگهدار باش
 بکنعان رسانش^۴ سبک تا مگر
 3050 که زنده است یوسف تنش^۵ مُرده نیست
 مگر شادیش روی^۶ خندان کند
 چو یوسف بدادار بر داشت دست
 هم اندر زمان باز پس کرد روی
 نه رنج آزمود^۷ و نغفت و نخورد
 3055 بشش روز یکماهه ره را برید
 همی رفت تا باب^۸ بیت لُفَزَن
 که ای ویزه پیغمبر پاک جان
 بخواه از جهان داور دادگر
 مرا زود بر^۲ دشت کنعان برد
 که ای داد فرمای روزی رسان^۳
 بر این اشتر پاک را بار باش
 بکنعان رسانش^۴ سبک تا مگر
 3060 که زنده است یوسف تنش^۵ مُرده نیست
 مگر شادیش روی^۶ خندان کند
 چو یوسف بدادار بر داشت دست
 هم اندر زمان باز پس کرد روی
 نه رنج آزمود^۷ و نغفت و نخورد
 3065 بشش روز یکماهه ره را برید
 همی رفت تا باب^۸ بیت لُفَزَن

¹ So *A* and *T*; in the latter it is strangely placed after the following verse, but as an offset another bait is inserted between vv. 3044 and 3046, viz.:

نجیب مرا از ره سروری بقرما وده امر فرمانبری

چو بختم (ا) شد *B* and *E*; شده بختی *N*; که اشتر شد *M* and *W*.

² *M* and *W* زی.

³ *A* and *N* (ا) روشن روان.

⁴ Or, as *T* reads, رسانش بکنعان.

⁵ *M* and *W* روح.

⁶ *A* and *N* پوی پوی; *T* دشت پوی. Instead of زمین مال (*B*) the other copies read جهان مال. In *T* this bait is, less suitably, placed before the preceding one.

⁷ *E* دشت رگه. Instead of پست او in the second hemistich *T* has نیاسود هیچ.

⁸ *E* reads در آوردش اندر النج. *M* and *W* تا پیش. In the latter (suggesting something like Schlecht-Wschehrd's translation of this bait: 'bis es, am siebenten, ein Schmerz im Knochen, gerade' vor Jacobs Wohnstatt niederzwang'); *T* بدان در شتر گشت چون کام; in the adopted wording here = چپن, see Ganj-nāma, f. 108^b, l. 1: (زن) شکن.

چپن را گویند مانند چپن زلف و چپن اندام و چپن جامه و آنرا شکنج نیز گویند.

ولیکن بدادار یگذاشان	کم و بیش هرگز میازارشان
که این بر سر من زبندان قضاست	قضا از خداوند وز ما رضاست ^۱
3035 بگفت این و پس خادمی را بخواند	یکی راز در گوش خادم براند
سبک خادم آورد یکمشت زر ^۲	بفرمان آن گنج فرهنگ و فر
هنرمند یوسف باآئین و داد	بدست خود آن زر عرب را بداد ^۳
چنین ^۴ گفت کاین هدیه از دست ما	فزون باد در خاندان شما
عربی ستد زر ^۵ و کرد آفرین	بر آن ویژه پیغمبر پاکدین
3040 یوسف چنین گفت پس در زمان	چه گویم چو یعقوب خواهد نشان
نمودش سبک یوسف پاک کیش	نشانی یکی زیر پستان خویش ^۶
عربی بدید آن بیوسید ^۷ خالک	سوی اشتر آمد دل آزرده ناک
براشتر نشست و زدش ^۸ چند پای	نجنبید قرخ نجیبش زجای

^۱ *A* and *N* قضا از خداوند دانا رضاست *T*; قضای خداوند ما را رضاست *W* قضا را خداوند از ما رضاست (۱).

^۲ *W* زر. Instead of فرهنگ in the second hemistich *T* has again فرمان.

^۳ *M* and *W* (۱) بداد. بدو^۴ *T*.

^۵ *W* has again distinctly زر. The second hemistich runs in *A* and *N* thus: بدان بر هنر سرور پاکدین.

^۶ So correctly in *M* and *W*; *B*, *T*, *A*, and *N* substitute بدن for نشانی, thus missing the very point, i. e. the showing of the mark under the breast. *E* has the same, but consistently inserts before this verse another explanatory one which is unfortunately somewhat corrupted, viz.:

نشانی ابر (?) زیر پستانش بود که یعقوب را دیدن آسانش بود

Instead of خوب کیش in *M* and *W* the other copies read کیش.

^۷ *M* and *W* بیوسید. Instead of دل آزرده ناک (*A*, *N*, and *E*) or آزرده پاک (as *B* has) which characterizes the Bedouin as deeply moved by the sad story of Joseph, *M* and *W* read the very opposite دل از درد پاک (probably on account of the gold received); and *T* دل آزرده پاک.

^۸ *T* زد, and in the second hemistich پای instead of نجیبش. In *M* and *W* this hemistich runs thus: نجنبید اشتر نه بر داشت پای (thus presenting پای in the double meaning of 'kick' and 'foot').

عرابی سبک دست^۱ آن پاکرای
 ۳۰۷۰ عرابی یکی مرد بیگانه ام
 سوی مصر افتاده بُد^۲ یک سفر
 شدم تا بنزدیک آن^۳ شهر تنگ
 دل افروز بُد^۴ یوسف پاکدین
 چو شاهان یکی مرکبش^۵ ساخته
 ۳۰۷۵ ولیکن زداغ تو چشمش چو رود
 زمن داستان تو پرسید زود
 منش گفتم اورا پسر^۶ گرگ خورد
 چو از من شنید این بزاری گریست
 سر انجام گفتش کنون یاد دار^۷
 ۳۰۸۰ بنزدیک یعقوب ره کن یکی
 بگویش که اولاد^۸ تو سر بسر
 بچاهم نگذند و بفروختند^۹
 بمصرم کنون بنده و مستمند^{۱۰}

ببوسید و گفت ای رسول خدای
 ولیکن هواخواه^{۱۱} این خانه ام
 بکاری که بایست رفتن بسر
 که ناگه بر آمد یکی بوی و رنگ
 در آمد بهیروزی و آفرین
 سرش بر سپهر بلند آخته
 دلش پر سلام و زیان پر درود
 که فرجام یعقوب گوی چه بود^{۱۲}
 شدش کور دیده ز تیمار و درد
 بدرد و غم و سوگواری گریست
 بکنعان چو باشد ترا رهگذار
 بگویش خبرهای من اندکی
 مرا خوار کردند و خسته جگر
 بتیر بلا جان من دوختند
 زداغ فراق تو زار و نژد

^۱ جَت E.^۲ هوا دار E.^۳ بُردن. Instead of رفتن in the second hemistich *M*, *W*, and *E* read *ام* E.^۴ *M* and *W* بنزدیکی; here تنگ = نزدیک و قریب, combined with بنزدیک in the sense of 'close into the vicinity of.' In the second hemistich *E* reads ساری بر آمد یکی بوی و رنگ.^۵ *M* and *W* تو, and in the second hemistich, like *E*, بر instead of در.^۶ مرکبی *M* and *W*.^۷ In *T*, where the following seven verses (3077-3083) are wanting, this hemistich is consistently worded thus: بیعقوب گفت آنچه بشنیده بود.^۸ *M* and *W* بگفتم را یوسف. Instead of شدش *B*, *A*, *E*, and *N* read شده.^۹ *E* کنون باد کار. The second hemistich is according to *B*; the other copies read چو باشد بکنعان ترا الخ.^{۱۰} *E* اسباط (with اولاد written above it).^{۱۱} بیفگنده بفروختند *M*.^{۱۲} بند (بست) *W* مستمند *M*, *W*, and *E*.

فرو خفت و از وی عربی بختست
 یکی گوش بنهاد بر دوش هوش^۲
 قضا را خروش گریستن شنید
 3060 بزاری همیگفت یعقوب پیر
 خبر ده مرا زان کرامی پسر
 عربی چو بشنید این گفتگوی
 بجایست یوسف منش دیده ام
 جهان دیده یعقوب چون این^۳ شنید
 3065 زمانی بدانسان^۴ همی بود مرد
 بهوش آمد و گفت ای مژده گوی
 که باشی بگو از^۵ کجا آمدی
 چه گفتی بگو از سر این^۶ داستان
 بشد بر در بیت الاحزان^۱ نشست
 بدان تا چه آوازی آید بگوش
 غریبیدن و روی خستن شنید^۷
 که این^۸ بنده را از بلا دستگیر
 که ماندست زو یا نمانده^۹ اثر
 چنین گفت کای پیر فرزندجوی^{۱۰}
 بیفزود ازو^{۱۱} نور بر دیده ام
 پس از شادکامی هوش از وی رسید
 عربی برخ بر زرش آب سرد
 بیزدان کز اندیشه جانم بشوی
 که یکباره هوشم زدل بستدی
 پس آنگه بمژده زمن جان ستان

^۱ *M* and *W* احزان, as in v. 2108.

^۲ So probably correct in *T*, *A*, and *N*, with a peculiar, but quite intelligible simile: 'he put one ear on the shoulder of discretion or acuteness (هوش here = زیرکی), i. e. he bent the ear to listen discreetly or acutely.' The reading of all the other copies is hopelessly corrupted: *B*, *M*, and *W* بردش و بنهاد یکی گوش بنهاد بر دوش هوش (*W* بهوش). Instead of the indefinite *W* آوازی in *B* (corrected from a misspelt آواری), which seems more appropriate here, the other copies read آوازش, with the suffix referring to Jacob.

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *E* only; *E* substitutes روح جستن for روی خستن.

^۴ *A* ای. ^۵ *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* نماندست; *E* نماندست اثر.

^۶ *M* and *W* فرخنده روی; *E* فرخنده خوی, compare note to v. 3020.

^۷ *M* and *W* نور دل; *E* نور دل; the *E* نور دل is a mere blunder for نور در.

^۸ *M*, *W*, *A*, and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *E* substitute زبس شادکامی دل از تن دمید; *N* reads پس از شادکامی زبس شادکامی.

^۹ Or, as *B* has, بدان بیهشی بود مرد; *A* and *N* بدان بیهشی بود مرد.

^{۱۰} *M* and *W* بگو تا کئی وز, and in the second hemistich از دلم هوش از دلم بگو تا کئی وز بستدی.

^{۱۱} *M*, *W*, and *E* (این) بگو از نو آن.

نشانهای انجام و آغاز یافت	3095 که ^۱ از حال یوسف خبر باز یافت
از آن بخت یعقوب شد دلفروز	پس آن ^۲ مرد را کرد مهمان سه روز
برفتن دلش نیز بر پای خاست	چهارم بناچار رفتن چو خواست ^۳
زمن هر چه خواهی زمزده ^۴ بجوی	بدو گفت یعقوب اکنون بگوی
که این مژده خوشتر ز جان و جهان	ز جان بیش نبود بخشمت جان ^۵
نخواهم ^۶ نه مال و نه جان و نه تن	3100 عرابی بیعقوب گفتش که من
امیدم سویی هیچ دلپند نیست	ولی ^۷ مرا هیچ فرزند نیست
نشانم مرا کودکی در کنار	دعا کن مگر ایند کردگار ^۸
یاستاد پیش خدای جهان	شنیدم که یعقوب هم در زمان
فراوان بمالید رخ بر زمین	دعا کرد بسیار و کرد ^۹ آفرین
همان کاروی نغز و درخورد خواست ^{۱۰}	3105 زدادار فرزند آن مرد خواست
دلش خرم و کارش آراسته	فزونیش بر مال و بر خواست ^{۱۱}
عرابی بشد خرم و با رضا ^{۱۲}	چو فارغ شد از آفرین و دعا

^۱ *T* چو, and in the second hemistich انجام و آغاز which gives no rhyme.

^۲ *T* همان, and in the second hemistich (like *M*, *W*, and *E*) ازو; *A* and *N* که از بخت.

^۳ *M*, *W*, and *E* خواست می رفت خواست.

^۴ *M*, *E*, *A*, and *N* زمزده; *W* بجوی; *W* زمزده خواهی شمرد.

^۵ *M*, *E*, *A*, and *N* بخشید جان *E*; که بخشم همان *B*. In *M* and *W* this verse is wanting. Instead of خوشتر *T* reads بهتر.

^۶ Only *N* has a distinct بخوام. ^۷ *A*, *E*, and *N* بلی; *T* یکی.

^۸ *M*, *W*, and *N* کرد بسیار. ^۹ کامگار.

^{۱۰} So *M*, *W*, *T*, and *B* (only in *B* there is substituted for درخورد خواست by oversight ساخت which gives no rhyme); the first hemistich in *E* is the same; in *A* and *N* it runs thus, زدادار یزدانش فرزند خواست. Instead of خواست in the second hemistich *E* and *N* have راست (or راست و); *E* reads besides همه for همان.

^{۱۱} *T* کار instead of فزونش زر و مال و هم خواسته *T* کارش.

^{۱۲} *M* and *W* با نوا. *E* عرابی شدش خرم و با رضا. In *A* and *N* vv. 3107-3110 are wanting.

ولیکن تو اولادرا ^۱ بَدْ مخواه	که آن سر بسر بود حکم اله
3085 چو بشنید یعقوب گفتار او	بجان و روان شد خریدار او
بهر درگرفتیش بآئین مهر ^۲	ببوسید چشمش ببوسید چهر
دگر بار ^۳ پرسید صد بار از وی	همان داستان و همان گفتگوی
عربی همیگفت هر بار باز	اگرچه همیشد حدیثش ^۴ دراز
بشک بود یعقوب فرخ بیتر ^۵	سر انجام پرسید از آن پرهیز
3090 که یوسف چو میداد ^۶ پیغام خویش	نشانیست نمود زاندام خویش
عربی بخندید و گفتش نمود	یکی خال ^۷ در زیر پستان که بود
هنرمند یعقوب پاکیزه دین	بنالید ^۸ و بنهاد رخ بر زمین
بمالید رخ را بخاک سیاه	همی کرد پیوسته شکر اله ^۹
که بود آن نشان همایون درست	همان بَدْ علامت که یعقوب جُست

^۱ اولاد خود *B* ; in *E* اسباط instead of اولاد. In *T*, where this verse follows immediately after v. 3076 (see above), the first hemistich runs thus: ولی گفت زاولاد: خود بَدْ مخواه.

^۲ چشم و ببوسید *E* and *N* read چشم و ببوسید *T*. In the second hemistich *E* and *N* read چشم و ببوسید *T*.

^۳ So *W* and *E* (again, anew); *M* دگر باز; *A* and *N* یکی باز; *T* and *B* read یکی باز; *M* apparently used in the sense of 'besides, however, moreover,' which it seems to have in Hindūstānī, see Platts, Dictionary of Urdū, classical Hindi, and English, London, 1884, p. 1061^a, but for which there is no precedent as yet in Persian). Instead of صد بار از وی (or, as *W* has, صد ره) *E* reads از حال او.

^۴ Or, as *E* has, حدیثش همیشد.

^۵ فرخنده سر *E*.

^۶ *E* که یوسف همی داد; *M* and *W* داد; only in *T* (by a mere mistake) بشنید has been substituted for میداد. In the second hemistich the same *T* reads بنمود (did he show?) instead of the adopted 'did he not show?' and زاندام instead of زاندام.

^۷ So simplest in *T*; *B* substitutes for خال the Arabic شامه (a black spot); the unintelligible زیر شادی of *A* and *N* seems a corruption of the شامه در *B*; *W* and *E* یکی زان نشان زیر *M*; یکی را (یا) نشان زیر *M*; یکی زان نشان زیر *M*.

^۸ *M*, *W*, and *E* غریبید; in *E* the two hemistichs are transposed.

^۹ In *A* and *N* the hemistichs are transposed; in *M*, *W*, and *E* this verse is placed after the following one.

3120 بدینسان^۱ همی بُد همه روز و شب زلیخا برو همچنان دل شده
نه بی نم دو چشمش نه با خنده لب دلش زانش عشق آتشکده^۲
مشاطه نشانده^۳ شب و روز پیش بآرایش بیکر چهر خویش
بیاراستی روی را^۴ هر زمان فروزان شدی چون مم آسمان
3125 بپوشیدی^۵ آن جامهای تمیز بسپید و ساخته تنگ تنگ
ز لؤلؤ^۶ گرانبار کردی تنش بدیدار نیکو بقیمت عزیز
بگل بر شکستی^۷ ز عنبر زره شدی روشن از لؤلؤ روشنش
تن و جامه کردی زعفر و گلاب زرد چون دل عاشقان پر گره
چو سرو سهی بر سرش مشتری دو صد بار بویاتر^۸ از مشک ناب
بچشم تذرو^۹ و بحسن پری

^۱ *M* بدانسان. The second hemistich is according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has نه خرم الخ *M* and *W*; پُر از نم الخ.

^۲ *M* and *W*:

زلیخا بدو بی دل و جان شده دلش زانش عشق بریان شده

^۳ *E* نشانده. In the second hemistich *T* reads بپوش چهر خویش.

^۴ *A* and *N* خود^۵ *M* and *W* زبوری; in the last two copies this verse stands after the immediately following one.

^۵ *M* and *W* جامه^۶. Instead of ساخته in the second hemistich *E* reads چنگ چنگ. Instead of تنگ تنگ *A* and *N* have چنگ.

^۶ So best in *A*, *E*, and *N*; *T* بپوشیده; *B*, *M*, and *W* بپوشید.

^۷ *N* بلؤلؤ. Instead of شدی in the second hemistich *T* has again شده, and instead of روشن *B* reads روشن.

^۸ *E* برگرفتی. ^۹ So *T* and *N*; the other copies بویاتر.

^{۱۰} *E* تذرو. On the *Ganjnāma* (f. 53^a, l. 11 sq.) makes the following remark: در مدار الفضل آورده که تراج را گویند و در بعضی نسخها

مرقومست که کبک را خوانند و در فرهنگ سروری گفته که پرند ایت خوب رفتار که در مازندران و استرآباد باشد و از شعر حکیم چنان مستفاد میشود که میباید and quotes two baits of the *Shāhnāma*:

خرامان بگرد گل اندر تذرو خروشیدن بلبل از شاخ سرو

چو از آمدنشان شد آگاه سرو بیماراست لشکر چو پَر تذرو and

شنیدم که گشت^۱ آن دعا مستجاب
 چهارش پسرزاده^۲ دختر یکی
 3110 بگرد^۳ آمدش بیکران خواسته
 چنان شد که اندر عرب هیچکس
 بیاراست آئین کشت و درود^۴
 بیندوخت چندان از آن گنج و زر^۵
 هر آنکو بود نیک و نیکان پرست^۶
 3115 اگر نیک خواهی بهردو سرای
 بجز گرد پاکان و نیکان مگرد
 هر آنکش چنین باشد^۷ آئین و شان
 مراجعت کردن یوسف بخانه و آراستن زلیخا خود را و آمدن نزد یوسف^۸
 که چون شد بخانه رسول^۹ جهی
 زداغ پدر دل پر از درد و تاب
 بسی برگل از نرگسان راند آب

^۱ شد. *B*.

^۲ *B*, *T*, and *E* داد ('God' understood as subject). *M*, *W*, and *T* read in the second hemistich مثل بود for بود مثل. In *E* this verse is wanting (as in *A* and *N*).

^۳ *T* reads مگر (evidently in the same sense of 'moreover, besides,' as in the note to v. 3087). Instead of چو بخانه in the beginning of the second hemistich *E* has an amusing ببتخانه.

^۴ درود here = کردن (reaping).

^۵ *M* and *W* سیم و زر.

^۶ *M* and *W* ونیکو پرست. In the second hemistich *A* substitutes کامه for بود در همه کار او پیشدست^۷ *T*; کامها^۸ *N*; کام^۹ *E*; در مفارقت پدر.

^۷ *M* and *W* خداوند.

^۸ *T* کسی را که این است.

^۹ So in *T*; *B* حضرت یوسف علیه السلام بخانه و شب روز گریه کردن. *N* مناظره (I) کردن از حضرت یوسف و احوال خود عرضه کردن *E*; در مفارقت پدر *M* and *W* (after the next verse) زاری کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر. In *A* the usual interval. باز حدیث یوسف علیه السلام.

¹⁰ *M* and *W* راستی. In the second hemistich *E* has an ungrammatical که شد باز خانه الخ.

نخست آنکه چون سرو ^۱ نورسته	بیمروزی از باغ برجسته
نه بس آنکه چون سرو نورسته ^۲	که خورشید بر سرو پیوسته
جوانی و دلکش توئی شاهوار	ز تو کاخ و ایوان چو باغ از بهار ^۳
یکی چهره داری چو تابنده مهر	خوشا مهرکش سرو باشد سپهر
هر آنکه که از جامه ^۴ سر بر زنی	برخ نور خورشید را بشکنی
اگر گویم از تُست مد را فروغ	بجان تو ای مه که نبود ^۵ دروغ
جهان سر بر رفتن روی تُست	شب عاشقی پر شکن موی تُست ^۶
ندانم همی وصف رخسار تو	خلاف نکوئیست دیدار تو ^۷

^۱ *M* and *W* *برسته*. Instead of *نورسته* *A* and *N* have *برسته*. *E* has at the end of the second hemistich *برجسته* for *برسته*.

^۲ *M* and *W* *برجسته*, and in the second hemistich *برسته*. *E*:
 پس آنگاه چون سرو *برجسته* که خورشید بر سرو هم *برسته*
 In *T*, *A*, and *N* these two verses are contracted into one, viz.:

نخست آنکه چون سرو نو (*A* and *N*) *برسته* که خورشید بر سرو *برجسته*
^۳ So *B*. *M*, *W*, and *E* (where this verse is placed before 3142):
 جوان و گش و تازه و آبدار ز تو بوستان همچو روی (باغ) بهار
E repeats the same bait after v. 3145, thus:

جوان دلکش تازه و آبدار ز تو کاخ ایوان چو باغ بهار
A and *N* (where it follows after v. 3146) read thus:

جوان و گش و تازه و آبدار ز تو کاخ و ایوان چو باغ و بهار
 In *T* (where it also stands after v. 3146) the first hemistich runs thus: رخت همچو
 گل تازه و آبدار; the second is like that of *A* and *N*.

^۴ *T* *خانه*. ^۵ *T* *نبود* for *نباشد*.

^۶ So in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. On شکن see p. ۳۰۹, note 8. *B* reads in the second hemistich *موی شفته* *موی تُست* and adds after it another, very commonplace, bait:

چو روی تو اندر جهان روی نیست چو موی تو اندر جهان موی نیست
T substitutes *عنبرین* for *شکن*.

^۷ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*, *M*, and *W* (in *W* the bait is placed, less appropriately, between vv. 3146 and 3147).

3130 نشستی بر یوسف غم زده
 بلفظی^۲ چو شکرگشادی دهن
 ازین^۳ درد و تیمار لختی بکاه
 که درد تو تیمار^۴ جان منست
 شنیدم که یکروز با آن جمال
 3135 بسان یکی گنبد^۵ از سیم خام
 بر یوسف مهر پیکر نشست
 بطرز^۶ لطافت زبان برگشاد
 چه بودت چرا چهره داری^۷ دزم
 چرا روز و شب جفت اندیشه^۸
 3140 ترا روز برناتی و شادی است^۹

چو آراسته صد بُت و بُتکده^۱
 دو صد بارگفتی که ای جان من
 عذاب دل خویش چندین میخوا
 مرا جان بدیدار تو روشن است
 بیامد بعد گونه غنچ و دلال
 درخشان رخس همچو مام تمام
 نهادهش بدست اندرون نرم دست
 بدو گفت کای دلبر حور زاد
 شکر خشک داری و نرگس بنم
 تو گوئی که با شیر در بیشه^۲
 زبخت بعد گونه آزادی است

^۱ بُت بُتکده *A, E, and N*.

^۲ *T, E, and W* بلفظی; *E* has besides چو شکر instead of شکر.

^۳ *B* بدین. Instead of چندین in the second hemistich *E* reads چندان.

^۴ *M* and *W* درد تیمار (*W* از آن). After this verse *T* inserts a new heading (which is partly included already in the preceding one): آمدن زلیخا نزد یوسف; in *A* an interval.

^۵ So all copies except *B* which has again سرو. Instead of درخشان in the second hemistich *A* reads ثرافشان.

^۶ So correctly in *T* and *N*; the readings of *M* and *W* بطرب, of *B* بطنز, of *E* بلطف, and of *A* (unmetrically) بطراز, are mere corruptions of the text. After this verse there follows in *M, W, E, and N* a new heading, viz. *M* and *W* در بیان رازگشادن زلیخا; *E* آشکار کردن زلیخا عشق خود را بر یوسف علیه السلام سوال کردن زلیخا از یوسف علیه السلام که از چه غمگین *N*; با یوسف علیه السلام میماند.

^۷ *M* and *W* کردی.

^۸ This verse in *B, M, and W* only; in *B* it is put after the following one. In *M* and *W* تو گوئی که با شیر is substituted for که گوئی ابا شیر.

^۹ *E* ترا روزگاری همه شادی است. Instead of زبخت in the beginning of the second hemistich *A* and *N* read زبخت.

۳۱۶۰ دو صد بار ازین جمله نیکوتری	مکرم‌تری و بی آموتری ^۱
دگر آنکه ^۲ با این همه نیکوتری	در این خانه در بهترین کس توثی
گشادست بر تو در کاخ و گنج	نهایت بُردن پی گنج رنج ^۳
اگر جامه خواهی اگر زر و دُر	نوانی جهان کرد زین هر سه بُر
اگر آرزوی شکار آیدت	ببین تا چه چیزی بکار آیدت
۳۱۶۱ همه داری ^۴ اسب و سلیح و کمر	غلام شکار افکن و سیمبر
فراوان سیه گوش ^۵ داری و سگ	بی یوز و شاهین و چرخ و تُرگ

^۱ So in *A* and *N* (except *تو* for *دو* in the beginning), the only wording with a proper rhyme. *T* reads in the second hemistich (۱) بهر کس ورا باشدت برتری; *M* and *W* تو کزو برتری (۱) *B*; نه جور و پری تو کزو برتری (۱) *E*; من اینک^۱ تو و بهدتری (۱) *B*; ترا بنده زین بهتری (۱) *T*. On *آهو* = *عیب*, see p. ۲۳۲, note 6.

^۲ *T* اینک^۲. *M* and *W* have instead of در این خانه در in the second hemistich در این خانه خود.

^۳ *B* has a much weaker *E* نباید ترا بردن گنج رنج; *E* نباشد ترا هیچ دردی و رنج. The arrangement of vv. ۳۱۴۳-۳۱۶۲ differs greatly in the various copies. The order adopted is that of *M* and *W* (where the logical chain of ideas seems best preserved), except vv. ۳۱۵۰-۳۱۵۲ (which are missing there and have been supplied from *T*) and vv. ۳۱۵۹ and ۳۱۶۲, the first of which is taken over from *B* and the second from *B* and *T*. On the other hand, there are missing in *B* vv. ۳۱۵۳, ۳۱۵۴, and ۳۱۵۷; and in *T* vv. ۳۱۵۷ and ۳۱۵۹. The order in *T* is the most confused one, viz. ۳۱۴۴, ۳۱۴۵, ۳۱۴۹, ۳۱۵۸, ۳۱۶۰-۳۱۶۲, ۳۱۴۶, ۳۱۴۳, ۳۱۴۷, ۳۱۴۸, ۳۱۵۰-۳۱۵۶. In *A*, *N*, and *E* v. ۳۱۴۹ is immediately followed by v. ۳۱۵۸, and all the intervening verses are missing.

^۴ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where vv. ۳۱۵۹-۳۱۶۶ are entirely wanting) have partly *وگر*, partly *دگر*.

^۵ *B* داری *همی*. Instead of *سلیح* with the *Imālah* (*B*, *E*, and *T*), which is found in the *Shāhnāma* too, *A* and *N* have the more common *سِلَاح*. In the second hemistich *A*, *N*, and *E* read *غلامان* for *غلام*, without the *Idāfah*.

^۶ *سیه گوش* is the tame lynx, trained for hunting; *یوز* (or *بلنگ*), a kind of leopard, likewise trained, see Polak, *Persien*, i. p. ۱۸۷; *چَرَنج* (*B* and *T*) or *چَرَنج* (as *A* and *N* read) is in Arabic *صَقَر*, a kind of hawk, see Rāzawī, ed.

نکوئی زاندازه رفته نوئی ^۱	بدید است اندازم نیکوئی
نواز آن دو صد ره فزونی فزون	3150 بدید است نیکی که چند است و چون
چو زه ^۲ بر تن گلرخ تافتست	نکو نقش دیبای زر بافتست
نه زین شهرها وین زمین آوردند	بخاصه که از روم و چین آوردند
درختان او بر شکوفه بیمار ^۳	نکو بوستانست وقت بهار
بدیبا و گوهر بیاراسته	بان عروسان ^۴ بمیراسته
براز لاله و برگ گل کامگار ^۵	3155 نکو گلستان باشد و لاله زار
چو رخسار رنگین و زلف بهم ^۶	نکو گل بود با بنفشه بهم
گش و شوخ و دلبر چو چشم بختان	نکو نرگسانست وقت خزان
دو شمع فروزان بهزم سپهر ^۷	نکو اخترانند با ماه و مهر
که آن اصل و فرعی زحسن است نور ^۸	نکو روضهای بهشت است و حور

B has a much weaker reading, which spoils besides the connexion between this and the following verse, viz.:

ندانیم ما وصف رخسار تو که نور خدایت دیدار تو

^۱ This verse is wanting in *T*, *M*, and *W*.

^۲ So corrected from the misspelt *ره* in *T*. The verses 3150-3152 are found in *T* only (but also embodied in Schlechta-Wssehrd's translation).

^۳ So *T*. *M* and *W* درختان وی پر شکوفه نگار. The verses 3153 and 3154 in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *M* and *W* عروسی.

^۵ This verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only. *M* and *W* have in the second hemistich بهراز (بر) لاله.

^۶ So *T* and *B*. *M* and *W* و زلف صنم. In the latter two copies this verse is placed after the following one (3157), which is wanting in *B* and *T*.

^۷ This verse is according to *T*, which undoubtedly contains the best text. In the first hemistich instead of *با* *M* and *W* have خود, *B* همه (which is unmetrical and must be changed into هم); *E*, *A*, and *N* مهر و ماه است و. In the second hemistich the other copies read:

که شمع زمینند و شام (و ماه *A* and *N*; و نور *B* and *E*) سپهر

^۸ This verse in *B* only, but also found in Schlechta-Wssehrd's translation.

کثون بیش ازین در دل آئده مدار جهانرا بکام^۱ و تنعم گذار
 بر از دولت و نعمت خود بخور که به زین نیاید درختت ببر^۲
 ۳۱۸۵ بگفت این و تنگ اندرون شد برش که بوسه ریاید ز دو شکرش^۳
 چو یوسف چنان^۴ دید بر پای جَشت ز دست زلیخا برون بُرد دست
 که از شرم رخسار وی شد چو خون^۵ که داند که از شرم چون بود چون
 چنان^۶ گشت لرزان ز بیم خدای ند دل ماند با وی نه دانش نه رای
 زمانی همی بُد چو آشفته گان سراسیمه چون هوش و دل رفتگان
 ۳۱۸۶ ازین در^۷ چو سیلاب لرزانش دل ز گفتار و کام زلیخا خجل^۸
 نصیحت کردن حضرت یوسف علیه السلام زلیخا را^۹
 سرانجام بگشاد یوسف زبان چنین گفت کای بانوی مهربان
 چه آئین بَد بر^{۱۰} گرفتی بدست بدین رای با تو نشاید نشست
 چه رای^{۱۱} تبا هست و بنیاد سُست سخنها ی بیهود^{۱۲} نا درست

نام و کام در *M* has at the end of the first hemistich. باشد چنین for شد اینچنین and in the second چه عذراست اگر دل نداری بدام.

گذار for بدار *B* also substitutes. *B* and *A* بنام^۱.

^۲ So in *B* and *T*, except that in *T* دولت and نعمت in the first hemistich and نیاید in the second are transposed. *A*, *N*, and *E* read درختی for درخت. In *M* and *W* this verse is wanting.

چنین^۴. *M* and *W* که بوسه دهد بر لب شکرش^۳.

^۵ *M* and *W* شد از شرم رخسار وی همچو خون and in the second hemistich بود for گشت.

بشن در *M* and *W*; درین در^۷. تنش^۹.

^{۱۰} So in *N*. *B* has the same with the addition of بد at the end; در بیان متاخره کردن *E*; جواب دادن حضرت یوسف علیه السلام مر زلیخا را *T* یوسف علیه السلام با زلیخا. In *A* the usual interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^{۱۱} So *M* and *W*; the other copies have بَد را. The second hemistich is according to *T* which offers the most suitable reading; all the other copies have بدین رای با تو که بَد هم نشست. In *A* and *N* this verse is placed after the immediately following one.

رایت^{۱۲}.

نگاری که باشد چو جان جهان	اگر خواهد از تو دل مهربان
پرستنده و مهربان توام	مرا داری ^۱ اینک من آن توام
دو چشم شب و روز بر چهره‌ست	دل روز و شب خانه مهر ^۲ است
چراغ دل مهربان منی ^۳	۳۱۷۰ پسندیده پاک جان منی
بتن در چو جانم پسندیده	بچشم درون راست چون دیده ^۴
مراد تو یکسر بجای آورم	بپیوند تو هوش و رای آورم
دل مهربان بسته دارم بتو	تن پاک پیوسته دارم بتو
ترا چون پرستار فرمان برم	بهرسان که فرمان دهی بر سرم
بمهر تو جان از تن آسان دهم	۳۱۷۵ اگر گوئیم جان بده جان دهم
بجان و دل و چشم و تن یار تو	عروس عزیزم پرستار تو
چه عذر است اگر دل ندارد بکام ^۵	کشی را که باشد چنین کام و نام

مقر هو الجارح المعروف الذى يقال له بالفارسية : *تور* = *توراک* (tore), 'jackal' (see P. Horn, Grundriss der neupers. Etymol. 1893, No. 403, comp. Z. D. M. G. vol. 47, p. 704), perhaps, like the leopard just mentioned, occasionally trained for hunting; if that should not be admissible, the word might be identical, as Dr. Horn has suggested to me, with *توله*, 'hound' (phonetic change of *t* and *r*).

^۱ So in agreement with the preceding *داری* in v. 3165; *T*, *A*, and *N* read *دار* as Imperative. In the second hemistich of the next verse *T* reads *در چهر*.

^۲ This verse in *T* and *B* only. *B* has in the second hemistich *دل و مهربان*.

^۳ *دیده* here in the sense of 'apple of the eye,' Turkish *کوز ده* or *کوز بیکى*, comp. Lexicon Shâhnâmianum, ed. Salemann, p. 96, ll. 4-7, where a bait of the Shâhnâma with the same rhyme-words *دیده* and *پسندیده* is quoted. In the Ganj-nâma this meaning of *دیده* is not noted. Instead of *درون* *T* reads *تو در*. Instead of *چو جانم* in the second hemistich *E* has *جانم*.

^۴ *T* and *W* *پرستنده*. In *W* this verse is placed after the following one.

^۵ *T* *ز بهر تو*. Instead of *جان از تن* *M* and *W* (where the two hemistichs are transposed) read *جان و تن*.

^۶ *M* and *W* *جان و تن و دل خریدار تو*.

^۷ So *T*, *A*, *N*, and *E*. *B* has instead of *ندارد* an unintelligible *بر آرد*. *W* reads

علمهای درجت بپای آمدست	۳۲۰۰ همه کام ^۱ و نامت بجای آمدست
بمن گوئی ای شاخ با بیخ و بن	نه محتاج آنی که زینسان ^۲ سخن
که دلرا ^۳ چنین کار فرمودمی	اگر نیز من خود کسی بودمی
که با من ازینسان کنی گفتگوی	نباشد ترا واجب از هیچ روی
بچندین مراد و هوا کی رسم	وگر آنکه من بندم بیکسم
کنم سوی بانوی مهتر نگاه	۳۲۰۳ چه دل ^۴ باشدم کاندرا یوان شاه
همی گفتم اندر نهان آشکار	اگر با تو ای بانوی کامگار ^۵
روان در تن من برای تو است ^۶	که میل من بسوی خاکپای تو است
بر آویختن یا زدن گردنم ^۷	بباید بر این داستان ستم

^۱ همه نام و کامت *E*. In the second hemistich *T* reads رحمت instead of درجت.

^۲ *M* and *W* چونین, and in the second hemistich وای سرو بن instead of بمن گوئی. *T* has بمن for زمین; با بیخ و بن.

^۳ *M* and *W* ذکر.

^۴ *M* and *W* have the weaker نبودى, and in the second hemistich ازین در for ازینسان.

^۵ So distinctly in *N* and probably in *A*, *B*, and *E* too, where وگر seems merely misspelt for وگر^۶ 'but if—or considering that—it is a fact that, etc.'. *M* and *W* have چرا زانکه^۷ *T* بچندین for چونین in the second hemistich, and ازیرا که *A*, *N*, and *E* read in the beginning of the second hemistich و هوا مراد بحسن.

(مراد هوا *N*) کی رسم.

^۶ *A* and *N* چه کس.

^۷ *M* and *W* گهی گفتمی در نهان آشکار. The وگر من ترا ای زن کامگار seems a mere clerical error. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۸ *A* and *N* have in both hemistichs هست; *N* substitutes besides (by a mistaken idea about the meaning of the passage) در تن من برای for در تنم از برای. *M* and *W*:

که میل دل من بسوی تو است روان در تن من بروی تو است
T reads برای تو for سراى تو *E*; در تن من for بر تن من.

^۹ This verse is corrupted in all copies; the adopted text is a combination of *T* and *N*, so as to secure both the necessary finite verb and a correct rhyme,

ایا ^۱ عاشقی مینمائی مرا	ازین در همی آزمائی مرا
که دارد دلم پای دانش بجای	3190 اگر خواهیم آزمود آزمای ^۲
بهریزم از خام کردار تو ^۳	فریفته نگردم بگفتار تو
زمانی سوې مه بر آورده شام	توئی ^۴ جفت رقیان و بانوی کاج
نکونامی و پایب ^۵ بهتری	هنداری و مایب ^۶ مهتری
بپیوند من می گراید دلت	اگر ^۷ عاشقی مینماید دلت
مرا چون دگر مردگان در مگیر ^۸	3198 پس اندرز و پند من اندر پذیر
زمن داروی عشق هرگز مجوی	سخن با من از عشق هرگز مگوی
بدین راه تا زنده ام نگذرم ^۹	که من سوی این داستان ننگرم
که داند همی ^{۱۰} آشکار و نهان	بترسم من از کردگار جهان
بمصر اندرون پیشگاهی تراست	تو جفت عزیزی و شامی تراست

^۱ ندارد دلم میل و شغل ترا. In *M* and *W* the second hemistich runs thus, *وبا T*.

^۲ *N* اگر خواهیم آزمودن مرا *بجا* and *بجا* at the end of the second hemistich.

^۳ Verses 3190 and 3191 are wanting in *M* and *W*. In all copies there follows after them another bait which seems spurious, especially as it is repeated, with a decidedly better wording, in *M*, *W*, and *T* further down (v. 3198):

توکل (تقول *A* and *N*; مغول *E*; محول *B*) کنم بر خدای جهان
(بگویم سخن با خدای جهان *M* and *W*)

که او بس مرا (بود *W*) آشکار و نهان

^۴ تو ای *B*.

^۵ *B* و پایب^۵ as in the second hemistich. Instead of *و* (ب) نکونامی the other copies read *نکونام و هم*. *W* and *N* have again *مهتری* in the second hemistich.

^۶ *M* and *W* وگر, since vv. 3194-3198 (which are not found in *B*, *A*, *N*, and *E*) follow there immediately after the spurious bait سخن *آنج*, before v. 3192. Instead of *من* in the second hemistich (*T*) *M* and *W* read *نو*.

^۷ So *T*; the reading of *M* and *W*

مرا چون دگر مردگان مُرده گیر
shows in the second hemistich an absolute misunderstanding as to the word *مردگان* which in the adopted text is the plural of *مَرْدَك* 'manikin, contemptuous man.'

^۸ *M* and *W* نسبم.

^۹ *M* هم.

۳۴۵۰ زبانم برو عاشقی گسند
 می گوید از کردگار جهان
 من اورا چه گویم چه رنگ آورم^۱
 همی گفت ازین گونه تا روی خاک
 فلک شمع تابان بدریا^۲ فگند
 ۳۴۵۱ بپوشید گیتی پرند^۳ سیاه
 هنرمند یوسف چراغ زمن
 گره چند^۴ بر بند شلوار زد
 چنان دید واجب ز روی خرد
 جواب او حدیث^۱ از خدا آورد
 بترسم همی آشکار و نهان^۲
 که تا دست او زیر سنگ آورم
 شد از فرش زر بافته جمله پال
 جهانرا بسیمج^۳ دُر افشان بکند
 بهچران خورشید گیتی پناه
 بیامد بختنگم خوبستن
 چنان دید واجب ز روی خرد

^۱ So correctly *B* and *T*; *A* and *N* جواب و حدیث^۱ *E*; جواب و حدیث *M* and *N* مرا او حدیث.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ *M* and *W* ندانم که با او چه رنگ آورم. In the second hemistich *T* reads که دستیش را آلیع^۴ *E*. The meaning of رنگ here is either that of طرز و روش (manner and way of acting), see *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 4 and 6. According to Vullers, *Lexicon*, ii. p. 55^b, lin. penult. sq., the meaning of 'soft, tender remedy' (چاره که نراکت) should be applied to it here, since our very verse, even with the various reading of *M* and *W* (ندانم آلیع), is quoted there as being one of Asadi's. = دست کس زیر سنگ آوردن to get the better of a person, become master over him; see also سنگ, p. ۱۰۹, note 2.

^۴ Or, as *M* and *W* read, بدریا فلک شمع تابان. The second hemistich is corrupted in all copies; only *N* has a distinct بسیمج ('with the pearl-scattering skewer it, the celestial sphere, dug the world' = it scattered the last pearl-like rays of the setting sun over the world). *T* seems to have (!) بسیمج, and reads besides دُر افشان جهانرا بسیمج (!) دُر افشان بکند. *A* has the same, but instead of جهانرا بسیمج again فگند (so in *N* too), which gives no rhyme. *M* and *W* جهانرا بسیمج دُر افشان بکند; *E* بهصمچ دُر افشان فگند.

^۵ *Ganjnâma*, f. 46^b, l. ۱۰ sq.: پَرند بافته بود ابریشمی که از نقش و نگار ساده باشد.

^۶ *M* and *W* بیست (!). *T* has in the second hemistich چنان for چنین.

تو ای بانو این نامه را در نورد ^۱	بگرد سخنهاى بیره مگرد
3210 رها کن ^۲ مرا از چنین بیرهی	زکاری که دارد خدا آگهی
بگفت این و برخاست از پیش اوی	زیبش زلیخای بر داشت روی
زلیخا چو یوسف برون شد زکاخ	شدش تنگ بر دل جهان فراخ ^۳
بگنجی درون رفت و از دیده خون	همی راند چون سیل باران برون ^۴
همی گفت با خویشتن زار زار	که آمد مرا تیرهگون روزگار
3215 سپهر از دلم بیخ شادی ^۵ بگنجد	درو آتش عشق یوسف فگند
کی از دام درد آید این دل بدر	که با آتش بُرد باید بسر ^۶
یکی تخم بد در دلم کشته ام	دریغا که گم شد سر رشته ام
سرو کار من با یکی کودکست ^۷	که حسنش فراوان و مهر اندکست
نه آئین من دارد و کیش من	گریزد همی خیره از پیش من

two requisites not found together in any version of the first hemistich. *B*, *M*, *W*, *E*, and *A* read بدین حکم و این داستان گشتنم; *N* بدین حکم و این داستان ستم; *T* بپاید براین داستان گفتنم.

^۱ *M* and *W* تو این نامه ای بانو اندر نورد. in the second hemistich is the reading of *T*; *B* has شیطان; *A* and *N* باطل; *E* بیره; *M* and *W* چونین.

^۲ *M* and *W* عفوکن.

^۳ Verses 3211 and 3212 of *M* and *W* are contracted in all the other copies into one, by which contraction the person referred to in شدش and in the following verses (viz. *Zalikhâ*) is quite obscured. The verse runs thus:

بگفت این و یوسف (ز یوسف *N*; چو یوسف *B*) برون شد زکاخ
شدش تنگ بر دل جهان فراخ

بگفتن درون رفت از دیده خون همی رفت چون سیل باران برون *T*^۴

^۵ *M* and *W* رامش. Instead of درو in the second hemistich *T* has درون.

^۶ So *M* and *W*; *T*:

کی از داغ و درد این دل آید برون که پر آتش بود باید درون

In the other copies this verse is wanting.

^۷ *A* and *N* اندکیست, and in the second hemistich مهر. Instead of مهر *T* reads ز مهر.

دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام^۱
 چنین گفت کای دیدم دین و هوش نکوتر ز خورشید خوشتر ز نوش
 بهشت گل و ارغوان و سمن^۲ شگفته بهار دل و جان من
 چه چیزی زغمم که داری نژاد نه زائش و آب و از خاک و باد^۳
 اگر زین چهرای چومائی و ما زمانی نه آسوده ایم از هوا^۴
 ترا چونکه طبع هواجوی نیست دلت را سوې مهر من روی نیست
 بسا دل که در آرزوی منست بسا طبع شاهان که سوې منست^۵
 زدیدار من ماه رشک آورد ز عشقم همی سنگ^۶ اشک آورد
 بهر هفت کشور زمن آگهیست ستاره رخ روشنم را رهیبست^۷

آراسته ساختن زلیخا خود را و آمدن و بر یوسف نشستن و احوال *N*; *B* (the greater part of this heading is already antiquated by the last verses of the preceding chapter); *T* (where a similar remark applies); باز آمدن *M* and *W* (where the heading stands, as in *T* too, before v. 3240). In *A* and *E* there is neither heading nor interval.

^۱ *M* and *W* بهشتی توئی ارغوان و سمن.

^۲ So best in *A*; *B* and *T* read نه از آتش و نه هم زائش و آب و خاکی و باد *M* and *W* نه زائش نه آب و نه خاک و نه باد *E* نه هم زائش و آب و نه خاک و زیاد.

^۳ So best in *T*; the other copies, except *E*, read in the second hemistich زمانی نه مستغنیم (مستغنی ایم از هوا). *B* has at the end of the first hemistich بسا چومائی *E* adopts the reading of *B* for the first hemistich, but changes the second into نه مستغنیم من زحرص و هوا.

^۴ In *B* vv. 3245 and 3246 are contracted into one by combining the first hemistich of the former with the second of the latter in this ridiculous form: بسا طبع شاهان که سوې تو نیست. In *W* v. 3246 appears after v. 3252.

^۵ *M* and *W* دل خاره. Instead of رشک *T* has by mistake again اشک.

^۶ This and the following verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only; in the latter two copies the present bait is placed before v. 3247, less suitably, as thereby the connexion between this verse and v. 3249 is severed. For *رهی* see p. ۲۲, note ۱, and p. ۲۱۹, note 7.

فرو خفت تا از زمین چتر زر
فرو کوفت خیل شب تیره کوس
3230 بر آورد یوسف سر از جای خواب
همه شب نخفته^۱ روان غمزده
خیال پدر^۲ در دو چشمش بکار
زلیخا میدون همه شب دژم
همه شب گریسته^۳ ز بیمار و درد
3235 شد از نو بیمار است دیدار خویش
دو صد حلقه از مشک برگل نهاد
سیه نرگش را ز نورنگ داد
بزیور بیمار است گردنش را
منور منقش معطر بخشم
3240 بر یوسف مهر^۴ گسترد باز
بر آمد بغیروی و درج^۵ و فر
خبر داد از دور بانگ خروس^۶
دل و جان وی آرزومند باب
نگوئی که بُد دیده بر هم زده
دلش مستمند و روان سوگوار
نیاورده يك لحمت دیده^۷ بهم
که یوسف همی مهربانی نکرد
ز خورشید^۸ بغزود رخسار خویش
زعنبر بخورشید بر غل نهاد
بجادو از آن رنگ^۹ نیرنگ داد
بزر یافته جامه تنش را^{۱۰}
بیامد دگر باره آن شوخ چشم
زشهد و شکر گوهر آورد باز

^۱ *M, W, A, and N* و اوج.

^۲ This verse in *T, M, and W* only; the wording is according to *T*. The other two copies read in the second hemistich گریزان شد از علاج (?) بانگ خروس.

^۳ So correct in *N* only ('he had *not* slept throughout the night'), confirmed by the *همیدون* in v. 3233; all the other copies read *نخفته*.

^۴ *A and N* چنان بُد پدر.

^۵ *M and W* يك لحظه مزگان.

^۶ *M and W* گریستی. Instead of ز بیمار خورد *B* has ز بیمار و درد. Instead of همی *W and N* read همه.

^۷ *B* چو خورشید. *M and W* have in the first hemistich رخسار, and in the second دیدار.

^۸ *A and N* از آن هر دو. On the personal instead of the reflexive pronoun in نرگش, as well as in گردنش and تنش in the following verse, see p. ۱۷۴, note ۱, and p. ۲۰۶, note ۱.

^۹ *M and W* have as rhyme-words آن گردنش and جامه های تنش.

^{۱۰} So *B*; *A, N, E* مهر و مهر^{۱۰}; *T* ابر یوسف او مهر; *M and W* دگر مهر.

سرشک دل از دیده بفشاند^۱ دو صد نام^۲ عشق بر خواند^۳
 نبودی خود آن زهره و دل ترا شدی کار از عشق مشکل ترا^۴
 ولیکن مرا خود نه تاب است و هوش^۵ برآشفته مغز و دل و چشم و گوش
 روانم هوای تو جوید همی دلم سوی مهر تو پیود همی
 3265 درین نیست ای جان من^۶ آزمون که سوی تو دل شد مرا رهنمون
 دگر آنکه گفتی نوای دلربای که من ترسگام^۷ زگیهان خدای
 که گفت^۸ که من نیستم ترسگار نیم از گنده عاجز و شرمسار
 تو در^۹ کیش خود گر بترسی همی چرا از دل من نپرسی همی
 مرا نیز در کیش خود ترس هست نه من کرده ام کوتاه از کیش دست^{۱۰}

^۱ Verses 3260 and 3261 of *T* are in *M* and *W* by mistake contracted into *one*, which has no rhyme and is besides syntactically impossible, viz.:

ترا نیز بر من تبه بود^۱ دو صد نام^۲ عشق بر خواند^۳

In all the other copies these two verses as well as the two preceding ones are wanting.

^۲ This verse in *T* only.

^۳ So *B* (where the verse, however, stands before 3257), with the correction of خوش into هوش; *T*, *M*, and *W* read هوش. ولیکن مرا خود تاب است هوش. In the second hemistich *T* substitutes و سر for و دل. *W* has the following order: برآشفته چشم و دل و مغز و گوش. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۴ *B* چهار. *M* and *W* have پیوند instead of تو مهر.

^۵ *T* جان و دل. In *M* and *W* درین است is substituted for the negative درین نیست, either as question, or in an ironical sense, and the second hemistich there runs thus: که او شد سوی دل مرا رهنمون. Verses 3265-3271, 3273, and 3274 are not found in *A*, *N*, and *E*; in *A* and *E* v. 3272 besides is wanting.

^۶ *B* ترس دارم; *M* and *W* ترسناکم.

^۷ *M* and *W* گفتش. In *B* this verse is wanting.

^۸ *T* از. Instead of نپرسی in the second hemistich the other three copies seem to have نترسی, which scarcely gives a rhyme to بترسی in the first. In *M* and *W* the second hemistich runs moreover thus: جز از من زدگر نترسی همی.

^۹ *M* and *W* که کوتاه نکردم من از کیش دست.

بصورت چنینم که بینی همی	کند وصف من نقش چینی همی ^۱
نخواهی حدیثیست سرد و محال	3250 مرا با چنین ^۲ حسن و چندین جمال
تو کردی مرا شرمسار و خجل ^۳	ترا دی سخن گفتم از مهر دل
نگفتی حدیثی که بایسته بود ^۴	ندادی جوابی که شایسته بود
سختیهای ناخوش در انداختی	به بیهوده گویم نسب ساختی
سرانجام ^۵ این گفتم ای نیکبخت	زهرگونه گفتم سختیهای سخت
که دارد ^۶ دلم پای دانش بجای	3255 که گر آزمائی مرا آزمای
همی بایدم ^۷ آزمودن ترا	من ای روشنی ز بهر چرا
نبودی دلم بند ^۸ چهر تو	اگر نیستی مر مرا مهر تو ^۹
نبودی بدین هوش همداستان ^{۱۰}	نگفتی زیانم خود این داستان
دلم بسته در ^{۱۱} شغل بازار خویش	چو من بودمی بر سر و کار خویش
زعشقم روانرا بفرسوده ^{۱۲}	3260 تو گر نیز بر من تبه بود ^{۱۳}

^۱ *M* and *W* (without a rhyme) همه *with* a corresponding همه at the end of the second hemistich.

^۲ *M* and *W* اینچنین (so that the first hemistich forms a sentence in itself). Instead of سرد in the second hemistich *T* reads صعب; *B* نخواهی حدیثیست *هر دو محال*.

^۳ This verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has in the second hemistich چو مارا که ما را نگفتی که ما را *A* and *N*: بایسته بود (!).

بدادی جوابی که سر بسته بود بگفتی حدیثی که بگسته بود

^۵ *A*, *E*, and *N* سرانجامش *M* and *W* have ای نیکبخت *T* substitutes for and consequently اگر in the beginning of the next bait.

^۶ *N* آرد. ^۷ *T* بایلد همی.

^۸ 'Love for thee'; therefore the reading of *B* اگر نیستت is not admissible. Instead of بند^۹ in the second hemistich *M* and *W* have بسته. *T* substitutes for نبود in the second hemistich a less appropriate نبود.

^{۱۰} This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; see also همداستان vv. 1081, 1666, and 1690, where exactly the same rhyme appears.

^{۱۱} *T* بر.

و گرمی نبینی تو ای نیکخواه ^۱	تن خویشتن را بدان جایگاه
میثدیش زین هیچ و دل برگمار	که شاخ کدو کو شود بر چنار ^۲
چو ^۳ با من بییوند همتا شوی	ز تحت الثری تا تریا شوی
ترا نیست ^۴ خود پایۀ بندگان	نداری نهاد پرستندگان
تو گر بنده خوانی تن خویش را	ادب را و حکم کم و بیش را ^۵
عزیزت بفرزند خواند همی	حدیثت بفرزند راند همی ^۶
تصور چنان کرده دارد که شاه	تو باشی پس از وی درین ^۷ جایگاه
تو فرزند اوئی و جان منی	فرزان چراغ روان منی ^۸
از آغاز تا دیده ام چهر تو	شدستم پرستند مهر تو
مثال تو بُد چون نهالی درست	بدانگونه بارید و زانگونه سست ^۹
یکشتم ترا من بباغ امید	بدانسان ^{۱۰} که کارد کی شاخ بید

^۱ *M* نیکراه. Verses 3277 and 3279 in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ This verse in *M* and *W* only, where it is placed after the following verse; but in Schlechta-Wssehrd's translation it appears, more suitably, before it, and this order has been preserved in the text above.

^۳ *M* and *W* که.

^۴ *T* has the affirmative هست, so as to form a contrast with the second hemistich. *M* and *W* read پایۀ for پایۀ. This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ادب را حکم کن کم و بیش را.

^۶ *M* and *W* زفرزند هم بد نداند همی.

^۷ This verse again in *B*, *T*, *M*, and *W* only. Before it *B* has another curious bait, viz.:

نخواهد حدیث آوری در محال نخواستی تو حیف است ای مہ جمال (no Iqdāfah!) *B* reads besides حدیث او بدین for درین, and *T* in the first hemistich چنان for چنین.

^۸ After this verse *E* inserts a new heading: در بیان گفتن زلیخا یوسف علیه السلام را از آن جاء.

^۹ This verse in *B* and *T* only.

^{۱۰} *M* and *W* بدانکه. This verse again is wanting in *A*, *N*, and *E*.

ز دل دین و دانش ^۱ بر افشاند ام	۳۲۷۰ ولیکن بعشقی تو در مانده ام
که بانوی مصری و همتای شاه	دگر آنکه گفתי تو ای مهر و ماه
بمهر تو ای بوستان بهار ^۲	بجان تو ای سرو خورشید بار
نیم پادشاه بر تن خویشتن	که من تا ترا دیدم ای جان من ^۳
شوم با تو یکتا و پیوند خواه ^۴	چو من بانوی مصر و همتای شاه
بفرمان پذیری سرافکنده ام	۳۲۷۵ دگر آنکه گفתי که من بنده ام
خداوندی و من پرستارمت	نگه کن که چون من ^۵ گرفتارمت

^۱ *M* and *W* ز دل دانش و دین خود *B* ز دل دانش خود. After this verse there are added in *B* three, in *M* and *W* four other baits of a spurious character, the second and third of which have besides a wrong rhyme (*c'ir* and *dil'êr*), viz. :

چنانم ز عشقی تو تر یتیم که یادم نیاید (نیامد *W*) همی ترس و بیم
هر (بر *W*) آن دل که بروی شود عشق چیر شود بر هوا جُستن خود (وی *M* and *W*) دلیر
اگر عشق را (من *B*) بر تو چیرستی (چیری بُدی *B*)
ترا (مرا *B*) نیز چون من (بر من *B*) دلیرستی (دلیری بُدی *B*)
ولیکن دلت نیست از عشق ریش برین (بدین *B*) ترسگاری زیزدان خویش
بوستان و بهار^۲ *T* که ^۳ *B*.

بر دل *B* and *M* دیده ام جان من *B* and *M*. In the second hemistich *B* and *M* have ^۴ *B* and *M*. The insertion of these two verses 3272 and 3273 (see note 5 on the preceding page), in this particular place, is according to *T*, and seems the only possible way to preserve them at all, since in *M*, *W*, and *B*, where they are put further down, between vv. 3285 and 3286, the second at least would be absolutely superfluous, merely repeating what is said in v. 3285. *N* has obviated the difficulty by leaving out v. 3273, and merely keeping v. 3272 between vv. 3284 and 3285. *B*, *M*, and *W* substitute here, between vv. 3271 and 3274, the following bait (which is rather suspicious by the use of حور as addressed to Joseph):

دگر هستی ای حور یزدان شناس بدینت همی داشت باید سیاس

^۵ This verse is found in *T* and *B* only.

^۶ *B* (where this verse, just as in *A*, *N*, and *E*, is put before the preceding one) خداوند تو من پرستارمت. In the second hemistich *M* and *W* read ^۷ خداوند تو من پرستارمت. In *T* vv. 3275 and 3276, in the same order as in *B*, appear between vv. 3280 and 3281.

شب و روز کام دل خویش ران	مرا باش و بر خور زمن ^۱ در جهان
که دلرا همی کرد خالی زن	3300 چو یوسف شنید آن ^۲ سخنهای زن
چنین گفت کای پاک نیکی پسند	بر آورد سر سوی چرخ بلند
مده دیورا بر دلم دستگاه	نگه دار این ^۳ بنده را زین گناه
بپرهیز جان و روان مرا ^۴	مکن باوه نام و نشاپ مرا
از ایلیم پرهیزگارم ^۵ توئی	پناهم توئی گوشدارم توئی
همی بیستم در دل خویشان	3305 خدایا تو ^۶ آگاهی از سیر من
جز این بر دلم چیز دشوار نیست	که میلی ^۷ مرا سوی این کار نیست
بخشای بر جان وی اندکی	خدایا نظر کن برین دل ^۸ یکی
برو مائیم عاشقی سور کن	ز چنگال اهریمنش ^۹ دور کن

دلیرا for دلبری *E* has an unsuitable *کن* for *بند* in both hemistichs. *E* has an unsuitable *دلت* in the second hemistich, and *دلت* را بدین گونه یار *کن* in the first hemistich, and *دلت* را بدین گونه یار *کن* in the second.

^۱ *B* زن. In *M* and *W* the hemistichs are transposed and *دلت خوش بران* is substituted for *دل خویش ران*.

^۲ *B* and *T* این. *E* inserts a new heading (which in the other copies follows more suitably after v. 3309): سر بر آوردن یوسف علیه السلام و جواب دادن زلیخا.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* مر; the other copies من. The reading of *T* in the beginning of the second hemistich, namely *بده* for *مده*, is a mere clerical error.

^۴ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۵ *T* ازین پس بپرهیزگارم.

^۶ *M* and *W* خود. In the second hemistich the same two copies read *در دل و جان* *در دل و جان*. In *A* and *N* this verse and the following one are wanting.

^۷ So *T*; *M* and *W* میل; *B* چون مر; *E* نیت. The *چیز دشوار* for *چند دیوار* in the second hemistich in *E*, where this verse is placed after the following one, seems a mere mistake of the copyist.

^۸ *T* خدا را (?). *M* and *W* *نظر کن بدین دل*, as a kind of gloss. In the second hemistich *A* and *N* read *بر جان من*, as if *دل* referred to Joseph.

^۹ *A* and *N* آن بد منش سور. *آن بد منش سور* is explained in the *Ganjnāma*, f. 103^a, l. 2 sq., as *میزبانی و مهمانی و چشنی که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند*; and the following bait of the *Shāhnāma* quoted:

ورا موبدش نام شاپور کرد بر آن شادمانی یکی سور کرد

N reads by mistake شور.

ببالا چو سرو سہی کردمت	چو جان و دل خویش پروردمت ^۱
منت بر خورم از نوای شہریار	بآئید آن تا چو ^۲ آئی بیمار
رسانید شاخت بخورشید بخت	کنون چون شدت ^۳ بیخ در خار سخت
روانرا و جانرا بکار آمدی	شدی سبز و نیکو بیمار آمدی
فرو رفت خواہی ^۴ چو من زور میخ	همی داری از من بر خود دریغ
نداری بدین پردہ اندر سری	بہانہ می جوئی از ہر دری
گہ از ترسگاری حدیث آوری	گہ از آزمودن ^۵ سخن گستری
نداری خبر کم روان با تو است	دل کودکان ^۶ همچنان با تو است
چنین جان و دلرا بتو بستہ ام ^۷	کہ من زار و آزرده و خستہ ام
مرا بیش ازین آب و آزم دار	نمکن مہر ویا دلت نرم ^۸ دار
دلترا بدین مہر بان بار بند ^۹	کنون دلیرا گفت من کار بند

^۱ *M* and *W* بخورم دل خود بہروردمت and in the beginning of the second hemistich ببالای سروالغ.

^۲ *E* کہ. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T* شد. Instead of در خار *M* and *W* read در خانہ. At the end of the second hemistich *T* substitutes رخت for بخت. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۴ *T* and *B* have خواہم as referring to Zalfkhâ herself. Instead of چو من *A* and *N* read مہم as vocative, 'my moon.'

^۵ *A* and *N* آزمودہ; *E* تو گہ آزمودہ.

^۶ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* کودکی is substituted for کودکان.

^۷ This verse in *M* and *W* only. In the same two copies three other, evidently spurious, baits are added, viz.:

دل و جان آکنون بہ فرسودنی	تو از عشق من خستہ دل بودنی
چوانمردی و مردمی کردمی	ترا من بدینسان نیازردمی
یکایک بخویشی بجای آمدی	زمن ہر چہ بایست کامت بُدی

^۸ Only *B* has نرم for نرم. On آب و آزم in the second hemistich comp. p. ۱۶۰, note ۱, above (v. ۱۵۹۷), where exactly the same rhyme-words appear. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*, *T*, *M*, and *W* (except درین for بدین in the last two MSS.); the other

ولیکن من ای بانوی باثوان	نباشم بدین کار همدستان
3320 بمهر تو نفروشم آئین خویش	خداوند خویش و ز دین خویش ^۱
رضای جهان داور دادگر	زیبوند تو بهترای سیمبر
که گر با تو پیوند جویم بتن	بمرد جهاندار یزدان زمن
تو میسند بر من که از من خدای	بمرد زبهر تو ای دلربای
رضای خدای جهان آفرین	به از ملک هفت آسمان و زمین ^۲
3325 بگفت این سخن پس برون شد زخان	بهامون برون شد بدشت ^۳ فراخ
همه روز گردید ^۴ بر کوه و دشت	بهر گوشه دشت حتی بگشت
زلیخا زنو سوی کنجی دوید	زدل خون بترگس فرو گسترید ^۵

من ار *M* and *W*.^۲ نگریم بری از ز دین خویش *M* and *W*.^۱

M, *W*, and *T*: In *E* this verse is wanting.

^۳ This verse is wanting in *E*, *M*, and *W*. After it all copies have one or more additional verses which nevertheless have not been included in the text, as both in sense and wording, and partly in rhyme too, they seem to betray their spurious character; they are not found in Schlechter-Wesschrd's translation either. They run as follows (according to *T*):

مرا تا بود یار من کردگار
تو خود یار باشی و پر کام یار (تو یارم بوی در همه کار و بار *M* and *W*; همی کامگار *B*)
ولیکن اگر یار گیرم ترا
بر آیم هم از تو هم از داد را (*B*, *M*, and *W* داورا)
ایا داد و فرهنگ با بیخ و بن

تغو کن مرا زین برهنه سخن (حذر کن مرا زین جهان سخن *M* and *W*)
In *A*, *N*, and *E* the first two verses are contracted into one, viz.:

مرا تا بود یار گیرم (یا بگیرم *N*) ترا بر آیم هم از تو هم داد را (! ا هم از داوران *E*)
The third verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ زدشت *T*.

^۵ *A*, *N*, and *E* گردیده. *N* has at the end of the second hemistich بهشت for بگشت. In *M* and *W* this verse runs thus:

همه روز گردید برگرد شهر تبت هیچ آرام اورا زهر

^۶ So *T*, *M*, and *W*; *B* and *E* فرگس; *A* and *N* زنگس. Instead of فرو *W* reads برون.

که اهریمنش رنجه دارد همی مر اورا بدوزخ سپارد همی^۱

ذکر نصیحت دادن یوسف علیه السلام

زلیخا بار دوم^۲

۳۳۱۵	چو آن گفته بُد یوسف پاکدین	ایا خالی آسمان و زمین
	زلیخای دلخسته را گفت باز	که ای پرهنر بانوی سرفراز ^۳
	چه دیو است ^۴ کت بُرده دارد زراه	دلت را چنین کرده دارد تباه
	چه کوشی بکاری که ناید زمن	نه دل سوی آنم گراید نه تن ^۵
	تو ای زن همه راست گوئی همی	گل راستی را بیوئی همی
۳۳۱۶	ترا هست چندان کمال و جمال ^۶	نکوئی و خوبی و غنچ و دلال
	که گر حوریان بر تو چشم افکنند	ز عشقت همه خطبه بر تو کنند ^۷
	چو شاداب سروی چو دو هفته ماه	ترا زبید ^۸ از خوبریان کلاه
	رخت آفتاب همه برزن ^۹ است	جهانرا بشو چشم و دل روشن است

^۱ This verse in *B* and *T* only.

^۲ So *B* (with a similar wording as in the last heading but one); *M* and *W* جواب دادن حضرت یوسف *T*; جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا در تهذیب نفس. In all these copies the heading comes less appropriately after v. 3310. In *E* (see note 2, p. 333) and in *A* no heading or interval.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies read (without an *Idāfah* between the two adjectives) *که ای بانوی پرهنر سرفراز*. *A* and *N* have a strange *دلخست* for *دلخسته* in the first hemistich.

^۴ *M* and *W* *چو بودست*; *B* reads *بُرده* for *بُرده* است او زراه. In *E*, *A*, and *N* this verse and the following one are wanting.

^۵ So *B*. *M* and *W* have in the first hemistich *کاری نیاید* (*W* *کاری*), and in the second the reading of *B* (except *که ناید* (*W* *زنی*). In *T* the second runs thus: *که دل سوی نیکی گراید زمن*.

^۶ *T*, *M*, and *W* *جمال و کمال*. Instead of *خوبی* in the second hemistich *B* and *E* have *کسی* (*T* *گشتی*; *N* *خوشی*).

^۷ *B* *ز عشقت همه دیده پر خون کنند*.

^۸ *M* and *W* *داری*.

^۹ On *برزن* see p. ۳۵۸, note 4.

زمن دیدن خویش دارد دریغ ^۱	زدیدار من زود گیرد گریغ
شوند آگه از کار من مرد و زن ^۲	بدان نا تبه‌تر شود هوش من
برسوائیم نام پیدا شود	3340 دلم در بلا ناشکیبا شود
که این درد و غم بود پاداش من ^۳	ندانم چه آمد گناهم زتن
همی کرد خون از دو نرگس رها	همی گفت ازینسان و برکهریا ^۴
که آن یار فرخنده بنده خریده ^۵	بر آن روز نفرین همی گسترید
زلیخای بت پیکر ^۶ نوشلب	چنین بُد همه روز تا وقت شب
زچهرش همه کاخ رخشنده گشت	3345 شبانگه که ^۷ یوسف بیامد زدشت
غمش رفت آمد دو باره توان ^۸	زلیخا بدیدار او یافت جان

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. گریغ = گریز. Instead of گیرد in the first hemistich *T* has a less befitting گردد.

^۲ *A*, *N*, *T*, and *E* انچمن. In the last two copies شود is substituted for شوند. *M* and *W* read:

بدان که تبه‌تر شود ساز من شود انچمن آگه از راز من

^۳ This verse in *M* and *W* only, but also in Schlechtman-Wssehrd's translation. Before it the same two copies have another verse with an unintelligible ارخ (misspelt for برخ?) as rhyme to چرخ; it runs thus:

ندانم چه پتیاره آمد زچرخ کز آن مر مرا زین بلا بود ارخ (ا)

^۴ The wording of *M* and *W* بر چهرها^۵ و, and in the second hemistich دو دیده for دو نرگس looks like a mere gloss to the original text.

^۵ This verse in *M* and *W* only. ^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* پیکر^۷ مه.

^۷ *T* چو; *B* has neither که nor چو, and there must be read therefore شبانگه for شبانگه; it also has چهر for چهرش. For همه in the second hemistich *T* reads همی. *M* and *W*:

بیامد شبانگه یوسف زدشت زلیخا زدیدار او شاد گشت

(the second hemistich belongs properly to v. 3350 below, where the same two copies have the second hemistich of the text, adopted here in v. 3345).

^۸ This verse is in *T* only, but it is indispensable, as it gives the necessary subject to بُد تشنه in the following verse, which, without this bait, would syntactically refer to Joseph and not to Zalikhá, as is clearly the case. On توان as abstract noun, see p. ۱۱, note 6, v. 684, also v. 1889.

کتار از دو نرگس بر از زاله ^۱ کرد	بسی زاری و بیکران ناله کرد
زجان و جوانی دلش خیره ^۲ گشت	زبس غم که بر جان او چیره گشت
همی کردش اندر دل و دیده کار	3330 سخنهای یوسف چو دندان مار ^۳
همیداشت آن زار را در نهفت	غریبان همی بود با کس نگفت
دلش تنگ و عالم برو ^۴ گشته تنگ	همه روز بُد با غریو و غرنگ
سرشکش فزون و دم ^۵ سرد بیش	زنادیدن یوسفش درد بیش
نرفتی همی یوسف از پیش چشم	همیگفت ابا کاش ^۶ باری بخشم
همیددمی چهر دلیند او	3336 اگر نیستی روی پیوند ^۷ او
نگردد همی رای او جفت من	یکی آنکه می نشنود ^۸ گفت من
بخشم از برم تند بیرون رود ^۹	دگر آنکه چون راز من بشنود

^۱ So *B* and *T*; the other copies have لاله.

^۲ So in *M* and *W* with a correct rhyme; *E* has برگذشت, and in the second hemistich سرگذشت; the other copies read incorrectly چیر (i) and سیر (ê).

^۳ So in *M* and *W*, which seems the best reading; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) have this wording سخنهای یوسف شنید (except *T*, where this verse is wanting). In the second hemistich *W* reads همیکردش اندر دو (A, N, and E دیدند). In the second hemistich *W* reads همیکردش اندر دو (A, N, and E دیدند).

^۴ دلش تنگ گیتی برو نیز تنگ *M* and *W*; یدو *T*.

^۵ سرشکش فزون بود دم کرد بیش *E*; فزون بر دم *N*; فزون بُد دم *A*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *T*, *A*, and *N* ای کاش; the latter two have besides a distinct باری (?). In *M* and *W* this verse runs thus:

همی گفت ابا کاش یوسف بخشم چو رفتی نرفتم از پیش چشم

^۷ So best in *A* and *N*, where روی must be taken either in the sense of 'hope' = امید (see Vullers, *Lexicon*, ii. p. 81^b) or in that of 'manifestation' = پیدا کردن (see Ganj-nâma, p. 84^b, last 3 lines). What is meant by پیوند, as *T*, *B*, and *E* read, is not clear. In *M* and *W* this verse and the following one are replaced by a single bait thus:

زیوسف بمن (? بتن *M*) درد و بیداد بست پی آنکه از وی نه آزاد بست

^۸ Only in *T* appears an affirmative بشنود.

^۹ *B*, *M*, and *W* شود.

بختند هر يك بآرامگاه
چنین تا بیمود^۱ خورشید راه
زمغرب بزیر زمین در چمید^۲
بمشرق شد از برج عقرب پدید^۳

آراستن زلیخا خود را بار دیگر و آمدن در
نزد حضرت یوسف علیه السلام^۴

چو از باختر سر بر آورد مهر	زلیخا دگر باره آراست چهر
ز سر تا پیا شد چو خرم بهار	زین جامه و زیور شهریار ^۵
3360 بیامد ^۶ بر یوسف دین پرست	چو صد خرمن لاله و گل نشست
بیوسف چنین گفت کای دلفروز	همه ساله فرخنده بادات روز ^۷
نکوئی سیاهست و شاهش توئی	زمین آسمانست و ^۸ ماهش توئی
روان در تن من برای تو است	دل من بند خاکبای تو است
گره زد هوای تو بر جان من	بیک ره تبه کرد سامان من ^۹
3365 از آغاز تا من ترا دیده ام	نه از دل بکامم نه از دیده ام
ز عشق تو ای دلبر سیمتن	جمیم است و جمعون دل و چشم من

more common (دامن). In *B* the second hemistich runs in this strange way:
(!) جهان شد برو ازدهای دمون (is it the Arabic 'turpis,' or misspelt for
زبون in the sense of 'vile, evil'?).

^۱ Only *B* has the more commonplace بهوئید.

^۲ چمید in *B*, *M*, *W*, and *A* seems merely misspelt for جمید (see p. ۱۷, note 6);
E has جهید.

^۳ So in *T*. *B* زلیخا حقیقت حال خود پیش یوسف علیه السلام رفتن *N*
دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام. No interval or heading in *A*,
M, *W*, and *E*.

^۴ This verse in *B* and *T* only; the wording is according to *B*. *T* reads:

سرابای شد چون نگار و بهار
زین جامه پوشید زیور نگار

^۵ *A* and *N* برآمد. Instead of دین پرست *T* reads حق پرست, and for صد in
the second hemistich بیک.

^۶ *A* and *N* یکی آسمانست و *A* and *N* وگر آسمانست *B*.
^۷ یادا بروز.

^۸ This verse is not found in *A*, *N*, and *E*; in *E* also the preceding verse is
wanting.

که بُد تشنه همچون یکی کشتزار
اگرچند ازو مهربانی نداشت
ولیکن جز او دلپذیرش نبود*
3350 چو یوسف بکاخ اندر آمد زدهشت
زلیخا پذیره شدش دوستوار
بیاورد و بر تخت بنشاختش
نمودش بسی چابلقی و مهر
فزودش بسی عشق و تیمار دل
3355 بگسترد* ناگه شب تیره گون

¹ *A*, *N*, and *E* have an unbecoming ;| for ;|.

² M and W هم آخر چو او خود پذیرش نبود and in the second hemistich وزو in M , و in W .

³ On the wording of the second hemistich in *M* and *W* see note to v. 3345 on preceding page.

⁴ For پذیر=استقبال see p. xxv, note 3. *N* has دوستدار for دوستوار. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: نوازش نمودن پس بی شمار.

⁶ So in *B*, and, as far as the first hemistich is concerned, in *A*, *N*, and *E* too (except *بنشاختی* in *E*). In *M* and *W* the first hemistich runs thus: *بر آورد بر* (except *بنشاختی* in *E*). In *M* and *W* the first hemistich runs thus: *بر آورد بر*; in *T* *بنشاختی* *مهی چایگه ساختن*; in *E* *بنشاختی* *مهی چایگه ساختن*. The second hemistich appears in *M* and *W* as *بنشاختی* *مهی چایگه ساختن*; in *T*, *A*, and *N* as *بنشاختی* *مهی چایگه ساختن*; in *E* as *بنشاختی* *مهی چایگه ساختن*.

^a *M* and *W* چهرم دیدش آن قد زیبا وچهرم is explained in Ganj-nāma, p. 60^b, last two lines, thus: کسی را گویند که بسخنه‌ای شیرین و چرب زبانی مردم را، as it appears for instance in the following bait of the Shālīnāma:

جو دشمن بترسد شود چاپلوس تو لشکر بیماری و بر بند کوس

⁷ *M* and *W* have in both hemistichs بسی for همی. For *E* بار دل reads distinctly دل بار with the Arabic word 'fire.'

⁸ گستردن is evidently used here in an intransitive sense; only *M* and *W* try to supply an object by reading for ناگد the same دامن as in the second hemistich (where دامن appears in its uncurtailed form, only *T* having there the shorter and

3380 برد^۱ سجده خورشید تاج ترا شود بنده مه تخت عاج ترا
 تو باشی عزیز و بوم^۲ من زنت ببیوند من چشم و دل روشنت
 مکن یوسفا بشنو این داستان دمی شاد گردان دلم را عیان
 نیابی زمن یار شایسته تر نخوی و اورنگ بایسته تر
 که سرمایۀ روشنائی منم کلید در پادشائی^۳ منم
 3385 اگر کار من گردد از تو پدید^۴ جهانرا بدست تو باشد کلید^۵

جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخا و
 اظهار ترس از خداوند^۶

چو یوسف شنید این^۷ سخنهای خوش از آن سیم بیکر بُت ماه فش
 هم اندر زمان باز دادش جواب چنین گفت کای بانوی کامیاب^۸
 دور بر من این داستان رانده همین نامه بر من دور خوانده^۹
 مرا دل بدین^{۱۰} داستان بسته نیست روانم بدین رای پیوسته نیست
 3390 مرا نیست آزار و خشم عزیز بجز لطف بر من^{۱۱} نکردست چیز
 بیاداش نیکی چرا بد کنم اگر بد کنم بر^{۱۲} تن خود کنم

^۱ Only *B* has *کند*.

^۲ *T* شوم.

^۳ So *B* and *T*; the other copies read *در گنج شاهی*.

^۴ *E* *از تو گردد* *A* and *N* *از تو گردد*; in *T* this verse is wanting.

^۵ This heading (which only in *T* appears in its proper place here, while in the other copies it is less befittingly put after v. 3386) is a combination of *B*, *M*, *W* (as far as *زلیخا*) and *T* (which adds the second half); *N* reads *جواب دادن یوسف علیه السلام* *E* *با زلیخا*; *E* *علیه السلام* *زلیخا* *بار دیگر* in *A* there is neither heading nor interval.

^۶ *A* and *N* *آن*. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read *ماه و ش*; both *شیر و ش* and *شیر و ش*, see *Ganjnāma*, f. 120^a, l. 11, and f. 162^a, ll. 2 and 3.

^۷ *M* and *W* *زب*.

^۸ *M* *در این*. In the second hemistich *T* reads *رای* for *روی*.

^۹ *M* and *W* *با من* *نیک* *با من*.

^{۱۰} *M* and *W* *با*.

ازین در نهیمم وز آن در عذاب
ترا خورد زمن آگهی نیست هیچ
اگر با تو روزی کنم گفتگوی
3370 تواز شرم وی سرخ چون خون شوی^۱
من از عشق در مویه شیدا شوم
مکن ماهر و یا وزین باز گرد
کشون نرم گردان دل سخت را
چومن مهربان جفت و معشوق یار
3375 که هستم ترا من یکی نو درخت
تو گرد دل نهی سوی گفتار من^۲
ز هر گونه نیرنگ و انسون کنم
نشانت بر جایگاه عزیز
ز کشور بکشور سیاحت بود
زمانی در آتش زمانی در آب^۳
نداری سوی مهربانی بسیج^۴
نمایم ترا این دل مهرجوی
زینش من آشفته بیرون شوی
دزم چهره و ناشکیبا شوم^۵
که از من بر آورد عشق تو گردد^۶
طباغچه مزین چهره^۷ بخت را
نخواری مبین و بزاری مدار^۸
که باشد برو بار من تاج و تخت^۹
شوی بکدله یار و غمخوار من
ترا شاه مصر^{۱۰} همایون کنم
نباشد به از تو در آفتاب نیز^{۱۱}
فلک زیر قر^{۱۲} کلاحت بود

^۱ So best in *B*. *A* and *N* read in the first hemistich ازین در جحیمم *T* ازین در (وز) آتش. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, *M*, and *W* read آتش (وز) آفتاب. In *E* this verse is wanting.

^۲ This verse in *T* only.

^۳ *T* بیرون روی, and at the end of the second hemistich چون گل شوی.

^۴ This verse again in *T* only; for مویه = مویه see p. ۱۰۰, note 4; p. ۱۰۳, note 13, and p. ۲۴۱, note 3.

^۵ For از آوردن از see p. ۱۳۴, note 4.

^۶ So *B* and *T*; the other copies دیدم.

^۷ So *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* (except that in the last two copies بزاری is substituted for (بزاری). *T* transposes the two nouns thus نخواری مدار. In *E* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

^۹ *E* تو گرد دل بداری بگفتار من. ^{۱۰} *B*, *M*, and *W* مهر; *T* مه.

^{۱۱} This verse is found in *T* only, but appears also in Schlecht-Wssehrd's translation.

^{۱۲} *N* قر.

بمهر و خرد یآوری کرده ^۱	3405 مرا داشتی و بهرورده ^۱
چرا گیرد پتیاره گردی همی	همان مادری کن که کردی همی ^۲
که فردا شود مان رخ از شرم زرد	مکن گیرد دایم بلاها مگرد ^۳
سرانجام این بیشک آتش بود	گر آغاز این داستان ^۴ خوش بود
بنادانی آتش نباید خرید ^۵	بیکره منش زین نباید برید
همانا دل خویش محزون کنی	3410 اگر بیش ازین بند ^۶ و افسون کنی
که دانا و بیناست جان آفرین	مرا تو بکش یا بکن عَفْو ^۷ ازین
که از وی همی ^۸ کار نگرفت ساز	زیوسف زلیخا فرو ماند باز
گل سرخ او زعفران رنگ شد	جهانش زنو ^۹ تیره و تنگ شد
تنش یافت رنج و دلش یافت بیج	ندانست سامان آن ^{۱۰} کار هیچ
نکردش همی راز خود آشکار	3415 همی بُد شب و روز گریان و زار ^{۱۱}

^۱ *M* بهرورده. Instead of یآوری *B* reads, as in the next verse, but less befittingly here, مادری.

^۲ *W* همین همان کن عزیزا که کردی همین. and in the second hemistich again همین. For پتیاره see p. ۸۷, note ۱, etc.

^۳ *N* مگرد. Instead of مان in the second hemistich (*T*, *M*, and *A*) the other copies read تان (?).

^۴ *T* کرا تن ازین داستان.

^۵ So in *M* and *W*; *T* reads (with the second hemistich as question):

بیک مستی (? مشت) از تن نباید برید بنادانی آتش نباید خرید

In the other copies this verse is wanting.

^۶ For مگرد و حیل = بند see p. ۱۳۶, note 2. The wording of the second hemistich is according to *T*; the other copies read: نیارم من این کرد هر چون کنی.

^۷ *M*, *W*, *A*, and *N* عَفْو کن تو ازین *E*; یا عَفْو کن.

^۸ *M* همین.

^۹ *T* بنو. After this verse *E* inserts the following heading: در هنگام گرده وزاری: زلیخا در خوردن دایه کساف (? کشف) راز.

^{۱۰} *W* این. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in *T* vv. 3414-3419 are entirely wanting.

^{۱۱} *M* and *W* خود چو مار بیجان خویش. In

<p>که من این کنم با زن پادشا که هرگز نخواند مرا جز پسر که باشد بجای پدر بد کنش^۱ خداوند تاج^۲ و سپاهت کنم ندارد^۳ بدین داستان دسترس که هامون و افلاک داند نمود نه تاج و نه تخت و سپاه^۴ عزیز نباید همی آشکار و نهان نمایند در کارهای چنین نماند زما زنده یکتن بنیز^۵ وزین سر بود بیم شمشیر شاه که از شاه و یزدان بیايد^۶ برید دل از آتش هوش پر نور^۷ کن</p>	<p>معاذ الله ای بانوی پارسا بخاتم عزیز آن سپهر هنر^۱ نباشد پسر پاک و فرخ منش 3395 دگر آنکه گفתי که شامت کنم تو نتوانی این کردن و هیچکس خدای جهان این تواند نمود^۲ مرا می نباید کلام عزیز مرا جز رضای خدای جهان^۳ 3400 رضای خدای جهان آفرین اگر گردد آگاه فرخ عزیز از آن سر^۴ بود خشم و بیم اله یکاری چرا دست باید کشید تو ای بانو این دیورا دور کن</p>
---	--

^۱ In the second hemistich *T* reads نخواند for نداند, and *N* نخواند.

^۲ *A* and *N* بارکش.

^۳ *M* and *W* جاء.

^۴ *M* and *W* نداری; *N* has درین for بدین.

^۵ *M* and *W* فرود (?فزود). Verses 3397-3399 are wanting in *A* and *N*.

^۶ *B* ونه گاه. In *E* this verse is wanting; in *M* and *W*, where the next three verses are missing, the second hemistich of v. 3401 is substituted.

^۷ *E* خداوند جان *T*:

مرا با رضای خدای جهان
 بیايد همی آشکار و نهان

^۸ Instead of بنیز which is here a mere amplification of نیز (see Rückert in Z. D. M. G. vol. viii. p. 287) *T* reads بشیز (see p. ۲۸۲, note 8). For گردد in the first hemistich *E* has دارد (with آگاه as noun, just as for instance آموز in p. 1۳۷, note 5).

^۹ *N* and *E* have in both hemistichs سر سو for سر; *M* reads اله خشم و بیم.

^{۱۰} *T* خالق و شاه باید.

^{۱۱} *M* and *W* دل از دانش و هوش آنگ. In *A* and *N* this verse is wanting.

سهی سرو سیمین من شد کمان گل سرخ شد زرد چون زعفران^۱
 3425 دلم را نماندست يك قطره^۲ خون که از راه چشم نیامد برون
 من از عشق یوسف چنین مستمند بمد جایگه بردل از عشق بند
 همی گفتم ازینسان و دربی خون همی راند از نرگس خود^۳ برون
 سه سال است تا زار و دُخسته ام ابا آتش و آب پیوسته ام
 گریزان زمن یوسف سنگدل مرا باوه^۴ بگذاشته تنگدل
 3430 همی گفتم با خوبستن زار زار که در عشق یوسف شدم سخت کار^۵
 همی کرد گریه چو ابر بهار مهیا که رازش شود آشکار^۶

آمدن دایه نزد زلیخا و از آزار

و اسرارش خبر یافتن^۷

بنگاد بدان^۸ سیمتن باز خورد

تقاررا یکی دایه^۹ ساخورد

زعفران for ارغوان *E* has an unbecoming مد برگ شد زعفران *M* and *W* ^۱

نیامد *M* ^۲ *B* reads (T, A, and N) نیامد Instead of *T* قطره یکی. نمانده یکی *M* باید; *E* نباید; in *W* the vowels are too indistinct to determine the exact reading. *B* adds here another unnecessary and evidently spurious verse:

رخ و پیکر از عشق زرد و نزار یکی زر و زرین (?) زرد زرین یکی زیر زار

همی رفت *M* and *W* از نرگسانش *A* and *N* از نرگش آن ^۳ *T*; *B* and *E* از نرگس او برون.

بآب و باتش *M* and *W* read ابا آتش و آب ^۴ Instead of *M* and *W* (as above) دو. *B* که با آتش و آب ^۵

باز *A*, *N*, and *E* ^۶.

که در عشق یوسف مرا *E* ^۷ که در عشق یوسف منم زار و خوار *T*; *B* روزگار *A* and *N* روزگار *M* and *W* this verse is wanting. The order of vv. 3427-3430 is that of *T*, which, unless one of the two baits beginning with همی گفتم is spurious, seems more suitable than that of the other copies which put v. 3427 after v. 3430; perhaps the omission in these copies of the immediately following v. 3431 (which is only found in *T* and seems to form a kind of transition from this chapter to the next, where Zalikhâ discloses her secret to her nurse) has had something to do with this transposition of verses.

[For notes ^۷ and ^۸ see next page.]

دش سخت گرم و دمش سخت سرد ^۱	همی بود پزمرده با رنج و درد
که با زاری و ناله بُد شام و چاشت	سه ^۲ سال اندرین درد و سختی گذاشت
نماندش ازین کام و آرام و هال	چو بگذشت بروی بسختی سه سال ^۳
بدیوانگی سخت نزدیک شد	برو ^۴ چهره ^۵ روز تاریک شد
زنگرس بگل بر همیراند نم	3420 یکی روز در گوشه ^۶ شد ^۷ دژم
ابر روی خویش و بر اندام خویش	همی کرد نفرین بر ایام ^۸ خویش
بدین دوستی کردن و مهر من	همی گفت شه ^۹ بر من و چهر من
تن خویشتن را چنین دشمنم ^{۱۰}	شب و روز در دام اهریمنم

نکردش we have another of the frequent examples of the pleonastic suffix, see above, p. ۲۴۷, note ۱۱; p. ۲۶۱, note 2; p. ۲۷۰, note 1, etc.

^۱ *M* and *W* رخس سخت زرد.

^۲ *M* and *W* دو, and instead of که با زاری in the beginning of the second hemistich. بازاری.

^۳ *M* and *W* بدیتسان دو سال; *E* has رِسختی for بسختی. Instead of ازین *M* and *W* read زین; *A* and *N* زتن. هال is, as many times before, corrected from حال in all copies, except *M*, which has the proper spelling.

^۴ *M* and *W* بدو.

^۵ *M* and *W* بُد. Instead of بگل (*M*, *W*, *A*, and *N*) *B* and *T* read در بگل; *E* بگل را (comp. p. ۱۵۶, note 9, above). *B* and *E* read besides دم for نم.

^۶ So best in *M*, corresponding to بر in the second hemistich; the other copies have ایام, except *W*, which reads ایام. Instead of ابر روی (*T* and *E*) *B* has بر روی (which is wrong, as بر in the simple meaning of 'over, upon' cannot have the *Idāfah*, see above, p. ۲۶۵, note 1); *M* and *W* اندام خویش و ابر چهره^۷ خویش; *A* and *N* بر ابروی خویش الخ. In *W* this verse follows after v. 3423.

^۷ Instead of شه^۸ 'fie,' *T* has the Arabic اُف; the other copies read either هَ (as *N*), which, however, is an interjection of approbation, and does not fit here, or چه, which is either misspelt for هَ or for هَ. After this verse *M* and *W* insert another of rather doubtful wording:

که چونین نایست و پذیرفته نیست
نم زین سبب خوردن (?) خورده و خفته نیست

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

تواند مگر چاره ساختن
 زلیخا چو گفتار دایه شنید 3445
 پس از اشک مر دیده را^۱ کرد پاک
 چنین گفت کای مهربان دایه ام
 ز مادر مرا مهربانتر توئی
 ز رازم تو آگاه آئی^۲ و بس
 3450 بدان ای کرامت از مادرم
 زبانه زدل سوی گردون کشید
 از آنکه که یوسف بمصر آمدست
 از آنروز تا دیدم او را بچشم
 چنان عشق او بر دل^۳ من نشست
 3455 یکی^۴ آتش است این دل و هوش سبز
 چه تیراست کز چرخ پیر آمدست^۵
 دل من مر او را نشانه شدست

راز از پس آن اشک از دیده‌ها^۱ *T*. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* read *آه*. In *A* and *E* this verse is wanting.

^۲ So *B* and *E*; *M* and *W* از هنر و خرد^۲; *A* and *N* توئی رازدان و خرد^۲ *T*; بلند از^۲ بلند از^۲ خرد ساخته پایه ام.

^۳ *A* and *N* زمین.

^۴ *M*, *W*, and *E* باشی. Instead of شائی in the second hemistich *M* reads بائی (from یابستن); *W* has again باشی, in which case, to have a proper rhyme, بس in the first hemistich is to be read پس. In *T* the whole bait, which is placed there after the next verse, runs thus:

ز دردم تو آگاه باشی و بس
 بکارم نیاید بغیر از تو کس

^۵ *B* and *E* ز چشم دو چشم کشید^۵; *N* also reads ز چشم دو چشم کشید^۵.

^۶ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read:

از آغاز تا دیدم او را بچشم
 دل مهربان با تنم شد بخشم

^۷ So *B*; the other copies تن.

^۸ *B* and *N* هم. Instead of دل و هوش *E* has هم. In the second hemistich *A* reads by mistake گردش^۸ for گرددم.

^۹ *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* آمده^۹, and in the second hemistich شده^۹; *M* and *W* have besides آنرا^۹ for او را.

نه در دل شکیب ^۱ و نه در چهره رنگ	ورا دید جفت غریو و غرنگ
فزوده غم و شادیش کاسته	بیاقوت و لؤلؤ زر آراسته
برو ^۲ روز روشن شب تیره شد	3435 دل دایه هم در زمان خیره شد
دلش گشت از باد ^۳ مهر مست	سراسیمه نزد زلیخا نشست
شگفته گل سرخ و تازه بهار	بپرسید از آن سرو خورشید بار
غریو و غرنگ تو از بهر کیست	که این ناله و زاری ^۴ از بهر چیست
که می باری از دیده خوناب زرد ^۵	دلت را چه آمد ز تیمار و درد
که گلنار تو رنگ دینار یافت	3440 فروزان روانت چه آزار یافت ^۶
بگوراز با دایه ^۷ خویشتن	ایا مایه ^۸ رامش جان و تن ^۹
که در دیده طوفان خون کرده	بگو از چه یا از که آورده ^{۱۰}
تواند بتدبیر بستن میان	بگو تا مگر دایه ^{۱۱} مهربان

After v. 3431 *T* repeats by oversight vv. 3416 and 3419 in a slightly modified form, reading in the first hemistichs respectively: همی بود از عشق با الخ, and گل و چهره اش زرد و تارک الخ.

^۷ So in *T*, where, however, this heading comes by far too late, viz. after v. 3444; in *B*, *M*, *W*, and *E* it stands even after v. 3445, but with a wording suitable to its position, viz.: *B* راز خویش گفتن زلیخا با دایه^{۱۲} ساجورد خویش; *E* راز گفتن زلیخا; *M* and *W* راز گفتن زلیخا با دایه از عشق یوسف علیه السلام; *B* با دایه^{۱۳} خویش. In *N* the heading appears here, but in this inappropriate form زلیخا با جواب دادن; in *A* an interval after v. 3445.

^۱ *M* and *W* بر آن. For باز خوردن see p. ۱۹۱, note 5, and p. ۲۰۵, note 9.

^۲ *B* نه در شکیب.

^۳ *M* and *W* بدو.

^۴ *M* and *W* درد. Verses 3434-3436 are wanting in *T*.

^۵ *W* زاری و ناله.

^۶ This verse in *M* and *W* only.

^۷ *M* and *W* فروزنده رویت چه تیمار یافت.

^۸ So in *T*; *B* and *E* ایا مایه^{۱۴} رامش و جان و تن; *A* and *N* ایا مایه و رامش جان و تن. *M* and *W* الا ای من روشن و جان من و تن.

^۹ So *B* in the same order as in v. 3438; the other copies have از چه; *M* and *W* read moreover بگو کنز که یا از چه در مانده; and in the second hemistich *B* که از دیده طوفان روان کرده; *A* and *N* که از دیده طوفان خون رانده; *B* که از دیده طوفان بر آورده. In *T* the two hemistichs are transposed.

شده ای آگه از درد من کنون چاره ساز درخورد من
 3470 که در عشق وی زار و دلخسته ام^۱ گشاده شود رامش بسته ام
 چو بشنید دایه سخن سربرسر شد آگه زراز دلش در بدر^۲
 شگفتش نیامد که یوسف بچهر چنان بد که بروی برد رشک مهر
 زمانی همیکرد اندیشه یاد که آنرا چه تدبیر باید نهاد^۳

تدبیر ساختن دایه از برای زلیخا^۴

سرانجام گفتش^۵ بدان سیمتن که ای دیدۀ دایم خویشتن

Ganjnâma, f. 33^b, ll. 5-3 ab infra (یا اول وجیم عجمی مکسور), to which is added as secondary form پزشک (یا با و زای عجمی), see ib., f. 47^b, ll. 3 and 4 = طیب, and according to some farhangs also = گیا فروش, i.e. عطار. *T*, *B*, and *N* have distinctly پزشکی, whereas 'Abdulqâdir in his Lexicon Shâhnâmiânium, ed. Salemann, p. 32, says expressly, it ought to be spelt پزشک. *E* has an absurd سرشکی.

^۱ *M* and *W* داروی.

^۲ *M* and *W* مگر کام یابد دل خسته ام. In the second hemistich only *T* reads رامش for تار.

^۳ So *B*. *M* and *W* substitute همه زرازش for زراز دلش. In *A* and *N* سربرسر is repeated at the end of the second hemistich, which gives no rhyme; in *N* this mistake is ingeniously corrected by reading زراز کهن for زراز دلش, so that کهن forms a suitable rhyme to سخن. *T* has a different wording altogether, viz. شد آندم زراز دلش با خبر.

^۴ Only *N* has an affirmation بیامد. In *T* this verse runs thus:

بدانست آندم که یوسف بچهر نمودست او را بزندان مهر

In *B* there is added after this another verse, the wording of which betrays the amateur, and which is moreover perfectly unnecessary:

نزد دم به پنداشتی کردنش بیاریدن اشک و غم خوردنش

^۵ So best and shortest in *B*. Similar is the heading in *M* and *W* (but referring to Joseph): جواب دادن دایه زلیخا^۶; تدبیر کردن دایه برای یوسف علیه السلام; تمهید کردن دایه و بنای *T*; تسلی کردن دایه زلیخارا و فکر عمارت محل ساختن *N*. عمارت کردن از برای زلیخا. No interval in *A*.

^۶ *T* گفتا (to avoid the passive construction in گفتش). Instead of بدان *B* and *E* read بر آن.

بس این تیر بین کامد از چرخ پیر ^۱	اگر سخت‌تر باشد از چرخ تیر
امیدم زگیتی گسسته شدست	دل و جان من مردو خسته شدست
بدو گفتم انجام و آغاز خویش	گشادم بدو ^۲ یکبیک راز خویش
که میگویمش آشکار و فراز ^۳	گذشت اندرین روزگار دراز ³⁴⁶⁰
نخواهد که باشد دلآرام من	نجوید می رای او کام من
کند مر مرا شرمسار و خجل	چو با وی سخن گویم از مهر ^۴ دل
بترسم همی آشکار و نهان	همی گویدم کنز ^۵ خدای جهان
بدین خودش استوارست ^۶ سخت	یکی کودک ^۷ شرمسارست سخت
بدین کودک ^۸ یکدل ^۹ شرمسار	نیفتد همی گفت و گویم بکار ³⁴⁶⁵
که بینم همی سست ^{۱۰} بازار خویش	فرو مانده ام خیره در کار خویش
علاج دل و جان و تیمار جوی ^{۱۱}	ایا دایه ام چاره کار جوی
تواند سبک داروی نیک ساخت	پیشگی ^{۱۲} که علت بواجب شناخت

¹ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has by mistake in the first hemistich also پیر for تیر, and سخت‌تر for سختی.

² *E* has a wrong *بدو* both here and in the second hemistich, as if it referred to the nurse. The following verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

³ So *T*; *M* and *W* آشکارانه راز (1); *B* آشکار راز (1).

⁴ *M* and *W* کام; *A* and *N* درد.

⁵ So best in *T*; the other copies, except *W*, have از. In *W* the verse runs thus:

همی گویدم آشکار و نهان بترسم همی از خدای جهان

⁶ On استوار as noun comp. vv. 828, 921, 963, 1349, and 2875. Instead of بدین خودش *A* reads بدینها خودش.

⁷ So *T*; *B*, *M*, and *W* بد دل. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

⁸ *M* and *W* کُند.

⁹ So *T* (but این for ام in the first hemistich), *A*, *N*, and *E* (but in the last three the more commonplace تیمار و جان و جان بیمار is substituted for تیمار, attendance and regimen of the sick = نگهداشت, *Ganjnāma*, f. 58^b, l. 2). The same بیمار appears in *M* and *W* which have besides دایه تو for دایه ام. *B* reads the first hemistich thus: تو ای دایه پر هنر کارجوی, but has in the second تیمار as in the adopted text.

¹⁰ So spelt in *M*, *W*, and *A*, in agreement with the first form given in

3485 بدانسان که فرمود پرداختند
 که بر وی^۲ نباشد شگافی بدید
 بدان کار پرداختند آن گروه
 بر آمد باندازه^۳ درخورد و راست
 بیک سال شد برگ آن ساخته
 3490 بشد دایه پس با زلیخا بگفت
 بیا بنگر این خانم دلپسند
 زلیخا بدان خانه شد همچو باد
 از آنرو که در خانه چون بنگرید
 که آن خانه بُد آئینه سرسبز
 3495 نگو بود خود چهره و بیکرش
 بدو گفت پس دایه چاره ساز
 چنان نغز در یکدگر ساختند^۴
 تو گوئی خدایش چنان آفرید
 یکی خانه کردند بس با شکوه^۵
 بدانسان که آن دایه پیر خواست
 زهرچش ببایست^۶ پرداخته
 که ای با همه کام و آرام جفت^۷
 که آرد دل سخت یوسف ببند
 بدید و بدیدار او گشت شاد
 زهر سو همه^۸ صورت خویش دید
 زهر چار سامان^۹ و زبر و زبر
 نمود اندر آن خانه نیکوترش^{۱۰}
 که ای پر هنر بانوی سرفراز^{۱۱}

^۱ So *M* and *W*, a wording that seems preferable to that of the other copies :

بدانسان مهندس پرداخته چنان نغز در یکدگر ساخت

see also v. 3487.

^۲ *M* and *W* در وی. The جهان for چنان in *N* in the second hemistich seems a mere clerical error.

^۳ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۴ *M* and *W* باندام.

^۵ *B* زهر چش شایسته ; on برگ see p. ۳۷, note 11 to v. 406; comp. also vv. 551 and 2477.

^۶ *M* and *W* کد ای با همه کار وانجام جفت *E*; که ای با همه کام رای تو جفت

^۷ *T* زهر جانی ^۸ *T* بدید و بدان دیده او *M* and *W*; آن *T*.

^۹ *T* دیوار *B* سوبش.

^{۱۰} *M* and *W*;

نکو بود خود بیکر و آن تنش نمود اندر آن خانم روشنش

Before this verse *B* inserts another very similar one, to which, if genuine, the present, appearing in all copies, would form a regular anticlimax :

چو بُد چهره آن پری مه جبین نمود اندر آن خانه نیکوترین

^{۱۱} *M* and *W* have as rhyme-words سرفراز in the first hemistich and دلنواز in the second.

یکی چارم نغز بر ساختم ^۱	3475 بهر گوشه رای دل انداختم
بدین چاره درخور بود دلپذیر	دو چیزت ببايد ترا ^۲ ناگزیر
یکی امر دادن بیک لحظت زر	یکی صبر مقدار سالی دگر
جز این نشکند پشت تیمارها	که صبر است و زر چارم کارها ^۳
دل خویشتن را صبری نمود ^۴	زلیخاش یک بقدر زر داد زود
مهندس ننی چند زیرک سران	3480 بشد دایه و خواند کارگران ^۵
دهمتان بسی هدیه‌های عزیز ^۶	بایشان سپردش زر و گفت نیز
بلند و خوش و روشن و دلگشای	یکی خانه فرمودش ^۷ اندر سرای
درو بام ^۸ و دیوارش آئینه نام	درازی و بهشاش پنجاه گام
پوشیده در ^۹ تخت آگین	همه سقف و دیوارها و زمین

^۱ *M* and *W* برداختم.

^۲ *M* and *W* همی. In the second hemistich, which is according to *B*, *A*, *N*, and *E*, *M* and *W* read بدین چاره اندرخورم دلپذیر *T*; بدین چاره شود دلپذیر.

^۳ The reading of *W* حالها بدین شاید *is* both incomplete and without a rhyme.

^۴ So *B* and *T*, the other copies read فزود.

^۵ So *B*, *N*, *E*, and probably *A*, where the silly کار بکرمان seems a mere corruption of کارگران; *T* کار آوران; *M* and *W* have a strange دل گران.

^۶ So *T*. Instead of سپردش with the pleonastic suffix in the first hemistich *B* reads آن سپرد; *M* and *W* سپرده; the latter two copies substitute besides تیز for دهمتان بسی; *B* دهمتان بسی هدیه و نغز نیز. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *M* and *W* فرمود.

^۸ Only *M* and *W* read بر و بوم, unnecessarily, as زمین follows in the next verse. That the roof and the walls are mentioned twice and the floor only once, is no doubt due to this consideration, that the former would strike the eye of a newcomer at entering more forcibly than the latter.

^۹ So *A* and *N*; *B*, *M*, and *E* پوشید; *T* and *W* پوشید. Instead of در *T* reads بر and *B* از.

از ایشان نه آنگاه کس بیش و کم	3505 بدان خانه رفت او ^۱ و دایه بهم
زور جهاندار پیراسته	بیاراست آن روی آراسته
که همچون ستاره زمویش بتافت	همه گیسوش ^۲ را بگوهر بیافت
برنگ شب ^۳ تیره شد تیره باز	فرو هشته بر سرو سیمین طراز
چو مشکین کمنده گهر یافت	چو ابریشم تیره و تافته ^۴
در آویخت از گوشه آفتاب	3510 بشاخ زره یافت ^۵ از مشک ناب

^۱ *A* and *N* رفت; *E* رفت. The same three copies read in the second hemistich آگاه از بیش و کم; *M* and *W* have از ایشان نه آنگاه کس از بیش و کم without any کس.

^۲ So correctly spelt *gisawash*, in *A*, *N*, and *E*; the other copies read گیسویش, which can only by force be squeezed into the metre. In the second hemistich *T* has زرویش for زمویش.

^۳ *T* شب; *N* سبه, both readings due, as it seems, to an insufficient knowledge of the meaning of شب (jet) which is explained in *Ganjnāma*, fol. 106^a, last line sq., thus: نام سنگی است سیاه بَرّاق و آن دو نوعست یکنوع از دشت قبیجای آوردند و آن اینست که بمروور ایام بتأثیر شدت هوا مُشجّج گردد و نوع دیگر کانی بود که آنرا از گیلان بیارند و آنرا سور و شیرنگ نیز گویند و گویند که آن دو گونه بود، بعضی سپید بَرّاق و بعضی سیاه بَرّاق، with the following quotation from the *Shāhnāma*:

چو چرخ بلند از شب تاج کرد شامه برافکند بر لاجورد

In 'Abdulqādir's *Lex. Shāhn.*, p. 147, l. 3 sq., it is derived from شب by adding a specifying *nisbah* (شب ایله ها= نسبت اختصاصیدن مرکبدر), and the various meanings given to it are (1) قرد بونجی (black pearl or coral), arabicised سَبَج, (2) کیمجه (night), in combination with numerals, as (الفرز الاسود معرب شب), (3) بر دکنلو اغاج (a kind of thorn-bush), see also *ib.*, p. 237, last line, where it is incidentally stated, that شب is metaphorically used for the night, just as بلور for the day. Instead of طراز at the end of the first hemistich *M* and *W* read دراز, and for تیره باز at the end of the second *A* and *N* substitute نیز باز.

^۴ *A* and *N* بر تافته. Instead of یافت at the end of the second hemistich *A* only has a distinct یافت.

^۵ *W* ساخت آفتاب at the end of the second hemistich is here 'the sunlike

تو در پوش در تن لباسی چو موی	که باشد تن پاک پیدا دروی ¹
نشسته بنزدیک یوسف بمهر	دو چشمش ² بدین پیکر پاک چهر
اگر شرم گیتی همه زان اوست	بتن در کشیدست شرمش چو پوست
3500 وگر هست چندانش بیم ³ از خدای	که انداز ⁴ آن نیاید بجای
بیندازد از خویشتن بیم و شرم	شود همچو آتش دلش بر تو گرم ⁴
ازو کام یابی و آلم دل	گل سرخ گردد ترا تیره گل ⁵
زلیخا بدایه بسی چیز داد	جز این چیز اقمیدها نیز داد ⁶
وز آن پس یکی روز ⁷ بر ساخت کار	کجا شوی او شد بر شهریار

¹ So in *B*, *A*, *N*, and *E* (only in the latter *نت* instead of *تن* in the second hemistich, just as in *M* and *W*, whereby *پاک* becomes adverb to *پیدا*). *M* and *W* read:

بپوشید باید لباسی چو موی	که باشد <i>نت</i> پاک پیدا ازوی
تو در پوش در تن لباس از حریر	که باشد <i>تن</i> پاک تو بی نظیر

B inserts again before this another verse, equally redundant as that before v. 3495:

تو پوشیده داری یکی پیرهن	درین خانه با یوسف پاکتن
--------------------------	-------------------------

² *T* and *E* *دو چشمت*, less befitting, as the effect of *his* looking at her is to be described, and the *این* in *بدین* clearly points to the person addressed, i.e. *Zalikhâ*. *W* *دو چشمش در افتد بدین پاک چهر*. *B* has besides in the beginning of the verse the Infinitive *نشستن*, and *N* in the second hemistich *برین* for *بدین*.

³ *T* reads again *شرم* and has, no doubt by mistake, *نیاید* for *بپاید* (*W* *نیامد*).

⁴ *A* *گرم* for *نرم*; *M* *دل دبو گرم*; *E* *دلش دبو گرم*.

⁵ *M* and *W* less suitably *گل سرخ گردد ترا سرخ گل*; *T* *گل تیره گردد ترا سبز گل*; *B* reads *گل سرخ گردد ترا سبز گل*, a reading, that, although somewhat lascivious, might very well be the original version (comp. allusions of a similar kind in the speeches of the nurse in 'Romeo and Juliet,' Act i. scene 3, and ii. scene 5), if it were not for the addition of another verse in the same copy, embodying the second hemistich, adapted in our text, in this expanded form:

گل سرخ گردد ترا تیره گل	گل سرخ گردد ترا کام دل
-------------------------	------------------------

⁶ This verse is wanting in *M* and *W*; *T* and *A* read *جز آن* for *جز این*.

⁷ *A* and *N* *یکروز* for *یکروز*. For *شد* in the second hemistich *M* and *W* have a less befitting *شد*.

ملون یکی بپهرمن بر تنش^۱ فروزنده شد پیکر روشنش
 3520 چنان بُد باندام آن پادشاه که بر خرمن گل بود نور ماه^۲
 زلیخای بُت^۳ پیکر بیش بین بعدا نپوشید جامه جز این
 بدان تا زرقی سرش تا بهای ببیند همه یوسف دلربای
 بجنباند او را دل از جایگاه از آن کام دل یابد آن حور و ماه^۴
 چو آراسته شد بدانسان که خواست زلیخای مه^۵ روی بر پای خاست
 3525 خرامید در خانه حُتی^۶ بناز نگه کرد هر سو نشیب و فراز
 چپ و راست از^۷ بیش و پس بنگرید زهر سو همه صورت خویش دید
 تن خویش دیدش زسر تا بهای بدانسان کجا آفریدش خدای^۸
 وگر برگذشتی بمرده چنان شدی زنده از بوی او در زمان
 وگر دیدی او را فرشته بخواب ببیوند او زود کردی شتاب^۹

خواندن زلیخا یوسف علیه السلام را

در آن خانه^{۱۰}

3530 بدان نیکوئی بود آن پیشدست بتختی که بُد آبگینه نشست^{۱۱}

^۱ *M* and *W* ملون یکی جامه در تنش, and in the second hemistich فروزنده چون *T*, *A*, *N*, and *E* فروزنده بُد.

^۲ This verse is found in *T* only.

^۳ So *M* and *W*; the other copies have همه. In the second hemistich *B* reads بعدا بپوشید جامه چنین.

^۴ *T* در آن کام دل یابد آن خوب ماه; the حور in *B* and the از for آن in *N* are mere clerical errors.

^۵ *M* and *W* بت روی بر جای خاست.

^۶ *M* خرامید حُتی بدانسان بناز; *W* خرامید حُتی بخانه بناز.

^۷ *T*, *M*, and *W* در. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read همی. Both the rhyme-words and the whole second hemistich are a repetition of v. 3493 above.

^۸ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* بدانسان که بُد آفریدش خدای *B* یکی صنع *B* دید او صنع خدای.

[For notes ^۹ and ^{۱۰} see next page.]

درون بر فروغ و برون پر گره ^۱	بیفگند مشکین زره بر زره
بخاصه که لؤلؤی بی غش بود ^۲	زمشک سیه زلف دلکش بود
بر آن اختران رشک بردند پُر	در آویخت از گوش ^۳ صد خوشه دُر
بیاتوت سرخ و بگوهر فزون ^۴	نهان کرد گردن بزبور درون
ببر در حمائل نگند آن نگار	هم از دُر و از گوهر آبدار ^۵
درفشان چو خورشید و چون مشتری	دو دستش زبس یاره ^۶ وانگشتی
چو دو ماه نو حلقه در پشت پای ^۷	مرمّع دو خلخال آن دلربای
فراخ آستینها و بالا تمام	بپوشید بیراهنی زرد نام ^۸

face,' see vv. 3536 and 3555 below, قرصه آفتاب and نور تابنده in the same application.

^۱ So in *T*. *B* and *E*:

در بر فروغ و در پر گره بیفگند مشتی در بر زره

In the other copies this verse is wanting; in *A* and *N* the preceding and the following verse are likewise missing.

^۲ So in *M* and *W*. *B* and *E* read in the second hemistich بر لؤلؤ بر بخاصه که لؤلؤی بی غش بود (!). This verse is also wanting in *T*.

^۳ So correct in *M*, *W*, and *A*; in the other copies گوشه; *T* بر آویخت.

^۴ So best in *T*. *E* has in the first hemistich برون and in the second درون; the remaining copies read درون in both.

^۵ *M* and *W* هم از دُر و هم از *E*; هم از دُر و هم.

^۶ یاره or ایاره (a hand-bracelet) is explained in *Ganjnâma*, f. 29^b, l. 5, by آنچه از زر سازند و در دست کنند and on f. 168^b, ll. 2 and 3, by دست بر زنجین; in the latter passage this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

غلامان همه با کلاه و کمر پرستنده با یاره و طوق زر

Instead of درفشان *T* has the synonymous درخشان. In the wording of the first hemistich in *A* and *N*, viz. زبست و ز پایش ده انگشتی, hand and foot are combined, which is less befitting, as the ornaments of the foot are mentioned in the immediately following verse.

^۷ *T* روز حلقه مه را بود پشت پای.

^۸ So in *B* and *T*; *A*, *N*, and *E* دُر نام. In *M* and *W* this verse is wanting.

که زردیش باشد سیه تر زرقار	3540 دو تا نرگس تازه و آبدار ^۱
مژه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دزم	یکی بینی ^۳ همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای ^۴ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۵ حمل
بسوسن در آمیخته ^۶ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۷ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان قیاه	بنیرنگ ^۸ بنهاده ^۹ بر طرف ماه
از آن ^{۱۰} سرخ یاقوت بارنگتر	دعان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۵4, l. ۱7. Burhānī and Farhang-i-shu'ūrī add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خشم یا خیالت آمیخته, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56^a, No. 14.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read آبدار تازه دو گوهر.

^۲ *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو تیر ز الماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* سیمین رتم; instead of یکی بینی^۳ او چو^۳ *A*, *N*, and *E* read سیمین قلم.

^۴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشنده (see above, v. 3516), and the first two besides ماه در for ماه چون.

^۵ *A* and *N* برج.

^۶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

^۷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* بافته and تافته are transposed.

^۸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه ^۱ کامجوی ^۱	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بیامد رسول خدای	بدان خانه پاک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیبرون ببست	بگنجی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه پیکر ^۳ حور دید
3535 زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرصه آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۵
دو ابروی پیوسته ^۶ باهم دو نون	زمشک سیه بل چو نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۷ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*; آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *N*, *M* and *W*; رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*; پیش یوسف و آوردن زلیخا *W*. In *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*, *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت پیشدست بتختی بر از آگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads آن for مر); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی^۱; *W* نامجوی.

² *W* در را^۲; *A* and *N* در دایه و در را^۲. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

³ *M* and *W* دلبر بکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور^۴. In the second hemistich *M* and *W* read بر روی for ابروی.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* زمشک سیه یکدو^۶ and in the second hemistich دو ابرو چو پیوسته^۶ (on the analogy of a verse in Jāmi's *Yūsuf*, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zalikhā's beauty, سوده, (دو نون سر نگون از مشک سوده).

⁷ رنگ و شمش^۷, and at the end of the second hemistich غزلان^۷ *B*, might be here either = خیانت or = مکر و حیل, see *Ganjnāma*, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadi's *Lughāt-i-furs*, ed. Horn, p. ۷۴, l. 7 (حیلت و داستان); and both appear in 'Abdulqādir's *Lex. Shāhn.*, p. 105, l. 4, and

که زردیش باشد سید تر زقار	3540 دو تا نرگس ناز و آبدار ^۱
مژه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دزم	یکی بینی همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برچ ^۳ حمل
بسوسن در آمیخته ^۴ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۵ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباہ	بنیرنگ ^۶ بنهاده ^۷ بر طرف ماه
از آن ^۸ سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۰4, l. ۱7. *Burhānī* and *Farhang-i-shu'ūrī* add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. *خشم* با *خجالت آمیخته*, see *Vullers, Lexicon*, ii. p. 56^a, No. ۱4.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read *آبدار ناز* *چو دو گوهر*.

^۲ *W* *الماس*. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو تیر زالماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* *سیمین رقم*; instead of *سیمین قلم* *یکی بینی* او *چو*.

^۴ *T* *گلزار خرم بهشت*. Instead of *درفشده* in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read *درخشنده* (see above, v. 3516), and the first two besides *در ماه* for *چون ماه*.

^۵ *A* and *N* *ببرچ*.

^۶ *T*, *M*, and *W* *آویخته*.

^۷ *A* and *N* *سر*. Instead of *برو* in the second hemistich *B* reads *ازو*, and *T* *او*. In *M* and *W* *تافته* and *بافته* are transposed.

^۸ *T* *چو گل بر نهاده بر اطراف ماه* (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* *لب از*, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر داد^۱ کامجوی
بخواندش بیامد رسول خدای
بشد دایه درها^۲ زبیرون بیست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید
زکافور^۳ و گل رسته سرو بلند
فروزان از آن قرص^۴ آفتاب
سرش را زمشک افسر قیرگون
دو ابروی پیوسته^۵ باهم دو نون
بکردار چشم گوزنان^۶ دو چشم

* So in *N*. *M* and *W* بطلب يوسف عليه السلام; آمدن دایه *E*; رفتن دایه *E*; رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*; پیش یوسف و آوردن بزلیخا رفتن زلیخا. In *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 363r.

¹⁰ So B , M and W :

بدان نیکوئی آن بہت پیشدست
بختی ہراز آگینہ نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads ٲآ for ٲمر); *D*, *A*, *N*, and *E* ٲآرچوی; *W* ٲآرچوی.

² *W*₁, در; *H* and *N*₂, باشد دایم. In *T* this verse is wrongly put before 353 r.

* M and W دلچرپکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور. In the second hemistich *M* and *W* read بر روی for بر وی.

⁶ This verse is found in *T* only.

* *M* and *W* یموشه دو ابرو چو ییوشه and in the second hemistich یموشه سیه هر دو نون سرنگون (on the analogy of a verse in Jāmi's *Yūsuf*, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zālikhā's beauty, (دو نون سرنگون از مشاک سوده).

⁷ *B* غزالان, and at the end of the second hemistich رنک و شَم might be here either = خیانت or = مکر و حیلہ, see *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in *Asadi's Lughât-i-furs*, ed. Horn, p. ۴۶, l. 7 (حیل و دستان); and both appear in 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn*, p. 105, l. 4, and

میان زنج در یکی کُنده ^۱ چاه	که از چاه یوسف بُد کم گناه
بزیرش در آورده سیمین عنب	بلاّی دل و رنج جانرا ^۲ سبب
همه گردن و گوش آن سیمبر	نهان بُد بیاقوت ^۳ و در و گهر
برو سینم ^۴ آن صنم سیمرنگ	همیداشت از تخت ^۵ سیم ننگ
3560 لطیف و درخشان ^۶ برگ ^۷ بلور	و لیکن بشری چو خَر و شَمور
دو یستان او چون دو سیمین انار	اگر سرو سیم آورد نار بار ^۸
شکن در شکن نرم بودش شکم	میان شکم مشک و عتیر بهم
شده نافه زیرش شکن در نهان	چو چاهی که مشکش بود در میان

ll. 5-3 ab infra, says: نامیست از نامهای نیراعظم, and quotes two baits of the *Shāhnāma*, both of which show the same rhyme with بلور, viz.:

ز کعب می زرد و جام بلور سپهری شد ایوان پر از ماه و هور
and چو از باختر بر زند تیغ هور ز کاب شمه سر بر آرد بلور

The latter verse is also quoted in 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn.*, p. 237 (on شَبَه see note to v. 3508 above). *T*, *B*, and *E* read حور which is misspelt either for هور or خور. *E* has besides in the first hemistich a queer تا بنده الی.

^۱ So best in *N*; the other copies have کرده. *M* and *W* read in the second hemistich کم گناه for کم بجاء. *T* has زکش از چاه یوسف نه کم بُد گناه.

^۲ *B* نهان زیر یاقوت. ^۳ *M* and *W* و رنج را آن. ^۴ *M* and *W* و رنج اورا.

^۵ The same combination of بر and سینه is found in a verse of the *Shāhnāma*, quoted in 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn.*, p. 29, l. 7 ab infra (بر is there either = یَقُل, arripit, or as 'Abdulqâdir explains it, وطرف شمالی در). Instead of تخت^۵ in the second hemistich *T* reads مشحون.

^۶ Or درخشان, as some copies have, see above, vv. 3516 and 3543. The reading of *T*, شکم بُد لطیف و درخشان بلور, is clearly out of place here. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ So best in *T*, analogous to the wording of v. 3555. The first hemistich is the same in all copies, except *M* and *W*, where it runs دو یستان او همچو سیمین; چو (چند) سروی که او آورد نار بار. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read نار بار. *E* اگر سرو بار آورد نار نار. *B* که سرو بلند آورد ناز بار. نار is curtailed from انار, pomegranate.

بنسبت لبش نه که^۱ چون یکدگر زگوهر یکی و یکی از شکر
 ۳۵۵۰ بسرخ مر اورا زگوهر نسب بشیرینی اورا زشکر لقب^۲
 فراز لبش بُد یکی تیره خال که کردی دل زاهدانرا بحال
 چو از غالیه نقطه بر بزرگ گل بسی کردن صبر از آن زیر غل
 ۳۵۵۱ یَدش خال بر طرف میگون شکر چو مهر در گنج نَر و گهر^۳
 بزیر لبش در ستاره نهان چو خورشید بُد بر ستاره عیان
 ۳۵۵۲ زَنخ چون یکی سیب گرد از بلور اگر سیب روید زتابنده مور^۴

the following verse. Likewise unnecessary, peculiar in wording and interrupting the proper progress of the description are the two verses, inserted here in *T*, viz.:

رخش دیده جانش براو مردمک دهان بسته لیکن تمامی نمک
 بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود
 دو نسبت کفش (۱) را نه چون یکدگر *M* and *W*; بنسبت لبش بود *T*^۱
 This verse is wanting in *M* and *W*.^۲

^۳ The three verses 3551-3553, referring to the mole above Zalikhā's lips, are placed in all our copies in a very unsuitable position, either together at the very end of the whole description of her bodily charms, between vv. 3571 and 3572, or even, as in *B*, separated from one another by vv. 3569 and 3570. Their right place here is clearly indicated in Schlechta-Wssehrd's translation, where, however, only the first of the three verses is found. In *A*, *N*, and *E*, besides, the second verse is missing, in *M* and *W* the third. *T* and *B* alone give all three complete. In v. 3551 *T* reads in the beginning *بر بکنج لبش*, and in the second hemistich *بحال* for *ملال*; *B* has at the end *که بُردی دل زاهدانرا زحال*. In v. 3552 *W* has in the beginning of the second hemistich *بسی صبر کردن*. In v. 3553 *T* substitutes *میمون* for *میگون*. On *Ganjnāma*, f. 115^b, l. 1 sq., makes the following remark: *عطرست مرکب از چند چیز و صاحب حل لغات گوید عطرست سیاه بغایت لطیف و مؤلف مدار الفضلا آورده که روغنست سیاه خوشبو که بدان خضاب کنند*, and quotes this verse of the *Shāhnāma*:

ده انگشت بر سان سیمین قلم برو کرده از غالیه هر رقم

It is also stated there that it is used figuratively for the hair (موی).

^۴ *M* and *W* *بزیر لب او*, and at the end of the second hemistich *دهان* for *عیان*.

^۵ So correctly in *M*, *W*, *A*, and *N*: *مور* = *خور* or *خورشید*; *Ganjnāma*, f. 166^a,

چو از رنگ مائی چو حور و پری	سرایای ^۱ آن چون بُت آذری
بهار دل و شمع جان و روان	نگاری سخنگوی و سرو روان
چو نوری بُد از نورهای خدای	زرق سرش تا بانگشت پای
برهنه سرپای سیمین تنش	اگر ^۲ بُد حجابی زیرامنش
ربایندم دل هلاک روان ^۳	بلاي خرد بود و آسیب جان
چنان بود کز مادر آمد بدید	همه خانه بُد صورت او بدید
که بردی زدل هوش وز جان شکیب	نگه کرد یوسف در آن ^۴ دلفریب
نه آن بُد که چشمش همه روز دید ^۵	یکی چهره کشور افروز دید
سبک چشم را کرد سوی زمین	همچو ^۶ از آن یوسف پاکدین
که گفتی خدایش ز نور آفرید	بزیتر ^۷ زمین در همان ماء دید
نه معجز مر اورا نه تنرا حجب ^۸	همان روی و اندام جادو فریب

on the other hand, says that its back is dotted with black spots. On شوشه Ganjnmā, f. 109^b, lin. penult. sq., remarks: شوشه و شفته و شفته زر و نقره بود. 'Abdulqādir in his Lex. Shāhn., p. 146, says: (ingot of gold and silver). Both glossaries quote the same verse of the Shāhnāma:

یکی شوشه زر سیم (سیم و زر. Ganjn.) اندرست
دو شیمیش زخوشاب و از (درو شفته خوشاب از. Ganjn.) گوه‌رست

^۱ So *B*; *T* سروپای, and at the end of the second hemistich پری و جان پری in all the other copies this verse is wanting, and so is (except in *M* and *W*) the immediately following one, but both appear in Schlechta-Wssehrd's translation.

^۲ *T* کجا. *M* and *W* read in the second hemistich تنش آشکارا تنش.

^۳ This verse is placed in *M* and *W* less suitably after v. 3579.

^۴ *T* بدان, and in the second hemistich از دل شکیب. *W* که بردی زدل از هوش و جان از شکیب.

^۵ Verses 3577-3579 are only found in *T*, *M*, and *W*. *M* and *W* add another verse which is a mere repetition of v. 3575, or rather a gloss to it:

عبان دید در زیر پیرامنش برهنه سروپای سیمین تنش

^۶ *M* and *W* ز نور, and in the second hemistich چنان.

^۷ So best in *T*. معجز = سربوش زنان, see Būstān, ed. Graf, p. ۳۱۴, ll. 6 and 14;

میان چابک و کوه کردار پشت	سخن زین مبین نرم نوزان درشت ^۱
3565 چو رانِ هیونان دو رانش سَطَبَر	زین هوش بر دِی زدل کام صبر ^۲
دو ساقش بسا ^۳ دو سیمین ستون	بدان ایستاده کم بیستون
بلور تراشیده پایش تمام	بر آن تیره نقشی بکردار نام ^۴
دو دست و ده انگشت آن دلریای	ز کافور گفشی سرشتش خدای
دو کتفش چو از نقره و بادرنگ ^۵	فگنده برو گیوی مشک رنگ
3570 دو بازو چو دو ماهی شیم بود	تو گوئی که دو شوش ^۶ سیم بود
دو ساعد لطیف و سَطَبَر و سفید	در عیش و قفل طرب را کلید ^۷

^۱ *W* نرم نه زین درشت. The verses 3562-3564 are found in *M* and *W* only; whether they are genuine may be questioned, but they clearly fill up a gap in the description, and may possibly have been left out in the other copies on account of their somewhat indelicate character.

^۲ So *M* and *W* (the صبر و کام there is corrected from the reading of *A* and *N*). The other copies have رانِ سَطَبَر for رانش سَطَبَر. In *B* ستوران is substituted for هیونان; in *E* زجان for زدل; and in *T* کام صبر for تاب و صبر. *N* reads زدل هوش بر دِی و آرام و صبر.

^۳ *M* and *W* بدان, and in the beginning of the second hemistich بر آن.

^۴ *T* بدان نیز نقشی. *E* has likewise بدان. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ The reading of *B*, دو کتفش چو نقره دو تایی بادرنگ, gives no rhyme. In the second hemistich the same copy has برش for برو. This and the following verse are wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۶ Instead of these two verses which only appear in *T*, but with the transposition of vv. 3570 and 3571, *M*, *W*, and *B* have only one, viz.:

دو بازوی او خود (دو بازو مهندم *B*) سَطَبَر و سفید
حمائل شدن را برو بُد (بر آن بُد *W*, بروید *B*) امید

The other copies have none. ماهی شیم in v. 3570 is corrected from سیم which would give no proper rhyme to شوش^۶ of the second hemistich. سیم is according to Asadi's *Lughat-i-furs*, p. ۴۴, ll. ۱۶ and ۱۷, ماهی سیم, and appears already in a distich of the old poet Ma'rûfî. Shams-i-Fachrî, ed. Salemann, p. ۱۲, last two lines, explains it thus: ماهی است کوچک که بر پشت نقطهای سیم دارد و بعضی گفته اند که سیم نام رودخانه ایست که این ماهی را بدان باز گویند. Burhânî,

قرار دل و بند جان منی	هواي تن و جان روان منی ^۱
مرا جان زبهر تو باید همی	جهان بیتوام در نیاید همی
دلم در جهان با تو پیوند جست	هواي تو بند دلم کرد سست
بعشق تو در نا شکيبا ^۲ شدم	بيك ره زطاعت برون آمدم
از آغاز تا دیده ام چهر تو	گرفتارم ^۳ اندر کف مهر تو
نماندست ازین بیشم ^۴ آرام دل	همی داد خواهی مرا کام دل
گر امروز با من شوی سازگار	درخت مراد من آری ببار
بمه بر نهم پایه ^۵ تخت ترا	کنم بنده خورشید بخت ترا
چو شاهان سرت را کنم تاجور ^۶	جهان پیش تو دستها بر کمر ^۷

E; مناظره کردن زلیخا با یوسف علیه السلام (v. 3592) *W* (less suitably after v. 3592). No نشستن زلیخا و نشانیدن یوسف را با خود و خواست و محبت کردن و تهدید heading or interval in *T* and *A*.

^۱ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is that of *T*. *M* and *W* read in the first hemistich with a tedious repetition دلبند و جهان منی. *W* and *J* read in the second جهان منی.

^۲ *M* and *W* خود.

^۳ So *M*. *W* عشق تو تا نا شکيبا; the reading of *T* شکيبا gives no sense, and seems to have arisen from a confusion between the wording of *M* and that of *W*. In the other copies this verse is wanting.

^۴ گرفتار. This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; *B* adds after it two evidently spurious verses, almost identical in wording, the second of which is also found in *M* and *W*, with certain modifications:

ترا هم زگیتی عزیز تو ام	ترا نا خریده کنیز تو ام
ترا ام زگیتی (بگیتی <i>M</i> and <i>W</i>) بکام تو ام	ترا نا خریده غلام (بدام <i>M</i> and <i>W</i>) تو ام

^۵ *T*, *M*, and *W* بیش; *A*, *N*, and *E* بیم. In the second hemistich *B* reads همی داد باید مرا کام دل *M* and *W*; کام *W* for رام.

^۶ *M*, *W*, *E*, and *A* پای (an unnecessary change, as the use of پایه without the *Idāfah* is analogous to that of سر, میان, دامن, and similar words).

^۷ So *B*; equally good is the reading of *T*:

چو شاهان سرت را کنم تاجدار	کمر بسته پیش جهان بنده وار
----------------------------	----------------------------

دو^۱ چشم از زمین سوی دیوار کرد
 بدیوارها هرکجا^۲ بنگرید
 3585 بعدا سوی سقف کردش نگاه
 چپ و راست پیش و پس و زیر و بر
 توگفتی جهانی^۳ زلیخا بُدند
 دل یوسف آسیمه شد زان نهاد
 زلیخا چو یوسف در^۴ آمد برش
 3590 بهای آمد آن عرعرا لاله رنگ
 ز مهر اندر آغوش سختش فشرد
 زاری کردن زلیخا پیش یوسف علیه السلام^۵
 نشست و نشاندش بر خویشتن
 بدو گفت کای راحت جان من

حجیب is an Imâlâh of حَجَّاب, as حَاجِيز for حَجَّاز, see ib., p. ۳۱۵, ll. 3, ۱3, and ۱4. *M* and *W* read in the first hemistich چهر for روی, and in the second hemistich نه معجز (نه معجب *B*) مر *A*, *E*, *N*, and *B*. نه و معجز مر آنرا نه آخر حجیب (عجیب *N*) اورا نه اینرا حجیب (عجیب *N*) are mere blunders in spelling; the substitution of اینرا for تنرا seems to indicate a contrast to اورا, as if the first pronoun referred to Joseph and the second to Zalikhâ, which the exclusive use of معجز for a woman's headgear makes impossible.

^۱ *M* and *W* چو.

^۲ *M* and *W* read in بدیوار یا هر یکی (*A*); بدیوار یا هرکجا *N*; هر یکی *T*. مه روی for بُت روی the second hemistich.

^۳ همان دلگسل بود سرو (سروی) چو ماه *M* and *W*; سیمتن *T*.

^۴ *B* has again مه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ *A* جهان *E*; جهان پر *M* and *W* read in the second hemistich روز آن for بدن روی.

^۶ زلیخا چو آمد ببر دلبرش *T*; بر *E*. بچنبید for بخندید in the second hemistich.

^۷ So in *B*; the other copies, except *M* and *W*, where this verse is wanting, read (؟) غیرت. For بهای *N* has برش.

^۸ *B* has again فشرد *E*; سپرد *T*; تنگش for سختش in the first hemistich.

^۹ So in *B*; *N* زاری کردن زلیخا نزد یوسف برای تمثای مقصود خویش.

بدان تا نبیند بسیمین برش
 که اهرمن^۲ تیره دل نرم نرم
 ولیکن زهر سو که او بنگرید
 3610 همی گفت لا خَوْل ومی تافت روی
 همی پردش اهرمن از راه راست
 اگرچه همی شد دلش بی نوا
 سرانجام گفت ای زن مهربان
 معاذ الله از من نیاید^۳ چنین
 3615 اگر دور دارم ز تو هوش و رای
 بازی مدار^۴ این گناه عظیم
 همی ترسم از داور دادخواه
 دگر آنکه این دادگستر عزیز
 به نیکوترین پایه ام داشتست
 نبیند بدانسان برهنه تنش^۵
 ز چشم و دل وی همی شست شرم
 جز اندام و روی زلیخا ندید^۶
 ولیکن همی شد دلش مهرجوی
 دلش را یقین مهر و پیوند خاست^۷
 همی داشت خُتی^۸ عنان هوا
 همی ترسم از کردگار جهان
 نبرم زدن از بی مهر و کین
 نیکوتر دهم پایگاهم خدای
 که بیند همی کردگار حکیم
 که هرگز نیامرزم این گناه^۹
 مرا داشت همچون تن و جان عزیز^{۱۰}
 سرم را زخورشید بگذاشتست^{۱۱}

^۱ So *T* and *B* (except *زسیمین* for *بسیمین*, something of, and *بدنسان* for *بدانسان* in the latter). *E* بدان for *برآن*. *N* (by a clerical error) has *تنش* at the end of both hemistichs, which gives no rhyme. *M* and *W*:

بدان تا نبیند رخ روشنش
 نبیند تنش زیر پیرامنش

^۲ *E* اهرمن *A* and *N* ولی اهرمن (in both cases without the *Idālah*). *M* and *W* read in the second hemistich *شرم* همیبرد *شرم*.

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ *T* and *E* خواست *M* and *W* ویبوند خواست.

^۵ *A*, *N*, and *E* سختی.

^۶ *A* نیاید. *M* (where this verse is put after v. 3616) reads in the second hemistich *نبرم ازین از بی الخ*; *E* نبرم چنین از جهان آفرین.

^۷ *A*, *N*, and *E* بدان.

^۸ So all copies except *T* which reads *زین گناه*, but see below, v. 3627, where even *T* has the thing in the accusative. *A* has *نیامرزش*, with the pleonastic suffix.

^۹ *W* مرا داشته همچو جان عزیز.

^{۱۰} So all copies except *B* which has *افراشتست*.

نیاری دل خویش در بند من	اگر سربتابی ز پیوند من
که شوریده گردم بحق خدای ^۱	وگر آنچه گفتم نیاری بجای
بتیره چه اندر فتم ^۲ سرنگون	چو دیوانه زین خانه تازم برون
که او خود بگیرد بخون منت ^۳	3605 سپارم بدان کافریده تن
همی کرد یوسف بهر سو نگاه	بدینسان همی گفتش اورا پناه ^۴

and that of *M*:

چو شاهان سرت را کنم تاج کش جهان پیش تو دسته کرده بکش

The same wording, as in the latter, except تاج بخش at the end of the first hemistich (which gives no rhyme and is a misplaced imitation of Rustam's well-known epithet in the *Shāhnāma*, see, for instance, Spiegel, *Chrest. Pers.*, p. 49, l. 20), is found in *W*, *E*, *A*, and *N*. دست کردن بکش; بغل و سینه = کش 'to stand in a reverential attitude,' as in these verses of the *Shāhnāma*:

سپهبد بیامد بایوان شاه بکش کرده دست اندر آن پیشگاه
(*Ganjnāma*, f. 12^a, l. 5), and

وز آن پس یکی دست کرده بکش بیامد بر شاه خورشید فاش
(*Abdulqādir's Lex. Shāhn.*, p. 178, ll. 8 and 7 ab infra); a similar expression, viz. دست برکش نهادن, appears in the *Būstān*, ed. Graf, p. 101, v. 330.

¹ This verse in *M* and *W* only.

² E کم; in *M* and *W* the verse runs thus:

چو دیوانه زین خانه بیرون شوم به تیره چه اندر نگون سر شوم
which gives no rhyme, unless we read فتم for the second شوم.

³ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁴ *A*, *N*, and *E* پناه اورا پناه; *B* has also پناه for پناه, but پناه (*Z*) is no doubt the original, as imperative of پناهیدن, comp. *Ganjnāma*, f. 48^b, and *Abdulqādir, Lex. Shāhn.*, p. 51, both of which give the same quotation from the *Shāhnāma*, viz.:

بدو گفت اگر دشمن آید پدید ترا تیغ کینه نباید کشید
زهر بَد بزال و برستم پناه که پشت سپاهند و زیبای گاه
see also *Būstān*, ed. Graf, p. 301, v. 250:

دل آرام باشد زین نیک خواه ولیک از زین بَد خدایا پناه
where پناه is explained as standing for پناه دارم. *M* and *W* read in the first hemistich بدینسان همی گفت آن کرد ماه.

نمودش همی اهرمن راد کام ^۱	دلش را همی برد نزدیک دام
چو بیمر هوا چیره ^۲ شد بر خرد	هواجوی سوې خرد ننگرد
بخاصه جوانی دل از بخت شاد	که باشد ورا ^۳ درج بخت و مراد
هوا چون سیه ^۴ کرد و آمد بدر	خرد متهم شد فکندش بسر
۳۶۳۵ چنان آتش مردیش بر فروخت ^۵	که مر شرم او را سراسر بسوخت
چو دل بر هوا جستنش روی ^۶ کرد	سه بند از گره زود بگشاد مرد
پس از کنج خانه یکی دست دید	که پیدا شد و گوش ویرا کشید ^۷
همی بود بر کف نوشته عیان	که می بیندت کردگار جهان ^۸
فرو خواند یوسف ولیکن هوش	نکرد از گره بر گشادن جدش

^۱ *M* and *W* کام رای. In the second hemistich *E* reads زرد for همی.

^۲ Or چیره, as *A* and *N* have; *M*, *W*, and *E* خیره (see the same mistaken spelling in p. ۱۷۱, note 5). Instead of ننگرد at the end of the second hemistich *B* has بنگرد, which could only be explained as question; *A*, *N*, and *E* ننگرد. In *T* the two hemistichs are transposed, with که instead of چو.

^۳ در او^۱; *A* and *N* در. In *M* and *W* the second hemistich runs thus که باشد ورا هفدهش سال زاد.

^۴ سیه = نحس و شوم (Ganjnāma, f. ۱۵۴^a, l. 6); this verse is found in *T* only.

^۵ *T* چنان آتشی بر دلش بر فروخت.

^۶ *M* and *W* رای^۱; *T* میل. In the second hemistich *M* and *W* read از میان for از گره, as below in v. 3640.

^۷ This hemistich is different in almost every copy; the wording adopted is that of *M* and *W* (the latter with the slight modification (که پیدا شده گوش); as a strange corruption of the same appears the reading of *B* and *N*, کشیده چو گوش سر من شنید, and that of *A* سر من شنید (۱) چو بوس (۱) سر من شنید. Very simple, but very meaningless too, is the reading of *T*, کشیده بکردار سیم سپید. *E* has a wording, similar to that in the second hemistich of v. 3641 below, درو آشکارا همی بنگرید.

^۸ So *A*, *N*, *E*, and *B* (except that *E* has چنان for عیان, and *B*, like *T*, می بند همی, without the pronoun of the second person, which, however, appears in v. 3642 below, too); *T* reads besides in the first hemistich او بر کف او. نوشته عیان. In *M* and *W* this verse is wanting.

3620 نه از بهر آن^۱ داشتتم چنین کد بانوی ویرا شوم همنشین
من ار با زنش همنشستی^۲ کنم همه زشتی و ظلم و پستی کنم
ندارم من این ظلم کردن مباح از آن رو که ظالم نیابد فلاح^۳
فریفتن زلیخا یوسف علیه السلام را نمود شدن
دستهای غیب^۴

زلیخا بدو گفت کای دلربای اگر بیم داری همی از خدای
گنایم ترا من کفارت کنم زنیکی هزاران اشارت^۵ کنم
3625 بمخشم همه مال و گنج^۶ که هست بدرویش کم توشه تنگدست
بجز گنج خود گنجهای عزیز بمخشم بدرویش درمانده نیز^۷
بمزد^۸ تو تا ایزد دادخواه بفضلش بیامرزت این گناه
ولیکن حدیث همایون عزیز خود از من نیرزد که گوئی بشیز^۹
نه ای از من او را تو درخوردتر مشو با وی از من جوانمردتر
3630 چو یوسف شنید این سخن زان نگار شدش نرم حتی دل استوار

^۱ این *T* and *N*.

^۲ The *همنشینی* in *B* is a mere oversight, as the rhyme with *پستی* (in *A*, *N*, and *E* *مستی*) shows. *T* alone has a correct *همنشینی*, as the second hemistich runs there: همه زشتی و ظلم دینی کنم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *N*. *T* قرار گرفتن زلیخا در نزد یوسف و نمودار شدن دست از گنج خانه و قرار گرفتن حضرت یوسف علیه السلام; حکایت کردن زلیخا با یوسف علیه السلام; *B* قرار نمودن حضرت یوسف علیه السلام; *M* and *W* insert here the twenty-third verse of Sûrah XII: وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ الِخ; the heading of *E* is too indistinctly written to be made out; in *A* the usual interval.

^۴ *E* بشارت. ^۵ *M*, *W*, and *E* و گنجی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *T* has a strange بنزد (which is probably only misspelt).

^۸ For *بشیز* or *بشیز* see v. 2829 and note; this verse is found in *T*, *M*, and *W* only, the wording is that of *T*; the other two copies read:

دگر این حدیث همایون عزیز که خود زین نیرزد که گوئیش نیز
The following verse in *M* and *W* only.

بیزدان که بیزار گزدم ز تو ^۱	بدین گر شود چهره زردم ز تو
بدانسان سخن گفتن وی شنید	3650 چو یوسف رخ و چشم ^۲ یعقوب دید
که در تن نمائش دل رهنمای ^۳	چنان لرزش افتاد در دست و پای
برون جَست یوسف ز خانه بدر ^۴	ز بیم خدا و ز شرم پدر
تنش یافت از سوختن زینهار	ببرهان بخشایش ^۵ کردگار
نشد رویش از شرم کردار ^۶ زرد	از آن زشتی و فحش برهیز کرد
نه از عاصیان بود و از رانندگان ^۷	3655 که از مخلصان بود و از خوانندگان

^۱ *E* at the end of both hemistichs and آورد for بیزار in the second; *A* and *N* read سزد آن for بیزدان.

^۲ *M* and *W* رخ شخص. In the second hemistich *T* has از وی سخن گفتن.

^۳ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *W* برون جَست از آن خانه یوسف بدر.

^۵ *B* and *T* ببرهان و بخشایش. *M* and *W* read in the second hemistich نشد روی او از گنه شرمسار, an imitation of the second hemistich in the next verse, which is wanting in these two copies.

^۶ *B* دادار.

^۷ *B* رانندگان, which seems to be a shortened form of رانندگان. Only in *N* this verse is wanting. The story of Zalikhâ's growing passion for Joseph to the catastrophe in the cunningly devised hall proceeds in Jâmî's mathnawî (see the last allusion to that as well as to Nâzîm's poem in note 5 on p. ۲۱۳) upon the whole on similar lines as here, but differs in its details very considerably and is, as in all the previous parts, vastly inferior to Firdausî's masterly description. The charming episode of Joseph's meeting with the Bedouin and his message to Jacob, which proves his fervent longing for his father and accounts for the deep impression the apparition of the aged parent makes upon him in the most critical moment of his life, is entirely wanting in Jâmî (as in Nâzîm too); on the other hand, Firdausî's heroine does not stoop to the questionable expedient of enticing Joseph by the charms of her slave-girls. Instead of the *one* wonderful mirror-hall we find in Jâmî a summer-palace with *seven* halls (an imitation of the seven heavenly spheres), the seventh and last of which is covered with voluptuous pictures of the love-union of Joseph and Zalikhâ, and Joseph's final rescue is worked by the sight of the veiled statue, which suggests to him the thought, that, if Zalikhâ is ashamed of her dead idol, he ought to be afraid of his living and

۳۶۴۰ دو بند دگر برگشاد ^۱ از میان	بفرمان اهریمن تیرد جان
زکنجی دگر باز دستی بدید	هنرمند یوسف در آن بنگرید ^۲
بدان بُد ^۳ نوشته که این کار زشت	امیدت ببرد زخرم بهشت
فرو خواند یوسف ولیکن بداد	بدو کرد بُد کردن اجتهاد ^۴
دل از کام جستن همی بر نشافت	سوی بند دیگر گشادن شتافت ^۵
۳۶۴۵ بمخشود بر وی جهان آفرین	فرستاد در وقت ^۶ روح الامین
بصورت چو یعقوب پرهیزگار	هم از کنج آن خانه شد آشکار ^۷
بیوسف چنین گفت کای گنج هوش	زدوخ تن خویشتن دار گوش ^۸
زیعقوب آزرده ^۹ بشنو سخن	بدینسان گنه زرد رویم مکن

دو بند گره بر *A*, *N*, and *E*; که دو بند دیگر گشاد *M* and *W*; So *B* and *T*; گشاد.

^۱ *M* and *W* بدان; *T* در او.

^۲ *M* and *W* بر آن. Instead of زخرم in the second hemistich *T* reads زحور.

^۳ This verse again appears in most copies in a rather corrupted form; the wording adopted is that of *A*, *N*, and *B*, except that *A* has an unsuitable نداد, and *B* (like *M*, *W*, and *E*, see below) کرده for the noun کرد (= کردار). *T* reads in a different, but quite intelligible way:

فرو خواند یوسف ولیکن نداشت بُد آن کز هوا کام بیرون گذاشت
(داشتن بُد). Unintelligible, on the other hand, is the reading of *M* and *W*:

... ولیکن نداد برو کرده بد بیگمان اجتهاد

(برو for بدو shows a misunderstanding of the latter word, which is here compounded of ب and دو, the two bad actions being explained in the immediately following verse). Equally bad is the wording in *E*:

... ولیکن بداد بدو کرده بد کردگار اجتهاد

^۴ *T* نیافت (which seems also to be concealed in the نیافت of *B*).

^۵ *W* آن وقت; in *A* the two hemistichs are transposed.

^۶ *M* and *W* هم از کنج آن خانه شد آشکار.

^۷ *E* زدوخ تن خویشتن را بکوش ('endeavour to get thy body out of hell,' instead of 'protect,' etc.).

^۸ So *T*, *A*, and *N*; the other copies آزرده. In the second hemistich *M* and *W* read بچونین گنه زردروئی مکن.

درد از پش پیرهن از قفا^۳ عزیز اندر آمد چو باد هوا
زلیخا بر آشفته^۴ بر خویش سبک حیلتی ساخت آن شوخ زن

لب خشکم زلال عافیت باش که بی تابم گلاب مرحمت باش
زحالی خویش می نالم که آرام نگیرم تا نگیرم از لببت کام

and Joseph answers (f. 88^a, ll. 6, 7, and 9-13):

غلامم بنده ام اما درین کار غلامم بنده ام اما درین کار
زمن کامت نخواهد گشت حاصل که جاری نیست حکم نفس بر دل
هوای نفس سوزد بال دین را زند آتش گلستان یقین را
تلاش کام باید کرد چندان که دین گریان نگرده کفر خندان
مرا فرزند گفתי روز اول سلوکت شد چنین آخر مبتل
نه از من شرم داری و نه از خویش نه از روی عزیز عصمت اندیش
خرد پروردۀ عاقل سرشتی چرا دیوانۀ افعال زشتی الخ

Touched by Zalikhâ's grief and disappointment the nurse offers to go to Joseph (in Jâmî Zalikhâ herself induces her to go) and to try her persuasive power on him; but that step proves a failure too. An allusion to his home-sickness and longing for his father is contained in f. 91^b, l. 5:

زکنعان نبوت دور مانده ز دیدار پدر مهجور مانده

Zalikhâ's further stratagem, to tempt Joseph—in a beautiful garden—by the charms of her handmaids, is here reproduced too, and with the usual exaggeration, namely seven nights in succession, see f. 96^a, last two lines:

بدین دستور تا یک هفته هر شب گهی بر پاش رخ بودند (سودند) گه لب
(comp. f. 102^b, last line, where the same phrase is used for Zalikhâ in her final endeavour to seduce Joseph: بدین دستور می بردش بهر سو گهی بر پاش لب می سود گه رو)
بعد نیرنگ دستان ساز بودند ز اسرار نهان غماز بودند

At last the nurse suggests the building of a wonderful picture-gallery or نگارستان, and promises Zalikhâ, that, if she suddenly enters it with Joseph, the latter will not be able to resist her any longer, see f. 98^b, ll. 1-4:

در آن نگاه با یوسف در آی در نظاره بر رویش گشای

[For notes ^۳ and ^۴ see p. cvr.]

مکر کردن زلیخا با یوسف علیه السلام نزد عزیز^۱

چو یوسف زدام گنه^۲ شد رها از آنجا برون شد چو باد هوا
زلیخا زحرص دل و کام کن دود و زرش چنگ در پیروم

all-seeing God. As for Nâzîm's epopee, his slavish dependence on Jâmî, which has been alluded to in the immediately preceding section, is evident in the present chapters too, although now and then some original and clever turn is unmistakable; here are some scattered verses descriptive of Zalikhâ, her behaviour towards Joseph, and the forbidding attitude of the latter (India Office 184, f. 86^b, ll. 8, 10-13, and 15, and f. 87^a, ll. 2-9):

بصد دستان سخن پرداز گشتی	بصد نیرنگ افسون ساز گشتی
گهی میزد چو مُطَرَّب بر ترانه	گهی میخواند شعر عاشقانه
نگاهش رازها میکرد اظهار	زبان شرمنده گر میشد بگفتار
که یوسف را کشد در بر چو شبنم	گل صد رنگ و بو پیچید برهم
بچشم رغبت یوسف در آید	سراپا دلبری میشد که شاید
جمال وحی دیدار نبوت	ولی یوسف گل رخسار عصمت
یکارش غیر استغنا نمیکرد	بسویش التفات اصلا نمیکرد
نگاهش بر نمی آمد زمزگان	برو گرباز کردی چشم فتان
زیانش بر سخن تیغ آزمودی	و گر گاهی بحر فتن لب گشودی
که باشد ایمن از شور زلیخا	حالات از سخن میسخت عمدا
قدش پهلو بر جوش آن نزاکت	رخش میزد تغافل بر طراوت
که بنشیند ز جوش آن زخم ناسور	نعل میگرد اعجازش ز لب دور
بدل در حرف با دانند ز راز	برو در خدمتش با صبر دم ساز
چو مردانم بر آرز قید این زن	که یا رب رحم کن بر عصمت من

Further down (f. 87^b, ll. 7-11) Zalikhâ says:

سرم را تاج و تاجم را گهر شو	چو نزدیکم شدی نزدیکتر شو
سراپا تشنه بوس و کنارم	اسیرم مبتلایم بقرارم
چو تیغ از نار يك پهلو چرائی	چرا بازو بقتلم میگشائی

[For notes ¹ and ² see pp. ۳۷۲ and ۳۷۳.]

کنون سوی پیوند من چُست راه^۷ چنین ناکس و تیره رای و تباہ
 بختنگم من در آمد نهان دل و چشم من زیر خواب گران
 در آویخت بر من^۸ چو آتش بموم چنین کودکی کرد این فعل شوم
 ۵۶۵۵ کنون داور ما تو باش^۹ ای عزیز وگرنه نباشم ترا چفت نیز
 چه باشد مرا آن تیره دل را جزای که بر اهل تو کرد این قصد و رای^{۱۰}
 بجز بند و زندان و جز چوب^{۱۱} بیم و یا داشتن در عذاب الم

یوسف از کمند زلیخا و ملاقات شدن عزیز مصر و مکر کردن زلیخا که گناه یوسف
 M and W insert here the twenty-fourth verse of Sûrah XII: عَلَيْهِ السَّلَام است
 وَلَقَدْ هَمَّتْ بِدِ الْيَحْ in A the usual interval.

بام هوا. Instead of وز آنجا (like M) and in the second hemistich (like M) W reads بام صبا.

^۷ از قضا B and T; در قضا W and N.

^۸ بیاشوفت M and W.

^۹ ای سرو ناپاک خار T; (؟ ناپاکوار) ناپاکدار M and W.

^{۱۰} بدانسان E. Instead of دیدی M and W read بینی.

^{۱۱} چنین ناکسی تیره رای الیچ and in the second hemistich پیوند چُستست راه T.

^{۱۲} M, W, and A در من T; زموم E. In the second hemistich M and W read چنین بد نشان کودکی شوخ شوم.

^{۱۳} So best in T, M, and W; the other copies have توئی.

^{۱۴} So T; B and E:

چه باشد مرا آن تیره دل را جزا که جوید بر اهل تو رای (را E) تبا
 پادشاه for پادشا as تبا to be read for جزا and is either misspelt for جزا
 M and W: (جَزَاءُ) the Arabic is a contraction of

چه باشد مرا این تیره دل را جزا که جوید بر اهل تو رام خطا

This and the following verse are an amplified Persian paraphrase of the twenty-fifth verse of Sûrah XII, which begins: وَاسْتَبَقَا الْبَابَ الْيَحْ, the first half of which is in M and W inserted before this verse; observe particularly the use of اهل here in the sense of 'wife, consort,' referring to the words of the Kuran: أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا. In A and N this verse is wanting.

^{۱۵} M and W بیم و خوف; N بیم و چوب; A and N بیم و جز خون و بیم.

3660 بوی گفت کای مرد ناپاک و خوار^۱ خریدی غلامی چنین نابکار
باقیمن فرزند پروردمش بدینسان^۲ که دیدی بر آوردمش

بر آن زور آورد ذوق جوانی زنده راهش عروپ کامرانی
رگ گردن کند چون ساعدت نرم کنی دستش بگردن فارغ از شرم
در آغوش تمنایت در آید لبمت بر لب نهد کامت بر آید

This suggestion is carried out and seven houses or halls are built, with love-scenes representing Joseph and Zalikhá, and other paintings, and with polished ceilings and walls (a combination of Jâmi and Firdausi), so that, wherever the youth may look, he will see his mistress and her alone, see f. 100^b, l. 9:

که یوسف چون در آن بیند بهر جا نه بیند همنشینش جز زلیخا

But in spite of Zalikhá's very suggestive proposals and Joseph's growing excitement, see, for instance, f. 105^b, ll. 4-6 and 9-12:

یافغان گفت نا چند ای جفاکیش بدفع الوقت دورم داری از خویش
دگر طاقت ندارم کو صبری که در نزدیکیست سوزم بدوری
مهیا خلوت و فرصت میسر محالست انتظار وقت دیگر
مدان بدعت وصال مرد و زن را بیاد آ اتمال جان و تن را
ازین صورت مصور داشت کرده که ظاهر بر در و دیوار کرده
نماش را نظر بگشا درین کاخ که دانی دائم انسان بوده گستاخ
چو دید آن نقشها یوسف برافروخت برنگی کافتاب از سایه اش سوخت

the latter finally musters courage enough to flee, not in consequence of any warning apparitions (as in Firdausi) or any subtle reasoning (as in Jâmi), but by the mere consciousness of his prophetic mission, which counsels him chastity, see f. 107^a, ll. 6 and 7:

قوی برهان رب یعنی نبوت اشارت کرد یوسف را بعصمت
چنان شد قاصد دفع زلیخا کز آن شد دور چون آدم زحوّا^۱

¹ So shortest in B. T (where the heading follows after the next verse)
بیرون آمدن E; فرار کردن حضرت یوسف و دیدن زلیخا پیرهنش را و رسیدن عزیز
بیرون شدن N; یوسف و دیدن زلیخا از پس و پاره شدن پیرهن و رسیدن عزیز

[For notes * and * see p. ۳۷۳.]

3675 بدین نسبت زور با چهل ^۱ او	گوا دارم اکنون هم از اهل او
بگهواره در کودک شیر خوار ^۲	ازو باز پرس این سخن استوار ^۳
عزیزش چنین گفت دیوانه ^۴	زفرهنگ و از هوش بیگانه ^۵
که بر من تو افسون و طنز ^۶ آوری	مرا با تو چون باشد این داری
کز آن ^۷ طفل خواهی گواهی همی	بدین جوئی از من رهایی همی
3680 مراورا زبان سخنگوی نیست ^۸	ترا این گواهی ازو روی نیست
چنین گفت یوسف که جان آفرین	خداوند هفت آسمان و زمین
تواناست کش برگشاید زبان	گواهی دهد بر من اندر زمان ^۹
ازو باز پرس ای همایون عزیز	منه بر من این تهمت بی تمیز
سبک سوی گهواره آهنگ ^{۱۰} کرد	بپرسید از آن طفل ده روزه مرد
3685 چنین گفت کای کودک شیر خوار	اگر گفت خواهی زبان راست دار ^{۱۱}

وَشَهِدَ compare the words از اهل او with ; و این چهل *M* and *W* ; بر چهل *B* ^۱
 in the twenty-sixth verse of Sûrah XII. شَهِدَ مِنْ أَهْلِهَا

^۲ So *M* and *W* with استوار as adverb ; *B*, *E*, *A*, and *N* have the same wording
 in the first hemistich (except in *N*), but in the second *B* and *E* read
 : *T* : ازو باز پرس از همین شرمسار *A* and *N* ; ازو باز پرس آن نیم شرمسار

بگهواره از کودک شیر خوار همی پرس تا آیدت استوار

^۳ *T* the same طن for طنز also in *A* ; *M* and *W* ^۴
 همی بر من افسون و طنز.

^۵ *M* and *W* read in the second hemistich (؟) رهایی همی (؟) کنون *T*.

^۶ *M* and *W* *B* reads Instead of ازو خود مراورا سخنگوی نیست. *B* ^۷
 گواهی ازو is here either = پیدا کردن, see Ganj-nâma, f. 84^b, lin. penult., or
 = طریق, as in Bûstân, ed. Graf, p. ۱۷۱, v. 373, or = امید 'something feasible,
 forthcoming, to be hoped for.' *A* and *N* ^۸
 ترا این گواهی از آن روی نیست. ^۹
 ترا این که جوئی ازو روی نیست.

^{۱۰} This verse is wanting in *W*.

^{۱۱} *M* and *W* *T* ^{۱۲}
 تهمت بد تو نیز در باز پرس, and in the second hemistich.

^{۱۳} *M* and *W* *T* ^{۱۴}
 او روی بر آری.

خشم کردن عزیز بیوسف علیه السلام و

گواهی دادن طفل شیر خواره^۱

عزیز اندر آشفست با کین و خشم	بفرخنده یوسف بر افگند ^۲ چشم
بدو گفت کای کودک ^۳ تیر و راه	نترسیدی از من بهم چون گناه
3670 که در مصر بد بخت و خوارت کنم	ز تم گردنت یا بدارت ^۴ کنم
بدو گفت یوسف ^۵ خدا آگه است	که چنگال من زین گنه کوته است
نه من گشتم اورا بدل جفت و یار ^۶	که او شد مرا راغب و خواستار ^۷
خود آراسته تا بهایان گناه ^۸	که بر من همی بندد این یاره راه
مرا او کشیدست از خویشتن ^۹	گنه باز بستست اکنون بمن

خشم کردن عزیز با یوسف علیه السلام و جواب دادن یوسف علیه *N. B* So *N. B* خشم نمودن عزیز بر آنحضرت و گواه گرفتن یوسف طفل را در گاهواره *T* ; السلام باو گفتن عزیز از راه تهدید یوسف را و ابکار (انکار) نمودن *E* ; بر برات ذمه خود *M and W* insert here the second half of the twenty-fifth verse of Sûrah XII. No interval in *A*.

^۱ *T and E* در افگند.

^۲ *M and W* بدرگ. In the second hemistich *T* reads بدینسان for بهم چون. *M and W* بنچونین.

^۳ The *T* seems a mere clerical error.

^۴ *B* از گنه, and in the second hemistich, like *A* and *N*, آخر *B*.

^۵ *M and W* نه من گشته ام مرورا جفت و یار.

^۶ So correctly in *T* and *M*; the other copies have خواستگار.

^۷ So best in *A* and *N. B* خود اوراست *M*; خود اوراست این تا بسامان گناه *M*; and at the end of the second hemistich خواه *E* as subject که اوراست این *E*; خود اوراست بر دل بسامان گناه *W*; بستن *W* گناه; و نامان با گناه *T*; خدا داور ماست در این گناه *T*; نامان با گناه.

^۸ So *T, A*, and *N*, evidently a literal paraphrase of the Arabic عَنْ نَفْسِي in the twenty-sixth verse of Sûrah XII, although by the strict rule of Persian syntax should refer to the subject of کشیدست, i. e. Zalikhâ; therefore *M* reads و هم خویشتن (connecting it syntactically with the second hemistich) زی خویشتن *E*; در خویشتن *W*; زی خویشتن *E*.

ازین^۱ هردو تن راست گفتار کیست وزین نرو ماده گنگار کیست
 بفرمان یزدان خداوند داد زگهواره کودک زبان برگشاد
 که پیراهن یوسف خوب کیش اگر هست حتی دریده زپیش
 پس آن راست گوید بدان این دروغ دروغ از رخ این برآرد فروغ^۲
 3690 وراز پس دریدست پیراهنش بتهمت بیالوده^۳ باشد تنش
 که پس یوسف است از میان راستگوی دروغ است گفت زن ماهروی^۴
 عزیز آنکهی^۵ پیرهن را بدید دریده زبس بود چون بنگرید
 فرو ماند از آن بس دلش خیره شد^۶ که روز درخشان شب تیره شد
 یکایک زبان بر زلیخا گشاد^۷ سخن گفت بسیار و دشنام داد
 3695 بدنب زلیخا زبان عزیز زنان جهانرا سخن گفت نیز^۸
 چنین گفت شه برزن و نام زن^۹ که تان دل تماهست و ناپاک تن
 زکید شما^{۱۰} خیزد آفات ما عظیم است یکباره کید شما

^۱ وزین نزد تو خود and in the second hemistich از آن *M* and *W*.

^۲ So best in *T*, آن referring to Zalikhâ, این to Joseph. *B*, *A*, and *N* پس او راست *M*; پس گوید او راست یوسف دروغ *W*; راست گوید بدان آن دروغ *B* has before this verse another spurious one.

^۳ *B*, *A*, and *N* نیالوده: his body is not (=cannot) be defiled by suspicion.

^۴ This verse is wanting in *A* and *N*, where a new heading is inserted, viz. تفحص کردن عزیز بدیدن پیرهن و سرزنش کردن زلیخا را *M* and *W* insert here the twenty-sixth and the twenty-seventh verse of Sûrah XII.

^۵ *M* and *W* آنزمان. In the second hemistich *A* and *N* have again دید for بود (*A* even دید و چون, so as to connect it with the following verse).

^۶ *M* and *W* have in both hemistichs شد for گشت, and برو for شب in the second.

^۷ *A* and *N* read یکایک زلیخا زبان برگشاد (as if Zalikhâ spoke the following words!). *B* and *W* have in the second hemistich داد سخن گفت و بسیار دشنام.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*; *N* has بدیم (read بدیم) instead of بدنب.

^۹ *M* and *W* زن و تخم زن, and in the second hemistich دل مبادا الخ; in the same *B*, *A*, and *N* substitute, in spite of شما in the next verse, تان for شان.

^{۱۰} خیزد آفاتها *A* and *W*; آفت بما, and زنان *B*.

NC
Cal-
16/1/76

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23681

Call No. 891.511/Fix/Eth

Author— Ethe, Hermann

Title— Yusuf and Zalikha

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.